

VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind XI

OSLO 1947

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:

A. W. BRØGGER — T. DANNEVIG HAUGE

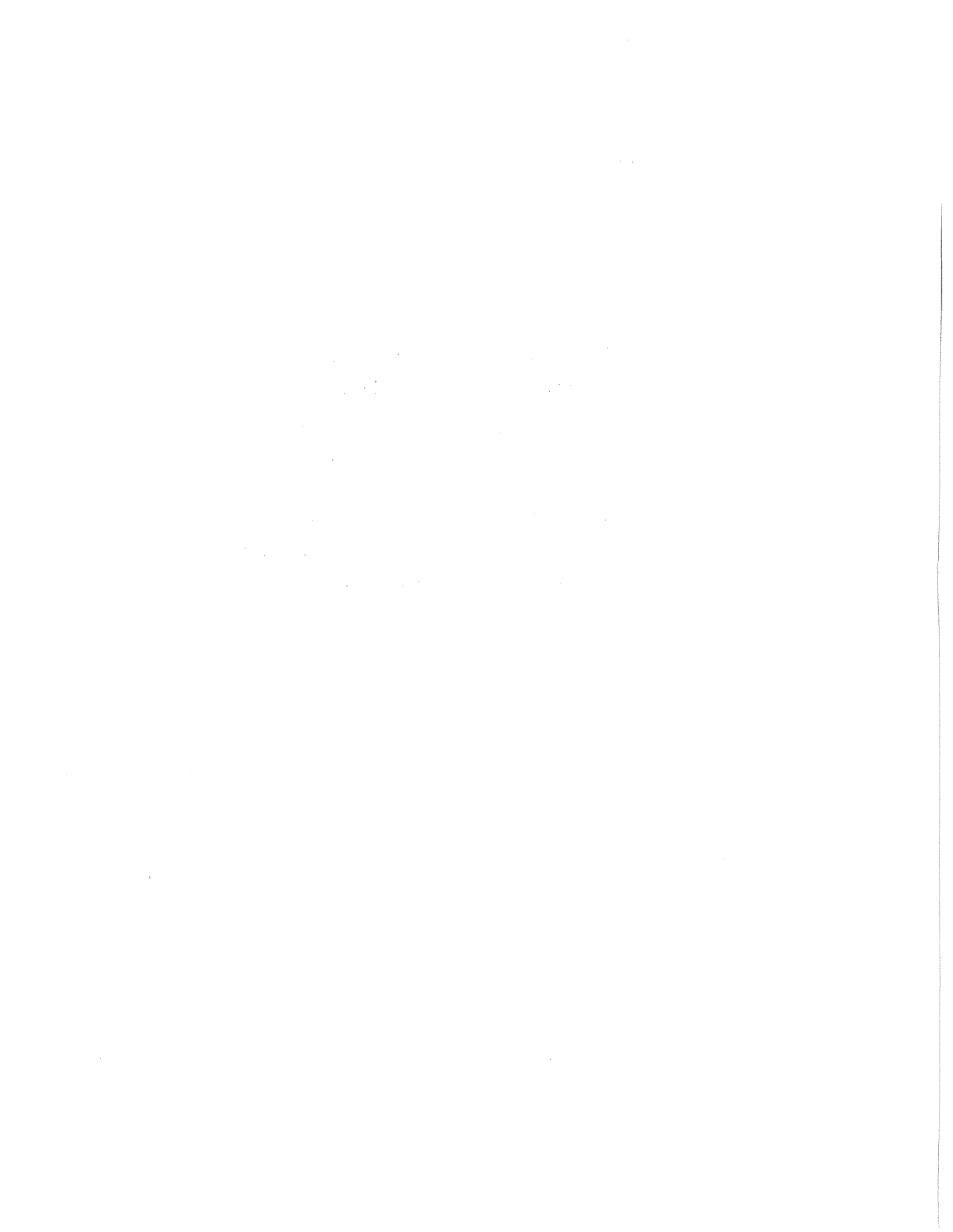
I hovedkommissjon: JOHAN GRUNDT TANUM, OSLO

Klisjeene fra A/S "Cliché", Oslo — Trykt i A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo

INNHOLD

	Side
Charlotte Blindheim: Drakt og smykker	1
Anders Hagen og Aslak Liestøl: Storhedder	141
Einar Stoltenberg: Utrast	235
Fredrik Barth: Nye muligheter for alderbestemmelser av Arkeologiske funn	267
Charlotte Blindheim: Norsk Arkeologisk Litteratur 1946—1947	269
Norsk Arkeologisk Selskap. Styrets Årsberetning	273

Plansje I—XVI

Charlotte Blindheim

DRAKT OG SMYKKER

Pl. I—VII

STUDIER I JERNALDERENS DRAKTHISTORIE I NORDEN

Det arbeid som blir lagt fram for Vikings lesere her, ble avsluttet i mars 1945 og er i alt vesentlig blitt til under krigen. Evakuerte museer og biblioteker og stengte grenser gjorde at jeg nødvendigvis måtte la en del spørsmål stå åpne. Jeg hadde håpet det skulle blitt høve til å ta disse opp så snart krigen var slutt og museene igjen ble tilgjengelige. Imidlertid er fortsatt en stor del av det materiale jeg trenger nedpakket. Jeg har derfor valgt å publisere undersøkelsene i deres opprinnelige form. Av den grunn vil jeg gjerne straks framheve at denne framstillingen ikke gjør krav på å være uttømmende. Det er ennå mange undersøkelser som må gjøres før jernalderdraktens historie i Norden kan skrives. Det jeg først og fremst har forsøkt er å legge materialet til rette, så en kan få en oversikt over det, og få klarhet over de problemene det stiller en overfor. Så forskjelligartet som materialet er, og så innviklet som selv problemstillingen blir, tror jeg det kan ha sin verdi, det og.

INNLEDNING

Den som gav støtet til at norsk drakthistorie ble tatt opp til vitenskapelig behandling var Einar Lexow. I to arbeider fra 1913 og 1915 trakk han våre gamle folkedrakter inn under forskningens lys.¹ En kunne ventet at hans undersøkelser var blitt fulgt av andre arbeider over etterreformatorskikk i det hele her i landet, men det neste framstøtet kom fra annet hold og gjaldt en annen epoke av drakthistorien. I 1919 la nemlig Hjalmar Falk fram sitt store og grunnleggende arbeid over middelalderdrakten: *Altwestnordische Kleiderkunde*, som er blitt etterfulgt av en rekke mindre arbeider om samme eller tilgrensende emner. De viktigste er Tor Kielland: *Om dragt og*

mote i middelalderens Norge (AB. 1926), Brage Irgens-Larsen: Kongesagaenes skildringer av middelaldersk klædedrakt (T.V.S. 1937), og Gutorm Gjessing: Skjoldehamndrakten (Viking II, 1938), og endelig Gjertrud og Gutorm Gjessings: Lappedrakten, Oslo 1940, der de under diskusjonen om skandinaviske lån i den lappiske drakten også kommer inn på middelaldersk draktskikk. I flere av disse arbeider streifes det inn på spørsmålet om drakter og draktskikker i førhistorisk tid, men noen spesialavhandling om dette emnet har vi ennå ikke. Det kunne i grunnen heller ikke tas opp på bredere basis før en visste hvor meget eller hvor lite gravfunnene hadde skjenket oss av draktrester. Dette materiale må jo tross alt være utgangspunktet for en undersøkelse av drakten, selv om det ikke bærer så langt. Det var Hans Dedekam som tok det første løftet for å få tekstilfunnene fra førhistorisk tid vitenskapelig behandlet. Bjørn Hougen tok så opp arven etter ham, og la i 1935 fram en stor samlet publikasjon av funnene fra eldre jernalder.² Det viste seg at ingen av funnene inneholdt noen fullstendig bevarte plagg, enn si hele drakter. Men allikevel er de ikke uten verdi som drakthistorisk kilde. For det første gir de viktige bidrag til tidens tekstilhistorie, og litt om tilskjæring, søm og besetning forteller de også. Og framfor alt gir de oss holdepunkter for sammenlikning med mer givende funn annetsteds fra. Våre tekstilfunn fra vikingtiden venter ennå på en større publikasjon. I en avhandling i Viking for 1940 letter imidlertid Bjørn Hougen litt på det sløret som hittil har hvilt over dette materialet.³ Det er kunstveven som dominerer funnene nå; egentlige klæsstoffer er enda sjeldnere enn i eldre jernalder. Men til gjengjeld er avbildninger av menneskefigurer hyppigere. Ja, med billedteppene fra Oseberg har vi formelig fått noen blad fra tidens motejournaler. På grunnlag av dem arrangerer Hougen en hel liten vikingtids draktparade.

Den danske draktlitteratur er atskillig større enn vår egen. Det kunne en også vente da materialet er meget rikere der. Folkedraktstudiet har der som hos oss vært forsømt og det fins ennå bare to

større publikasjoner av de danske „almuedrakter“. De borgerlige draktene venter ennå på en behandling, men Sigrid Flamand-Christensens store arbeid om de danske kongedraktene kaster iallfall noe lys også over draktskikker hos samtidens borgere. Om senmiddelalderske drakter og moter foreligger et ypperlig arbeid — Poul Nørlunds bearbeidelse av draktfunnene fra Herjolvsnes kirkegård på Grønland. — Materialet fra førhistorisk tid faller i to grupper: På den ene siden eikekistefunnene fra eldre bronsealder, som er inngående bearbeidet av H. C. Broholm og Margrethe Hald, og på den annen side en rekke myrfunne drakter som sannsynligvis er fra jernalderen.⁴ Dessverre er dateringen av de siste som oftest usikker, og det tør vel være den viktigste årsaken til at de har måttet vente så lenge på å bli behandlet. Et gledelig unntak i den ellers så sørgelige regel om vanskelige dateringer ved myrfunne drakter danner den lille gruppen av slesvig-holstenske funn som vi like godt kan ta med her under omtalen av de danske. Gruppen består av tre funn — en kvinnedrakt, en mannsdrakt og en drakt som en ikke sikkert kan si om har tilhørt en mann eller en kvinne. Alle er pålitelig og godt datert. En pollenanalytisk undersøkelse som ble foretatt samtidig med at kvinnedrakten ble tatt opp, daterte denne til førromersk tid, og de to andre funnene viser så store vevtekniske overensstemmelser med Torsbjergfunnet, som vi regner med til samme gruppe, at de etter alt å dømme må være samtidige med dette.⁵ Ellers må en bare beklage at de danske gravfunnene med tekstiler ennå ikke er skikkelig undersøkt. Etter Th. Thomsens korte oversikt fra 1900 ser de ut til å gjemme på mye av interesse for drakthistorien.⁶

I Sverige har folkedraktstudiet vært tatt opp på bred basis og atskillige verdifulle arbeider foreligger. Av disse må vi iallfall nevne to: P. G. Wistrands store monografi fra 1907 over svenske folkedrakter i det hele, og Sigfrid Svenssons inngående studier av de skånske draktene fra 1935.⁷ Svenssons arbeid står i en klasse for seg. Han går nemlig helt bevisst inn for å få tak på de førhistoriske og middelalderske elementene i de senere folkedraktene. Også andre draktforskere har

nok vært oppmerksom på slike elementer, men meg bekjent er Svensson den første som tar opp problemet for alvor.⁸ Om senmiddelalderisk draktskikk har en fra svensk hånd to arbeider, begge bygget på bevarte drakter. Den såkalte „Dronning Margretes kjole“ — nå i Uppsala domkirke — er behandlet av Agnes Branting, og en myrfunnet mannsdrakt fra Bocksten i Halland er undersøkt av Albert Sandklef.⁹ Av funn fra førhistorisk tid har vi fra svensk jord ett fra bronsealderen — nemlig den kjente kappen fra Gerumsberget i Västergötland.¹⁰ En kan ellers ikke annet enn beklage at de ifølge Karlin „talrika, men obetydliga och förstörda rester av tyg, som speciellt de skånska och gotländska fynden från den äldre järnåldern lämnat“, aldri er blitt publisert.¹¹ Et par mindre arbeider av Sveriges fremste tekstilforsker, Agnes Geijer, har vist at disse funnene ikke er så „obetydliga“ enda som drakt-historisk kilde.¹² Takket være de til dels anselige tekstilfunn fra gravfeltet ved Birka og Agnes Geijers ypperlige bearbeidelse av dette materiale er vi ganske godt underrettet om motene i den svenske vikingtidsbyen ved Mälaren.¹³ Et annet spørsmål er det jo om vi uten videre kan gå ut fra at de samme moter har vært i bruk over svensk område ellers.

Til slutt må vi nevne den finsk/baltiske draktlitteraturen, selv om en da kommer litt utenfor grensene for vårt egentlige område. Folke-draktene,¹⁴ som delvis iallfall er systematisk og grundig undersøkt, er mange steder meget konservative og har vist seg for en stor del å ha opphav i førhistorisk draktskikk.¹⁵ Om denne er en også uvanlig godt underrettet takket være en rekke heldige gravfunn fra jernalder og det vi ville kalle middelalder, men som i Finnland/Balticum ennå regnes som førhistorisk tid. Disse har vist seg å inneholde så vidt betydlige rester at en på grunnlag av dem til og med har kunnet rekonstruere hele drakter.¹⁶ Dermed er det blitt mulig å knytte forbindelsene bakover fra folkedraktene til den middelalderiske og førhistoriske drakten.

Georg Girkes arbeid fra 1915, *Die Tracht der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*, tar også opp jernalderens draktproblemer.

Det er nå for en stor del foreldet, men må allikevel nevnes når det gjelder draktforskning.

Etter denne mer generelle gjennomgåelse av draktfunn og draktlitteratur i Norden i det hele får vi se litt nærmere på vårt spesielle emne — jernaldersdrakten. — Det hefter så åpenbare svakheter ved funnene som kilde for dette emne at vi like godt kan sette fingeren på det først som sist. Funnene faller etter sin art, og også geografisk, i to grupper: Myrfunn, som er helt i overvekt i Danmark, og gravfunn, som er det vanligste i området for øvrig. Myrfunnene er de mest givende forsåvidt som de gjennomgående er mye bedre bevart enn gravfunnene. De har da iallfall skjenket oss en del hele plagg og i enkelte tilfelle også fullstendige drakter. Men som nevnt byr dateringen ofte på store vansker. — Gravfunnene derimot er stort sett bra datert, men så er til gjengjeld konserveringsforholdene dårlige. Det hører til de store sjeldenheter at det er bevart så meget av draktene at en ut fra tekstilene alene kan få noe begrep om form og snitt. De sikkert daterte funnene fordeler seg også svært ujevnt på de ulike avsnittene av jernalderen. Enkelte perioder — som f. eks. keltertiden — er praktisk talt funntomme. Og med unntak av Finnland, som jo ligger i periferien av vårt område, har vi ikke fra noe land en engang tilnærmedesvis sammenhengende rekke av funn fra hele perioden. Hos oss konsentrerer funnene seg om yngre romertid/folkevandringstid, mens vikingtiden er tynt representert. I Sverige er forholdet omvendt, osv. Dette gjør det nødvendig å bygge på analogier og overføre funn fra et område til å gjelde for andre. Men dette er en betenkelig affære når det gjelder et materiale hvis skjebne til de grader er gitt tilfeldighetene i vold som tekstiler. — Og navnlig når det gjelder de norske funnene fra eldre jernalder må vi ta i betraktning en ting til: Hvor sterkt disse er bundet til et bestemt miljø. De større tekstilfunnene stammer jo ikke fra jevne, alminnelige folks graver, men fra utpregete overklassegraver. Det kan i den forbindelse være verd å minne om at mange av dem har vært satt i forbindelse med innvandringer.¹⁷ Det reduserer

funnenes verdi ytterligere, fordi det advarer mot å overføre det lille vi kan få ut av dem til å gjelde for hele landet.

Vi er her inne på det flokete problemet: Hvor meget kan en tillate seg å generalisere ut fra enkelte funn og funngrupper, — eller mangel på slike? I alminnelighet er det jo slik at en i arkeologiske undersøkelser kan bygge atskillig på funnenes geografiske fordeling. Det er imidlertid klart at med et lett forgjengelig materiale som tekstiler stiller saken seg annerledes. Deres skjebne er på en helt annen måte enn solide saker som f. eks. smykker, prisgitt vilkårlige faktorer som konserveringsforhold og funnomstendigheter. Det faktum at de fine, spjellvevde håndlinningene hittil, så vidt jeg vet, bare er kjent fra norske funn, beviser f. eks. ikke at dette er en særnorsk mote, selv om det er fristende å tro det. Derimot ville det være nokså avgjørende om de tilhørende hektespennene også bare opptrådte i norske funn. I det hele tatt er det nettopp her smykkenes store betydning for hele undersøkelsen ligger. De er et holdbart og pålitelig materiale, og de forskjellige smykketypenes utbredelse burde være et ganske godt barometer også for motenes utbredelse. Det er f. eks. tydelig at de ovale spennene har vært et så nødvendig tilbehør til vikingtidens kvinne-drakt at en må anta at de karakteriserer en bestemt drakttype, hvis utbredelse svarer til deres.¹⁸ Det er et spørsmål som er verd nærmere overveielse om ikke noe liknende gjelder f. eks. folkevandringstidens korsformete spenner. Iallfall opptrer de så hyppig i gravene at det er rimelig å tenke seg at de har vært noe mer enn et smykke, rett og slett; de må ha hatt en eller annen bestemt funksjon i forbindelse med drakten. Spørsmålet er for komplisert til at vi kan ta det opp alt nå — det ville jo da bl. a. være nokså påfallende at formen går ut så vidt plutselig som den gjør i midten av 6. årh.¹⁹ Noen smykkeform som kan ha avløst den før de ovale spennene setter inn, kan vi jo ikke peke på.

Det er i det hele tatt klart at en heller ikke må presse smykke-materialet for sterkt, selv om det nok som kilde betraktet er atskillig påliteligere enn tekstilene. Også det er jo gitt funnomstendighetene i

vold, og framfor alt må vi ta hensyn både til gravskikk og gravform når vi skal vurdere dets verdi. Etter de få og enkle smykkene å dømme kan det jo f. eks. se ut som om keltertidens drakt og draktutstyr har vært meget simplere enn i de følgende perioder. Imidlertid kan dette inntrykket helt og holdent skyldes tidens fattige gravskikk som konsekvent forlangte libbrenning. Det er vel nærmest en tilfældighet hvor meget av bålmørjen som er kommet med i graven.²⁰ Ofte har jo beinene vært rensset før de ble lagt ned. Og så uanselig som gravens ytre form var, må vi regne med en uvanlig stor tapsprosent her.²¹ I samme forbindelse kan en peke på et annet problem, nemlig årsaken til at de ovale spennene er så meget sjeldnere i de danske vikingtidsgravene enn i de norske og svenske. Betyr dette at kvinnedrakten har vært en annen i Danmark enn i Sverige og Norge, eller ligger forklaringen i at innflytelse fra kristen gravskikk tidligst har gjort seg gjeldende i Danmark og bevirket at gravgodset forsvant?

Jeg har trukket fram disse tilfeldig valgte eksemplene for, som nevnt, å vise hvor varsomme vi må være med å overvurdere tekstil- og smykkematerialet vårt. Men samtidig må vi huske på at vi i hvert fall fra merovingertiden av har et ganske rikt billedmateriale å supplere og kontrollere med. Viktigst er de gotlanske billedsteinene og de norske billedteppene fra Rolvsøy og Oseberg. Dessuten må en nevne de små „gullgubbene“ som en jo kjenner fra alle de nordiske land, men hvis tidsstilling ennå er noe usikker.²² I det hele tatt er det for enkelte perioders vedkommende kan hende galt å si at billedmaterialet supplerer tekstilmaterialet, en burde helst uttrykke det omvendt.

Vi må heller ikke glemme at vi har enkelte skriftlige overleveringer å bygge på. De viktigste er det berømte 17. kapitel av Tacitus' Germania og araberens Ibn Fadlahns beretning om de nordiske vikinger i Russland. Som vi skal se, tror jeg også at et av Eddakvadene inneholder ganske pålitelige opplysninger om kvinnedrakten i vikingtiden.

Om vi til slutt kort skulle oppsummere resultatet av denne lyn-gjennomgåelsen av det materiale vi har til rådighet, blir det etter mitt

skjønn slik: Det er neppe rikt og pålitelig nok til at vi på grunnlag av det kan komme til å gi noe detaljert bilde av nordisk draktskikk i jernalderen, men hovedtrekkene burde vi ha håp om å finne fram til. Og det får da først og fremst bli vårt mål.

KAPITEL I

HVA TEKSTILFUNNENE FRA ELDRE JERNALDER FORTELLER OM MANNSDRAKTEN

I. Materialet.

Som nevnt i innledningen mangler vi helt mannsdraktfunn fra førromersk tid. Først i romertiden blir jo skikken å begrave de døde ubrent og i fulle klær vanlig igjen etter den lange pausen gjennom yngre bronsealder. Det norske materialet var kvantitativt sett det fyldigste og strekker seg samlet over en temmelig lang periode, fra det 3. til 6. årh. Det er derfor av alle grunner naturlig for oss å begynne med det. På ett unntak nært¹ er alle funnene nøye beskrevet av Hougen i samband med Snartemofunnene. Den følgende omtalen bygger i alt vesentlig på hans gjennomgåelse og er bare supplert med en del egne iakttagelser av de funnene som fins i Universitetets Oldsaksamling. — Funnene fra Bergen, Trondheim og Stavanger har jeg ikke hatt høve til å se.

1. T. 470. Gjeite, Frol, Levanger, Nord-Trøndelag.

Her ble det gravet ut en del av en gravplass alt i 1868, og i en grav som inneholdt noen romerske importsaker fantes også en del tekstilrester. Det viktigste stykket er rester av en temmelig bred spjellvevet bord, som har vært kant på et plagg vevet i vanlig kyper. Det er bevart en hjørnedannelse, så en kan se at bordene i hvert fall har gått langs to tilstøtende sider. At plagget det dreier seg om har vært en firkantet kappe, kan det ikke være noen tvil om. Denne har da rimeligvis vært kantet på alle fire kanter med spjellvevsborder. Vi noterer oss at hele stykkets karakter er meget lik den ene av praktkappene i Torsbjergfunnet, men mens bordene på denne er framstilt

i to farger, har vår hatt tre. Videre var det i graven små stykker av kyperstoffer i minst to kvaliteter, hvorav det ene i ringvend — en avart av kyperbindingene. Hvilke plagg disse stykkene har hørt til er det ikke lenger noen mulighet for å avgjøre, men det har likevel en viss interesse at det var flere ulike kvaliteter. Slik er det som regel i de fleste av tekstilfunnene våre. 3—4 ulike kvaliteter er det vanlige, og det tyder jo snarest på at en til hvert enkelt plagg har brukt forskjellige stoffer.

Av smykker fantes en fibula, som daterer funnet til 3.—4. årh.

2. C 644. Setrang, Norderhov, Buskerud.

Tekstilene skriver seg fra det kjente gravkammeret, som alt er omtalt av Rudolf Keyser, — dessverre med nokså uklare funnopplysninger. Graven har vært en dobbeltgrav for mann og kvinne, med to gravkamre. Det overdådige rike gravgodset har vært fordelt i begge kamre, slik at drikkekar osv. sto i det ene og selve begravelsen hadde funnet sted i det andre. Både mannen og kvinnen har tydeligvis vært gravlagt her. Alle tekstilene ble nemlig funnet i det søndre kammeret. Det kunne derfor se umulig ut å avgjøre om tekstilene skriver seg fra manns- eller kvinnedrakten. Imidlertid fins det på ett av stykkene avtrykk av en beltespenne. Per Fett har forsøkt å rekonstruere beltet.² Stykket som belteavtrykkene fins på, må snarest ha hørt til mannsdrakten. Stoffet er en vanlig firskaffet kyper — ikke særlig fin. Av samme stoff fins det også en del andre biter. Vi merker oss først et som har søm langsetter omtrent på midten. Denne er gjort slik (avb. Snartemo Pl. XI, fig. 3) at de to tilstøtende kantene er brettet om og rynket sammen på vrangen, og stoffets kanter er så festet til stoffet med knapphullssting. Samme måte å sy sammen sømmer på finner vi i Torsbjergfunnet. Til et annet mindre stykke av samme stoff er det sydd fast et stykke av et fint, spjellvevet bånd. (Avb. Snartemo Pl. X, fig. 6.) Også her kan vi peke på paralleller i Torsbjergfunnet. På dette stykket er det merket etter en rekke parvis anbrakte huller, som fortsetter på et annet stykke som hører direkte sammen med dette. I alt er det 10 par huller. Rimeligvis står vi her overfor en eller annen åpning på plagget som må ha vært lukket med hekker eller liknende. Eivind Engelstad oppgir at dette stykket „var foldet om og har vært forsynet med en 15 cm. lang hektespenne av bronse, bestående av 10 hekker“ — noe som jo passer fortrinlig.³ Men dessverre fins det ingen hektespenne i funnet. Hougen gjør oppmerksom på noen små sølvplater — minst 30 tilsammen — som ender i en liten hempe, som hefter til

en stump av samme stoff. Men de kan neppe ha sittet i oppsplittingen, for de passer ikke i størrelse. Vi kan derfor ikke med sikkerhet si hvordan denne har vært lukket. Derimot kan vi med temmelig stor sikkerhet plasere de små sølvplatene. Per Fett tenker seg at de er tilbehør til beltet — det har vært „klapreblikk“ på det. Det passer jo svært pent med at de kleber til samme sort stoff som det med belteavtrykket. De andre stykkene av samme tøy er det også rimelig å tro skriver seg fra det samme plagget. Om dette vet vi altså følgende: Det har hatt sømmer og må med andre ord ha vært satt sammen av flere stykker og rimeligvis vært klippet til i et bestemt snitt. Det har hatt en åpning et eller annet sted, som har vært heftet igjen med en spenne e. l. og pyntet med et fint, spjellvevet bånd. Og endelig har det vært båret med et staselig belte som pryde. Hvilket plagg passer så dette best på? Kappen kan det vanskelig være siden en har brukt belte utenpå det. I det berømte kapittel 17 av Germania opplyser Tacitus at germanernes kappe ble holdt sammen av en fibel. (Tegumen omnibus sagum fibula aut si desit, spina consertum.)⁴ Og dette bekræftes av germanerframstillingene i den klassiske kunsten, der vi alltid ser germanerne iført en løs, vid kappe som bare er holdt sammen på den ene skulderen, aldri om livet. Smykkematerialet fra gravfunnene forteller, som vi senere skal se, det samme. Stykket med den åpne splitt som hadde vært heftet igjen, passer også dårlig på en kappe.

Da passer det forsåvidt bedre med en brok, på den må det jo nødvendigvis ha vært sømmer og den kan ha vært holdt oppe i livet av beltet. Men et stasstykke som dette beltet har neppe hatt noen rent praktisk funksjon, det har sikkert vært beregnet til å sitte på en iøynefallende plass og smykke drakten. Det spjellvevde båndet og åpningen med heftene kan også vanskelig plaseres på en brok.

Den rimeligste forklaringen blir da at stykkene er rester av den dodes skjorte.⁵ På et slikt plagg har praktbeltet hatt sin naturlige plass og linningen med spjellvevskanten og merkene etter heftene passer også best her. Den bene og omhyggelig utførte sømmer er vel rimeligvis rester av sammensyningen i sidene. Men hvordan plagget ellers har sett ut kan bare bli gjenstand for gjetning. Åpningen, som har vært lukket med hefter, kan like gjerne ha sittet i halsen som ved en ærmeåpning, om da plagget i det hele tatt har hatt ærmer. Det eneste vi med sikkerhet må kunne si er at det er rester av en skjorte, — noe også Hougen kom til.

Foruten restene av dette plagget inneholdt funnet to andre firskafter i ulike, men gode kvaliteter. Det ene har vært mønstret i ruter og striper i tre farger. Hvilke plagg disse er rester av, har vi ingen

muligheter for å gjøre oss opp noen mening om. En del av dem hører jo høyst sannsynlig til kvinnedrakten.

Setrangfunnet må skrive seg fra yngre romertid, etter Hougens mening snarest fra siste halvdel av 4. årh.

3. T. 1994—2013. Rønsberg mellom, Selbu, Sør-Trøndelag.

Fra denne gården ligger det i Videnskapsselskapet i Trondheim et stort, ubrent gravfunn, som også inneholder en del tekstiler, som nevnt hittil aldri publisert. Selve funnet er kort omtalt av Karl Rygh i *Ab.* 1878, s. 281 f, og mer utførlig av meg i *Viking* 1947, s. 177 f.

Av tekstiler fins to kvaliteter: et stort og et ganske lite stykke av tofarget stoff vevet i rutemønster, og en liten bite ensfarget kyper. Begge er av jevnt god kvalitet. Det første har rimeligvis opprinnelig vært i sterkt rødt og svart, — nå fortoner fargene seg som rødlig-brunt og svart-brunt. Det er det største stykke ringvend en hittil kjenner fra våre jernalderfunn, og analysen av det brakte også for dagen en del detaljer av veveteknisk interesse, men disse er uten betydning for vårt emne. Det fins dessverre ingen sømmer eller avtrykk på noen av stoffene som kan gi noen pekepinn om hvilke plagg de kan skrive seg fra. Grunnen til at vi tar med funnet her er det fine beltet. Det er av en karakteristisk type, med en slank og temmelig bred remspenne med plate til å feste på læret, og remtunge med vifteformet overdel og sirkelrund avslutning. Det er tydelig at belter av denne typen fortrinsvis har vært brukt av folk fra de høyere samfunnslag. Ettet funnopplysningene har beltet vært spent om den døde i denne graven. Bronsesakene skal nemlig ha ligget sammen med sverdfestet, skjoldbullen, *beltesteinen* og tekstilene omtrent midt i graven.

Noen absolutt datering av funnet er det ikke mulig å gi, og det spiller jo forsåvidt heller ikke noen rolle. Det er klart nok at det enten er sen romertid eller tidlig folkevandringstid.

4. St. 272—305. Snartemo øvre, Hegebostad, Vest-Agder.

Grav II fra denne nå så berømte gården inneholder for det første to sett spjellvevde håndlinninger, som har vært lukket med hektespenner med nyreformete knapper (avb. Snartemo Pl. XIII, fig 3). Hans Dedekam, som først publiserte tekstilene fra dette funnet, mente at dette måtte være håndlinninger på et skjorteliknende plagg,⁶ og det skulle det ikke være noen grunn til å tvile på. Som vi senere skal se, har vi en rekke eksempler på at hektespennene er funnet på plass ved håndleddet i gravene. Spjellvevnaden har gått rundt hele håndleddet utenpå selve

stoffet (diagonalkyper), og er i kantene bøyd rundt og sydd fast til dette på vrangsidene med fine, tette knapphullsting. Her har det så sittet hektespinner med fire nyreformete knapper. Avtrykket av disse fins nemlig ennå på spillvevnadene. Det diagonalmønstrete tøyet, som har en tetthet på 14×14 tråder pr. cm^2 , er brettet om og lagt inn i ombretten på båndet, slik at det altså her blir fire lag. For å unngå glidning av tøyene her er det laget en „stikning“ utført med enkle, små tråklesting. Langs nederkanten mot hånden er de to stoffene festet til hverandre, men hva slags sting det er brukt her er ikke lenger mulig å avgjøre. Det ser ut som vi her har en jare på det diagonalvevde stoffet; det ligger nemlig ikke ombrettet her, men i et enkelt lag, og er allikevel ikke raknet. Det har en viss interesse å konstatere dette. Som vi senere skal se, har nemlig også ærmene på Torsbjergfunnets skjorte en jarekant i forkanten, fordi de har tatt ærmene på stoffets bredde.

I dette funnet er det også rester av to andre hektespinner, den ene med store hoder med et forsenket stil I ornament, den andre med mindre hoder og et forsenket løkkeformet ornament. Begge spinner har vært av forgylt sølv. Mens vi ikke har noe holdepunkt for hvor den med de minste hodene har vært anbrakt, så var ifølge funnopplysningene de store festet langs kanten på et 13×14 cm stort stykke av et diagonalvevet ulltøy. På dette ser en også langs den ene siden, der stoffet er falt med fine, små knapphullsting, 6 små runde huller med en innbyrdes avstand av ca. 1 cm — ganske sikkert huller etter stiftene på hodene. Siden det ikke fins noen parspenne til denne i funnet, og siden den har vært festet langs en tøykant, mente Dedekam at den måtte ha tjent til å holde sammen en lengere åpning eller splitt i drakten. Han tenker seg da to muligheter: enten en åpning i brystet på en skjorte eller liknende, eller sammenhektning av kappen. Da stoffet ifølge hans analyse er noe grovere enn det i ærmene, — 10×15 tråder pr. cm^2 mot ærmenes 14×14 tråder — mener han at det rimeligste er at vi her har for oss rester av kappen.

Nå er det imidlertid det å innvende til dette at det bare er på enkelte av de fire håndlinningene at det er så pass igjen av kyperen at en kan få tallet trådene. Skal en slik telling av tettheten av trådene i et stoff kunne tillegges noen avgjørende betydning, må en ha adgang til å foreta kontrolltelling flere steder på samme stoff. En telling av tettheten av trådene på det store stykket hektespinneren har sittet på, som jeg gjorde, gav resultat 13×15 tråder et sted, 13×14 tråder et annet og 13×13 et tredje. Som en ser, en tetthet som svarer ganske bra til den på ærmene — så pass variasjon må en kunne regne

med på et stoff som har ligget så lenge i jorda. Det skulle derfor i og for seg ikke være noe i veien for at både håndlinningene og dette stykket med avtrykkene etter hektespenner er deler av ett og samme stoff, og da muligens også er deler av ett og samme plagg — skjorten, som helst har vært lukket i halsen med en hektespenne. I hvert fall er det etter min mening usannsynlig at den har vært brukt på kappen, slik som Dedekam antar. Den måtte da ha vært brukt til å holde denne sammen enten på skulderen, eller, hvis den har vært båret rett over begge skuldrer, foran i halsen. I begge tilfelle har plagget vært utsatt for sterkt trykk og slitasje nettopp på dette punktet. Spennen er, som sagt, et svært og tungt stykke, og har ikke hatt annet hold enn det tynne ullstoffet. Hadde den sittet på noen av de nevnte steder på kappen, måtte en ventet at stoffet hadde vært forsterket her enten med spejllvevskant slik som en har gjort ved handleddene, eller på annet vis.

Har det så ikke hørt noen kappe til denne drakten i det hele tatt? Dette er materialet altfor spinkelt til å gi noe sikkert svar på, men det er fristende å sette et fint, spejllvevet og brosjert bånd i forbindelse med en slik. Gjeitefunnet har gitt oss sikkerhet for at den samme mote som Torsbjergfunnet viser, med fine kapper prydet med spejllvevde border, har vært i bruk her i landet også. Der var riktig nok bånd og kappe vevet i ett, men som vi straks skal se, har en også kunnet veve dem hver for seg, og så sy på båndet etterpå.

Så vel dette som det neste funnet, som er fra samme gravplass, er av Hougen datert til tiden omkring midten av 6. årh.!

5. C. 26001. Snartemo øvre, Hegebostad, Vest-Agder.

Dette er den kjente grav V med det fine sverdet. Det utmerker seg også ved tekstilene og er vel det rikholdigste tekstilfunn fra eldre jernalder vi overhodet har. En del av stoffene var dessverre tatt opp før Oldsaksamlingens undersøkelse begynte, så disses plass i graven kjenner en ikke. Derimot var lagfølgen på de tekstilene som lå igjen i graven følgende: To sammenpressete klumper, som lå henholdsvis under hjaltet på sverdet og noe til høyre for dette, men i samme høyde. Ved doppskoen klebet det også noen tøyrester. Hougen undersøkte først tøykaken under hjaltet og fant at den besto av følgende lag: tre lag stoff, som viste seg å være av en og samme diagonalkyper med en litt krepplignende tekstur, — visstnok som følge av at både spinningen og tvinningen av garnet har vært temmelig løs. Tettheten er $12/13 \times 14/15$ tråder pr. cm^2 . Av samme stoff foreligger det en del stykker som var tatt opp før museets undersøkelse. De ulike stykkene viser

tre forskjellige jaredannelser. To av disse er sikkert spjellvevde, den tredje kan være utført på vanlig båndvev. Av disse tre ulike jarene kan en slutte at vi her har begynnelses- og avslutningskant (de to spjellvevde jarene) og sidejaren på et helt stoff. Dessverre er dette hverken bevart i full lengde eller bredde, men en må være enig med Hougen i at det rimeligste er at det er restene av den dødes kappe vi her står overfor. Vi merker oss i denne forbindelse at det har vært festet et meget fint, spjellvevet bånd til en av jarene.

I den andre tøykaken var det rester av tre, eller muligens fire ulike kvaliteter ullstoff. Det øverste laget inneholdt rester av et temmelig grovt stoff. Renning og islett har hatt hver sin farge. Det er en diagonalkyper. — Under dette kom en noe finere kyper, som lå brettet i to lag, men slik at det ikke var foldet rundt noen av de andre. På et sted er dette stoffet gjennomtrukket av en eller annen organisk masse. Under dette kom så et ganske stort stykke av samme stoff som det i „kappen“, og omtrent i overkant av dette lå det endelig et annet stoff, som kan være det samme som det nestøverste, men ikke nødvendigvis behøver å være det. Dette stykket er skjøtt sammen av to deler.

Ved den klumpen som heftet til doppskoen var lagfølgen slik: Øverst et grovt stoff, så to lag av det samme stoffet som fantes som nr. 2 i foregående tøykake (og altså også muligens underst i samme), og endelig underst et stykke av samme stoff som „kappen“.

Sammenlikner en nå lagfølgen i de ulike tøykakene, er det første en merker seg det at de tre lagene i de to siste av disse svarer til hverandre. De to øverste tøyene er begge steder temmelig grove, og Hougen tenker seg at de må være rester av tepper eller liknende som har dekket den døde. Det høres rimelig. Som lag 3 kommer begge steder det finere stoffet, som altså muligens gikk igjen ett sted til i den tøykaken som lå ved siden av hjaltet på sverdet. Hvilket eller hvilke plagg kan så dette være rester av? Som vi husker var det gjennomtrukket av en organisk masse, så det må ha ligget nær innpå kroppen på den døde. Da det fantes dels i høyde med den dødes hofter, dels helt nede ved føttene (ved doppskoen), blir det, som Hougen framhever, rimeligst å tro at vi her har rester av den dødes brok. Vi skulle altså her med andre ord ha rester av kappe og brok, mens spor av noen skjorte mangler. Selvsagt kan en ikke se helt bort fra den muligheten at det samme stoffet har vært brukt til flere ulike plagg, men da vi gjerne finner 3—4 ulike kvaliteter i gravfunnene våre, er dette som før nevnt ikke særlig sannsynlig.

Noen virkelig sikre slutninger angående den dødes drakt gir altså heller ikke dette funnet. Det eneste vi må ha lov til å slå fast som

sikkert, er at det til den har hørt en kappe, og at denne rimeligvis har vært prydet med det fine spejllvevsbåndet. Sammenliknet med andre funn har dette en viss betydning. — I forbifarten er det også verd å merke seg at funnet inneholder rester av enda et fint og kunstferdig utført spejllvevet bånd. Det fins i alt fire deler av det. Størstedelen av det er mønstervevet, men en liten del av det er umønstreret. Hougen tenker seg at vi her kan ha rester av en bærerem for sverdet, og at den umønstrete delen er det partiet på det der sverdet ble festet. Fra de svenske Vendelfunnene har vi billedframstillinger som viser at sverdet iallfall undertiden har vært båret i et bånd over skulderen.

6. 3534. Øvre Berge, Lyngdal, Vest-Agder.

Funnet er fra omtrent samme tid som foregående, og inneholder som dette et spejllvevet bånd av samme karakter, men her er det sydd fast til et stykke kyper. Av samme (?) stoff fins tre noe større stykker, som viser en fast og god diagonalstripet kyper med en tetthet av ca. 14×14 tråder pr. cm^2 . Det har vært ulike farger i renning og islett.

To av disse stykkene er skjøtt sammen med et annet enda finere ullstoff i diagonalmønster. Det er nå rødbrunt av farge, og har en tetthet av hele 24 tråder pr. cm^2 . Det er etter Hougens opplysning det fineste stykke kyper en kjenner fra norske jernalderfunn. Da disse to sammen-skjøtte stykkene har en viss interesse for vårt emne, skal vi se litt nærmere på dem. Det er praktisk å kalle dem for A og B.

Stykke A (fig. 1 c og d) viser en vanlig skjøt langs en rett eller nå svakt buet linje. Om denne er tilfeldig eller tilsiktet er ikke lenger godt å si. Trådene har nå en annen retning på det grovere enn på det finere stoffet, men dette kan kanskje bare skyldes at det har ligget så lenge i jorda. Som en ser, er skjøtingen åpen et stykke på den ene kanten. Dette trodde jeg først rett og slett var en rakning av sømmen, men ved nærmere ettersyn viser det seg at begge kantene langs rakningen er forsynt med en rad fine, små attersting, sydd med temmelig grov tråd. Disse stanser der hvor sammensyningen av stoffene begynner. Denne er gjort slik at stoffene er lagt kant i kant, — det fine er brettet to ganger om i fallen og det grovere bare én — og så er de to kantene stukket sammen med ganske små sting som er trukket inn og ut i fallen slik at de ikke synes på forsiden, mens det på baksiden blir en svakt opphøyd ribbe der sømmen går (se arbeidstegning fig. 1 e). Det ser altså med andre ord ut til at vi her har slutten på en eller annen søm som nederst har endt i en åpen splitt, men hvor på plagget denne har sittet, kan vi ikke ha noen begrunnet mening

om, da stykket er altfor lite til at vi kan bestemme hvilket plagg det er rester av.

Trolig skriver stykke B seg fra samme plagg. Det er nemlig de samme stoffene vi finner igjen her: Tre stykker er av det grovere, tofargete og ett av de fine. To stykker av det første er skjøtt sammen med en søm omtrent tilsvarende den på stykke A. Stoffet er langs den ene kant brettet to ganger om, langs den andre bare en. Tråddretningen langs sømmen er her så ulik på de to stykkene at en må tro tøyet er skrådd med hensikt. Som en ser av tegningen (fig. 1 a og b) er også denne sømmen først fallet med attersting som på stykke A, men langs den andre ligger det tredobbelt uten falling. Av et lite stykke som lot seg brette ut, ser det ut til at vi inni fallen har en jare. Denne er i tilfelle hulvevet. Om det åpne stykket her er en splitt eller bare en tilfeldig rakning, er umulig å avgjøre. Jeg skulle snarest tro det siste. Til det største av disse to stykkene er det så sydd et tredje, ganske lite stykke av samme stoff. Dette er avrundet langs den kanten der sømmen går, og det har nå bare en ganske kort søm felles med det større stykket av samme stoff. Derimot har det en noe lengre søm felles med et lite stykke av det stoffet som her har hatt en buet kant.

Heller ikke dette stykket gir noe virkelig begrep om plagget det stammer fra. Men visse refleksjoner gjør nesten seg selv. For det første må det tydeligvis med full hensikt være satt sammen av de to ulike stoffene. Kvaliteten på begge disse er nemlig altfor god og sømmene altfor omhyggelig utført til at det her kan dreie seg om lapping av et eldre plagg. Dernest merker en seg at plagget må ha vært temmelig fargeprektig; det grovere stoffet har vært tofarget og det finere har rimeligvis opprinnelig vært høyrødt. Endelig fester en seg ved at det har vært et plagg med et ganske komplisert snitt, — det viser de sammensatte stykkene. En skulle da kunne se bort fra at plagget er kappen. Vi vet fra de sørsandinaviske funnene og billedmaterialet at det har vært av enklest mulig form. Da passer forsåvidt en brok bedre, — Torsbjergfunnets broker har f. eks., som vi senere skal se, et ganske komplisert snitt med innfelte kiler. Men både av estetiske og praktiske grunner har en vanskelig for å tro at en brok kan ha vært laget av to så helt ulike, men iøynefallende stoffer som disse. Det mest nærliggende blir da et skjorteliknende plagg til dekking av overkroppen. Til et slikt plagg har en nok ikke vegret seg for sterke farger, og her kunne det også passe bra med innfelte stykker. Selv om vårt beste sammenlikningsmateriale, Torsbjergskjorten, har et uhyre enkelt snitt, viser alt bronsealderdrakten

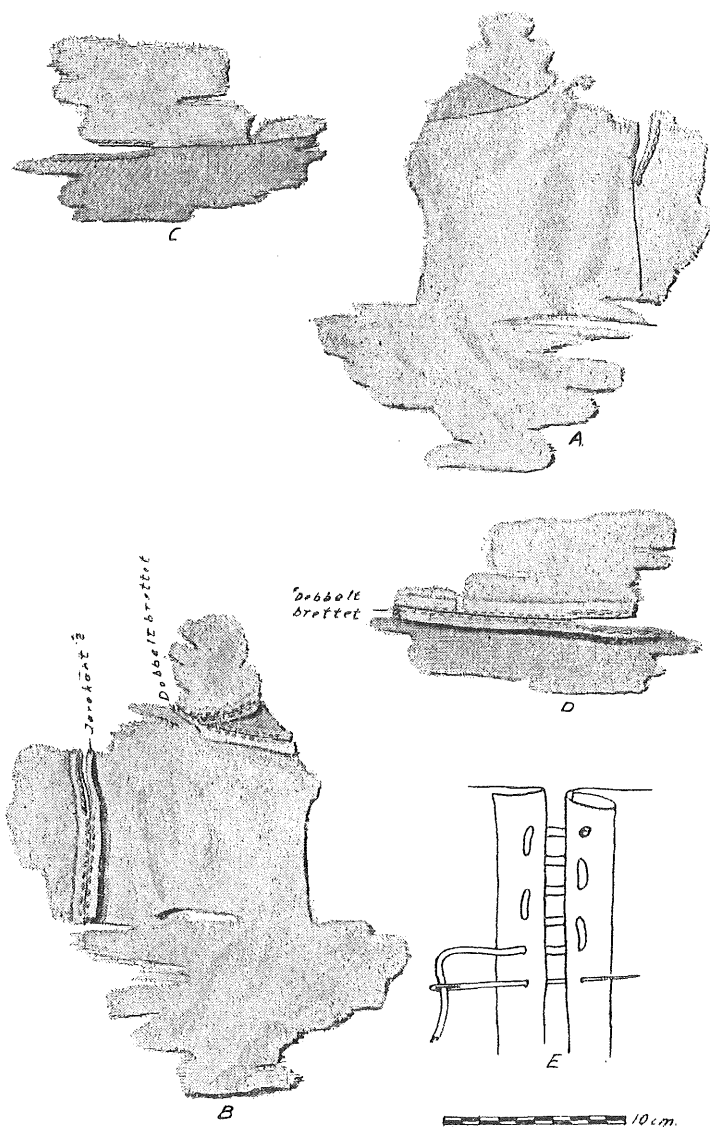

Fig. 1. Draktrester fra mannsgrov på Øvre Berge, Lyngdal, Vest-Agder.

tilløp til mer komplisert form. Skrydstrup-pikens bluse har hatt en smal, tilspisset kile ved armhullet.⁷

Foruten de stykkene vi hittil har sett på, fantes det i Øvre Berge-graven en kake av tøy, som lå i mange lag, men så tett og fast at en ikke kunne si noe om dem uten å løse opp hele kaken. Da det så ut til å være ganske store stykker (målene på hele kaken var ca. 18×12), var det fristende å løse lagene fra hverandre. Dette er også blitt gjort. Resultatene var skuffende. Kaken inneholdt 6 egentlige lag, men av disse inneholdt lag 5 igjen en rekke mindre og store stykker, som lå dels oppå, dels ved siden av hverandre, så det virket som flere lag. Samtlige stoffer er, til tross for at de er skyllet forsiktig en rekke ganger, ennå så stive og gjennomtrukne av leire at det ikke er mulig å få analysert dem skikkelig. Bestemmelsen blir rent skjønnsmessig etter karakteren av stoffet. De to lagene som ble fjernet først var av samme stoff, — et diagonalmønstret ullstoff i en rødlig tone. Det øverste laget henger i den ene siden sammen med lag III, som tydeligvis består av et annet stoff, som minner om det tofargete fra de foregående stykkene, men om det virkelig *er* identisk kan vi ikke si med sikkerhet. Under dette kom nok et diagonalmønstret stoff, — etter det en kan se av en annen kvalitet enn dem vi hittil har sett. Det er gråbrunt av farge og rimeligvis identisk med et litt grovt stoff, som det fantes en del løse stykker av også ellers i graven.⁸ (Se Snartemo s. 77 og 78.) Det henger nemlig sammen med lag 6, som er av samme stoff. Hougen sier om tøykaken at en på den ene siden tydelig kan gjenkjenne det grove stoffet, og det kan vanskelig være på annet enn denne siden. — Mellom disse to delene av samme stoff og delvis ombrettet av dem, lå så som nevnt en hel del tøybiter av ulik størrelse og etter det en kan se også av ulik kvalitet. Det fins nå i alt 8 stykker. Av disse *kan* ett eller to være av det tofargete stoffet, tre av det grove, mens resten er ubestemmelige. De kan tilhøre noen av de nevnte stoffer, men kan også være nye kvaliteter. Det fins ikke sømmer eller spor etter tilskjæring på noen av stykkene, så noen nærmere bestemmelse av de plaggene de er rester av, er det umulig å gi. De supplerer heller ikke på noe punkt det lille de sammensatte stykkene hadde å fortelle. Det viktigste disse stoffene fra Øvre Berge forteller oss, blir da at en ikke har gått av vegen for ganske komplisert søm. Da de slesvig-holstenske funnene gir et noe annet inntrykk, har det en viss betydning å konstatere dette. Det samme forteller det betydelige tekstilfunnet

7. B. 6091, fra Døsen, Os, Hordaland.

Ved siden av grav V fra Snartemo er det den eneste graven med større tekstiler som er faglig utgravet. Utgraveren, professor Shetelig, fastslo at den døde hadde vært hyllet i to tepper og hvilt på en bjørneskinnsfeld. Av selve drakten er det visstnok bevart temmelig mye. Shetelig nevner „rester av en dragt av fint tøy med forskjellige sømmer“, men ifølge Hougén er disse i så dårlig forfatning at en ikke engang kan skille ut de ulike kvalitetene. Viktig for oss er det imidlertid at det fins sikre rester av et langærmet plagg (Pl. I). Ærmene er riktignok ikke bevart i full lengde, men da den nåværende lengde er 40—45 cm, må en kunne gå ut fra at de opprinnelig har vært lange. Bredden øverst er nå ca. 20 cm, og da de smalner jevnt av til ca. 7 ved håndleddet, må en ha lov til å gå ut fra at de opprinnelig har vært enda bredere ved ærmgapet. Men trange har de altså allikevel vært. Det henger vel sammen med at en har spart på stoffet etter beste evne. Hougén opplyser at mens underarmstykkene er hele, er det felt inn kiler på overarmstykkene. Disse er ulike på de to ærmene. Det tyder på en viss usikkerhet i tidens skredderhåndverk, — tross alt. På det ene ærmet (Pl. I) finner vi tre kiler ved siden av hverandre på langs av stykket, det andre har to små trekantede kiler felt inn der hvor sømmen spalter seg. Begge ærmene er nedentil ganske enkelt fallet.

Døsenfunnet viser oss altså som Øvre Berge-funnet et plagg med innfelte kiler, — noe en må tro er gjort med full hensikt, for å gi bedre form. Shetelig daterer det til samme tid som dette, — 6. århundre. Mellom de to funnene er det også den likheten at de begge inneholder rester av fine spjellvevde bånd av samme art.

Ellers stilles Døsenfunnet i litteraturen helst sammen med det kjente og staselige funnet

8. B. 4590, fra Enebø, Gloppen, Nordfjord.

Det skriver seg fra samme tid som de foregående. De viktigste tekstile stykkene er uten tvil restene av ikke mindre enn tre ulike fine spjellvevsboder. Disse er alle tre sydd fast til kyperstoffer, som dessverre er så medtatt at en sikker gruppering av dem ikke er mulig. En ser da også at Dedekams og Hougéns bestemmelser er noe avvikende. Et par av plaggene lar seg imidlertid sikkert identifisere.

For det første fins det en hjørnedannelse med spjellvevsboder, som ender i frynser (Pl. II). Denne minner påfallende om praktkappen fra

Torsbjergfunnet (fig. 2), og det kan vanskelig være noen tvil om at vi her har rester av Enebøvhøvdingens kappe. Den viktigste ulikheten mellom Torsbjergkappen og denne er at den første har bordene vevd i ett med selve stoffet i kappen, mens vår har påsydde border. Stoffet er en meget fin diagonalkyper, med 18×20 tråder pr. cm^2 . Det er nå karminrødt av farge. Dedekam mente at et annet stort stykke, som viser merker etter beltespennen, også var rester av denne kappen. Han har imidlertid tydeligvis ikke riktig likt dette selv, for han legger til at det at beltet er blitt lagt eller spent utenpå den (nemlig kappen) beviser naturligvis intet med hensyn til hvordan kappen er blitt båret av krigeren i levende live.⁹ Ved Hougens fornyete undersøkelse kom han til at stykket med belteavtrykket ikke hørte sammen med kappen, men derimot med et stykke av en linning, som er kantet med spjellvev og lukket med en hektespenne med tre hoder. (Avb. Dedekam l. c. fig. 18.) Gustafson trodde i sin tid at det var skjortens halslinning en her hadde for seg, men, som Dedekam gjør oppmerksom på, fins det i funnet et parstykke til hektespennen, og da blir det rimeligere å tro at det dreier seg om håndlinninger til en skjorte. Det er unektelig mer tiltalende at beltet har sittet utenpå den enn på kappen, så Hougens gruppering er ganske sikkert den rette.¹⁰ Når vi så hører at en bite av samme stoff som håndlinningene er sydd fast til den ene av spjellvevsbordene med brosjerte dyrefigurer, blir det sannsynlig at skjorten, som kappen, har vært pyntet med påsydde spjellvevsborder foruten de spjellvevde håndlinningene. Borden har ifølge Dedekam ligget brettet tilbake over det stoffet den er festet til. Det tredje spjellvevde båndet, som også har en dyrefrise som motiv, men her vevet og ikke brosjert, er festet til et kyperstoff på samme måten. Det er helt av samme karakter som kappehjørnet, men allikevel er det ikke sannsynlig at det er et stykke av den. Kyperstoffene later nemlig ikke til å være de samme. Dessuten har det en skjøt, som imidlertid er så fint gjort at den er lagt på retten som et prydbånd. Den går litt på skrå og beskrives slik av Dedekam: „På stoffets vrang sees kun fugen som fremkommer mellom de to stoffs stykker. Her har sammenføyningen utseende som sømmen på retten av nutidsklær. På stoffets rette er de til begge sider utbøyde stoffkanter, som i våre dager vilde være anbragt på vrangen, dækket av en prydsøm, som helt skjuler sammenføyningen og ser ut som et påsydd bånd. — (I Gustavfsons fundbeskrivelse s. 14 derfor feilagtig omtalt som „et smalt fastsyet bånd“.) Hvordan stingene langs midtpartiet her er utført, kan ikke sees. Langs kantene løper på hver side to rækker korte skråsting udenfor hinanden. På sømmens ene side har begge rækker stinging heldning til den ene side, på den

anden til den motsatte side.“ At et slikt stykke med skjøt og av et annet stoff skulle ha hørt til kappen, som med sin fine, spjellvevde kant må ha vært et stasstykke av rang, er ikke videre rimelig. Hvilket plagg dette stykket er rester av, er ikke mulig for oss å avgjøre, men en må være enig med Hougen i at det helst må skrive seg fra et av overkroppens plagg. Det er ikke sannsynlig at en har pyntet broken med en av de kunstferdige spjellvevsbordene. — Funnet inneholder endelig rester av et stripet stoff som nå er så dårlig at en ikke kan bestemme dem nærmere. Hva det er rester av, er selvsagt umulig å si.

Hermed har vi gått igjennom de viktigste manssgravfunn med større tekstilerester fra norsk jord. Vi har også en serie mindre tøyrester fra ulike gravfunn. Disse skal vi se nærmere på senere.

Dessuten eier vi et par *myrfunn* som har ytet tekstiler, men da disse har mer spesiell interesse i forbindelse med enkelte problemer, trekker vi dem først inn senere.¹¹ Derimot kan det være praktisk å se på det svenske materiale samtidig med våre hjemlige funn. Det dreier seg om et enkelt funn som er av helt samme karakter som de norske. Det fins i Statens Historiska Museum i Stockholm, der det har nr. 4792, og stammer fra en liten haug ved Öremölla, Vemmerhög i Skåne.¹²

Gravgodset er meget rikt og består bl. a. av et riflet bronsekar, en romersk vinøse med sil, to høye glassbegrer og deler av en ringbrynje, som bestemmer graven som en sikker manssgrav. Sammen med denne lå stykker av fint ulltøy som G. Karlin i sin tid bestemte som „Tväskäftadt ylletyg och Flätväfnad från ca. 200 eft. Kr.“¹³ Agnes Geijer har vist at dette må være uriktig, og at vi her i virkeligheten har rester av en kappe av samme type som praktkappen fra Torsbjerg,

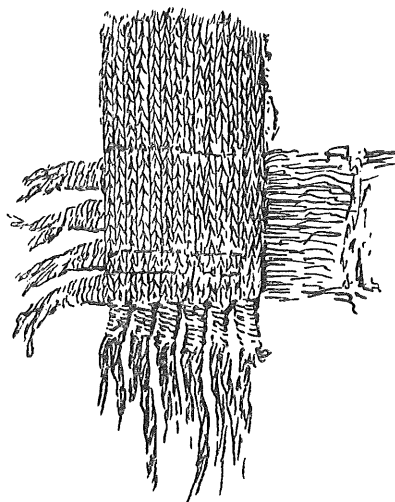

Fig. 2. Detalj av hjørne av kappe fra Torsbjergfunnet.

med spjellvevde kanter langs alle fire kanter. De har her vært vevet i ett med stoffet. Så vel dette som bordene har vært av utsøkt kvalitet: det har vært ca. 25 tråder i spjellvevnaden pr. cm i bordene, og de har rimeligvis vært laget i flere farger.

Betydningen av Agnes Geijers bestemmelse av tekstilene fra Öremölla er innlysende. Et av de første spørsmålene som melder seg for oss er jo om vi av tekstilrestene kan se om de samme motene har gjort seg gjeldende over hele området vårt. De ørsmå restene fra Öremöllagraven forteller oss at kapper av samme type som dem vi kjenner fra vårt eget Gjeitefunn fra Nord-Trøndelag, har vært båret av fornemme folk i Sør-Sverige. Som vi har nevnt flere ganger tidligere, viser Torsbjergfunnet at samme moten har gjort seg gjeldende enda lenger sør.

Merkelig nok mangler vi ennå en grundig undersøkelse av tekstilene fra *Torsbjergfunnet*. Om spjellvevnadene foreligger det en spesialbehandling av Richard Stettiner,¹⁴ men ellers finner en bare plaggene mer løselig omtalt i litteraturen — som regel på grunnlag av Conrad Engelhardts temmelig utilstrekkelige funnbeskrivelse.¹⁵ Det er derfor vanskelig bare på grunnlag av disse beskrivelsene å danne seg noe pålitelig bilde av de ulike plaggene. En uvurderlig hjelp har det vært at dr. Hougén har vært så elskverdig å la meg få bruke en samling skisser og notater av disse, og dessuten av plaggene fra Daetgen og Damendorf, som han selv har gjort under et besøk i museet i Kiel.

Ifølge Engelhardt ble det i Torsbjerg Mose i alt funnet: To kapper (muligens rester av flere), en „kjortel“, to bøker, hvorav den ene er tålelig godt bevart, og endelig to lærsandaler og rester av den tredje. Det siste skal vi ikke komme nærmere inn på her. Skotøyets historie i Norden er i seg selv en så krevende oppgave at jeg her har holdt meg til selve drakthistorien.

I det foregående har vi flere ganger nevnt *kappen* fra funnet. Vi skal bare føye til følgende:

Funnet har ifølge Stettiner inneholdt to slike praktkapper. Av den ene var det så pass bevart at en med noenlunde sikkerhet har kunnet

rekonstruere den. De spjellvevde kantene er like langs to og to tilstøtende sider, og har ytterst vært avsluttet av frynser. Poul Nørlund har pekt på at dette tyder på at kappen har vært båret brettet etter diagonalen.¹⁶ Det er for lite bevart til at en med sikkerhet kan si hvor stor den har vært, men en anslår målene til ca. 2×2 m. — Dessuten fins det, ifølge Stettiner, rester av en annen, mindre forseggjort kappe. Stoffet i den er grovere og fargen mørkere. Den eller de (en kan ikke avgjøre om det er rester av en eller flere) har også vært pyntet med spjellvevsborder, men det er ellers alt en kan si om den (dem).

Skjorten er uhyre enkel av snitt. (Fig. 3, etter Nørlunds og Hougens skisse.) En har tatt to like store stykker av ett og samme stoff, sydd dem sammen i sidene og over skuldrene, og laget en svak, men helt tydelig ringing om hals og ærmegap. Engelhardt oppgir at ærmene er av et annet stoff enn selve skjorten, men både Nørlund og Hougen sier at det er det samme. De har samme lengde som stoffets bredde (= 23 cm), slik at vi altså finner stoffets sidejærer i over- og nederkant av dem. Vidden er bare 32 cm, så de har vært temmelig trange. De er litt videre øverst enn nederst. Her er de splittet opp et stykke langs sømmen, brettet om og fallet med knapphullsting, sydd med dobbelt tråd. (Fig. 3 b, etter Hougens skisse.) Om håndleddene er det fine, spjellvevde, smale border. — På forsiden er også den nedre kant av selve skjorten spjellvevet, men i ryggen er stoffet fallet opp med samme slags sting som de ved oppsplittingen på ærmene. Spjellvevs-kanten på forsiden er rimeligvis oppsetningskanten på selve stoffet. Høyden på hele plagget er ca. 86 cm, hvilket vil si at den har nådd et stykke ned på lårene på en mann av vanlig høyde. Det er en praktisk lengde på et slikt plagg, og den må ha vært ledig og god å bevege seg i.

Av *brøker* fantes det to par. Det ene er så godt bevart at Nørlund har fått laget et snittmønster av det. (Tatt med her som fig. 4.) Stoffet er et jevnt tett ullstoff, som nå er lysebrunt. Bindingen er jeg dessverre ikke sikker på. Hougen har notert diagonalmønster, men både Nørlund

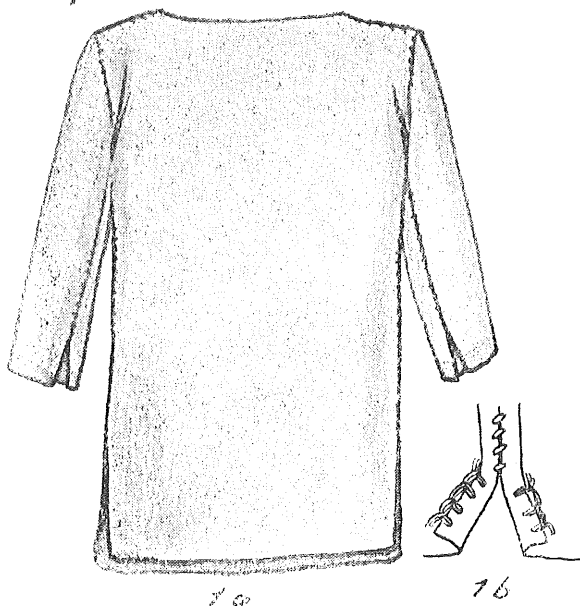

Fig. 3. Skjorte fra Torsbjergfunnet.

og Stettiner sier rutekyper. Den er satt sammen av 10 stykker: To store hovedstykker som dekker hofter og legg, to lester og to smale stykker som forbinder de store stykkene med lestene ved ankelen. Videre en smal kile foran og et bredere setestykke(?) som forbinder hoftestykkene, og endelig en livlinning i to deler. På denne er det stropper for beltet. Sømmene har altså gått langs innersiden av lår og legg. Målene er påfallende små. Vidden på beina er bare 30 cm. Høyden ca. 1 m og vidden i livet omtrent den samme. Dette vil si at broken på en voksen mann må ha hengt ned på hof-

tene og sittet stramt etter kroppen. Det er rimelig å tro at det bredest innfelte stykket er setepartiet og at en her har baksiden på plagget. Dette stemmer også godt med plasseringen av stroppene. På hver side av den smale kilen fins det nemlig en stropp, mens det på det brede stykket bare er en omtrent på midten. (Se fig. 4, nr. 3 a og b.)

Den andre broken i funnet er hittil ikke publisert, og jeg kjenner den bare fra Hougens skisse og notater. Etter disse å dømme (fig. 4, nr. 2 a og b) er snittet noe enklere enn på den første, men den må tilhøre samme type, med lester og søm langs innsiden av leggen. Men i skrittet er den annerledes. Kilen foran mangler. Hvordan setepartiet har vært, kan en ikke si med sikkerhet, da det er dårlig bevart, men rimeligvis har det vært innfelt et eget stykke her som på den andre broken. (Dette er antydning med en prikket linje på vår skisse.) Vi

kan heller ikke si hvordan den har vært holdt på plass i livet. Stoffet er etter Hougens mening det samme som i den andre broken. Målene kjenner jeg dessverre ikke.

Ifølge Stettiner ligger det også to *fotkluter* eller gamasjer i funnet. Den ene er av et diagonalmønstret, brunt ullstoff, den andre av grov, mørkebrun lin. Hverken Engelhardt eller Nørlund nevner disse.

Sammenliknet med de ytterst spinkle og sparsomme draktrestene fra våre norske funn virker dette funnet med virkelig hele, velbevarte plagg rent overveldende. Det er imidlertid den vanskelighet ved det i motsetning til våre hjemlige funn, at det ennå rår usikkerhet omkring dateringen. Av forsiktighetsgrunner må vi derfor se litt nærmere på dette spørsmålet. La oss først se hvilke dateringer som har vært foreslått.

Engelhardt satte det etter myntene til „Tiden omkring det 3dje århundrede etter C. F.“. Sophus Müller trekker det noe ned i tid, og sier at det „kunne tilhøre det 4de Aarh.“¹⁷. Begge disse to gikk ut

fra at det dreide seg om en enkelt, samlet nedleggelse. Senere undersøkelser har imidlertid vist at det er så stor tidsforskjell på sakene

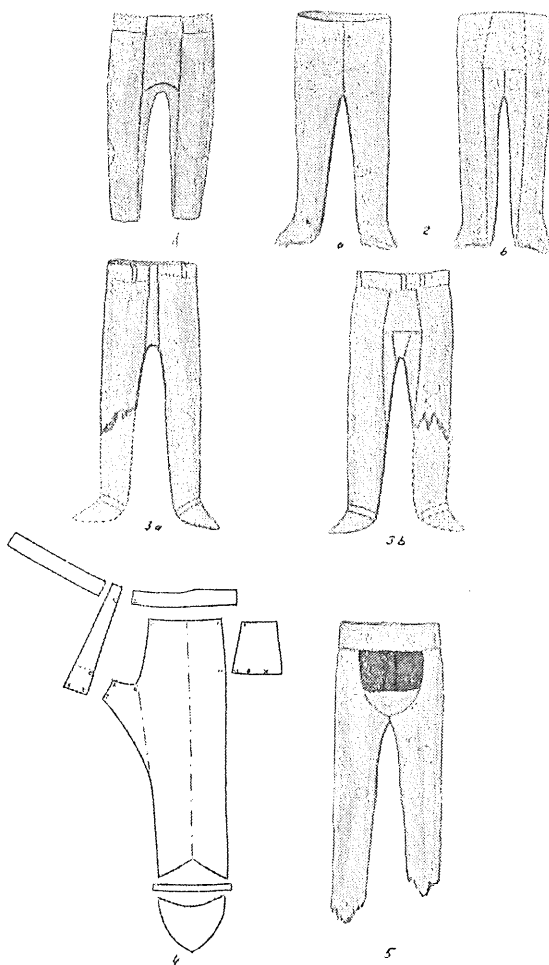

Fig. 4. Nr. 1. Brok fra Daetgenfunnet.
Nr. 2—4. Brøker fra Torsbjørgfunnet.
Nr. 5. Brok fra Damendorf.

innbyrdes at de umulig kan være lagt ned samtidig alle sammen. Det må ha funnet sted flere nedlegninger gjennom et lengre tidsrom. Johs. Brøndsted framhever dette meget sterkt, og mener at det som helhet må dateres fra en tidlig del av 2. til en tidlig del av det 5: årh.¹⁸ Poul Nørlund gir det enda større spennvidde: „Fra de første Aarhundreder av vor Tidsregning, senest omkr. 400.“¹⁹ Aller videst ramme gir tyskeren Herbert Jankunn. Han vil ha det til at den første nedlegging har funnet sted alt i førromersk tid.²⁰ Grunnlaget for den tidlige dateringen er leirkarrene, som han uten å gjøre nærmere rede for sier går tilbake til „das erste vorchristliche Jahrhundert“. Ingen av de leirkartypene Engelhardt avbilder, — og en må vel gå ut fra at det er de ledende i funnet, — er imidlertid av utpreget førromersk karakter. Det fins utvilsomt gamle former blant dem, som f. eks. Engelhardt fig. 9, pl. 17, men en viss seighet også i et håndverk som pottemakerens må en ha lov til å regne med. Så noen grunn til å skyve hele funnet tilbake til førromersk tid på grunn av noen seiglivet leirkarformer, kan jeg ikke se det er. Men det hjelper oss dessverre ikke meget. At det har funnet sted flere nedlegninger, er hevet over tvil. Og etter det en kan se av de temmelig magre funnopplysningene, kan *ikke alle tekstilene skrive seg fra en og samme nedlegging*. Ifølge Engelhardt var det i alt tre oldsakførende lag (lag a—c), og hovedtyngden falt i lag b—c.²¹ Men alt i lag a ble det funnet „Oldsager baade af Træ, Læder, Tøi og Metal“. Disse må, som Engelhardt sier, „— — vel oprindeligt være nedlagt lidt høiere end den øvrige *Mengde lignende Gjendstande*“. Etter dette kan det vanskelig være tvil om at det har vært tekstiler i flere av lagene. Eller med andre ord: Det kan være en tidsforskjell på flere hundre år mellom de ulike plaggene. Til tross for dette ser en stadig de ulike plaggene i funnet spleiset sammen og omtalt under ett som „Torsbjergdrakten“. Og så vidt vi har midler til å bedømme det, er dette helt berettiget. Vårt påliteligste kontrollmiddel her er de klassiske avbildningene av germanerne. Selv om interessen for germanerne var sterkest i den eldre keisertiden og vi har de fleste

og beste germanergjengivelsene fra denne tiden, fins de fra senantikken også. La oss trekke fram enkelte av de viktigste:²²

Fra første århundre e. Kr. har vi en liten bronsefigur i antikksamlingen i Wien, som viser en germaner til hest, iført trang ankelbrok, halvlang skjorte og en temmelig kort kappe.²³ Fra samme tid stammer det berømte kapitel 17 i Tacitus' *Germania*, der det heter om de rikeste at de skilte seg ut, „— — veste — — — non fluitante sicut Sarmatae et Parthi, sed stricta et singulos artiis exprimente“, altså en drakt som viser de enkelte former.²⁴ Det er en beskrivelse som passer like bra på Torsbjergdrakten som på avbildningene i den klassiske kunsten. Germanerne på Trajansøylen, som ble til 110—120 år e. Kr., har f. eks. en trang brok som når til ankelen og blir båret oppe i livet av et belte og en kort, firkantet kappe som er pyntet med frynser. Begge deler ser ut til å være svært lik de tilsvarende plagg fra Torsbjerg. Her mangler skjorten, men på Marcussøylen fra slutten av århundret finner vi en enkel, halvlang skjorte med trange ærmer og liten ringing om hals og ærmegap. Kort sagt et plagg av helt samme type som Torsbjergskjorten. Samme drakt har to germanske fyrster på et marmorrelief i Conservator-palasset i Rom. Det skriver seg antakelig fra Marcus Aurelius' triumfbue.²⁵ Og vi kunne nevne andre eksempler fra samme periode. Fra senantikken er som nevnt eksemplene flere, men de som er, viser en drakt som i hovedtrekkene iallfall svarer til den tidligere. Fra 5. århundre har vi f. eks. et konsulardiptychon, som viser en gruppe fangne germanske kvinner og menn. Den ene mannen er iført en lang, trang brok og skjorte (fig. 10). Skjorten skiller seg fra dem vi hittil har sett ved at den er spisst utringet og pyntet med border i halsen, men later ellers til å være av samme type. Vi kan også nevne at så sent som på Karl den stores tid har tydeligvis denne drakttypen med brok, kort skjorte og kappe vært brukt av germanerne på kontinentet. Karl roses av Einhard fordi han kledde seg slik „på gammel frankisk vis“.

Et par andre myrfunn fra de samme traktene som Torsbjergfunnet viser meget store likhetspunkter med plaggene herfra. Ved disse funnene

er det hevet over all tvil at plaggene er samtidige og utgjør deler av en enkelt drakt. Det gjelder de to myrfunnene fra Damendorf og Daetgen, som vi har nevnt rent forbigående tidligere. La oss nå se litt nøyere på dem.

I mai 1900 støtte noen arbeidere i den østlige delen av *Damendorf Seemoor* i Slesvig på liket av en mann. Han var blitt gravd ned i myra uten klær på, men over ham var brettet et teppe eller en kappe, og ved føttene var det lagt to lærsko, et lærbelte og to fotkluter. Alt dette var så tullet inn i en brok.²⁶ Vi tar for oss plaggene i samme rekkefølge som i Torsbjergfunnet, og begynner med *kappen*.

Etter det jeg kan skjønne må nemlig det stykket som dekket den døde, være hans kappe og ikke noe teppe. Som vi husker fra våre norske skjelettgraver, var teppene gjerne grove og loete, men stoffet i dette stykket er fin rutekyper. Formen er rektangulær. Den fulle lengde er 2,38 m, men 75 cm er brettet inn igjen oventil. Da bredden er 1,83 m, har den altså under bruk ikke vært så langt fra kvadratisk. Det hadde jo også Torsbjergkappen vært, og da er det rimelig å tro at de har vært båret på samme vis, brettet etter diagonalen. Kappen bærer, ifølge Johanna Mestorf, sterke spor etter bruk, men må opphavlig ha vært et staselig plagg. I over- og underkantene er den fallet, men langs sidekantene er det spjellvevde jarer. Bredden på stoffet avtar jevnt innover mot midten, der den bare er ca. 1,50, for så igjen å øke til 1,68 i nederkant. Denne ujevnheten i bredde er neppe tilsiktet. Det dreier seg sikkert om det en i vevspråket kaller en „innvevning“, dvs. at stoffets bredde har lett for å avta etter hvert som følge av at en trekker isletten for hardt til. Det er et velkjent fenomen ved de danske bronsealderstoffene, men det forbauser en i grunnen litt å møte det igjen i jernalderens tekstilhåndverk. Dette gjør ellers et meget mer rutinert inntrykk enn bronsealderens. Og selve stoffet i kappen er jo en god kvalitetsvare.

Broken er av samme type som den best bevarte fra Torsbjergfunnet. (Fig. 4, nr. 5.) Den er satt sammen av de samme delene: To stykker som dekker hofter og bein, kile og livlinning, med stropper for belte, men setestykket mangler, så hvordan det har vært utformet vet vi ikke. Også beina er for ufullstendig bevart til at en kan si om det har vært lester. Den nåværende lengde er 1,15 m. Av et fotografi Nørlund gjengir kan en se at livlinningen må ha vært atskillig bredere enn på Torsbjergbroken. Målet fra skrittet og opp ser i det hele tatt

etter dette fotografiet ut til å ha vært betydelig lenger her, så den må ha dekket kroppen bedre. Vidden derimot er omtrent den samme, så også Damendorfbroken må ha sittet stramt etter kroppen. Den er som kappen laget av fin rutekyper, og skåret av et helt stykke av dette.

De to fotklutene er nå 1,05 m lange og ca. 10 cm brede. Opprinnelig har de muligens vært noe lengre. Stoffet er brun kyper.

Endelig må vi blant tekstilene nevne noen stykker av et meget grovt tøy, som Hougen omtaler i sine notater. Det største av disse måler 1,10 m i bredde, men da stykket ligger dobbelt og er sydd sammen som en sekk, har den opprinnelige bredde vært minst 2,20. (Det er visstnok bare bevart jare langs den ene siden.) Oventil og nedentil har jaren form av en snorliknende fortykning, — visstnok spjellvevet. Det fins rester av et stoff som virker enda grovere, idet det ene trådsystemet er ført dobbelt.

Beltet er nå 75 cm langt, men har visstnok vært noe lenger. Det foreligger i to deler. Det er på det bredeste 3 cm bredt, men smalner av mot enden til 1 cm bredde. I den ene enden er det bøyd tilbake igjen og sydd fast med noen sting, så her må beltespennen ha sittet. På den andre enden fins det syv huller for tornen. Beltet har vært prydet med innpressete geometriske ornamenter.

De klærne som i 1906 kom for dagen i en myr ved *Daetgen* i Nortorp i Holsten lå samlet i en bylt. Av den døde var det ingen rester tilbake. Funnet er, som Damendorffunnet, publisert av Johanna Mestorf.²⁷ Ifølge henne inneholdt bylten følgende plagg:

En *kappe* laget av et enkelt stykke diagonalkyper, som opprinnelig har vært 1,34 m bredt øverst; nederst er det litt bredere. Den er nå

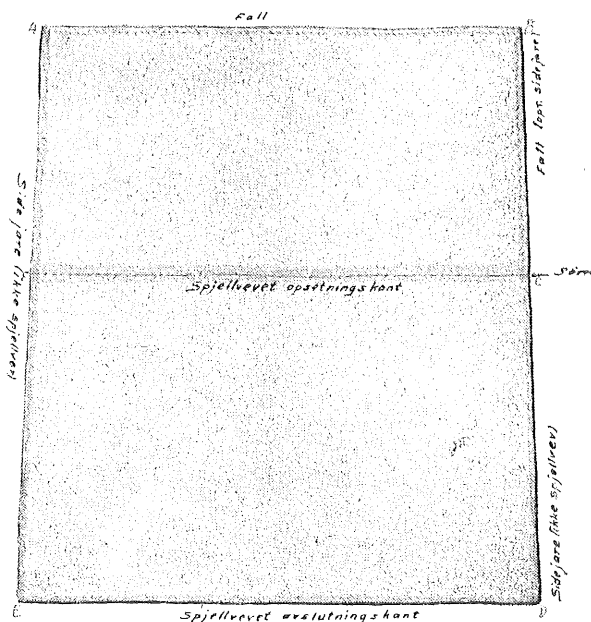

Fig. 5. Kappen fra Daetgenfunnet.

1,53 m lang, men hvor lang den opprinnelig har vært, kan en ikke si nå lenger. Den er nemlig merkelig nok blitt klippet over, og det øverste og minste stykket er dreid helt om, slik at den opprinnelige, spjellvevde oppsetningskanten nå går inn i sømmen her (se fig. 5) ved linjen F—C. Sidekantene har opprinnelig vært enkle, hulvevete, men på den ene siden på det avklippede stykket er kanten og en strimmel av stoffet selv klippet vekk og erstattet med en fall. (BC på fig. 5.) Antakelig har stykket vært slitt eller på annet vis ødelagt her. Noen annen grunn til denne „eggevingen“ kan jeg ikke se. Kappen er altså nå svakt trapesformet, med en øvre bredde på 1,24 m og en nedre på 1,40 m.

Videre fantes *to ærmer* som etter frøken Mestorfs beskrivelse har det felles med ærmene på Torsbjergskjorten at de har vært splittet opp i sømmen ved håndleddene, og at de må ha vært temmelig jevnt vide ved skulderen og håndleddet. De er dessverre ikke bevart i full lengde. Stoffet er en lys rødlig kyper. De bærer preg av sterkt slit, og er lappet med lysere og mørkere tøy.

Dernest hører det til funnet en *brøk* av en noe annen typ enn dem vi nå kjenner fra Torsbjerg og Damendorf. Hovedbestanddelene er nok de samme: To store stykker som dekker hofter og legger, med søm langs innersiden av beina. Men disse er her bare halvlange, og i skrittet og langs innsiden av lår og legg er det felt inn kiler. (Fig. 4, nr. 1.) Vidden i livet er påfallende stor: 1,60 m, og beina har nederst vært så smale (=0,36 m) at en har måttet splitte dem opp et stykke. Midt bak er det felt inn en stor, firkantet klaff, som skyter opp over den nåværende overkant av broken. Rimeligvis har det vært festet en livlinning til denne, tilsvarende den vi kjenner fra de andre brøkene. (Dette er antydnet på skissen på fig. 1.) Den nåværende lengde fra overkant til underkant av beina er 0,74 m. (Den oppskyttende klaffen er ikke medregnet.) Regner en at den har vært båret på samme vis som Torsbjergbroken, og altså har hengt ned på hoftene, har den rukket et stykke nedenfor knærne på en middelstor mann. Den tilhører da den typen som i sagaen kalles for „okulbrøker“.

Endelig inneholdt funnet noen utrolig fine, spjellvevde bånd, av hvilke Johanna Mestorf mente at det ene var et *belte*. Dette foreligger nå i tre deler, som tilsammen måler 83 cm. Bredden er 4,5. Det er tofarget, i høyrodt og hvitt.

Det andre regnet hun for et rent *pyntebånd*. Det er framstilt i en uhyre raffinert og innviklet teknikk med dels tette, dels åpne partier og lange frynser i begge endene. Det er teknisk sett nær beslektet med de fine båndene om Torsbjergskjortens ærmer. Frk.

Mestorf tenkte seg at det hadde tjent som et slags halssmykke. Stettiner kommer imidlertid etter en nøye gjennomgåelse av alle stykkene i funnet til at det har vært to like parstykker, og mener at de på en eller annen måte må ha vært brukt som besetning på drakten, — kanskje på skuldrene, siden det fins to stykker.

Som sagt, noen rester av den døde som kunne fortelle hvilket kjønn vedkommende hadde tilhørt, ble det ikke funnet. Johanna Mestorf kom etter gjennomgåelsen av de ulike plaggene til at den døde måtte ha vært en kvinne. Det hun særlig festet seg ved, var formen på broken med de halvlange beina og den store vidden, og videre „beltet“, som var vevet i motsetning til lærbeltet i Damendorf-funnet, — og endelig det fine pyntebåndet, som hun antok var et utslag av kvinnelig pyntesyke på samme måte som perlebånd o. l.

Så vidt jeg kan skjønne kan imidlertid ikke Daetgenbroken være noen kvinnebrok. I det senmiddelalderske, norske mannsdraktfunnet fra Skjoldehamn på Andøya har vi en brok som er merkelig lik denne i form, med trange, nedentil oppsplittede buksebein og stor vidde i livet.²⁸ Sømmene ligger her ganske visst langs utsiden av beinet, men det er visstnok et utslag av lappiske moter, som det er rimelig å treffe på så langt nord. Vi behøver derfor neppe å feste oss så sterkt ved det i denne forbindelse. Typen med de trange, oppsplittede beina og den store vidden i livet kjennes dessuten fra middelalderske avbildninger.²⁹ (Fig. 4.) Snittet med de innsatte kilene i skrittet tyder også på at broken har tilhørt en mann. Slike kiler omtales nemlig i sagaene, der de kalles „setgeiri“, og er et karakteristikum nettopp for mannsdrakten.³⁰

Det spjellvevete „beltet“ behøver ikke nødvendigvis å ha vært brukt slik. Vi husker stykkene av det fine, spjellvevete bånd i grav V på Snartemo, som Hougen tenkte seg hadde vært brukt som bærerem for den gravlagte mannens sverd. Selv om dette ikke kan bli mer enn en hypotese, er det iallfall rimelig å tro at disse fine og fargeprektige båndene har hatt en mer framtrædende plass på drakten enn et alminnelig belte. Det er f. eks. mulig at båndene opprinnelig har vært sydd fast til drakten. Båndet på Øvre Berge, Lyngdal, som jo var av

helt samme karakter som det fra Snartemo, var langs den ene kanten sydd løselig fast til et stykke kyper.

Om „halssmykket“ har vi alt nevnt Stettiners antakelse. Den støtter i hvert fall ikke frk. Mestorfs teori.

Alt i alt blir det da etter min mening det rimeligste å gå ut fra at også Daetgendrakten er en mannsdrakt. Det gjør også Poul Nørlund i sin gjennomgåelse av funnene.

Med støtte i klassisk billedmateriale og draktene fra Damendorf og Daetgen skulle det ha vært fullt berettiget å se det slik at de ulike plaggene i Torsbjergfunnet tilsammen gir et pålitelig bilde av en germansk mannsdrakt på den nordlige del av kontinentet i romersk keisertid. Noen finere datering har vi ikke lov til å gi, så lenge funnforholdene er så lite klarlagt.

Foruten disse store danske og nordtyske myrfunnene har vi som nevnt også danske tekstilfunn fra graver, men disse er ennå ikke kjent gjennom publikasjoner. Jeg vil imidlertid gjerne gjøre oppmerksom på et enkelt funn. I Fra Nationalmuseets Arbejdsmark for 1936 omtaler Mogens Mackeprang en meget rik romertidsgrav, der det foruten importsaker og annet også fins et lite stykke sprang og noen andre tekstile rester. Disse er dessverre ikke omtalt nærmere, men etter bildet å dømme kan det vanskelig være annet enn rester av en bred, spjellvevet bord av samme karakter som dem vi nå kjenner både fra norske og svenske funn, foruten fra Torsbjergfunnet. Jeg synes derfor det er riktig å nevne funnet i vår gjennomgåelse.

II. Jevnføring av materialet.

Det første spørsmålet som melder seg etter funngjennomgåelsen er dette: Kan vi av det spinkle og høyst ujevne materialet se om de samme motene har gjort seg gjeldende over hele det nordiske område? Vi har sett at Torsbjergdrakten må ha hatt sammenheng med motene lenger sør på kontinentet, men hvor langt mot nord har de samme motene nådd?

La oss ta de ulike plaggene for oss etter hvert, og begynne med *broken*.

Av tekstilt sammenlikningsmateriale har vi absolutt ingenting. Som vi husker var noen filler som vi formodningsvis tok for rester av den dodes brok i grav V fra Snartemo, den eneste antydning til et slikt plagg i norske og svenske funn. De danske og nordtyske funnene viste oss at to ulike typer hadde vært i bruk lenger sør. Den ene typen, som er representert i begge Torsbjergbrøkene og i den fra Damendorf, har hatt lange, trange bein med eller uten fastsydde lester, søm langs innsiden av leggen og kort, trangt ettersittende hofte- og seteparti. Daetgenbroken viser en annen type med halvlange, trange bein som også har søm langs innsiden av leggen, men er splittet opp nederst. I motsetning til den første typen har den svær vidde i livet. Brøker av den første typen fins på en av Torlundaplatene fra Öland (fig. 7), og er dessuten kjent fra avbildninger fra vikingtiden, f. eks. på våre Osebergrevler og på de gotlandske billedsteinene, for bare å nevne noen eksempler i fleng. Typen har med andre ord tydeligvis på et senere tidspunkt vært alminnelig utbredt over hele området, og det blir da rimelig å tro at den har vært en *felles* nordisk mote alt på Torsbjergfunnets tid; men sikkerhet for dette kan bare nye funn gi. — Noe av det samme gjelder „Daetgentypen“. Også til den mangler vi samtidig sammenlikningsstoff; men brøker av samme eller liknende type dukker opp i middelaldersk billedmateriale, både fra Norden og Vest-Europa. Det jyske kalkmaleriet fra Give kirke er alt nevnt. Et norsk eksempel tror jeg vi har på en av bødlene på takmaleriet fra Ål kirke. (Pl. V, fig. 1.) Et engelsk eksempel er gjengitt fig. 21. Det er etter mitt skjønn rimelig å se disse nevnte eksemplene i samband med Daetgenbroken, men da sammenhengen her er mer usikker enn i det første tilfellet, er det vel forsiktig å stille seg enda mer avventende overfor denne typens alminnelige utbredelse enn overfor Torsbjergtypens.

Når det gjelder *skjorten* har vi noe fastere holdepunkter i tekstilmaterialet selv. Til sammenlikning med den vel bevarte Torsbjergskjorten

(og de slitte og medtatte ærmene fra Daetgen, som så langt vi har midler til å avgjøre det, er av samme type som ærmene på Torsbjergskjorten) har vi, som vi husker, fra våre norske gravfunn noen få, men *sikre* eksempler på et plagg som har dekket overkroppen. (Setrang, Snartemo II, Døsen, Enebø.) Om de tre siste kan vi med sikkerhet si at de må ha hatt ærmer. Men bare det minst givende, Setrangfunnet, kan regnes som noenlunde samtidig med Torsbjerg. Som vi husker mente vi det var sikkert at vi i Setrangfunnet hadde rester av et iallfall skjortelignende plagg. Men det eneste sikre vi kunne si om dette, var at det hadde vært båret med et staselig belte i livet og hatt en åpning i halsen eller ved håndleddene, som har vært pyntet med spjellvevde bånd og lukket med hekker. Om form og snitt på plagget vet vi ingenting, bortsett fra at det rimeligvis har hatt sømmer i sidene. Vi kan således ikke si om det har hatt ærmer. Det er imidlertid én ting en merker seg, og det er kombinasjonen spjellvev—hekker. Det er en kombinasjon som vi ofte vil støte på i smykkematerialet, navnlig fra folkevandringstiden, og det er et spørsmål som vi må ta opp i forbindelse med gjennomgåelsen av smykkene, om vi ikke her står overfor en rent norsk mote. Jeg tror det i den forbindelse er verd å merke seg at Torsbjergskjorten nok har spjellvevde pyntebånd om ærmene, men hekker har ikke vært brukt på den. — En må også peke på at de best bevarte restene av en skjorte som vi har fra norsk grunn, — ærmene fra Døsenfunnet — viser et helt annet snitt enn Torsbjergskjortens ærmer. På sett og vis er de mer forseggjort, med under- og overærmstykkene hver for seg, og de innfelte kilene. Med sin enkle fall om håndleddet står de også i en viss motsetning til de mange samtidige eksemplene på ærmer med spjellvevde håndlinninger lukket med hektespinner. Selvsagt er materialet altfor spinkelt til at vi ut fra det alene kan se noen antydning til særnorske eller særdanske moter, men i hvert fall kan vi alt av det se at visse variasjoner har gjort seg gjeldende. For billedmaterialet gjelder det samme som for brokens vedkommende; den typen vi finner

gjengitt i senere avbildninger, ser ut til å svare til Torsbjergplaggene. På Osebergrevlene f. eks. opptrer en del av mannsfigurene i en skjorte som minner meget om skjorten fra Torsbjerg. (Fig. 3.)

Noe tekstilt sammenlikningsmateriale fra svenske funn har vi altså

ikke. Her har vi utelukkende avbildninger å holde oss til, som alle sammen er senere enn Torsbjergfunnet. De viktigste fra eldre jernalder er platene fra Toroslunda på Öland, fra folkevandringstiden og enkelte av de noe senere figurene på Vendelhjelmene. Hertil kommer så de store gotlandske billedsteingruppene; men figurene er her oftest for utydelige til å røpe noen detaljer. To av Toroslundaplatene viser oss menn iført et plagg som dekker overkroppen. Den ene av disse (fig. 7) er framstilt i kamp med to villdyr. Skjorten han bærer er trang, rekker litt ned på hoftene, slutter tett i halsen og har lange ærmer som iallfall ved håndleddene er så vide at de glir tilbake idet han løfter armen. Kort sagt, et plagg av type som Torsbjergskjorten. Den andre platen med krigerne med de svineprydete hjelmene (fig. 7) viser oss et liknende halvlangt, trangt plagg. Men det er nedentil prydet med en mønstret bord, og har tydeligvis hatt *korte* ærmer. Dette er en for oss ny type, og da det er krigere det gjelder, dreier det seg trolig om en våpenkjole eller brynje.

At brynjen i eldre jernalder har vært kortærmet, har vi de beste beviser for. I et av „de fire store“ danske mosefunnene, Vimosefunnet, ligger det en fullstendig bevart ringbrynje som har rukket til knærne og hatt korte ærmer.³¹ Det er øyensynlig slike brynjer krigerne på hjelmen fra Vendelgrav XIV er iført. (Fig. 6 og 7.) På samme hjelmen,

Fig. 6. Mannsfigurer på Vendelhjelmene.

og på den fra grav I, møter vi også et nytt plagg, som en snarest ville karakterisere som en kunstferdig drapert kappe med border på alle fire kanter, hvis det ikke så tydelig hadde hatt ærmer. (Fig. 6, nr. 1 og 2 fra venstre.) Om det har vært åpent foran til å ta om seg som en kåpe eller bare hatt en spiss utringing i halsen og vært til å trekke over hodet, er umulig å avgjøre. Jeg kjenner i hvert fall ikke noen andre eksempler på et slikt plagg fra oldtiden.

Hva de gotlandske billedsteinene angår, så er den skjorten mennene her opptrer i, noe annerledes enn de typene vi hittil har sett på. Den eldste figuren, der en kan skille ut skjorten som eget plagg, fins på en stein fra folkevandringstiden, fra Etelhem jernbanestasjon.³² Skjorten har tydelig nok belte og nedenfor dette later den til å vide seg noe ut. Noe yngre er steinene fra Lärbro st., Hammars I og Tängelgårda. (Lindquist l. c. fig. 81.) På dem er den tiltakende vidde nedover enda tydeligere. Selv om disse figurene er altfor skjematisk tegnet til at vi kan trekke noen videre slutninger angående drakten deres, er iallfall så meget klart at skjorten de bærer må ha hatt et annet snitt enn den trange, ettersittende Torsbjergskjorten. Det svenske billedmaterialet forsterker da det inntrykket av variasjon som vi pekte på alt tidligere. Men vi har fortsatt altfor lite å bygge på til at vi kan trekke slutninger om lokale særformer.

Det plagget vi har det fyldigste sammenlikningsmaterialet for, er *kappen*. For det første har vi *praktkappene*, som var kjent både i norske, svenske og danske funn. De var overalt av samme type, så det dreier seg tydeligvis om en meget utbredt mote. Fra det nordenfjelske Norge til det sørligste Danmark — og om vi tar med Enebøfunnet, som jo viste umiskjennelig sammenheng med stykkene fra Torsbjerg og Gjeite — fra det vestligste Norge til det sørøstligste Sverige — det er en utbredelse som skulle berettigg oss til å snakke om en *felles* nordisk mote.

Her må en imidlertid skyte inn at Agnes Geijer i forbindelse med Öremöllafunnet antyder at de fine kappene kan være romersk importvare. En vet at det alt i begynnelsen av vår tidsregning var et romersk

Fig. 7. Nr. 1, 2 og 4 fra venstre mannsfigurer på bronseplatene fra Torslunda, Öland.
Nr. 3 mannsfigur på en av Vendelhjelmene.

veveri i Flandern, og i det 4. årh. skal det ha vært ett i gang ved Venta i England.³⁸ At disse har arbeidet for det nordgermanske marked, er høyst rimelig. En vet jo at andre varer ble framstilt rundt om i provinsene, beregnet på eksport til germanerne. Agnes Geijers teori høres derfor meget besnærende, særlig når en tar i betraktning at både Öremölla og Gjeitefunnene inneholder andre romerske saker. Det nevnte fynske funnet, som rimeligvis går inn i rekken av funn med rester av slike praktkapper, viser seg til overflod å gjøre det samme. Imidlertid er det et par ting som gjør at en tross alt stiller seg noe tvilende til teorien.

Foruten de funnene vi alt har nevnt her, tar Agnes Geijer med et gravfunn fra Blindheim på Vigra, Møre.³⁴ Det inneholder som de andre rester av en bred, spjellvevd bord, som har kantet et plagg av et tofarget, diagonalstripet ullstoff, som i dette tilfelle har tilhørt en kvinne. Også dette funnet inneholder romerske importvarer og støtter for såvidt Agnes Geijers teori. Men teknisk sett skiller bordet seg ut fra stykkene fra Öremölla, Torsbjerg og Gjeite. Den er nemlig forbundet med stoffet ved at isletten er trukket så løst gjennom at det danner seg små løkker som kyperens renningstråder er tredd gjennom. (Se skjematisk framstilling i Snartemo fig. 14.) Om spjellvevskanten er stykkets side — over- eller underkant, kan en ikke si sikkert. Rimeligvis er det, som

også Hougen antyder, det første. Teknikken har neppe vært sterk nok for oppsetnings- eller avslutningskant. Sammenliknet med den uhyre tungvinte teknikken i Öremölla-, Gjeite- og Torsbjerg-arbeidene, må denne måten betegne et stort framsteg på forenklingens veg. Vi øyner et enda større: Ebebøkappen, der spjellvevnadene er laget for seg og sydd fast til stoffet etterpå. Vi kan med andre ord gjennom disse funnene følge en utvikling og forenklingsprosess i tekstilhåndverket. Og det synes jeg nok svekker Agnes Geijers teori en del. Hadde disse kappene skrevet seg fra ett og samme produksjonssted, måtte en vente at de skulle fått et visst preg av „standardvare“. Men slik virker de ikke. Blindheimfunnet og Gjeitefunnet er omtrent samtidige, men er likevel to variasjoner over det samme tema. Hertil kommer så at det, i hvert fall slik som materialet nå ligger an, ser ut til at spjellvevsteknikken har vært lite kjent av romerne. Fra det romerske moderland kjenner en den ikke. Derimot er den vanlig i draktfunn fra det romerske Egypt, men der var teknikken kjent og brukt lenge før romersk tid.³⁵ Vivi Sylwan har også henledet oppmerksomheten på en linje i Plinius' *Historia Naturalis*, som hun mener må tydes slik at romerne har sett på spjellvevning som en gallisk spesialitet.³⁶ Dette peker jo ikke nettopp i retning av at de fine, spjellvevsprydete kappene har vært romersk eksportartikkel.

Men, kan en på den annen side spørre, lar det seg forsvare å se på dem som hjemlig vare; er det virkelig tenkelig at tekstilhåndverket har nådd så høyt her hjemme alt i tidlig jernalder? Her kan vi trekke fram et av de norske tekstilfunnene fra myr, som ble nevnt såvidt i det foregående. I 1921 fant en i en myr som hører til gården Tegle på Jæren, en hel del tekstiler.³⁷ Ved undersøkelsen viste det seg at funnet var helt enestående blant oldtidens tekstilfunn. Det inneholder nemlig ikke bare ferdige stoffer, men også rå, ubearbeidet ull, oppnøstet garn, en oppsatt renning til et ullstoff med en riktignok smal, men likevel for oss meget viktig øvre vevkant i *spjellvev*. Vi kan her skritt for skritt se hvordan det hjemlige tekstilhåndverk har arbeidet.

Det går klart fram at dette alt på et tidlig tidspunkt delvis har nådd meget høy kvalitet. *Disse* stoffenes hjemlige opphav er hevet over enhver tvil, og vi har altså med dem et sikkert bevis for at kombinasjonen spjellvev/kyper har vært kjent og brukt i vevkunsten her hjemme i jernalderen. Videre kan vi peke på de fine pyntebåndene fra Enebø, Snartemo osv., som Dedekam ser som opphavet til den senere billedvevkunst i vikingtiden, og hvis hjemlige opphav heller aldri er blitt dradd i tvil. *De* viser at en har mestret framstillingen ikke bare av de smale jarene, men også av finere og bredere border. De tekniske forutsetninger for framstillingen av stykker som våre praktkapper, er altså med andre ord til stede her hjemme. Det skulle da ikke være noe i veien for å se dem som utslag av en felles nordisk mote, — rimeligvis utviklet av bruken av spjellvevde jarer på klæsstoffer — iallfall slik materialet nå ligger an. Men en må selvsagt være oppmerksom på at spjellvevingens eldste historie ennå er så lite kjent at nye funn kan dukke opp og endre inntrykket totalt.

Av samme grunn er det også vanskelig å gjøre seg opp en mening om *hvor* i Norden denne kappemoten eventuelt kunne være oppstått. Dateringen av funnene sier oss ingenting. Det er fristende, men neppe berettiget å legge en viss vekt på at vi i norske funn kan peke på en kontinuerlig utvikling av moten fra romertiden og ned i folkevandrings-tiden, samtidig som vi i vårt materiale kan vise hvordan „spjellvevs-kanten litt etter litt frigjøres fra sin kombinerte praktiske og dekorative funksjon og helt går over i utsmykningens tjeneste“.³⁸ Her må vi imidlertid ta gravskikken, som er så mye rikere hos oss, med i regningen. En må også huske på at mannsfigurene på Torslundaplatene og Vendel-hjelmene bærer plagg som tydelig nok er pyntet med border, som meget vel *kan* være spjellvevde. (Fig. 6 og 7.) Disse er yngre enn våre funn og kunne altså forsåvidt tyde på en kontinuerlig utvikling også i Sverige. Derimot må en ha lov å framheve at moten med spjellvevde border på drakten utvilsomt har spilt størst rolle her i landet. Det viser de tallrike funnene av hektespenner med rester av spjellvevde

håndlinninger, som vi senere skal komme nærmere tilbake til. De later, som vi alt har nevnt, til å være en særnorsk mote. Men om en i dette tør se noe indisium for hvor de fine spjellvevskantete kappene har opphavet sitt, er vel tvilsomt nok. Det er jo bl. a. et så tydelig fellesskap også på vevkunstens område germanerne imellom at det skal være vanskelig å peke ut bestemte tilvirkningssteder, i hvert fall før materialet er betydelig øket. Vi må nøye oss med å slå fast at de fine spjellvevde kappene har vært kjent og brukt samtidig over hele Norden. Hvor langt østover moten har nådd, vet vi ikke. I det finske tekstilmaterialet, som jo er særlig fyldig, fins de, så vidt jeg vet, ikke. Spjellvevnader er i det hele tatt sjeldne der. Lenger østover treffer vi dem igjen i funnene fra Anduln,³⁹ men alle de stykkene som er publisert hittil, er enkle saker.

Enten disse kappene nå er importstykker eller hjemmeindustri, så er en ting ganske opplagt: De er noen utsøkte kvalitetsplagg som ikke kan ha vært allemannseie. Jevnere folk har sikkert måttet nøye seg med enklere saker. Vi husker i den forbindelse på kappene i Daetgen- og Damendorffunnene, som var uten border og frynser, men av god kvalitet for øvrig. De representerer sikkert den enklere mote, som en må tro har vært i bruk over hele området, selv om det ikke fins direkte beviser for dette. Typen er så selvfølgelig enkel at den kan oppstå uavhengig nær sagt overalt. Felles for de to kappetyperne er for øvrig den rektangulære formen, som skiller dem fra de ovale kappene, som var i bruk i eldre og visstnok også i yngre bronsealder (Gerumsbergkappen), og fra den eneste middelalderske kappen vi kjenner, Bockstenskappen, som er halvsirkelformet.⁴⁰

Med dette er vi inne på spørsmålet om ikke en viss sosial ulikhet kan ha gjort seg gjeldende i drakten. Det sier seg selv at materialet er for spinkelt til at vi kan gå i detaljer her. Men det er ett trekk av mer generell art som vi bør overveie litt nærmere: nemlig hvor vanlig vevete klær egentlig har vært for folk i jernalderen. Vi vet at vevete drakter var i bruk alt i eldre bronsealder. Men

bronsealderdrakten bærer ennå sterkt preg av at opphavet delvis er skinndrakten, og har utvilsomt vært forbeholdt overklassen. Vi understreket alt i innledningen at de store tekstilfunnene fra eldre jernalder også bare avspeiler forholdene hos tidens overklasse. I det foregående har vi såvidt nevnt at vi foruten disse stormannsgravene også kjenner noen mindre tekstilfunn fra mer beskjedne graver. Det dreier seg om små rester som gjerne hefter til spennene, og rent tekstilhistorisk har de liten interesse. Men sett fra vårt synspunkt har de krav på oppmerksomhet. Det kan ikke nytte å trekke fram alle sammen her. De fleste stammer fra dårlig opplyste gravfunn. Men vi har også noen fra samlede, godt undersøkte gravplasser, slik at vi kan få tak på miljøet bak funnene. Det beste eksemplet jeg kjenner er en del gravfunn med mindre tekstilrester fra *Kvassheim*, Oгна s., Egersund pgd., Rogaland. Den store gravplassen her ble gravet ut i 1896—98 av professor Gustafson.⁴¹ Funnene herfra er dessverre aldri blitt publisert, så vi har bare den korte funnberetningen å bygge på.

I alt blir det nevnt 47 graver fra Kvassheim, som har ytet funn. (B. 5340—5387.) Av disse er 21 sikre kvinnegraver, 2 sikre manngraver. Resten er ubestemmelige hva den dødes kjønn angår. Men meget taler for at de fleste av dem er manngraver, så kjønnene er tross alt trolig nokså likelig representert på gravplassen. Av de 47 gravene inneholder bare 2 våpen (B. 5343 og B. 5354). Det er i det hele et typisk bonde-samfunn som møter oss i Kvassheimfunnene. Gravgodset forteller om jevnt gode kår for folkene, men ikke egentlig velstand. Det er typisk at det bare er en enkelt kvinnegrav (B. 5362) som merker seg ut med en mindre relieffspenne i forgylt sølv, — ellers er smykkene gjennomgående av bronse eller endog av jern. En enkelt manngrav har et komplett sett av våpen og et glassbeger (B. 5343). Men på den andre siden er det bare et fåtall graver med rent fattigslig utstyr. Gravplassen må ha vært i bruk et godt stykke ned i folkevandringstiden. Det viser den nevnte graven med relieffspenne og B. 5363 med en fullt utviklet, korsformet fibel som R. 247.

I fire av disse bondegravene finner vi tekstilrester som viser at de gravlagte har båret klær av vevete stoffer. Det er for det første B. 5340 — en typisk kvinnegrav med tre bronsenåler, hvorav to identiske, en bronsering, fragmenter av en beinkam, en jernkniv og leirkar, et snellehjul av bronse og endelig „mindre stumper af tøj og træ“, samt rester av tøy ved den største spennen, som har vært belagt med presset sølvblikk. Videre B. 5351 med en tidlig korsformet spenne med mindre, vedheftete tøyestykker, noen bronsefragmenter og stykker av to leirkar, og B. 5352 — igjen en sikker kvinnegrav med en bronsespenne som R. 243, og to mindre av samme type, noen ubetydelige rester av nok en bronsespenne samt to leirkar. Ved spennene er det rester av tøy. Det fjerde funnet med tekstilrester fra Kvasseheim er B. 5366, som også er en typisk kvinnegrav, med rester av en liten bronsespenne av formen R. 241 med vedhengende tøyrester, en mosaikkperle i svart, gult og rødt, snellehjul av stein, spannfremmet leirkar og spor av harpiks. Rimeligvis er det disse tøyrestene Hougen sikter til s. 87 i Snartemofunnene, der han sier: „det dreier seg om diagonalkyper“. (I forbindelse med Kvasseheimfunnene nevner han særlig ett: B. 5275, som jo ikke fins blant dem vi har nevnt her. Trolig dreier det seg imidlertid om et av våre, som opphavlig har hatt dette nr., men senere er nummerert om. Sml. B. M. Å. 1897 nr. 14 s. 10 og Ab. 1897 s. 104 f.) Funnene er, som en ser, jevnt gode gravfunn, men på ingen måte bemerkelsesverdige. De tyder avgjort på at vevete tøy i jernalderen hadde trengt gjennom som materiale for klærne også for de bredere lag av befolkningen. Et funn som Teglefunnet, som vitnet om hvor høyt det hjemlige tekstilhåndverket sto, peker i samme retning.

Men til tross for det må det også være nevnt at vi har vitnesbyrd som peker i retning av at stoffer ennå har vært en så dyrebar vare at skinnklær *kan* ha vært brukt ikke bare ved siden av stoffklær når været tilsa det, slik vi ennå gjør, men også selvstendig, *istedenfor slike*. At en har vært umåtelig omhyggelig med å nytte stoffene fullt ut, så vi i tilskjæringen av Torsbjergskjorten. Vi har

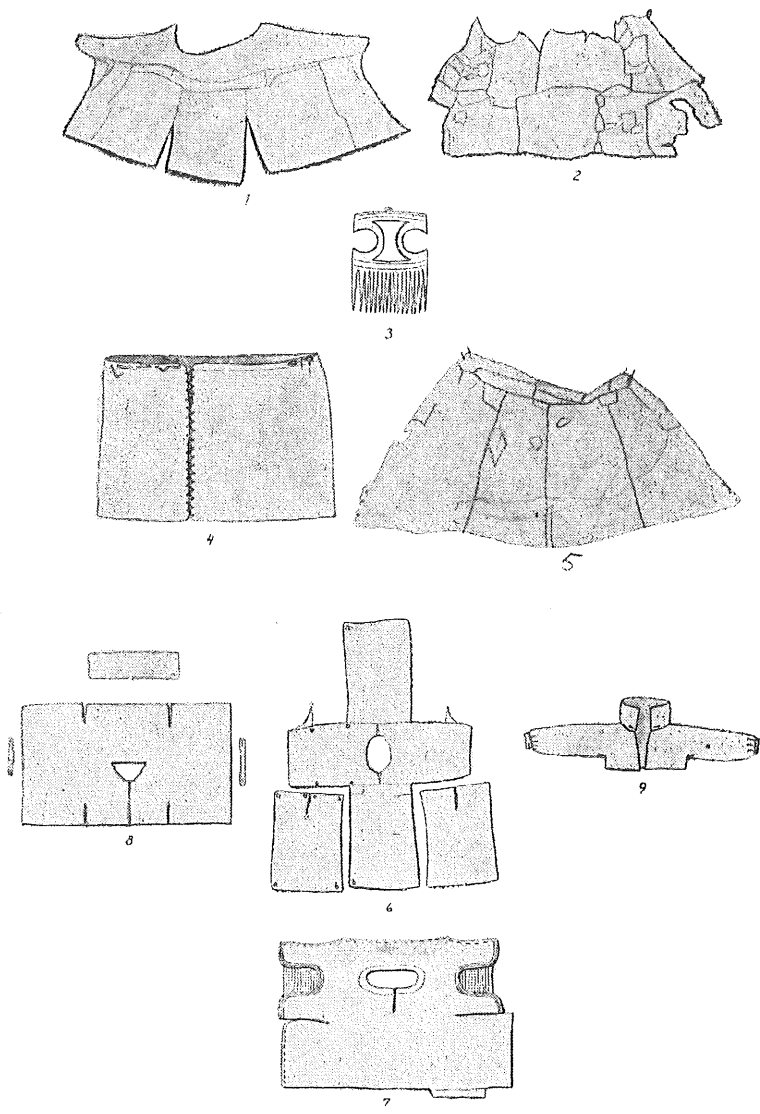

Fig 8. 1—4 Kvinnedrakt fra Huldremose, Jylland. — 5. Skinnslag fra Baunsø Mose, ved Viborg. — 6. Skinntrøye fra Møgelose, ved Jelling. — 7. Bluse fra Skrydstrup, Jylland. 8—9. Skjorte til svensk folkedrakt, 1—7 etter Nørlund, 8—9 etter Svensson.

også den taciteiske opplysning om at germanerne brukte skinnklær, (gerunt et ferarum pelles proximi ripae neglegenter, ultiores exquisitius). Nå er jo Tacitus, som vi alt har sett beviser for, ikke noen helt pålitelig kilde. Stedet er dessuten noe uklart; det kan forstås slik at de ved siden av vevete klær også brukte pelsklær, f. eks. som ytterplagg. Men i motsetningen neglegenter—exquisitius ligger likevel en antydning om forskjellig bruk etter forholdene. Slik har også R. Much oppfattet det: „Es wird wohl die Meinung des Tac. gewesen sein, daß sie von der Reichsgrenze Entfernteren überhaupt mehr Pelze trugen, was als Zeichen rückständiger Kulturentwicklung galt.“ Han henviser her til en liknende uttalelse av Cæsar om de gamle britter.⁴² Sannsynligheten for at Muchs tolkning på dette punkt er riktig, økes til en viss grad av en serie danske funn av noen merkelige skinnplagg, som Nørlund riktignok med et visst forbehold mener for størstedelen må stamme fra eldre jernalder.⁴³ Disse funnene er dessverre ennå ikke utførlig publisert, så jeg har bare hatt Nørlunds korte omtale å holde meg til. Det dreier seg om noen plagg som en etter våre moderne begreper snarest må karakterisere som skinnslag eller skinncapes. Det fins to ulike typer, som dels er funnet enkeltvis, dels sammen. I noen tilfelle har en også funnet plagg av stoff sammen med dem. Men da dreier det seg alltid om kvinnedrakter. Vi ser derfor bort fra dem foreløpig. Viktig for oss er det at en med full sikkerhet kan hevde at i hvert fall den ene typen *ikke* har vært brukt som ytterplagg, slik som våre moderne capes. En må oppfatte plagget som en livklædning, kofte eller hva nå en vil kalle det. Det har nemlig snørehuller både i øvre og nedre sidekant, og har rimeligvis vært anbrakt slik som innerplagget i bronsealderens mannsdrakt: under den ene armen og over den andre skulderen. Nørlund avbilder et slikt plagg fra Baunsø Mose som vi gjengir her. (Fig. 8, 5.) Den andre typen har tydelig innsnitt for nakken, og har snarest vært båret over begge skuldrer. Da begge typene som nevnt er funnet sammen, representerer den siste rimeligvis ytterplagget.

I senere tiders folkedrakter har en atskillige eksempler på skinn brukt som materiale for klær, — navnlig i strøk som ellers er kjent for konservativ draktskikk. Med skinnklær mener jeg selvsagt ikke vanlige skinnbrøker o.l. av garvet skinn, men pelsklær med hårene sittende på. — Fra Sverige har vi f. eks. flere opplysninger om lodne skinnplagg. I sin *Iter Dalecarlicum*, som gir atskillige interessante opplysninger om draktskikk i Dalarna så tidlig som første del av 1700-årene, omtaler Linné et plagg av skinn som kvinnene i Lima sogn brukte på hans tid: „ et [slags klädnad som quinnfolken bruke inpå kroppen i stället för särk, omkring bröstet är den lik et lifstycke, kan snöras åt under pattarna, som hänga utöfver. Der lifvet slutas, blifver han vidare som en kjortel. Hel och hållen är han af fåreskinn, innantill luden, utan til hvit, räcker till skon“.⁴⁴ Sigfrid Svensson omtaler liknende plagg fra Skåne, der en kan føre dem tilbake til middelalderske kilder,⁴⁵ og mener at det her er „fråga om ett uråldrigt plagg“. I Skåne skulle det være utelukket at plagget er klimatisk betinget, og Svensson nevner da også uttrykkelig at den enkle skinnkjolen har vært et hverdagsplagg, som visstnok har vært i bruk sommer som vinter. Dette i forbindelse med at disse plaggene fins nettopp i strøk som er kjent som konservative, gjør det rimelig å tro at de kan ha meget gammelt opphav, og det blir da fristende å sette dem i forbindelse med de danske myrfunnene og Tacitus' påstand. Jeg er fullt klar over at dette foreløpig ikke kan betraktes som annet enn en ren hypotese. Men det veier likevel ganske tungt i spørsmålet om bruk av skinnklær i jernalderen ved siden av stoffklær. Hva som kan ha betinget dette, — gammel, nedarvet tradisjon eller sosial og økonomisk ulikhet — er det ikke mulig å ha noen begrunnet mening om. Men slik materialet nå ligger an, ser det ut til at en må regne med andre faktorer enn de rent klimatiske.

Et annet spørsmål, som vi såvidt har streift i det foregående, er jernalderdraktens sammenheng med draktskikk i foregående og etterfølgende perioder, og spørsmålet om eventuelle draktskifter i løpet av

jernalderen. For å svare på det må vi imidlertid ha full oversikt over hele materialet. Av den grunn passer det best å ta opp disse problemene først i avslutningskapitlet.

KAPITEL II

HVA TEKSTILFUNNENE FORTELLER OM KVINNE-DRAKTEN I ELDRE JERNALDER

I. Gravfunnene.

De tekstilfunn vi har fra norske og svenske kvinnegraver, er fort nevnt. Vi har alt i det foregående streift to norske: Setrangfunnet og Blindheimfunnet. Det første var, som vi husker, fra en dobbeltgrav for mann og kvinne. Bortsett fra stykket med belteavtrykket og noen andre biter av samme stoff, var det ikke mulig å skille ut hva som hadde hørt til kvinnens og hva til mannens drakt. Det fins firskaftete stoffer i tre ulike kvaliteter i graven. At det meste av de bortimot 1000 perlene som lå spredt over hele gravkammeret, og de andre smykkene, (en tidlig korsformet spenne, (avb. R. 240) en armbrystfibel med presset sølvblikk og innlagte blå steiner, et lite sølvsmykke som R. 281, og noen andre mindre fragmenter) har tilhørt den gravlagte kvinnen, er temmelig opplagt, men heller ikke her har vi noen sikre holdepunkter for hva som har tilhørt hvem. Et par remspenner av bronse og to bronseringer, som muligens skriver seg fra beltet, har snarest hørt med til mannens utstyr. Vi mangler altså med andre ord alle midler til å identifisere noen deler av kvinnedrakten.

Da er Blindheimfunnet tross alt mer positivt, for her kunne vi da iallfall med sikkerhet si at det til den dodes drakt hadde hørt en kappe. Denne var rutemønstret i to farger, og hadde tydeligvis vært litt av et praktstykke med den brede, utrolig fine, spjellvevde, tofargete borden. Den hadde etter alt å dømme vært av samme type som den mennene fra Torsbjerg, Öremölla og Gjeite hadde båret. — Men noe mer om drakten til kvinnen i Blindheimgraven kan vi heller ikke si. Riktignok

er det, foruten de stykkene som en kunne identifisere som deler av kappen, bevart noen stykker til. Disse er imidlertid ifølge Hougen så medtatt at en ikke kan bestemme dem. Vi vet derfor ikke om de også skriver seg fra kappen eller er rester av andre plagg. At den døde har vært iført mer enn kappen sin ved gravleggingen, er jo i og for seg rimelig, men rester av drakten kan jo være totalt forsvunnet i tidens løp.

Foruten disse to funnene som Hougen gjennomgår, vil jeg gjerne gjøre oppmerksom på ett til, som jeg kom over under gjennomgåelsen av tilvekstkatalogen for de ulike museene. Jeg synes det ser så vidt lovende ut at det er på sin plass å ta det med her. Det gjelder

T. 3506—10, Bangsund, Namsos, Nord-Trøndelag.

Funnet kom inn til Videnskabselskabets Oldsakssamling i Trondheim i 1886 sammen med flere andre gravfunn fra samme sted. Jeg kjenner det altså bare fra beskrivelsen i Ab. 1886, s. 120. Det består av en samling perler av glass og rav som „optrukne danner et baand af 40 cm. lengde,“ et snellehjul av bly og „nogle brudstykker af uldtøi i smaa klumper, hvortil hæfter haar af skind og næver. Et 4 cm langt brudst. af et 1 cm bredt baand af fin væving, maaske lintøi. En klump haar, formentlig af dyreskind, samt nogle stykker næver.“ Sakene ble funnet i et gravkammer av reiste heller i en rund sandhaug. Det legges til at „tøiet saa for finderen ud som smaa rester af en sammenlagt kappe med skindbesætning og kantet med smale kantebaand, det hele omviklet med tyk næver.“

Dette kan vi sikkert rolig se bort fra. Hele funnberetningen minner sterkt om de fattigere vestlandske skjelettgravene, f. eks. den kjente grav 2 fra haug IV på Døsen, som vi alt har snakket om under behandling av mannsdrakten. Her hadde den døde hvilt på en bjørnehud, som igjen hadde never som underlag. Etter andre funn å dømme har dette vært en utbredt skikk og det er sikkert et eksempel på dette vi har her og.¹ Hele gravformen gir også en pekepinn i retning av dateringen av graven, som jo mangler daterende oldsaker. Den skriver seg ganske sikkert fra yngre romertid eller en tidlig del av folkevandringstiden. Det som interesserer mest ved tekstilene, er

opplysningen om det fine lille båndet. Det er neppe riktig at det er av lin, for erfaringsmessig er det bare i forbindelse med bronsesaker linen bevares i gravfunnene. Bronsens irr virker nemlig konserverende. Men opplysningen er interessant likevel. Den beror rimeligvis på tekturen, og en linliknende tekstur *kan* framkomme på spjellvev med likesidig itredning.² Eksempler på en slik virkning har en f. eks. i det smale, spjellvevde båndet fra grav II, Snartemo, avb. der pl. XIII, 1. Dette er selvsagt bare en helt løs formodning, men i hvert fall har funnet krav på å bli undersøkt så snart det lar seg gjøre. Det har interesse å få fastslått om også kvinnen i eldre jernalder prydet draktene sine med slike fine bånd, eller om den maskuline pyntesyke da, som i vikingtiden, var sterkere enn den feminine.

Andre større tekstilfunn fra norsk jord fra eldre jernalders kvinnegraver har vi ikke. Fra vårt synspunkt må vi si de nevnte gav et ytterst magert utbytte. De inneholder heller ikke smykker, som kan bøte litt på dette.

Av *svenske* tekstilfunn fra eldre jernalder er det som nevnt bare publisert to hittil. Det ene av disse er et kvinnegravfunn, som til tross for at det kvantitativt sett er mindre betydelig enn de norske, likevel er mer givende fra vårt synspunkt. Det skriver seg fra et gravfunn på Sandegårda, Sand s. på Gotland, som etter det lave nr. (7480) må være meget gammelt og sikkert usakkyndig tatt opp. Det er Agnes Geijer som har gjort oppmerksom på det.³ Gravutstyret er meget enkelt og består av noen røde glassperler, en nebbformet spenne og en ryggknappspenne som daterer funnet til 700-tallet. Nålen på denne er stukket gjennom flere lag ullstoff av to ulike kvaliteter, hvorav det nærmest spennen ligger dobbelt. Pl. III, fig. 1—2. Dette er en vanlig middels grov diagonalkyper. Det andre stoffet er finere og også mer interessant. Det er nemlig en liten bite av et „gåsøyemønstret“ stoff, som vi senere ofte vil treffe på i vikingtidsfunn. Agnes Geijer har identifisert det som det berømte frisiske klæde. Av måten nålen og stoffene er festet på, trekker dr. Geijer følgende slutning: „Nålen tar igennom de båda tygsorterna vardera två gånger på ett sätt som

visar att spännet sammanhållit de både änderna av tvenne på varandra lagda plagg, huvudduk och mantel? Närmast kroppen låg gåsögon-tyget: de båda hörnen ha bevarade stadkanter, som tyda på att hopfästningen varit intill dukens ena kant. Ovanpå detta sat „manteln“ av det kraftigare tyget, som er dubbelvikt: de båda snibbarna möta varandra på olika led. Av bilden framgår att de sannolikt ha varit hopfästade hörn mot rak kant, vilket ju ger ett smidigare fall.“ Nålen har altså med andre ord festet sammen to ulike plagg i den dødes drakt. Agnes Geijer har sikkert rett i at det må være hennes kappe og „huvudduk“ — eller skal vi ikke uttrykke oss litt mindre forsiktig og si hennes kjole? At denne har vært laget av det fine frisiske klædet, er en viktig iakttagelse. Dette har nemlig hittil bare vært kjent fra vikingtidsfunn. Sandegårdafunnet forteller at det iallfall kan føres tilbake til merovingertid. I svenske funn (Birkafunnene) ser det frisiske klædet fortrinsvis ut til å være brukt til kappen. Fra norske funn har vi eksempler på det som materiale for kjolen.⁴ Med dette funnet får vi altså eksempel på det samme fra Sverige. Noen nærmere rekonstruksjon av drakten etter disse små restene kan en selvsagt ikke gi seg ut på. Men funnet har allikevel en stor interesse, særlig sett i samband med vikingtidens kvinneedrakt.

Vender vi oss til Danmark, blir materialet straks fyldigere, men skifter samtidig karakter. Istedenfor *gravfunn* får vi nå *myrfunn*.

Dette betyr ikke at materialet fra gravene svikter. Som vi nevnte innledningsvis tyder tvert om C. J. Thomsens kortfattede oversikt fra 1900 på at de danske gravfunne tekstilene fra jernalderen gjemmer atskillig stoff av interesse for vårt emne. Men det kan først en uttømmende publikasjon avsløre.

II. De danske myrfunnene.

Heller ikke disse er ennå blitt fullstendig behandlet. Om enkelte fins det spesialavhandlinger, andre er bare nevnt kort i katalogbeskrivelser. Da jeg ikke har hatt høve til å se funnene selv, har jeg vært henvist

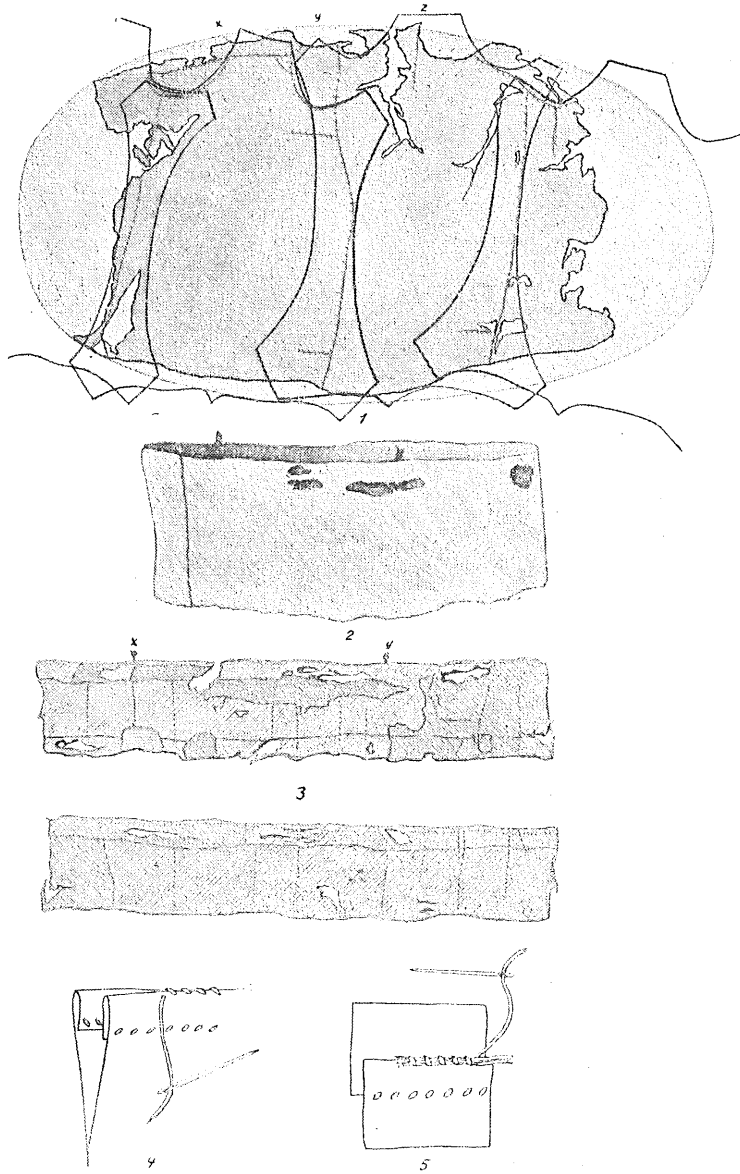

Fig. 9. Kvinnedrakt fra Damendorf Ruckmoor. Etter Jankuhn.

til å bygge på disse mer og mindre kortfattede opplysninger. En samlet publikasjon av hele serien er visstnok under forberedelse fra dansk side, og vil utvilsomt komme til å kaste atskillig nytt lys over oldtidens drakthistorie i Norden. Den følgende gjennomgåelsen er derfor først og fremst tatt med for oversiktens skyld.

Som nevnt er en av vanskelighetene ved myrfunnene den at mange av dem mangler skikkelig dateringsgrunnlag. Det fins imidlertid hederlige unntak fra denne regel, slik som dette første, som er pålitelig datert ved pollenanalyse til førromersk tid. Riktignok fører det oss utenfor det nåværende Danmarks område, men det er fra gammel dansk jord, nemlig

1. Damendorf Ruckmoor, Eckernförde, i Slesvig-Holsten.

Det kom for dagen i 1934 og er sakkyndig tatt opp.⁵ Det ble oppdaget av noen arbeidere under torvskjæring. De tilkalte imidlertid fagfolk, så funnberetningen er helt pålitelig. Det var tydelig at den døde hadde vært „festet“ til myra med peler. Det var så mye igjen av skjelettet at en kunne fastslå at det dreide seg om en blottende ung pike på 13—14 år. Hun har vært begravet enten fullt påkledd eller med drakten lagt i en bylt ved siden av seg. Denne består av en blanding av skinnplagg og plagg av vevete stoffer, nemlig et skinnslag, et vevet skjørt og et vevet sjal el. likn. (fig. 9). Skinnslaget er nå glatt, men en kan se at hårene opphavlig har sittet på. Det er, som en ser, temmelig dårlig bevart, og formen kan ikke bestemmes helt sikkert. Jankuhn mener at det er laget av fire skinn, og at formen har vært oval. Noen nærmere begrunnelse for dette gir han ikke, og etter det jeg kan se, kan slaget like gjerne ha vært som de danske vi før har sett på. (F. eks. som det fra Baunsø Mose.) Noen sømmer som ikke kan ha noen annen hensikt enn å gi bedre passform (merket y og z på fig. 9, 1), forteller hva som er nedre og øvre kant på slaget. I den øvre kanten sitter det en liten lærstropp igjen (X). Dette kunne tyde på at slaget har vært av „livklædningsstypen“, men den kan jo forsåvidt godt være brukt til lukking under haken på et slag av „kappetypen“. Jankuhn later snarest til å mene det.

Skjørtet (fig. 9, 2-3) er laget av en 1,65 m lang og 30 cm bred tøystrimmel som er sydd sammen i kortsidene. Stoffet er en vanlig diagonalkyper og er hele vegen dobbelt. De to lagene er sydd omhyggelig sammen rundt alle fire sider og dessuten festet med tverrgående sømmer i temmelig regelmessig avstand. Da det ene laget består av et enkelt

stykke tøy som riktignok er sterkt lappet, og det andre av to like lange, med henholdsvis 8 og 22 cm brede stykker som er sydd sammen, er det rimelig å tro at det første er skjørtets ytterside, det andre dets innerside. Det bekreftes av at det er festet en tvunnet snor ca. 5 cm fra kanten på den hele siden, sikkert som pynt (fig. 9, 3).

Spørsmålet er så om en kan finne ut hvordan dette korte og vide lille skjørtet har vært båret? Den døde har vært en ung pike i 13—14-årsalderen. Hennes livvidde har vel neppe vært mer enn en 50—60 cm. Skjørtet har altså kunnet gå flere ganger rundt henne. Helt uvillkårlig husker en på det kjente snoreskjørtet som den unge kvinnen i eikekisten fra Egtved har båret.⁶ Det er 34 cm høyt og 1,54 m langt og svarer altså ganske bra til vårt. Det har imidlertid vært åpent og båret viklet rundt livet to ganger, slik at det hang løst ned fra hoftekammene. Slik *kan* selvsagt også vårt godt ha vært båret, selv om det er lukket. Noe spor av løpegang eller trekkeband i livet, som kunne antyde rynking, fins i hvert fall ikke. Men i overkanten sitter to eiendommelige knuter med løkker i (merket x og y på fig. 9, 3) som det er rimelig å tro har noe med bæremåten å gjøre. De er, som en ser, ganske korte og plassert symmetrisk overfor hverandre, når en tenker seg skjørtet i sammensydd stand. Deres funksjon kan bare bli gjenstand for gjetning, men etter det jeg kan se, foreligger det tre muligheter: Enten har det tjent som „løpegang“ for et belte eller livbånd, men det er ikke særlig sannsynlig, siden det bare fins to. Eller en har fastgjort nåler eller liknende uten skikkelig nåleholder og stilk (slike blir jo vanlig først i aller siste del av perioden) med dem. Dette ville nærmest forutsette at skjørtet har vært viklet om kroppen på samme måte som snoreskjørtet. Den tredje muligheten er den Jankuhn foreslår, nemlig at de „wahrscheinlich für einen Träger über eine Schulter bestimmt waren“. Hvis det er riktig, kan skjørtet like godt ha vært rynket som viklet og festet på et eller annet vis. Kanhende har det siste tross alt mest for seg. I finsk folkedraktmateriale har vi eksempler på noen meget enkle skjørter som har vært holdt på plass med et bånd over høyre skulder.⁷ Disse har riktignok ellers ikke stor likhet med det lille skjørtet vårt, men så er jo også tidsforskjellen betydelig! Under alle omstendigheter er likheten med bronsealderens snoreskjørt påfallende. Nørlund mener tydeligvis det samme.¹⁰

„Sjalet“ et det så lite igjen av at en ikke kan si noe om formen på det. Materialet er en noe grov færeull og bindingen vanlig diagonal. Det er brukt ulike farger i renningen og islett, og det har rimeligvis vært farget rødbrunt.

Funnet er som sagt pollenanalytisk datert til førromersk tid.

I forbindelse med dette funnet er det naturlig å nevne ett fra

II. Huldremose, ved Ramten, Ørum S., Randers Nørre Herred, Jylland.

Nørlund omtaler det s. 22 og 49—50. Det kom for dagen alt i 1879 og er altså ikke sakkyndig utgravd. Liket ble funnet med venstre arm bundet fast inn til kroppen og høyre avbrukket. Drakten (fig. 8, 1—4) består av 4 plagg, hvorav to av skinn, og to av vevete stoff. Vi har altså også her en kombinasjon av skinn og vevete stoffer. Skinnplaggene er to slag. Det ene er av „livklædningsstypen“ med snørehull og hempe og det andre av „kappetypen“ med innskjæring i nakken. Det første er laget av to rader skinn, som er sterkt lappet. Et eiendommelig trekk er at det har en liten lomme. I denne lå den fine, lille kammen av horn. Det andre slaget har hatt et slags rundt bærestykke øverst. Det ender i to avrundete tunger. Det har vært svart, bortsett fra en smal hvit stripe under bærestykket.

De to vevete plaggene er et skjørt og et kappeliknende sjal. Begge er laget av et firskaftet, rutemønstret stoff. Skjørtet er ganske enkelt et 2,62 m langt og 0,87 m bredt stykke stoff som er sydd sammen med såkalte „heksesting“ i kortsidene. I livet har det vært rynket sammen med en eller flere lærremmer, så det har virket som et foldeskjørt. På en normalt høy kvinne må det ha rukket omtrent til anklene.

Sjalet er 1,40 × 0,50 m i størrelse og pyntet med frynser i den ene enden. Det ble funnet festet omkring den dødes hode og var holdt sammen med en nål, laget av en fugleknokkel.

I motsetning til hva som ellers er tilfelle med myrfunn ble det altså her foruten draktrestene funnet en bruksgjenstand, kammen. En kunne håpet den ville gitt et sikkert dateringsgrunnlag; men det gjør den dessverre ikke. Nørlund har forgjeves søkt etter parallelle former. I Fra Nationalmuseets Arbejdsmark for 1936 tar H. Norling-Christensen spørsmålet opp. Han kommer til at den rimeligvis er fra yngre bronsealder, men sikker er denne dateringen ikke. Det er også noe i hele stykkets karakter, — sirligheten og de buete og svungne linjene — som gir et umiddelbart inntrykk av at stykket iallfall står nær bronsealderen. Men på meg virker det som den snarest er preget av samme stilfølelse som smykkene vi møter i de eldste jernaldergravene våre av sen Hallstattform. Dette passer jo forsåvidt bra med de store overensstemmelsene det er med drakten fra Damendorf. Sammensetningen er

den samme. Den vesentligste ulikheten er høyden på de to skjørtene. Mens den unge piken fra Damendorf har brukt et skjørt omtrent på størrelse med en moderne „shorts“, har kvinnen fra Huldremosen vært meget ærbart kledd i et nesten fotsidt skjørt. Her er det fristende å trekke en sammenlikning med kvinne-drakten i eldre bronsealder. Også da har det vært to typer skjørter i bruk: Et kort lite snoreskjørt, som vi har nevnt foran i forbindelse med Damendorfskjørtet, og et svært folderikt plagg som det har vært en del dissens om, men som en etter Nørlunds siste påvisninger må kunne gå ut fra virkelig er et skjørt.¹⁰ Han har gjort den viktige iakttagelsen at i de funnene, der dette fins, har det hørt et eget hodetøy til drakten. Han trekker da den meget nærliggende slutning at snoreskjørtet og det bare håret er tegn på at den døde har vært en ung, ugift pike, mens det svære dekkende skjørtet og det fine hodetøyet har vært brukt av gifte kvinner. En markering i drakten av den gifte stand er jo et trekk som er kjent nok fra senere tider. Det er en besnærende tanke at ulikheten mellom Damendorf og Huldremosedraktene har den samme årsaken. Vi vet jo iallfall at den første har tilhørt en blottende ung pike. Alderen på Huldremosekvinnen kjenner jeg ikke, men etter beskrivelsen ser det ut til at det kan være så meget igjen av liket at den kan fastslås. Det ville være av en viss interesse å få vite den. At det er en direkte tradisjonssammenheng mellom den eldre bronsealders ungpikedrakt og drakten fra Damendorfmyra, må en ha lov til å gå ut fra. Likhetspunktene er store og dateringen av den siste til aller tidligste jernalder passer bra. En så stor tidsforskjell kan en uten betenkning tillate, når det gjelder noe så konservativt som drakter. Typologisk hører også Huldremosefunnet utvilsomt sammen med bronsealderdrakten; men de kronologiske forholdene er her, som vi har sett, mindre sikre.

Til disse to funnene slutter seg så noen andre som viser den samme karakteristiske kombinasjonen av skinn og tekstil.

III. Haraldskjær, Juttens Mose, Vejle Amt, Jylland.

Det skriver seg helt fra 1835, og fins omtalt i *Annaler for nordisk Oldkyndighed* for 1836, s. 159 f. Senere er det så vidt jeg vet ikke publisert i sin helhet, og Nørlund oppfører det bare på sin tabell, uten nærmere omtale. Det er derfor umulig å danne seg noe virkelig bilde av den dødes drakt. Hun har vært en kvinne på omkring 50 år, og har vært sterkt mishandlet mens hun ennå var i live, før hun ble senket ned i myra og liket gjennompelet med tykke stokker. Hennes drakt har bestått av et slag av selskinn, men av beskrivelsen kan en ikke se hvilken type dette har vært. Ellers ser det ut til at de øvrige plaggene har vært av vevet stoff. Ett av disse har vært av en ensfarget diagonal-kyper, som „efter Syningerne at dømme synes at have været fiirkantet“. Det er fallet. Det andre er et avrevet hjørnestykke av et finere ullstoff, som er lyst i bunnen, med smale, mørkere striper som ruter det opp. I to tilstøtende kanter slutter det i frynser som ganske enkelt er løse tråder av kyperen snodd sammen og ytterst knyttet i knute, mens stoffet hindres i å rakne av kastesting innerst ved frynsenes rot. Den tredje siden er ganske enkelt brettet om og fallet. Vi har altså bevart full bredde på stoffet. Den er bare 7 tommer (= 18 cm). Disse stoffene skal ha en „næsten fuldkommen Overeensstemmelse saavel i Henseende til Stof som til Vævningsmaade“ med tøyene i våre norske funn fra Veien og Setrang. Foruten skinnslaget og tøyrestene ble det også funnet rester av en tvunnet snor. Dessuten har det muligens hørt et spranget nett til denne drakten, men det er ikke nevnt i funnberetningen. Det ble senere funnet i Nationalmuseets magasin med en påskrift som tyder på at det hører til Haraldskjærfunnet.¹² På bakgrunn av det vi nettopp har drøftet om ulikhet mellom den unge pikes og den gifte kvinnes drakt, bl. a. i håroppsetning og hodeplagg, interesserer det. Den kvinnen som eventuelt har båret det, var som vi hørte omkring 50 år og altså i høy grad i gifteferdig alder. Dessverre vet vi her ikke noe om hva slags skjørt hun har båret. En får håpe at en nærmere undersøkelse kan gi mer klarhet.

De følgende funnene gjengir jeg bare etter Nørlunds tabell.

IV. Karlby Mose, Randers Nørre Herred, Randers, Jylland.

Kvinne (?) av spinkel legemsbygning, iført to ulike skinnslag, hvorav det ene er tålelig godt bevart. Dessuten er funnet rester av mønstret vadmestoff. Ifølge pollenanalyse: Eldre jernalder.

Her er det altså tvil om drakten har tilhørt en kvinne. Det samme er tilfellet med

V. Krogens Mølle Mose, Torslev, Hjørring, Jylland,

som også skiller seg fra de øvrige ved at skinnplagget ikke var noe slag, men en svær hette med hår på innsiden. Men det har vært ett eller flere nedre skinnplagg til drakten, og dessuten tekstile plagg, som nå bare eksisterer i laser. Her stiller Nørlund seg helt passiv til noen nærmere datering og sier bare tidsalder uviss.

Utenom disse har vi et ganske eiendommelig funn:

VI. Møgelose ved Jelling, Torrild, Vejle, Jylland.

Her ble den døde, som viste seg å være en ung kvinne, funnet i en merkelig stilling, stående nesten rett opp og ned i myra.¹⁴ Det eneste hun hadde på seg var en bluse eller kittel av ugarvet skinn. (Fig. 8,6.) Den er satt sammen av seks temmelig jevnstore stykker, hvorav de fire dekker kroppen og de to skuldrer og armer. Halsringingen er oval, men slik at den er mest ringet i nakken og halsgrop. Under armene har det vært felt inn små kiler. Ærmene er korte. Lengden fra skulder til nederkant er 72 cm, så den har rukket et stykke ned på hoftene.

Nørlund lot den pollenanalytisk datere i forbindelse med sin draktavhandling, og det gav som resultat at blusen lå i et steinalderlag, som den etter hans mening ikke kan være samtidig med. Den må være gravet ned i det. På grunn av overensstemmelsen med den blusen som vi kjenner fra den eldre bronsealders kvinnedrakter, anser han det for ganske sannsynlig at den er fra tidlig jernalder.

Likheten med bronsealdertrøyen er også påtakelig. (Sml. fig. 8,7 som viser oss trøyen i Skrydstrupfunnet.) Grunnformen er den samme, den er bare mer differensiert i Møgeloseblusen, som det også av den grunn er rimelig å tro er den yngste av de to. Men ulikheten kan f. eks. også stikke i det ulike materiale.

For seg står et funn fra en myr ved

VII. Corselitse herregård på Falster.

Det fins omtalt forskjellige steder, men er dessverre aldri utførlig publisert. Funnberetningen er tatt inn i Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskabs årsberetning for 1843.¹² Av denne går det fram følgende:

Liket ble funnet tilfeldig våren 1843. „Af Liget selv vare kun Knoklerne og en betydelig Deel meget lange lyse Haar tilbage, om Liget var svøbt et Stykke uldent Tøi af firskaftet Vævning. Det udgjorde en aflang Fiirkant, der har været sømmet til alle Sider: det er nu meget beskadiget. Ligeledes indsendtes en Strimmel Tøi af en fra nysnævnte ganske forskjellig Vævning: denne Strimmel er nu i to Stykker, den er sømmet til alle Kanter og har øiensynlig vært viklet om noget. Det førstnævnte Stykke Tøi var ifølge Indberetningen fastholdt omkring Legemet ved 2 forskjellige Arter Bindsler, hvoraf ogsaa Prøver indsendtes, nemlig ved flate flettede Baand, eller Lidser af fiint uldent Arbeide og ved en ulden rund Snor.“

Av denne funnberetningen må en for det første kunne slutte at den døde kvinnen har vært svøpt i kappen sin. Den er senere beskrevet både av Thomsen og Margrethe Hald.¹³ Den er nå svært ødelagt, men målene kan da bestemmes. Den har vært 1,50×1,30 m og er laget av en mørkbrun diagonalkyber. På den ene siden har den en smal, spjellvevet bord, på de andre tre er den fallet. Foruten denne finnes det stoffer i to andre kvaliteter. Det ene er lyst firskaftet, men gjør ifølge Margrethe Hald et bløtere og behageligere inntrykk enn slike stoffer ellers. Det har en spjellvevet kant på den ene siden. Det ligger nær å gjette på at vi her har rester av draktens hovedplagg, svarende til vår kjole, siden stoffet er så fint og bløtt. Kappen er jo allerede skilt ut. Endelig er det to 1,25 og 90 cm lange og 3 cm brede stykker av et mørkbrunt, toskaftet ullstoff. De hører tydeligvis sammen og har jarer langs tre kanter, mens den fjerde er avrevet på begge to. Thomsen oppgir at det ene stykket ender i frynser, men dette er ikke riktig. Det dreier seg om en av de avrevne kantene som er raknet en del. Hva disse stykkene har vært brukt til er ikke godt å si. Ifølge funnberetningen var de viklet om noe. Hadde de vært smalere,

ville en naturlig tenkt på fotkluter. Slike hørte jo til Damendorfdrakten, men de var bare 10 cm brede. „Bindslerne“ viser seg for det første å være et 70 cm langt og 0,5 cm bredt spjellvevet bånd og dessuten noen andre som ikke er spjellvevet.

I motsetning til hva som ellers er tilfelle med myrfunn hadde den døde fått med seg gravgods. Det er en „Bøjlenaal“ og noen perler som daterer funnet til folkevandringstiden. Den ble funnet under halsen sammen med perlene, og har vel da vært festet i kappen.

Selv om dette funnet like lite som de norske og svenske gravfunnene røper noen detaljer i den dodes drakt, forteller den da iallfall at kappen også i Danmark går inn som et naturlig ledd i kvinnedrakten. Men hele dette siste funnets karakter er en noe annen enn de foregående. Det står liksom gravfunnene nærmere — iallfall som det nå foreligger. Det ser f. eks. ikke ut til at den dodes drakt har vært satt sammen av skinn- og stoffplagg.

Imidlertid er det jo utelukket å innlate seg på en nærmere vurdering av de danske myrfunne draktene før de er mer utførlig publisert. At de kommer til å yte meget verdifulle bidrag til tidens drakthistorie, er hevet over tvil. For meg ser det ut som deres verdi bl. a. ligger i dette at de gir utvilsomme vitnesbyrd om at eldre bronsealder drakt-skikk har levet ned gjennom yngre bronsealder og holdt seg inn i jernalderen. Dette forhindrer selvsagt ikke at det også kan ha funnet sted et draktskifte f. eks. engang i yngre bronsealder; men tradisjonen fra bronsealderen har altså holdt seg ved siden av. Vi har her et eksempel på noe vi også ellers ofte kan iaktta i drakthistorien, at „overklassen“s moter etter hvert tas opp av de bredere lag og der lever videre, kanhende i noe endret, men likevel karakteristisk form. Våre folkedrakter har f. eks. ofte aner meget lenger tilbake i tiden enn bydraktene.

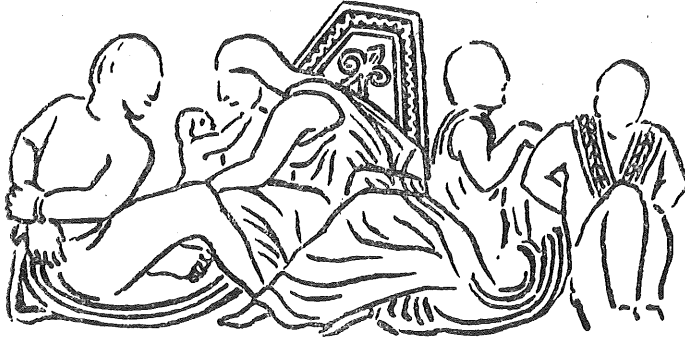

Fig. 10. Elfenbeinsrelieff fra Halberstadt. Etter Schumacher.

III. Annet materiale.

Tacitus sier rent generelt at kvinnene kler seg som mennene (*nec alius feminis quam viris habitus*), bortsett fra at de ofte „svøper om seg“ linkjoler som de pynter med purpur. Så følger noen linjer som fanger ens interesse i særlig grad, nemlig at de „ikke tøygjer vøreklædnaden ut til ærmar, men lèt armane og akslene vera nakne og endå til det næraste av bringa er berr“ (— — *partemque vestirus superioris in manicas non extendunt, nudae brachia ac lacertos, sed et proxima pars pectoris patet*. Oversettelse av H. Koht i *Klassiske bokverk* 5, s. 27.) Nå er Tacitus, som vi har sett, ikke alltid like pålitelig i sine opplysninger, men la oss forsøke om vi kan finne noen klassiske avbildninger som kan passe. Germanske kvinner er sjelden gjengitt i klassisk kunst. Det er jo som regel i krigerske situasjoner vi møter germanerne. På et av Markussøylens relieffer ser vi et sted en flyktende germansk kvinne med et lite barn ved hånden. Hun er kledd i et slags stilisert klassisk gevant. Hun har riktignok bart bryst, men det skyldes vel snarest situasjonen. Et gevant som dette er tydeligvis det vanlige når germanske kvinner skal avbildes. Eksempler har vi bl. a. på *Gemma Augustea* og myntene. Et enkelt stykke skiller seg imidlertid ut. Det er det lille elfenbeinsrelieffet fra domskatten i

Halberstadt, som vi har nevnt før (fig. 10). I midten sitter to germanske kvinner. Den forreste av disse har tydeligvis på seg et plagg som enten er meget sterkt ringet i ærmegapet, eller bare utstyrt med brede stropper eller bånd over skuldrene. Jeg skulle snarest tro det siste. Det ser nemlig ut som det går et bredt kantebånd langs overkanten. I livet holdes det på plass av et belte. Muligens hører det også en kappe til drakten. På ryggen buler det nemlig ut en stor fold, som godt kan være en kappe som er festet på skulderen og trukket til side. Beltet går i tilfelle utenpå den. Her har vi altså et ærmeløst „overplagg“ som blottes hals, skuldrer, armer og muligens også brystet. Det virker formelig som en illustrasjon til Tacitus' vestis superior. Om denne er identisk med hans amictus, går ikke klart fram. Hvis det er tilfellet, får vi altså også denne viktige opplysning at plagget har vært til å *svøpe* om seg. Det er en detalj vi må merke oss.

Det Tacitus mener med at drakten er den samme for begge kjønn, må da snarest være at begge parter har brukt kappe og brok. Det første har vi bekræftelse på i gravfunnene. Derimot er spørsmålet om det har hørt brok til kvinnedrakten meget omstridt. Av gode grunner har billedmaterialet lite å fortelle. Men det berømte relieffet fra legionkastellet i Mainz, som framstiller en sørgende germansk kvinne (avb. Schumacher: Verzeichnis, s. 34) gjengir henne i en stramtsittende, rutete bluse og en tilsvarende brok med lange bein. Enkelte forskere har hevdet at det *ikke* kunne være en kvinne p. g. a. at hun bar brok, men at det måtte dreie seg om det symboliserte Germania. En må imidlertid være helt enig med Schumacher når han hevder at både den realistiske framstillingen, det lange håret og det flagrende sløret passer meget dårlig med en symbolsk framstilling av en mann.¹⁴ Ut fra rent generelle betraktninger må en også ha lov til å gå ut fra at kvinnen må ha brukt skikkelige underplagg i hvert fall på våre breddegrader. Men bevise dette vil bli vanskelig. Rimeligvis har Tacitus *ikke* rett i mer enn at kvinnene også har brukt brok. Denne har, som Nørlund påpeker, sikkert vært av en annen type enn mannsbroken. Blant annet har

Fig. 11. Fra venstre kvinnefigurer på billedstein fra Tu, Klepp, Jæren og Alshog, Tjängvide og Lärbro, St. Hammars, Gotland.

den vel vært kortere. Her kan en nok ha forklaringen på at vi i sagaene hører om økenavn på kvinner i anledning broken deres.¹⁵ At Tacitus ikke har vært oppmerksom på dette, er naturlig nok. Som romer har han bare festet seg ved det i den germanske kvinnedrakten som skilte seg fra den romerske. Og hos romerne brukte som kjent hverken menn eller kvinner brok opprinnelig.

Noen hjemlige skriftlige kilder har vi ikke, men billedmaterialet må vi se litt nærmere på. Det er utelukkende svensk, og fra periodens aller seneste del, 700-årene. Det fornemste materialet er igjen de gotlandske billedsteinene fra merovingertiden. Også kvinnefigurene er altfor skjematisk tegnet til at en kan se detaljer i drakten; men selve konturen er tydelig nok. Og den røper at kvinnene bærer et sidt plagg som er rett hele vegen foran, men bak ender det i et slep (fig. 11). En enkelt gang er figuren så vidt tydelig at Lindquist mener en kan skjelne en kortere „tunica“ over det side plagget (fig. 11, figuren lengst til høyre).¹⁶ Ellers merker en seg at belter tydeligvis ikke har vært brukt til denne drakten. Hva frisyren angår, så er håret

snart samlet i en løs knute i nakken og henger fritt ned derfra, snart samlet oppe på hodet og dekket av et skautliknende plagg. Hva denne ulikheten kan stikke i, er et spørsmål vi senere skal komme nærmere tilbake til.

Lindquist gjør oppmerksom på at disse kvinnefigurene på merovingertidens billedsteiner er noe forskjellige fra de kvinnefigurene vi møter på steinene fra vikingtiden. Disse har nemlig en kontur som midt på ryggen stikker ut i en trekantet snipp. Denne markerer utvilsomt spissen på et sjal eller en kappe. Han ser i dette en ulikhet mellom 700-årenes og vikingtidens kvinnedrakt. Enten kan det ikke ha hørt noen kappe til merovingertidens kvinnedrakt, eller også har den vært båret på et annet vis. Av annet billedmateriale kan vi imidlertid se at det ikke foreligger noe enten—eller, men et både—og. På den ene siden kan vi vise til en liten kvinnefigur på et bronsebeslag fra en østgötsk grav (avb. Viking 1945, s. 153), som en etter ornamentikken kan datere til samme tid som de gotlandske billedsteinene.¹⁷ Som her bærer kvinnen halvlang kappe som ender i en trekantet spiss over den side, slepende „kjolen“. Det er uten tvil en helt tilsvarende drakt til den som kvinnefiguren på de gotlandske billedsteinene fra vikingtiden bær. På den annen side har vi avbildninger fra vikingtiden som i konturen svarer helt til de gotlandske fra merovingertid. Jeg sikter til figurene på våre Osebergrevler. (Avb. Viking 1945, s. 151.) Men på dem er de ulike plaggene markert med forskjellige mønster, så her kan vi se at det over det fotside plagget henger en tettsittende kappe hvis fliker går ned langs siden istedenfor midt bak.

IV. Jevnføring av materialet.

Etter denne gjennomgåelsen er det én ting som står ganske klart for en: Materialet er altfor spinkelt og tilfeldig til at vi på grunnlag av det kan trekke noen egentlige slutninger om kvinnedrakten i eldre jernalder. Det bærer ikke engang langt nok til at vi kan jevnføre funnene fra de ulike land, slik vi gjorde det for mannsdrakten. Det

eneste større resultat gjennomgåelsen har gitt, er i grunnen dette: at bronsealderens draktskikk enda må ha vært levende i Danmark i eldre jernalder, og at det i Sverige tydeligvis er sammenheng mellom merovingertidens og vikingtidens moter. Disse peker så igjen mot Norge.

Men når det gjelder draktens sammensetning, og de enkelte plaggenes form og funksjon, må vi praktisk talt resignere helt. Det later til at *kappen* har vært et obligatorisk plagg. Den var representert i norske og svenske gravfunn, samt i det danske Corselitsefunnet, og den lille östgötske damen var også kappekledd. De stykkene vi kjenner fra funnene har vært kvadratiske eller rektangulære, som mannens kappe. Det er da rimelig å tro at de også har vært båret på samme vis, brettet i trekant etter diagonalen. Dette passer bra med vår lille mannekeng. Hennes kappe var jo tydeligvis også trekantet. Derimot kan det være kapper av denne typen kvinnene på de gotlandske billedsteinene bærer. De måtte nemlig i tilfelle svare til dem deres medsøstre på Osebergrevlene opptrådte i. Hvordan disse har vært, er det vanskelig å tenke seg bare ut fra den nokså klossete tegningen. Men det ser altså ut til at en helst må regne med flere ulike typer kapper også for kvinner, i hvert fall fra merovingertiden av. Hvilket eller hvilke plagg som har vært brukt under kappen, gir ikke gravfunnene den ringeste opplysning om. På dette punktet er det imidlertid full overensstemmelse mellom figuren fra Solberga og de gotlandske billedsteinene. Begge steder ser vi det fotside plagget som bakerst har et lite slep. Om det har ærmer, kan vi dessverre ikke avgjøre. Det er et plagg som er totalt forskjellig fra alt vi hittil har sett av kvinnedrakter, men som vi til stadighet kommer til å støte på i vikingtidens billedkunst. Det passer derfor best først å gå nærmere inn på det i forbindelse med kvinnedrakten i vikingtiden. Vi skal bare være oppmerksom på at det ikke er sikkert at dette plagget har vært båret umiddelbart under kappen. Som vi husker så det ut til at kvinnefiguren på steinen fra Lärbro, St. Hammars, hadde et halvlangt plagg utenpå det fotside.

Det må være ganske opplagt at både dette kortere plagget og „slepkjolen“ må regnes som draktens overplagg. Om undertøyet gir hverken funnene eller avbildningene noen opplysninger. Vi nevnte foran i forbindelse med Tacitus' bemerkninger at *broken* rimeligvis var et obligatorisk plagg også i kvinnedrakten, selv om det var vanskelig å bevise dette. En bør imidlertid også nevne at *broken* nok delvis kan ha vært erstattet av skinnplagg med hårene inn mot kroppen. Slike plagg er vel kjent fra folkedraktsmaterialet, se f. eks. Svensson l. c. s. 277. Det er verdt å merke seg at en har nok eksempler på at *broken* først kom inn i kvinnedrakten opp mot vår egen tid. Det er nettopp slike trekk i folkedraktene som ofte viser seg å ha meget gammelt opphav.

KAPITEL III

SMYKKENE FRA ELDRE JERNALDER

De smykkeformene vi først og fremst kommer til å beskjeftige oss med, er de ulike spenne- og nåleformene¹ og så hekter, belte-tilbehør osv.

Perler, armbånd og delvis også halsbånd kan vanskelig ha tjent noe praktisk formål på drakten og interesserer oss derfor mindre.

Smykkematerialet er meget stort og det er vanskelig å gjøre behandlingen av det oversiktlig. Som følge av forholdene har jeg måttet legge hovedvekten på det norske materialet. Enkelte, særlig viktige svenske og danske funn må vi selvsagt ta med. En annen vanskelighet er at det ikke alltid er så lett å avgjøre om en står overfor kvinne- eller mansgravfunn. Dette gjelder særlig en periode som keltertiden. Jeg har derfor valgt å behandle smykkene under ett, — mange former har jo også vært felles for begge kjønn. Jeg er også kommet til at det var mest praktisk å se på smykkeformene fra hver enkelt periode for seg, istedenfor å følge de enkelte typene gjennom alle perioder.

I. Keltertidens smykkeformer.

Gravfunnene fra denne perioden er som kjent få og gravgodset gjennomgående meget fattig, ja så fattig at en med rette kan spørre om den døde ved gravleggingen kan være iført sin fulle drakt med tilhørende smykker. Da det praktisk talt alltid dreier seg om branngraver, kan det være nokså tilfeldig hva som er kommet med i graven. Vi kan altså med andre ord ikke bare ut fra de fåtallige smykkene og de enkle smykkekombinasjonene slutte at drakten har vært mer fordringsløs enn i den følgende tid, da smykkefunnene blir rikere. En må her også ta hensyn til tidens kulturforhold i det hele tatt. Årsaken til funnfattigdommen i den eldste jernalderen er et av de mest omstridte spørsmål i norsk, ja nordisk arkeologi. Det har i de senere år hevet seg kraftige røster mot det gamle synet på perioden som en særlig fattig og kriseramte tid. Viktigst er en avhandling fra 1926 av Anathon Bjørn, der han på en meget overbevisende måte hevder at årsaken til at funnene fra førromersk tid er så få og fattige, er at tiden „har trukket den ytterste konsekvens av likbrændingens idé“.² Både oldsaksformene og selve gravformene viser etter hans oppfatning at det hverken kan være tale om noen kulturell nedgang eller avfolkning i tiden. Dette er et moment vi må ta med i regningen.

Fra det eldste avsnittet av perioden har vi ingen spenner, bare *nåler*. Et karakteristisk funn fra tiden er f. eks.

S. 2340. Li, Riskakverven, Hetland, Rogaland.

Funnet består av et godt bevart leirkar fylt med brente bein. Blant disse lå det en vel bevart nål av jern med den karakteristiske krumningen under hodet, som her er krøllet sammen til en liten ring.³ Hertil kommer så brott av et grovere leirkar.

Så enkelt som utstyret er her, er det selvsagt ikke mulig å avgjøre om vi står overfor en manns- eller kvinnegrav. Funn av denne typen med bare et enkelt smykke er vanlige i denne aller tidligste delen av jernalderen, men vi har også eksempler på fyldigere utstyrte graver:

C. 20121. Viste, Tune, Østfold.

I 1901 fant Nicolaysen i en haug på denne gården flere ulike graver. En av disse besto av et istykkersprengt leirkar fylt med brente bein. Fastrustet til disse lå 2 nåler av jern med den karakteristiske krumningen under hodene, som her var flate og skiveformete. Dessuten fantes et ubestemmelig lite jernstykke.⁴

B. 4999. Holen, Tune, Lye, Jæren, Rogaland.

I en gravhaug med et hellekammer, som etter alt å dømme må være fra bronsealderen, fant Gustafson dessuten en samling brente bein, fragmenter av et leirkar og et klebersteinskar, en del jernfragmenter, blant annet en kniv, og endelig rester av tre jernnåler. To av disse har den karakteristiske bøyningen under hodet. Den tredje har svært lite av stilken bevart, men hører ganske sikkert til samme type. To har kuleformet hode, mens dette på den tredje er plateformet.⁵

C. 19909—12. Gjonestranden, Kvelde, Hedrum, Vestfold.

I en liten røys på denne gården er det funnet en leirurne som inneholdt brente bein, kroken til en beltehake av den såkalte bornholmske type med opprullede spiraler til begge sider, og to nåler av jern med runde, svakt hvelvete hoder av bronse. En ser antydning til krumning av stilken under hodet. Dessuten ble funnet „en Lerskive med Hul i Midten af næsten 5,8 cm. Tverm. Tykkelse 9 mm. Tarvelige fordybede Strekornamenter paa den ene Bredside“.⁶

En skulle snarest tro at antallet av smykker i graver som disse måtte bety at den hadde hørt til kvinne-draktens utstyr. Men beltehaker som den i den sistnevnte graven har alltid vært satt i forbindelse med mann-drakten. I den senere delen av keltertiden, La-Tene II og III, blir godset i gravene en del endret, og til dels også staseligere. Nålene med den karakteristiske krumningen under hodet blir borte. Istedenfor får vi de store La-Tene-fiblene med bevegelig lukkeanordning. Nytt er også massive ringspinner, som enten må ha vært brukt som beltespinner eller holdt sammen et av overkroppens plagg. Begge disse smykkeformene er bare kjent fra noen få norske funn. Men formene er fullt karakteristiske. Som eksempel på en grav med en La-Tene-fibel har jeg valgt

C. 20167. Lundstad, Haug, Norderhov, Buskerud.

Funnet kom for dagen i 1901. Uten noen som helst markering over jorda fant en et trekar som var dekket av en „tykk Helle“. I det lå det brente bein og en uvanlig stor og bra bevart spenne.⁷

Det er altså bare gitt med dette ene smykket. Slik er det også med de andre gravene som inneholder spenner av samme type. Her har vi altså ingen midler til å avgjøre om de har tilhørt kvinner eller menn. Som eksempel på en grav med ringspenne som gravgods, skal vi først se på

C. 17352. Aske, Tanum, Brunlanes, Vestfold.

Gravanlegget her var eiendommelig, med flere små kullag mellom heller. Her ble det funnet to praktisk talt identiske ringspenner og en mindre med en lang, krummet torn. Dessuten hører det til funnet noen bronsefragmenter som ifølge Anathon Bjørn må være rester av en nål med spiralopprullet hode.⁸

Det er svært fristende ut fra smykkenes antall å tro at vi her står overfor en kvinnegrav, men neppe helt berettiget. Derimot har Anathon Bjørn publisert et par *sikre* kvinnegravfunn fra senere keltertid. Disse viser at tidens kvinner til dels kan ha hatt et meget staselig smykkeutstyr. Vi må visstnok også regne med at det opphavlig har vært et større gravgods enn det vi nå kjenner.⁹

Vonheim, Rygge, Østfold.

I grav I (C. 24087 og 24136) hadde en brukt en tretine som urne. Gravgodset var følgende: Hodene av to smykkenåler med store, kuleformete, ornerte hoder av bronse over en kjerne av brent leire(?). Stilken har vært av bronse. Videre en liten, tykk ringnål av bronse av samme type som en som er avbildet i Oldtiden VII, pl. V, fig. 31, tre stykker av en stor, bøyd bronsenål, stykker av en eller to bronsespenner, stykker av en bronsekjede til beltet, og endelig rester av en glassperle.

I grav II (C. 24073) var urnen av samme sort som i grav I. Her fant en dessuten rester av to knuste leirkar. Smykkene hadde vært nesten enda rikere enn i grav I. De besto av syv deler av en halsring av bronse som har vært båndformet, og i den ene enden vært avsluttet

av et rundt, ornert hode. I den andre enden er det en lukkehake. Dessuten har den kvinnen som er begravet her, eid to større smykkenåler av bronse, som begge to har hatt kraftig profilerte hoder. De fins nå bare i fragmenter. Vi har også rester av et belte her, og dessuten en fragmentarisk, tenformet jernnål og endelig et lite, flatt bronsestykke av ukjent bestemmelse.

En del av sakene i disse gravene står fremmed ikke bare i vårt hjemlige norske, men også i det nordiske materiale fra førromersk tid. Det gjelder særlig beltekjeden i grav I og de to kraftig profilerte nålene fra grav II. Alle tre fører oss til det sør-østlige Mellom-Europa. Anathon Bjørn framhever også meget sterkt hvilke vitnesbyrd om samtidige østlige forbindelser disse funnene er. For oss er det av største viktighet å slå fast at det sammen med disse utvilsomt fremmede stykkene fins hjemlige former som ringnålen og den bøyde bronsenålen i grav I og halsringen i grav II. Innholdet i disse gravene forteller hvilket utstyr det *kan* ha hørt til kvinnedrakten her hjemme alt i 300-årene f. Kr.

Økningen i gravutstyret holder seg i periodens yngste del. Det eldste funnet fra den store gravplassen på Store-Dal i Skjeberg er fra denne tiden.¹⁰

C. 21547. Grav B. Funnet skriver seg fra haug 16 på gravplassen. Under en svær stein, nær kjærnerøysen i haugen, hadde stått en tretine, som hadde vært brukt som urne. Foran og utenfor de brente beina lå 2 bronsefibler av sen La-Tene-form, kantbeslag og beslagstykker av bronse, sikkert til et belte, og noen andre småsaker.

Beltet må utvilsomt ha vært et riktig stasstykke, rikt besatt med bronsebeslag som det har vært. Et meget liknende fins i funnet

C. 23249, fra Hals, Vestfossen, Buskerud, som kom inn til Oldsaksamlingen i 1923.¹¹ Av andre smykker inneholder funnet en fibel av bronse, som Almgren: Nordeuropäische Fibelformen, Pl. I, 8, en snodd remtunge av bronse og en beltehake av jern. Hertil kommer så en syl, en krumkniv og et fragmentarisk sigdblåd av jern. De nærmeste paralleller til Halsfunnet finner vi ifølge Anathon Bjørn i Vest- og Östergötland og på Gotland.

Det er selvsagt ikke mulig å avgjøre om graver som disse er kvinne- eller mannsgraver. De to spennene, som tydeligvis har utgjort et sett,

kunne tyde på at den døde i Store-Dals-graven har vært en kvinne. De fine beltene høver også etter våre begreper best til en kvinnes draktutstyr, men Setrangfunnet har vist oss at praktbeltene i eldre jernalder snarere hørte til manns- enn til kvinnedrakten. Vonheimfunnene viste imidlertid at også kvinnene *kan* ha båret belter på drakten sin.

Keltertidens viktigste draktutstyr her hjemme er altså: Nålene med den karakteristiske krumningen under hodet („svanehalsnåler“), beltekrokene og senere La-Tene-fiblene og ringspennene. Samtlige funn er branngraver, og som vi har nevnt, meget få i antall. De gir ikke noe begrep om den drakten de har sittet på. Det eneste en kan feste seg ved er det trekk Anathon Bjørn hevdet med slik styrke, at funnene fra seneste bronsealder og tidlig jernalder, så få de er, viser at forbindelse med utenverdenen har vært livlig nok. Selv om vi ligger langt etter Danmark, som er det kulturelle sentrum i denne tiden, så er det de samme innflytelsene som gjør seg gjeldende her som der. Vi møter de samme gravformene begge steder, og den økende rikdommen i gravene mot slutten av perioden er en felles tendens. Smykkeformene i de norske gravene har paralleller i det danske materialet, men der er utvalget mye større. Vi ligger tydeligvis i periferien, men er utvilsomt med.

Noe av det samme gjelder det svenske fastland. Også der er funnene færre og fattigere enn i Danmark, men formene stort sett de samme. Et unntak er Gotland og til dels også Öland, der materialet fra Hallstatt-tid og senere La-Tene-tid er rikt. Formene her er dels lokalpregete, så en regner med en høytstående hjemlig metallindustri. Men samtidig viser andre former at kontakten med de andre skandinaviske land og kontinentet har vært livlig, særlig i La-Tene-tiden.¹² Vi husker her vårt Vonheimfunn, som hadde paralleller i gotlandsk materiale.

Det har også interesse for oss at smykkene i keltertiden delvis viser seg å ha forløpere i sen bronsealder. I sin inngående studie

over de danske funnene fra yngre bronsealder gjør H. C. Broholm oppmerksom på at det i tre jyske graver sammen med sene, men typiske bronsealderformer ligger beltespinner med øsken, som ellers er en jernalderform.¹³ Vi har en slik øskenring i et norsk bronsealderfunn også. Det gjelder T. 3817—21, et depotfunn fra Sannan, Børsa, Sør-Trøndelag.¹⁴ Nr. 3820 er under tvil oppført som et defekt hengesmykke, men ser for meg etter tegningen ut til å være en typisk øskenring. Funnet må stamme fra sen bronsealder. Også svanehalsnålene begynner å opptre i denne tiden. Broholm nevner en hel rekke eksempler på det, og også hos oss er de etter måten vanlige. Rygh avbilder f. eks. en i Norske Oldsager, fig. 126. Endelig vil jeg nevne at det er mulig at vi i et norsk funn fra Gunnesøy, Rennebu, Sør-Trøndelag, som også er fra den seneste delen av bronsealderen, har rester av en beltehake med opprullede spiraler til begge sider.¹⁵ Som vi husker lå det en slik i det nevnte funnet fra Gjonestranden i Vestfold. Dette er en ting som ikke bare er av interesse for synet på de mer alminnelige kulturforholdene, men også, som professor Sune Lindquist nylig har hevdet det, for mer spesielle spørsmål som drakthistorien. Hans slutninger skal vi imidlertid først se nærmere på senere. Foreløpig skal vi undersøke hvordan forholdet er mellom keltertidens og den etterfølgende periodens smykkeformer.

II. Romertidens smykkeformer.

Mens keltertidens smykker har vært gjenstand for liten oppmerksomhet fra forskernes side, er smykkematerialet fra romertiden gjennompløyd mark. Dette gjelder særlig spennene, som danner grunnlaget for hele periodens kronologiske inndeling. Hovedverket er Oscar Almgrens store monografi fra 1897: Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte. Et av de viktigste resultatene av Almgrens undersøkelser er at alle de ulike nordiske spenneformene i romertiden er utviklet av den senere La-Tene-fiblen. Det er altså ikke noe brudd mellom keltertid og romertid for spennenes vedkommende.

På samme måte lyktes det ham å påvise sammenheng mellom romertidens og folkevandringstidens spenneformer.

Det er spennene som dominerer i romertidens smykkeutstyr; men vi møter også andre former. Stikknålene, som vi kjenner fra den tidligste delen av keltertiden, dukker nå opp igjen, men denne gangen med helt rett stilk. Trolig har de også en ny funksjon. Nytt er hekter, som rimeligvis har lukket halskjeder og fine små hengesmykker, de såkalte „gullberlokkene“. Beltespenner og beltebeslag er også vanlig.

En stor fordel er at ubrent begravelse igjen kommer i bruk. Smykkenes plassering i graven kan nå ha litt å fortelle om drakten de har sittet på. Men en skal likevel ikke undervurdere branngravenes betydning. Rent statistisk teller jo deres utstyr like meget som skjelettgravenes. Imidlertid er det først i yngre romertid at det blir mer vanlig med fyldigere gravutstyr, og stort sett må en si det er lite å få ut av funnene fra den eldre del av perioden. Et par eksempler er tilstrekkelig til å vise dette:

Først et vestnorsk eksempel, publisert av Shetelig i Vestlandske graver s. 23:

C. 316. Lunde, Høyland, Rogaland.

I et leirkar på bunnen av en flat grop ble funnet brente bein, noen spillebrikker, et lite bronsebeslag, som rimeligvis er rester av et belte, samt et lite jernstykke med en dråpe smeltet bronse.

Her gir utstyret ikke den ringeste opplysning om den døde's kjønn, langt mindre om drakten. Litt mer røper

C. 17737—43. Lund, Brunlanes, Vestfold.

Det er en skjelettgrav. Den døde hadde vært lagt i en „kiste“ som var skåret ned i jorda og dekket med heller.¹⁶ Av smyksesaker ble det funnet to spenner av sølv og en gullring. Et sverd og en spydspiss viste at det måtte ha tilhørt en mann. Han hadde også fått med seg et fint leirkar. Dessverre ble funnet tatt opp uten sakkyndig assistanse, så vi vet ikke hvordan sakene lå i graven.

Her merker en seg iallfall at mange smykker i og for seg ikke trenger å være noe indisium for at den døde har vært en kvinne. Men alt i alt kan en trygt si at det er umulig å stille opp noen faste regler for gravenes utstyr og smykkenes antall i denne tiden. Forholdene i samtlige graver fra eldre romertid fra Store-Dal-gravplassen er karakteristiske. Av 10 graver fra denne perioden inneholdt 8 en eller flere spenner. 3 av gravene er skjelettgraver. Spennenes antall i gravene vekslet fra 1 til 3: I to graver er en spenne eneste smykkeutstyr (haug 105, grav A og B). I 3 graver ligger det to spenner pluss en bronsenål (haug 3 og 101) eller en beinkam (haug 103). I en enkelt grav (haug 6) var det hele 3 spenner og dessuten en gullberlokk og to gullperler. Endelig er forholdene i to graver uklare. (Haug 2, grav A og B.) De inneholder tilsammen 4 spenner + en gullberlokk, hodene av 2 bronsenåler og rester av en kam. Hvordan disse skal fordeles på de to gravene, vet en ikke. Av de 8 gravene er det bare to som kan sikkert identifiseres som kvinnegraver. Det er den nevnte haug 6 og haug 103, der det ligger et snellehjul.

Den ene graven (grav 6) med 3 spenner og annet utstyr står i en klasse for seg, og den må vi ofre litt mer oppmerksomhet. Det er den aller rikeste graven fra hele gravfeltet. Inventaret i

C. 21555 består av en gullberlokk, 2 gullperler, 2 gullfingerringe, en S-formet hekte av sølv (del av lås for halskjede), 2 identiske spenner av sølv med gullbelegg, 2 usedvanlig vakre glasskåler av opalblå farge, rester av et bronsefat, en bronsese og en bronsekjel. Hertil kommer en kniv og noen jernstykker. Dessuten har det hørt nok en fin spenne til smykkeutstyret, men den gikk i stykker da den skulle tas opp. Graven ble gravet ut av professor Gustafson, så vi vet med sikkerhet hvordan sakene lå: Den døde er blitt lagt ned i en „kiste“ som ble skåret ned i jorda. Hodet har ligget mot SO, og den døde har hvilt på et underlag av tøy, never eller trebretter. Av gravningsplanen (Store-Dal, Pl. XII, fig. 12) framgår det at bronsesakene har stått sør for hodet, og smykkesakene vært samlet oppå den dodes bryst. De to parspennene har øyensynlig vært festet ved hverandre og slik at den ene nå lå med bøylene opp, den andre med bøylene ned. Tett ved disse lå gullberlokken, med en gullperle på hver side. Disse har tydeligvis

utgjort et halssmykke, som det er rimelig å tro har vært lukket med den S-formete hekten. Denne lå ca. 15 cm borte i SV-lig retning. På den motsatte siden og noe lenger vekk lå den tredje spennen for seg, med bøylen opp. Dens plass må ha vært omtrent ved den døde høyre skulder. Omtrent i høyde med høyre hånd lå de to gullringene.

Den døde må utvilsomt ha vært en kvinne. Halssmykkene har neppe noen direkte sammenheng med drakten hennes, men spennene har sikkert tjent en eller annen funksjon. En merker seg at det er tre spennere. Måten de ligger på i graven kunne tyde på at det er en nærmere forbindelse mellom de to som lå på brystet, mens den tredje er mer selvstendig.

C. 21581. Her var det ikke noen nedskåret „kiste“, men graven var dekket av 5 svære heller. Den døde hadde her fått med seg en bronse-øse, 2 drikkehorn med beslag av bronse og sølv, et fint leirkar, to krumkniver av jern og noen andre små jernsaker. Men av smykker ble det bare funnet en gullring.

Hougen har ganske sikkert rett i at den døde må ha vært en mann.¹⁷ Etter det andre rike utstyret måtte en ventet flere smykker, om det var en kvinnegrav.

Graven danner en slående parallell til de merkelige kvinnegravene fra Juellinge på Lolland.¹⁷ De fire kvinnene som hadde vært gravlagt på denne eksklusive lille gravplassen, hadde fått med seg et utstyr som stykke for stykke svarer til Stor-Dal-kvinnens: delene av det fine halssmykket, fiblene av edelt metall og fingerringene av gull. Hertil kommer et utstyr av importsaker som svarer til det i den norske graven. Interessant var det at utstyret i den ene av de danske gravene nok svarte til det i de andre, men var langt tarveligere i preget. Den døde var her en ganske ung pike på 13—14 år. Til hennes draktutstyr hørte også to små ringnåler.

Fine hårnåler av gull og sølv, som har vært brukt til håroppsetningen, gir Juellingefunnene et enda sterkere preg av luksus enn Store-Dal-graven. Men de forstyrrer ikke på noen måte likheten mellom de danske og vår norske grav. De mange simplere nåler av samme type i jern og bronse i andre norske graver — deriblant grav 2 på Store-Dal —

har uten tvil hatt samme funksjon, og viser at moten har vært kjent og yndet her som lenger sør.¹⁸

Fiblenes antall varierer litt i de danske gravene. I grav II og III var det som i Store-Dals-graven 3 fibler. De to har vært plasert som par ved skuldrene, mens den tredje har sittet høyt oppe på brystet — altså en noe annen plassering enn på de tre spennene i vår grav. I grav I og IV ble det funnet i alt 4 spenner. Av disse lå en ved hver skulder og to sammen høyt oppe på brystet. Dette svarer i virkeligheten bedre til ordningen i den norske graven, bortsett fra at det bare var en skulderspenne her. Som vi husker var det bare funnet spor etter denne. Jeg skulle derfor tro at det opphavlig har hørt 4 spenner til Store-Dal-kvinnens draktutstyr.

Disse fornemme kvinnenes graver antyder tilløp til mer faste kombinasjoner i kvinnedraktens smykkeutstyr alt i eldre romertid, i hvert fall i Danmark og Norge. Fra Sverige kjenner en også tilsvarende funn.^{18a} Parspenner ved skuldrene ser ut til å være et gjennomgående trekk. Funnene gir inntrykk av at det er en meget eksklusiv mote, lansert i rikmennesenes enge krets, men materialet er altfor spinkelt til at en kan feste seg for meget ved dette.

I yngre romertid blir stoffet fyldigere og bildet et helt annet. Vi får nå serier av de rike skjelettgravene, som fortsetter ned i folkevandrings-tiden. Vi har sett typiske prøver på dem i de store tekstilfunnene. I disse ligger det imidlertid, som vi så, gjennomgående ikke noe særlig representativt smykkeutstyr. Det skyldes vel snarest uheldige funnomstendigheter. Vi må nå søke utenom stormennesenes krets for å finne eksempler på gode smykkefunn. Et slikt har vi i

T. 1537—46. Steine, Bø, Nordland.

I denne skjelettgraven ble det funnet et komplett hårgarnityr bestående av to flate beinnåler, en rund, og en kam. Foruten dette hadde den døde fått med seg to stikknåler av bronse, en grønn perle, en bronsespenne og en fin, liten ornert ringspenne av bronse. Det blir uttrykkelig opplyst at „spænderne og broncenaalene laa paa ligets bryst“.¹⁹

Den store gravplassen på Kvasseheim har flere pene funn fra denne tiden. Fra vårt synspunkt er

B. 5376 særlig interessant. Gravgodset består av en fingerring av fin bronsetråd lagt i spiraler, spenne av sølv og en av bronse. Disse har vært forbundet med en kjede av bronse.²⁰

Det er ganske klart at disse spennene må ha sittet temmelig langt fra hverandre, ved hver skulder f. eks. Kjeden er nemlig ganske lang. Slike kjeder som forbinder to spenner, har vi også eksempler på i andre funn, f. eks.

St. 2951, Hegreberg, Rennesøy, Rogaland, en skjelettgrav der det ligger en større bronsespenne av en eiendommelig form, to mindre spenner av bronse, en lenke av bronse med „to smaae almindelige naaler av samme stof“ (dette betyr vel to små stikknåler), 102 perler, beltespenne av bronse og en jernkniv, skrinhank av messing, en pigg av jern, to leirkar, og endelig to snellehjul som gir absolutt sikkerhet for at det er en kvinnegrav.²¹

Av gravningsberetningen går det fram at den døde hadde ligget i en kiste av reiste heller. Hun hadde vært lagt på et lag av never. Kniven og beltespennen og skrinhanken ble funnet omtrent midt i kisten. „Noget længer ind“ lå så perlene og smykkene. Dette tyder på at beltet har sittet på plass omkring livet, og kniven har vært festet til det på et eller annet vis. Smykkene har vel så hatt sin naturlige plass på brystet.

Etter de stikkprøver jeg har tatt, ser det i det hele tatt ut til at kvinnegravene fra yngre romertid bekrefter det inntrykket de eksklusive funnene fra eldre romertid gav av en tendens til mer bestemte kombinasjoner av spennene: enten to, eller to + en, eller to + to + en. Noen gjennomgående regel er dette imidlertid ikke, og en må være oppmerksom på at vi har en meget stor gruppe funn fra denne tiden, der draktutstyret mangler helt eller nesten. Vi kan igjen ta for oss forholdene på Store-Dal-gravplassen. Jan Petersen daterer ni av funnene derfra til denne tiden. Bare et enkelt av disse inneholder en spenne. Det er graven i haug 102.

C. 21525. Det er en skjelettgrav. En enkelt spenne av typen „med tilbakebøyet fot“ ble funnet nord i graven, og en kan derfor gå ut fra

at den døde hadde ligget med hodet i denne retningen. Ved fotenden hadde det øvrige gravgodset stått: tre leirkar, en jernkniv, en liten ringnål av jern, et ornert bronsefragment og endelig et lite snellehjul av bly, som viser at den døde må ha vært en kvinne.

Hun har altså bare fått med seg en eneste spenne. Gravgodset ellers er jo ganske pent, så en kan vanskelig tro at årsaken er fattigdom. Det kan i den forbindelsen ha en viss interesse å undersøke hva de 8 andre gravene inneholdt: I 3 av gravene (haug 76, 83, 84^A) ble det bare funnet brente bein og leirkar eller leirkarbot. Men en merker seg at en enkelt av disse (76) inneholdt hele 4 leirkar. I en grav (haug 97) var innholdet en samling brente bein, en bronsenål og en beinkam. To andre (haug 44 og 75^A) inneholdt et leirkar hver + henholdsvis et leirstykke og perler og stykker av en beinnål og et snellehjul. Endelig er to av gravene skjelettgraver. I den ene av disse (haug 47) var utstyret 4 snellehjul, 4 større og mindre leirkar, 225 perler, en jernkam, et avlangt jernredskap og trekarkitt. I den andre (haug 1) lå det en spiralfingerring av gull, og en remspenne av jern. Det er altså slett ikke tale om bare fattige graver. Og to av dem er, som grav 102, helt sikre kvinnegraver (haug 47 og 75^A med snellehjul). Rimeligvis har den døde i grav 97 også vært en kvinne. Bronsenålen og beinkammene tyder avgjort på det. Jeg skulle tro det er rester av et garnityr for håroppsetningen.

Vi har altså på Store-Dal-gravplassen en hel liten serie funn, der det praktisk talt ikke fins draktutstyr. En kommer her lett til å trekke paralleller med forholdene på den noe yngre, kjente gravplassen i Meldalen, der det i 61 graver med rester av den dodes utstyr overhodet ikke ble funnet smykker av metall.²² Th. Petersen mener at en „må anta at den døde er blitt lagt på likbålet kun iført sine klær uten noget utstyr av den art, at det har kunnet motstå ildens ødelæggelse“. Skjønt Meldalsfunnene gjennomgående er fattigere enn Store-Dal-funnene og i det hele står nokså isolert, er det påfallende at det er så absolutt konsekvent gjennomført. Det spørs derfor om ikke årsaken er den at

smykkene ennå ikke er blitt regnet som absolutt obligatorisk gravgods, slik som f. eks. de ovale spennene tydeligvis var det i vikingtiden. Men dette gir igjen en antydning om at romertidens spenner ikke i den grad var et nødvendig tilbehør til drakten som de åpenbart ble det senere. Jeg synes i hvert fall en bør være oppmerksom på dette momentet.²³

Ved tidens *sikre* mannsgraver — våpengravene — er det et gjennomgående trekk at spennene mangler. En må innrømme at dette kan skyldes funnforholdene, som ofte er så ugunstige som vel mulig. Dette gjelder f. eks. det staseligste av dem alle: Flaghaugen på Avaldsnes, og andre vestlandske funn.²⁴ Men det er stort sett tilfellet med de østnorske funnene også. Går en gjennom de våpenfunnene fra østlandsbygdene som Bjørn Hougen trekker fram i sitt arbeid: Trekk av østnorsk romertid, støter en bare på ett eneste funn der det er spenner, nemlig C. 20889, Ringen, Hveem, Hof, Ø. Toten, Opland. Men dette er etter Hougens oppfatning en dobbeltgrav for mann og kvinne. Det inneholder nemlig hele tre spenner. — Et meget godt innblikk i forholdene gir også funngjennomgåelsen i Sigurd Griegs store monografi over Hadelandsbygdenes bosetningshistorie.²⁵ Her slenger det nok nå og da en spenne i romertidens mannsgraver, men prosentvis er det meget få.²⁶ De fleste av de gravene der det fins et mer fyldig smykkeutstyr, er utvilsomt dobbeltgrav for mann og kvinne.²⁷

En må alt i alt si at heller ikke smykkematerialet fra yngre romertid yter noe vesentlig bidrag til tidens drakthistorie. Det virker som om antallet av smykker som ble gitt med i graven, fortsatt er nokså vilkårlig. Det er mulig at dette rett og slett skyldes gravskikken, men en kan ikke helt se bort fra muligheten av at det har en viss forbindelse med tidens draktskikk. I denne forbindelse er det, som professor Shetelig har gjort meg oppmerksom på, av interesse at Tacitus åpenbart skiller skarpt mellom *fibula* („bøilenål“) og *spina* (torn, stilk, gjerne av tre eller bein?): *sagum fibula aut, si desit, spina consortum*. Dette kan en naturlig forklare slik at *fibula* var det fornemmere smykke,

fortrinsvis brukt av *locupletissimi*, og hos de mindre velstående erstattet av *spina*. Vi husker her uvilkårlig på drakten fra Huldremose, som virket svært lite standsmessig, og der hodetørklet ble holdt sammen av en enkel nål, dannet av en fugleknokkel. En må si at en slik tolkning passer svært godt med den ujevne forekomsten av fibulaer i romertidens graver.

III. Folkevandringstidens smykkemateriale.

Spenneformene i folkevandringstiden er inngående behandlet av Haakon Shetelig og Eva Nissen Meyer.²⁸ Selv om ingen av disse arbeidene tar opp de drakthistoriske problemene i forbindelse med spennene på bredere basis, tangerer de begge vårt emne. Det skulle derfor være unødvendig å gå nærmere inn på de ulike spennetyper. For sammenhengens skyld skal vi bare trekke fram visse hovedpunkter fra de nevnte arbeidene.

Den ledende smykkeformen i folkevandringstiden, særlig i Norge, var den korsformete spennen. Formen setter inn alt i sen romertid, men har sin egentlige blomstring i 5. årh. og går ut i løpet av første halvdel av 6. årh. Den fins i meget stort antall, og er helst laget av bronse. Formen varierer ganske sterkt, fra store praktstykker til små enkle spenner. En må kunne regne med at de korsformete spennene har hatt både en dekorativ og en praktisk funksjon, vært både smykke og nødvendig draktutstyr. De praktfulle forgylte relieffspennene er meget sjeldnere og må regnes som en mer utpreget smykkeform, selv om de nok har tjent til å holde draktens plagg sammen, de også. Et av de aller seneste funnene med relieffspenner vi har, viser tydelig slitasje på ornamentene, altså på spennens forside. Det tyder på at et eller annet plagg har hengt over den og gnisset på den. Det ligger nær å gjette på at dette må ha vært kappen, slik at den i hvert fall *ikke* kan ha sittet på *den*.²⁹ Etter gravningsplanen å dømme ser det ut til at plassen har vekslet ganske sterkt. På Kontinentet fins relieffspennene, — i motsetning til de nordiske — praktisk talt alltid parvis.

Etter Eva Nissen Fetts undersøkelse ser de der ut til å ha vært festet under hverandre, enten på brystet eller lenger nede.³⁰ — Ved siden av de korsformete spennene og relieffspennene finner en i folkevandrings-tidens graver en rekke mer uanselige spenneformer, som dels er direkte ætlinger av de staseligere typene, dels helt nye, selvstendige former. Disse spennene har særlig interesse for oss. Professor Sheteligs undersøkelse av dem viste nemlig at de først og fremst må ha hatt en rent praktisk oppgave i forbindelse med drakten. Der hvor en har skikkelige gravningsberetninger å bygge på, kan en også se at foruten en stor spenne „har det til kvindedragten i denne tid hørt ett eller flere par smaaspænder, parvis like, men parene indbyrdes forskjellige“.³¹ Også de korsformete spennene opptrer fortrinsvis parvis i kvinne-gravene, men har også vært brukt av menn.

Foruten spennene har en i folkevandringstidens graver et par andre smykkeformer som har særlig interesse for vårt emne. Det er for det første de små spiralopprullede hektene som Rygh viser et eksempel på i Norske Oldsager fig. 271. I motsetning til spennene har disse formene aldri vært gjenstand for noen mer inngående undersøkelse.

I alt kjenner jeg 36 norske gravfunn med slike små hekter, så særlig vanlige er de ikke. Funnene fordeler seg slik fylkesvis:

Vestf.	Busk.	Tel.	A.-A.	V.-A.	Rog.	Hord.	S. og Fj.	M. og Romsdal	Tr.lag.
8	1	2	1	4	11	3	3	1	2

De er aldri funnet i sikre mannsgraver, derimot kan de aller fleste av funnene bestemmes sikkert som kvinnegraver. Den er altså åpenbart en rent kvinnelig smykkeform. De aller fleste av funnene skriver seg fra skjelettgraver, men vi har også prøver på dem fra branngraver.³² De fins fortrinsvis i rikere graver, men er også kjent fra enklere utstyrte graver, så noe rent overklassepreg har de ikke. Fordelingen kan bero på at de rikere gravene jo som regel er skjelettgraver, der sakene er

bedre bevart. Noen bestemte kombinasjoner kan en ikke spore noen tendens til. De fins fra en enkelt hekte og opp til „en stor mængde“. ³³ En ting merker en seg: De fins praktisk talt aldri sammen med hektespenner. ³⁴ Det kunne tyde på at disse to formene har hatt samme oppgave. Men her kan en innvende at hektespennene i motsetning til disse hektene har vært felles for begge kjønn.

Hva kan de ha vært brukt til? Det er åpenbart at de må ha lukket en eller annen åpning. Det er bare noen få funn der vi har opplysninger om deres plass i gravene. Etter disse ser det ut til at bruken kan ha variert ganske sterkt.

I en grav,

C. 20165, fra Gjone, Kvelde, Hedrum, Vestfold, ble det foruten 4 bronsespenner, to fuglenåler, et skjoldformet hengesmykke av sølv og et bronsesmykke funnet syv par hekter av sølv. Sakene er ikke tatt opp av fagfolk, men etter opplysninger fra dem som var til stede, lå de to mindre spennene og nålene i gravens østre ende, „derefter, rimeligvis paa brystet — den skjoldformede prydelse, paa siden af denne de to store fibulaer“. Nedover fra hengesmykket skal så hektene ha ligget langs midten av graven. ³⁵

Noe liknende blir opplyst om

C. 1923132. 19235—40. Eidsten, Berg, Brunlanes, Vestfold.

Her var gravgodset en relieffspenne av sølv, en større og to mindre korsformede bronsespenner, 76 glassperler og rester av 8 (?) par sølvhekter. Disse skal ha ligget slik (fra SV—NO): „Først et Par Sølvhegter og derefter i kort Afstand Sølvspænden, saa atter et Par Hegter, og næst efter dem de til Spændens Overstykke hørende Strimler med Knapper (spennen var en del defekt). Derpaa fulgte et tredie Hegtepar, de tre Broncespænde, som laa ved Siden af hinanden, den største i Midten, og endelig de øvrige Hegtepar, i lige indbyrdes Afstand. Oldsagrækkens Længde mellem de to yderste Hægtepar var 1 1/2 alen.“ ³⁶

Og vi kunne peke på andre funn med samme plassering. Men dessuten har vi noen helt avvikende:

C. 23141. Stallemo, Øvrebø, Vest-Agder.

Også her er gravgodset meget rikt: 2 større korsformede spenner og to mindre, en beltering og to bronsenåler som R. 275, foruten to par hekter av sølv. De to små spennene lot til å ha vært festet ved skuldrene, de to større på brystet. Nålene lå oppe ved halsen, sølvhektene nede ved håndleddene og belteringen midt på livet.³⁷

Et helt parallelt funn har vi i

B. 8552, Skaim, Vangen, Aurland, Sogn og Fjordane.

Der var gravgodset nøyaktig det samme og begge hektene ble funnet like ved belteringen, og kniven lå på hoftepartiets plass. Den døde hadde ligget på siden, med armene bøyd opp mot hodet.³⁸

I de to siste tilfellene er det ingen tvil om at hektene må ha sittet på draktens ærmer.⁴⁰ Men hvordan kan de ha vært anbrakt i de første? De har åpenbart sittet tett ved spennene, men rimeligvis på et annet plagg enn dem. Det er lite trolig at 4 spenner, hvorav i hvert fall de to er ganske tunge, og en hel serie hekter kan ha fått plass ved siden av hverandre på det samme plagget. Opplysningene i graven fra Eidsten tyder på at i hvert fall relieffspennen har sittet over hektene. Plasingen av disse antyder at de har sittet på hver side langs en åpning, — f. eks. en halssplitt. Vi kan da gjette på at det innerste plagget har hatt en åpning i halsen, som har vært lukket med hekter. Utenpå det har det kommet minst ett til, som spennene har vært festet til. Men mer enn en gjetning er dette ikke.

Så vidt jeg vet er hekter av denne typen hverken kjent fra Sverige eller Danmark. Derimot er de temmelig vanlige på angelsaksiske gravplasser i England. Formene svarer helt til de norske og materialet er det samme, sølv eller bronse.⁴⁰ Men om funksjonen har vært helt den samme er tvilsomt. De kalles wrist-clasps, men noe virkelig holdepunkt for dette navnet har jeg ikke kunnet finne. Så vidt jeg kan se har en ikke et eneste sikkert eksempel på en grav der de er funnet in situ.⁴¹ I motsetning til de norske later de til alltid å være funnet enkeltvis, aldri flere sammen. De fins ofte i forbindelse med lærrester

i England, så en har tenkt seg at de har vært festet til en lærbesetning eller liknende.⁴² Noe tilsvarende er ikke kjent hos oss. Meget taler derfor for at disse hektene har hatt en mer spesiell bruk i England enn her.

Større interesse knytter det seg til hektespennene R. 267 og 269. De opptrer betydelig oftere i gravene enn de små spiralopprullede hektene. I alt kjenner jeg 81 norske gravfunn med slike. De fordeler seg slik på de ulike fylkene:

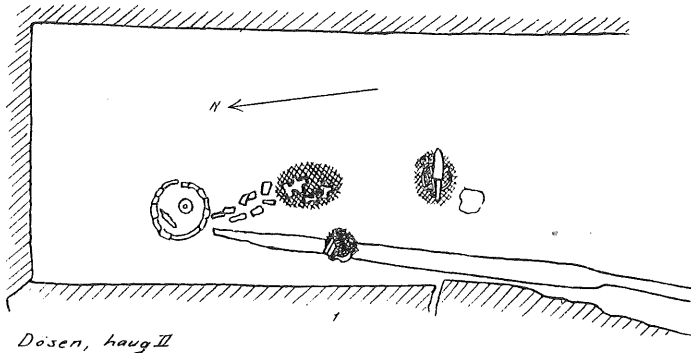
	Øf.	Vf.	Tel.	A.-A.	V.-A.	Rog.	Hord.	S. og Fj.	M. og R.	N.Tr.	Nordl.	Ukj. st.	Tils.
Mannsgrav		2			2	3	1	2	1	2	1		14
Kvinnegrav		2	1	1	7	6	11	1	1		1		31
Kjønn uvisst . .	2	3			6	11	6	3		1	1	1	36
Tilsammen	2	7	1	1	15	20	18	6	2	3	3	1	81

Som en ser opptrer hektespennene i motsetning til spiralhektene både i manns- og kvinnegravene. Som sikre kvinnegraver har jeg regnet funn der det ligger mer enn to spenner og/eller utpreget kvinnelige saker som snellehjul eller et større antall perler. Mannsgravene er markert med våpen.

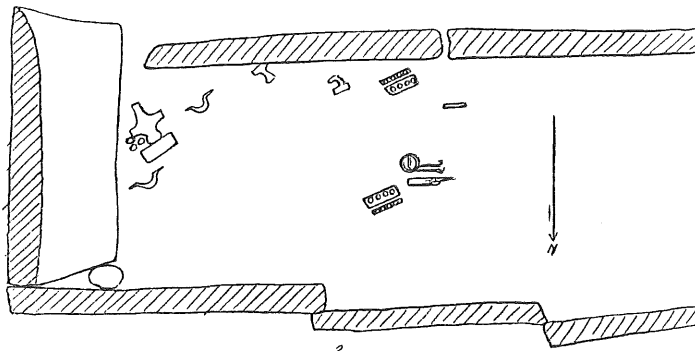
Det er kjent nok at hektespennene meget ofte har sittet på draktens ærmer. Fra fagmessig undersøkte graver har en gode eksempler på at de er funnet ved skjelettets håndledd. Særlig illustrerende er

B. 6091. Døsen, Os, Hordaland.

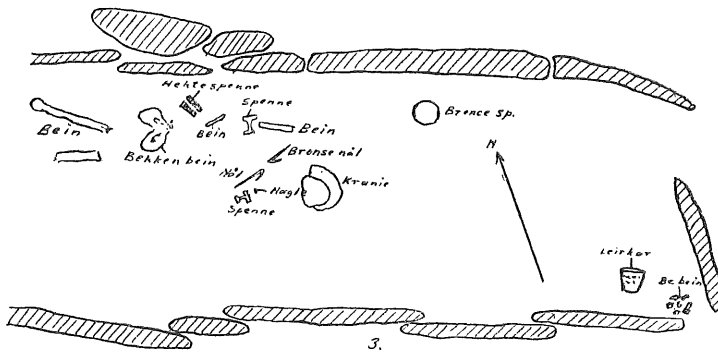
Grav 2 i haug II på denne gravplassen var en solid, men ikke egentlig rikt utstyrt kvinnegrav. Oldsakenes plass i graven ser en gjengitt på fig. 12,1. Like ved den døde hode hadde det stått en tretine. Inne i den lå det noen småsaker til håndarbeid. På den døde bryst lå det tett sammen en mindre relieffspenne og to små identiske bronsespenner. Ved hoftene (et stykke av hoftebeinet ble funnet) lå en beltering av bronse med to nøkler og en liten remholder i. Omtrent rett ut for disse sakene lå to par hektespenner med forgylte knapper og en likearmet liten spenne av bronse.⁴³

Dösen, haug II

Kvinnegraven på Kvale

Bolstad, Evanger, Hardeland.

Fig. 12.

Siden begge hektespennene ligger på samme side, må den døde ha ligget på siden med begge armene framover. Hans Dedekam hevder at plasseringen så vidt nær hoftene tyder på at spennene må ha sittet omtrent ved albuen.⁴⁴ Det kan også tenkes at armene har ligget bøyd, slik at det i virkeligheten er ved håndleddene hektespennene har sittet. Dette er også Dedekam oppmerksom på. Han henviser imidlertid til et annet funn, B. 6516, Kvale, Stedje, Sogndal, Hordaland, der det ligger en hektespenne på hver side litt høyere enn beltespennen.⁴⁵ (Se gravningsplanen fig. 12,2.) Her *må* spennene ha sittet omtrent ved albuen. Det samme er tilfellet med en grav fra Bolstad, Evanger, Hordaland. (Gravningsplan fig. 12,3, selve sakene Pl. IV, 1 og 3).⁴⁶ Vi husker her også på graven fra Skaim med de spiralopprullede hektene. Dette må bety at plagget spennene har sittet på, *har hatt halvlange ærmer*. Dette er en ganske interessant iakttagelse, særlig i betraktning av at det er en kvinnegrav. Dedekam minner om blusene i bronsealderens kvinneklær, som har ærmer som rekker omtrent til albuen. Det er her verd å nevne de gravene med de spiralopprullede hekter, der en kjente disses plass. Vi skal senere se at vi også fra vikingtiden har vitnesbyrd om at kvinnene har hatt armene helt eller delvis bare.

Vi har ingen virkelig sakkyndig utgravde *mannsgraver* med hektespennener, men en del der en i hvert fall har visse holdepunkter for sakenes plass i gravene. Dette gjelder f. eks.

B. 6071 og 6092, Ugulen, Hafslo, Sogn og Fjordane.

Høsten 1906 fikk Bergens Museum inn en del oldsaker som skulle være funnet i et gravkammer på denne gården. En ettergravning ble foretatt av Eyvind de Lange neste vår. De smykkesakene som var funnet før han kom til, var følgende: En hel og en defekt hektespenne av omtrent samme type og seks knapper til en annen. de Lange fant restene av denne og en hektespenne til. Gravgodset ellers er meget rikt. Det består bl. a. av fragmenter av to sverd, skjoldbule og tre spydspisser.⁴⁷

Denne mannen har altså eid to sett hektespennener. de Lange nevner at den ene, som han selv tok opp, lå slik at „det kunde antages at

denne spænde kunde ha hat sin plads ved venstre haandlede“. En må tro at de andre har ligget i nærheten. Det er en viss kvalitetsforskjell på de to settene, et enklere med flate, glatte knapper, og et med større forgylte knapper med dyreornamenter. Dedekam tenker seg at de første kan ha hørt til et langærmet underplagg og de rikere på et mer staselig overplagg. Under alle omstendigheter tyder de to settene hektespenner på at den døde har hatt to plagg med ærmer. I Ebebøfunnet har vi eksempler på hele 3 par hektespenner, mens Snartemo V som vi husker inneholdt 2 par og 1 enkeltspenne.

Men ellers er et par eller bare en enkelt spenne det vanlige. Går en gjennom funnene, finner en at antallet av hektespennene fordeler seg slik i gravene:

	1 spenne	1 sett	1 sett + 1	2 sett	2 sett + 1	3 sett
Mannsgraver	7	3	1	1	1	1
Kvinnegraver	17	13	4			
Uvisst kjønn	24	6				

Selv om en her må ta hensyn til at svært mange av gravene er ufullstendige, og antallet av enkeltfunne stykker derfor sikkert er uforholdsmessig stort, tror jeg selve hovedinntrykket tabellen gir er riktig. Vi har helt pålitelige vitnesbyrd om at hektespennene har hatt en annen plass enn ved håndleddene. I en kvinnegrav fra Telemark er det f. eks. bare funnet én spenne, som lå på den dødes bryst like ved en stor relieffspenne.⁴⁸ Enkelte ganger ser det ut som hektespennen har vært brukt som beltespenne.⁴⁹

Hektespennene later altså til å ha hatt forskjellige funksjoner i folkevandringstidens draktskikk, og har tydeligvis vært sterkt yndet både av kvinner og menn. Funnene tyder også på at formen ikke bare har vært brukt av de rikere, men at den representerer en mote som har trengt ned også til de bredere lag av folket. Vi har nemlig prøver på dem også i meget beskjedne graver, der de undertiden er laget av

jern.⁵⁰ En enkelt gang er en hektespenne funnet i en hustuft.⁵¹ Dette antyder at hektespennene ikke bare er utslag av en mer eller mindre flyktig moteretning, men at de er karakteristiske for selve drakttypen i tiden.

I den forbindelse må en poengtere at de tydeligvis henger nøye sammen med spjellvevnader, selv om en ikke vil gå så langt som til å sette dem i et direkte avhengighetsforhold til disse, slik som Dedekam har gjort det: „Den norske form av hægtespænder har derfor utviklet sig av den skik at anvende spjeldvævede haandlinninger paa dragtens ærmer.⁵²“ Han går åpenbart ut fra at det er en fast regel at de små stoffbitene som ofte er bevart mellom knappene og platene disse er festet i, er laget i spjellvev. Men det er det ikke.⁵³ Men at de sammen gir et meget karakteristisk trekk ved folkevandringstidens draktskikk, er ganske åpenbart.

Spørsmålet om vi her står overfor en mote som er utviklet på hjemlig grunn, blir dermed aktuelt.

Det er et spørsmål som har krav på spesiell oppmerksomhet fra draktforskningens side. Det er ytterst sjelden en, som her, øyner en utveg til å finne fram til opphavet for jernalderens skiftende moter.

Jeg har derfor tatt opp problemet i en egen liten oppsats,⁵⁴ og vi kan her nøye oss med å peke på de viktigste punktene.

Utenfor Norge opptrer formen vesentlig i to områder: På angelsaksiske gravplasser i England og på Gotland, med noen få avleggere på det svenske fastland og i Finnland. Det er hevet over tvil at de angelsaksiske stykkene står i avhengighetsforhold til de nordiske. Både form og funksjon avviker til dels sterkt og de er til overflod yngre. — Med hensyn til Gotland stiller saken seg atskillig mer problematisk. Det ser ut til at hektespennene har vært i bruk her alt fra 300-årene av og ut gjennom hele folkevandringstiden. Formene er imidlertid langt mer avvekslende enn her i landet, og bruken har åpenbart variert atskillig mer. Dette må en tillegge en viss vekt i denne sammenheng. De gotlandske formene som svarer til de norske, er nemlig etter det

en kan se av funntabellen hos Nerman, heller yngre enn disse. Men er det sammenheng mellom dem og de eldre formene, kommer vi lenger tilbake i tiden på Gotland, og da blir det naturlig å tro at bruken av hektespinner kommer derfra.

Om denne sammenhengen er til stede blir til syvende og sist et rent skjønsspørsmål, som ikke kan avgjøres annet enn indirekte.

Av stor viktighet i denne forbindelse er det at spennene i et par norske funn viser en konstruksjon som det er fristende å tro betegner et eldre trinn i en utvikling fram mot den spesielt norske (og yngre gotlandske) formen med hodene klinket fast til en felles plate. Det ene av disse to funnene går lenger tilbake i tid enn noe annet norsk funn med hektespinner. — En gjennomgåelse av gravfunn med hektespinner i Jämtland og Medelpad — det eneste stedet på det svenske fastland der en kan tale om en virkelig liten konsentrasjon av slike funn — viser videre at de fortrinsvis opptrer i graver, der utstyret for øvrig peker vestover. (Jfr. eksempelvis Pl. IV, fig. 1 og 3 og fig. 2.) En kan peke på en parallell i Danmark, riktignok i beskjednere målestokk. — Endelig er det verd å ha in mente den nære tilknytningen mellom hektespennene og spjellvevningen. Som materialet nå ligger an har jo denne utvilsomt sin tyngde i Norge i eldre jernalder. Men her kan selvsagt nye funn forskyve inntrykket.

Allikevel mener jeg vi har meget tungtveiende grunner for å hevde at regnskapet norsk eller svensk opphav for folkevandringstidens bruk av hektespinner som draktilbehør går opp i norsk favør.

Hvordan denne moten er oppstått, er ikke godt å si. Direkte *omformet* drakten har den neppe, men den må i høy grad ha satt sitt preg på den. Plagg som var prydet med disse spennene, må ha skilt seg ganske sterkt fra mer diskrete moter som den vi finner representert i Torsbjergfunnet f. eks.

I det hele tatt blir det bildet vi kan danne oss av folkevandringstidens drakt, særlig i Sverige og Norge, temmelig „barbarisk“ etter vår smak. Både smykkenes form, materiale og store antall vitner om liten

sans for beherskete virkemidler og forfinelse i smaken. Dette blir særlig framtreddende når en ser dem i samband med merovingertidens smykkeformer.

IV. Merovingertidens smykkeformer.

Professor Shetelig har gitt en meget treffende karakteristikk av merovingertidens smykkeformer: „Smaken i stil og smykker vender seg fra det eldre nordiske og særnorske som hersket før, og søker sine forbilder hos de germanske folk i Vesteuropa. Borte er nå de store praktsmykkene av sølv, de lange korsformede brosjene, gullbrakteatene og de forskjellige mindre nåler som før hørte til og i steden finner vi helt andre typer, som alltid har vært overordentlig meget brukt innen den merovingiske kultur i Frankrike og Syd-England. Det er sydgermanske moter som gjør seg gjeldende.“⁵⁵ Han peker så på at det nye settet smykker i virkeligheten betinger at drakten er blitt endret.

Det mest karakteristiske ved omslaget i selve smykkeformene er at spennene med bøyلة på ett eneste unntak nær nå blir helt borte.⁵⁶ Istedenfor får vi runde, nebbformete og dyreformete spenner, og litt ut i perioden holder ryggknappspennene og de ovale spennene sitt inntog.

Smykkeformene fra merovingertiden er behandlet av Shetelig i det nevnte arbeidet om de små bronsespennene, og framfor alt av Gutorm Gjessing i hans store arbeid om kronologien og oldsaksformene i norsk merovingertid.⁵⁷

Går en gjennom de ulike spenneformene i de funnene Gjessing nevner, slår det en at spennene praktisk talt alltid er funnet enkeltvis. Er de funnet sammen med andre spenner, dreier det seg som regel om tidlige funn, som ennå må settes til folkevandringstiden. De fleste av formene har nemlig forløpere i folkevandringstidsfunn. Et særlig slående eksempel er T. 9827, Hol, Innerøy, Nord-Trøndelag. Her ligger det to S-formete sølvsmykker. Men det øvrige utstyret daterer det til ca. 450.⁵⁸

I den egentlige merovingertiden er det bare de ovale spennene, som stort sett først setter inn i 700-årene, som opptrer parvis. Gjessing har

her en meget viktig påvisning.⁵⁹ De eldste ovale spennene har opphavlig vært båret enkeltvis, enten som eneste smykke, eller som „tredjespenne“ sammen med to andre spenner.⁶⁰ Omkring år 700 begynner det så å opptre tre ovale spenner i gravene. I løpet av 700-årene merkes en tendens i retning av to ovale spenner, dels med, dels uten en tredje spenne. Ved inngangen til vikingtiden har den første formen seiret og vi får det faste settet: to ovale spenner og en „tredjespenne“.

I den senere delen av merovingertiden har altså det faste utstyret i kvinnegraven på sett og vis meget til felles med det vi nå kjenner fra folkevandringstiden. Formene er nye, men kombinasjonen av settet den samme: 2 + 1. Dette kunne tyde på at spennenes funksjon hadde vært den samme i begge perioder, om ikke bruddet i slutten av folkevandringstiden og den tidligere delen av merovingertiden hadde vært så skarpt. Sett bare ut fra smykkematerialet må en si det er umulig å knytte forbindelsen fra folkevandringstiden over merovingertiden og fram til vikingtiden. Tanken på et draktskifte, — i hvert fall for kvinnene — i tiden omkring 600 tvinger seg fram, når en ser på merovingertidens smykkemateriale fra et drakthistorisk synspunkt. Men før vi tar noe endelig standpunkt til dette, må vi også ha rede på hva de andre kildene sier, og framfor alt må vi vite hvordan vikingtidens kvinnedrakt var.

KAPITEL IV

MANNSDRAKTEN I VIKINGTIDEN

I vikingtiden flyter de drakthistoriske kildene mye sparsommere for mannsdrakten enn for kvinnedrakten. Dette har en ganske bestemt årsak; Agnes Geijers undersøkelser av tekstilmaterialet fra Birka brakte en mengde nytt stoff for dagen om vikingtidens kvinnedrakt, og viste at denne har hatt en så spesiell form at selv ganske små tekstile rester har krav på interesse. En hel serie funn som hittil hadde ligget nokså upåaktet i museenes magasiner, fikk plutselig sitt å fortelle, fordi vi nå visste hva vi skulle spørre etter.

Med mannsdrakten stiller det seg annerledes. Bare en fort jevnføring mellom Torsbjergdrakten og middelalderske avbildninger og opplysninger viser at det må gå en direkte linje fra den eldre jernalders mannsdrakt over vikingtiden og inn i middelalderen. Det er ganske åpenbart at mannsdrakten i vikingtiden i generelle trekk bygger på tradisjonen fra eldre jernalder. Dette forhindrer selvsagt ikke at særlige moter har gitt seg utslag i mannsdrakten også, og det var dem vi gjerne ville ha tak på. Men her svikter gravfunnene praktisk talt helt. Går en systematisk gjennom mannsgravfunnene fra vikingtiden, støter en nok av og til på en opplysning om „stumper af tøj“, som regel i forbindelse med våpnene¹. Etter det jeg kan skjønne har disse funnene stort sett bare tekstilhistorisk interesse. For drakthistorien er de uten betydning. Oftest dreier det seg åpenbart om foring for sverdsliren. Et unntak bør nevnes. Det er B. 3106—19, Dale, Holmedal, Sunnfjord, Ab. 1876, s. 51. Det er et meget rikt funn, bl. a. med sverd, tre spydspisser, øks og skjoldbule av 10. årh.'s former. Dessuten omtales „tre Rester af Uldtøj, det ene Stykke gult, de to andre brune med gule Striber, paa det største Stykke sees indvævet en gul Ring, hvis Traade paa Vranken danner lange, løse Ender“. Ved så gamle funn som dette må en ellers stille seg meget skeptisk nettopp til beskrivelsen av tekstiler.

Dessverre har jeg ikke hatt høve til å se sakene selv. Men konservator Wenche Slomann har vært så elskverdig å sende meg fotografier og beskrivelse av stoffene. Av dette går det fram at den gamle katalogbeskrivelsen stort sett må stemme bra. Etter fotografiene (Pl. VII, fig. 1 og 2) å dømme må mønstret være vevet inn i stoffet. Dette er ifølge Wenche Slomanns opplysninger vevet i to ulike sorter garn, et ganske grovt ullgarn og et meget fint, som er noe lysere enn det første. Det er åpenbart en vanlig diagonalkyper. Den gule ringen og det andre mønstret er også vevet i garn av to tykkelser. Hvordan innvevningen er skjedd, kan en ikke si uten å ha undersøkt stoffet. Men det er altså hevet over tvil at ett av draktens plagg har altså hatt enten brodert eller innvevet mønster. Dette er noe nytt. I de

Fig. 13. Fra venstre kappekleddede mannsfigurer fra irsk håndskrift, billedteppe fra Haugen, Rolvsøy, og billedstein fra Tu, Jæren.

berømte danske høvdinggravene, som vi skal se på senere, ligger det både ullgarnsbroderte og gullinnvirkete draktrester. Så rikt som de danske er dette norske funnet ikke, men det har sin interesse å treffe på slike mer utsøkte saker her i landet også.

Men bortsett fra unike gravfunn som dette, er vi altså praktisk talt helt henvist til å bygge på billedmaterialet og de skriftlige kildene. Av disse er det første det mest givende og det passer da å begynne med det.

Et godt utgangspunkt har vi i den norske runesteinen fra Tu på Jæren (fig. 13, lengst til høyre). Runeinnskriften er datert av professor Magnus Olsen til tiden omkring 975, men det betyr jo ikke at billedframstillingen nødvendigvis er fra samme tid.² Som en ser er framstillingen enkel nok. Figuren er tegnet i profil, slik at en bare ser omrisset av drakten. Men tegningen er klar og tydelig. Mannen har hyllet seg inn i kappen sin. Denne rekker omtrent til knes i sidene, men begge ender løper ut i to spisser slik at den er nesten fotsid foran og bak. I trekanten mellom disse flikene ser en hans halvlange skjorte. Håret er åpenbart kort, og han later til å være glattraket.

Mer kan en ikke skjelne, så vi vet ikke hvordan beinbekledningen hans har vært.

Men la oss allikevel for oversiktens skyld bruke denne figuren som utgangspunkt og ut fra den jevnføre det øvrige billedmateriale og de skriftlige kildene. Vi tar først for oss *kappen*.

I. Kappen.

Det er ganske tydelig at den kappen mannen på Tu-steinen bærer, har en annen form enn dem vi hittil har sett på i eldre jernalder. Den må riktignok som disse ha hatt en firkantet form, ellers ville vi jo ikke fått flikene. Men den må ha vært mye lenger i forhold til bredden, og har neppe hatt slike fine kantebånd som Torsbjergkappen f. eks. Den har jo nærmest sopt bakken. En husker her på *Notkers* skildring av den frankiske kappen på Karl den stores tid: „Ytste plagget deira var ei grå eller safirblå kappe, firkanta og dobbel og soleis på skap at når ein lagde ho yver akslene, *snudde ho føtene framme og bak, men gøynde snaut knei på sidone*.“³ Dette lyder jo formelig som en underskrift til Tu-steinens mannsfigur, og må utvilsomt sikte til et plagg av samme type. Et helt tilsvarende bærer en liten mannsfigur på et fragment av et billedteppe fra Haugen i Rolvsøy. (Fig. 13, figuren i midten.) Her ser vi ikke noe av skjorten, men til gjengjeld er det helt tydelig at han har på seg en brok med lange, trange bein. I Sverige er den kjent fra en enkelt av de yngste gotlandske billedsteinene. (Sanda I, avb. Gotlands Bildsteine, Taf. 72, fig. 177) fra 11. årh.

I forbindelse med Tu-steinen peker Shetelig også på den slående likheten med figurene på noen små gullplater, som er funnet både i Sverige og Danmark, men tydeligvis har tyngdepunktet her i landet.⁴ De best bevarte av dem alle er serien fra Hauge på Jæren. (En av disse er gjengitt i *Viking* 1935, Pl. XI, 3.) Den forestiller en mann og en kvinne som står vendt mot hverandre. Mannen klapper kvinnen på kinnet. Dette motivet går igjen på svært mange av platene.⁵ Magnus Olsen har tolket dette og dermed motivet på Tu-steinen som Skirnismáls

møte mellom Gerd og Frøy.⁶ Frøy er på platene kledd helt i den samme drakt som på Tu-steinen, med kappen med de karakteristiske flikene og den halvlange skjorten som en skimter mellom dem. På et par av platene stikker mannen armen fram, så vi får se at skjorten har et langt og trangt ærme. På et par andre plater ser det snarest ut til at ærmet har vært meget rikt så det faller i dype folder. Men her kan det jo også tenkes at det er kappen som er drapert om armen på samme raffinerte måte som på de gotlandske billedsteinene fra merovingertiden.⁷

Vi kan også peke på en vesteuropeisk parallell til våre figurer. I et irsk psalter som nå oppbevares i St. Johns College i Cambridge, fins to figurer iført den samme karakteristiske kappen med de to spisse flikene.⁸ Den ene av figurene er gjengitt her (fig. 13, lengst til venstre). Skjorten mellom kappeflikene er her noe sidere enn på våre figurer, men det er utvilsomt samme drakt. Scenen er dessverre ikke tolket, men håndskriftet er datert til 2. halvdel av 10. årh.

Hos oss ser det ut til at vi kommer lenger tilbake enn til vikingtiden med denne kappen.

Billedteppet fra Rolvsøy og den gotlandske billedsteinen tilhører begge to utvilsomt vikingtiden. Men dateringen av de små gullplatene, „gullgubbene“ som de gjerne kalles, er et omstridt spørsmål. Det gjelder om de fleste av dem at funnforholdene er uklare. Etter det en nå vet, fins de helst i gamle hustufter.⁹ Det ser f. eks. ut til at de nevnte platene fra Hauge på Jæren kan stamme fra en tuft. I den første behandlingen av disse kom professor Gustafson til at de var fra vikingtiden. Denne dateringen endret han imidlertid senere til merovingertid.¹⁰ Rimeligvis var grunnen til dette et båtgravfunn fra Ulltuna, som Oscar Almgren publiserte i 1902.¹¹ I dette funnet, som utvilsomt stammer fra merovingertiden, ligger det nemlig et lite stykke av en gullgubbe som Almgren stilte sammen med Haugefunnet. Noen slående likhet er det imidlertid ikke mellom det upplandske stykket og våre plater. Bl. a. mangler den svenske mannsfiguren tydelig nok kappe.

Shetelig peker også på at funnforholdene i Ulltuna-graven ikke gav full sikkerhet for at gullplaten hørte sammen med graven.¹² Ut fra dette foreslår han meget forsiktig en datering av Tu-steinen til „den tidligere del av vikingtiden“. Dateringen av gullgubbene går han ikke nærmere inn på, men etter Arthur Nordéns undersøkelse av hele gullgubbe-materialet, ser det ut til at en må regne med at disse kan gå helt tilbake til 500-årene, og størsteparten av dem faller i merovingertid.¹³ Det er også mulig at enkelte stykker er fra vikingtiden, men disse er helt forskjellige fra våre figurer.

Noe sikkert dateringsgrunnlag for gullgubbene har vi altså ikke. De kan være samtidige med mannsfigurene på Rolvsøyteppet og Sandasteinen (evtl. Tu-steinen), men de *kan* også være fra merovingertid. Eller vi må med andre ord være oppmerksom på at kappen på disse avbildningene ikke nødvendigvis er en mote som satte inn først i vikingtiden.

Den kappeformen vi har nevnt her, er den eneste billedmaterialet avslører. Det er rimelig å tro at andre har vært i bruk, bl. a. fordi det er visse ting som tyder på at dette har vært en ganske eksklusiv mote. På gullgubbene og Tu-steinen var det guden Frøy som var avbildet. Det ville være i pakt med hele forestillingen om gudene og deres verden å gjengi ham i en staselig drakt. Vi vet ikke hvem Rolvsøyfragmentet gjengir. Scenen på Sandasteinen er tolket som en krigers ankomst til Valhall. De sittende figurene skulle være Frigg og Odin som rekker den kappekleddede mannen sitt spyd som tegn på at han er tatt opp blant Valhalls „enherjer“. ¹⁴

Hvordan vikingtidens eventuelle andre kappeformer har sett ut, har vi altså ingen midler til å avgjøre. En bør imidlertid peke på at mennene i vikingtidens billedkunst for en stor del opptrer *uten* kappe. Dette gjelder både Osebergrevelene, der kappen mangler helt, og, bortsett fra Sandasteinen, også de gotlandske billedsteinene fra overgangstiden og ren vikingtid.¹⁵ Navnlige ved de siste er forholdet påfallende fordi kappen som nevnt stadig går igjen på mannsfigurene fra den

foregående perioden. Er dette tilfeldig eller betyr det at kappen alt i vikingtiden var gått over til å bli et kjennemerke på høyere byrd?

Spørsmålet er vanskelig å svare på fordi materialet er så knapt. I eldre jernalder ser det ut til at kappen har vært allemannseie. Tacitus hevder at nettopp kappen er fellesplagget for alle germanere uansett byrd, mens bare de rikeste har andre plagg. (Tegumen omnibus sagum fibula aut, si desit, spina consortum: — — — locupletissimi veste distinguntur.) Dette kan jo neppe være helt bokstavelig, men de klassiske avbildningene viser at kappen har vært et yndet plagg hos germanerne. Imidlertid sier vel ikke dette så mye i vårt tilfelle. Det dreier seg der sikkert mest om fornemme germanere.

Derimot må en kunne tillegge det stor betydning at det var kappe både i Daetgen- og Damendorffunnene. Disse var, som vi husker, begge to myrfunn, og det tyder ikke på at de gravlagte har stått særlig høyt på den sosiale rangstige.¹⁶ Poul Nørlund har i samme forbindelse pekt på Ibn Fadhlans opplysning om at svenskene i Russland ikke brukte annet enn en stor kappe, som gav den ene hånden bevegelsesfrihet. Noen „kaftan“ skal de etter ham ikke ha brukt.¹⁷ Nørlund stiller dette sammen med det nevnte taciteiske stedet og kommer i det hele til at kappen gjennom hele jernalderen har vært et obligatorisk plagg for alle.

Jeg har prøvd om en ikke kunne presse gravfunnene litt på dette punktet. Det er jo så at ringnålene helt overveiende fins i mannsgraver,¹⁸ og en har vanligvis gått ut fra at deres funksjon fortrinsvis har vært å lukke kappen. Ringnålene opptrer nok helst i litt fyldigere utstyrte graver, men er på den annen side nest etter de ovale spennene den mest utbredte smykkeform i vikingtiden, så særlig overklassebetonet er de ikke. Dette kunne jo snarest tyde på at kappen har vært vanligere enn billedmaterialet gir inntrykk av. Går en litt nøyere gjennom pålitelige gravningsberetninger, ser en imidlertid snart at en ikke kan stille opp noen gjennomgående regel for ringnålens plassering i gravene.¹⁹ Det beror oftest på ens rent personlige skjønn om en vil ha det til at spennen har heftet til kappen eller f. eks. sittet i halsåpningen på

skjorten. Jeg tror derfor ikke gravfunnene kan kaste noe mer lys over spørsmålet. Etter det vi har nevnt foran, mener jeg en må gi Nørlund rett i at kappen har vært et obligatorisk plagg i drakten i eldre jernalder; men det er mulig at den alt i vikingtiden begynte å gå over til å bli det fornemme plagg den ble ut gjennom middelalderen. Bayeux-tapetet, som jo er fra det vi ville kalle sen vikingtid, viser at nordmannerne i hvert fall på dette tidspunktet har regnet kappen for et tegn på fornemhet. Det er bare geistligheten, kongene og så naturligvis Vilhelm selv som gjengis i kappe.

Noe dansk billedlig sammenlikningsmateriale har vi ikke. Derimot har et enkelt dansk gravfunn skjenket oss rester av et praktstykke av en kappe. Det er det kjente „Kammergravfundet“ fra Bjerringhøj ved Mammen, Viborg Amt, Jylland.²⁰ Blant tekstilene fra denne graven er det rester av en kappe av fin ull, som har vært utsydd med ullgarnsbroderier og gullpailletter. Dessverre blir det ikke opplyst om det er nok igjen av den til at en kan se formen. Men den utfyller i hvert fall det ensidige bildet figurframstillingene gir.

II. Skjorte og kjortel.

I vikingtidens billedkunst møter vi flere desidert ulike former for plagg til overkroppen. Vi blir derfor nå nødt til å skille mellom skjorte og kjortel. Det er imidlertid ofte vanskelig å avgjøre om en vil kalle et plagg en skjorte eller en kjortel. Det gjelder jo avbildninger, og tolkningen blir ofte en ren skjønnsak. Her kommer vi til å snakke om skjorte når det gjelder plagg vi kan se må være av samme snitt som Torsbjergskjorten: rett opp og ned og trangt ettersittende. Med kjortel mener vi et videre plagg som faller i folder.

La oss først se på det plagget mannen på Tu-steinen bærer under kappen sin. I trekanten mellom kappeflikene kan vi se at det har rukket til knes, og helst vært glatt, uten folder. På en av Haugeplatene får vi se ærmet. Det er langt og trangt som ærmet på Torsbjergskjorten. Vi må da etter vår definisjon kalle det for en skjorte.

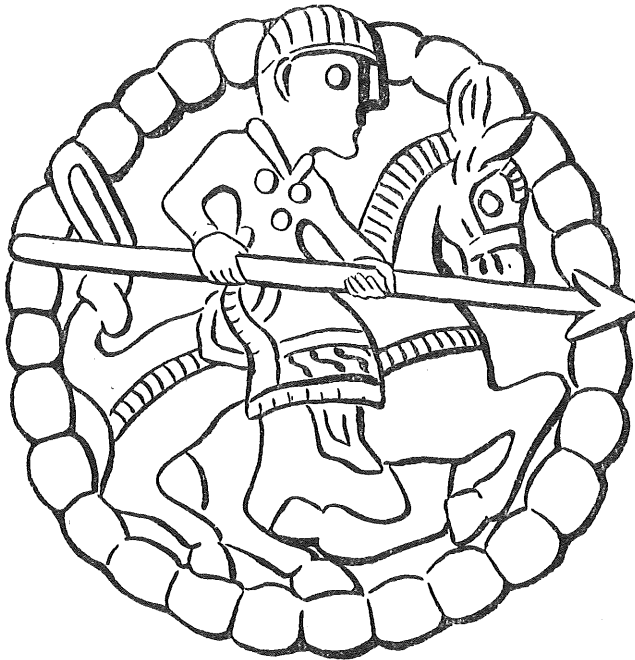

Fig. 14. Ryttermedaljong fra Gokstadfunnet.

Det ligger nær å kombinere den med det plagget de kappeløse mannsfigurene på Osebergrevlene opptrer i. Dette er halvlangt og glatt, har lange, trange ærmer og brukes dels med, dels uten belte. Det må utvilsomt være en ætling av Torsbjergskjorten. Bjørn Hougen kaller det for „en usplittet kjortel“,²¹ men vi må etter vår definisjon regne det for en skjorte.

Eksempler på en skjorte som må ha vært noe sidere enn den mennene på Osebergrevlene bærer, har vi i de små medaljongene fra Gokstadfunnet. De viser en rytter i et plagg som nok minner om det på billedteppene, men virker mer som et stasplagg. (Fig. 14.) Det er trangt og har de tettsluttende ærmene. Men det er lenger, er pyntet med en bord nedentil og har en spiss halsåpning med krave (?). Det ser også ut til at mannen bærer smykker eller perler i halsen. Et

helt tilsvarende plagg fins på en av steinene i det berømte skånske runemonumentet fra Hunnestad. (Avb. Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, København 1941, s. 271.) Også her er det en rytterframstilling. Disse to plaggene virker mer forseggjort enn det på Osebergrevlene, men er etter vår oppfatning av samme type.

Den enklere skjorten opptrer i ulike kombinasjoner på Osebergrevlene. Snart ser vi samme sammensetning som i Torsbjergdrakten: Skjorte og en lang trang brok. (Avb. Viking 1940, fig. 7.) Andre bærer den utenpå et eiendommelig vidt og fotsidt plagg som Hougen mener er en sid, splittet kjortel, men som jeg av grunner jeg har gjort rede for i en artikkel i Viking 1944, tror er en vid brok.²² En tredje kombinasjon er skjorte og brok + et kort, ærmeløst lite plagg som Hougen har gjettest på er en vams. En kan også gjettest på en brynje. Som vi husker, har vi fra eldre jernalder gode eksempler på kortærmete brynjer. Drakten med langbrok og skjorte møter vi også annetsteds i Osebergfunnets billedkunst. Den ene langsiden på vognkarmen har en skåret billedscene, der en ser to menn som er kledd slik (Pl. VI). Den ene av dem har tydeligvis stappet skjorten ned i broken. Rimeligvis er det også et slikt plagg det hentydes til i Rigstula, der det heter om Ave som representerer bondestanden:

Skjegg var skipa,
hår klypt i skallen.
Stramt satt skjorta.

(Mortensson Egnunds oversettelse.)

Dessverre får vi ikke vite noe om skjorten til de andre stendenes representanter. Vi ville gjerne visst om Jarls far var kledd i det samme plagget. Bjørn Hougen hevder nemlig, — sikkert med full rett — at det går en direkte linje fra Torsbjergskjorten over plagget på Osebergrevlene og fram til den koften vi kjenner fra folkedraktene våre fra så sent som forrige århundre.²³ *Da* er den blitt et typisk hverdags- og arbeidsplagg, men når ble den egentlig det?

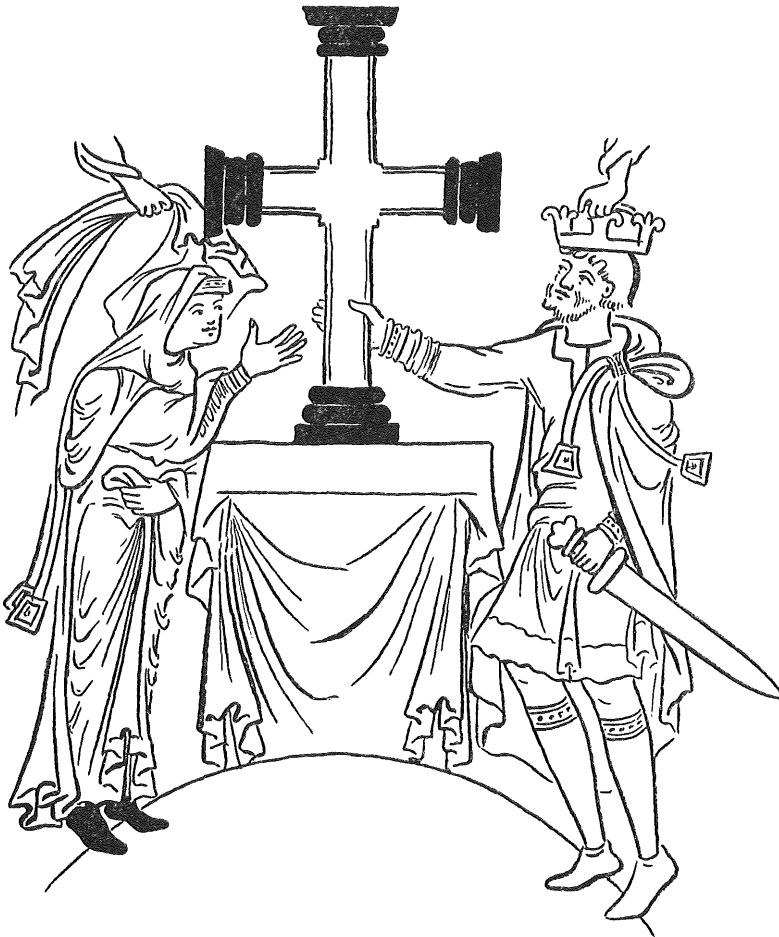

Fig. 15. Framstilling av Knut den mektige og hans dronning i et angelsaksisk manuskript i New Minster, Winchester, fra ca. 1016—1020. Etter Millar.

Det som karakteriserer plagget er som nevnt at det er kort, har sittet temmelig trangt etter kroppen og vært enkelt „rett opp og ned“ i snittet. Vender vi oss nå til de gotlandske billedsteinene fra vikingtiden, møter vi et overplagg av en noe annen type. Her opptrådte

mennene alt på steinene fra folkevandringstiden i et plagg som nok satt temmelig stramt i livet, men fra beltet ble det videre og falt i rike folder om hoftene. Denne typen hadde tydelig nok vært på moten også i merovingertiden, og den fortsetter inn i vikingtiden. Vi har noen utmerkete eksempler på de store steinene fra den sørlige delen av øya Alskog Tjängvide K og Ardre VIII (avb. Lindquist l. c. fig. 137 og 139). Vi ser her et plagg som er betydelig lenger enn skjorten på Osebergrevlene, og så tiltakende i vidde nedetter fra hoftene at det blir markert i tegningen. Enda tydeligere er dette på steinene fra den senere delen av perioden, som Ardre I og II og den nevnte steinen fra Sanda (l. c. fig. 166, 167 og 177). Disse er for skjematisk tegnet til at en ser noen detaljer, men et lite fragment av en stein fra Hemse Annexhemman I er tydeligere (l. c. fig. 179). Her er både belte og foldene nedenfor markert. Disse sene eksemplene er noe kortere enn de tidligere, men ellers så like at jeg skulle tro det samme gjelder her som for merovingertidens steiner: Det skyldes kunstneren som har utført steinene.

Etter min oppfatning er ulikheten mellom plagget på Osebergrevlene og billedsteinene for stor til at den kan skyldes forskjellen i materiale. Det må dreie seg om to ulike typer plagg. Det rikere plagget med det vide skjørtet på billedsteinene er det samme som vi møter i samtidig vesteuropeisk billedkunst, og senere nordisk billedkunst. (Velkjente eksempler er gjengitt fig. 15—16.) Her kaller en det vanligvis en kort kjortel i motsetning til den lange kjortlen. Det er vanskeligere å finne utenlandske paralleller til den enklere „rett opp og ned“-skjorten. Rimeligvis har vi et eksempel på den i fig. 17, der en ser en meget ydmyk kong Athelstan overrekke St. Cuthbert håndskriftet om helgenens eget liv. Hougen har dessuten pekt på en initial fra det illuminerte håndskrift *Leges Barbarorum* fra St. Gallen-klosteret.²⁴ Selv vil jeg gjerne trekke fram noen eksempler som alle sammen er hentet fra A. Goldschmidt: *Die deutsche Buchmalerei*, bind I. Tafel 13—15 her viser illustrasjoner til et astronomisk samlerverk skrevet i Salzburg i tiden 809—821. På flere av disse ser en menn i en kort skjorte med trange

ærmer. Selve plagget er noe videre enn vår Osebergskjorte, men vidden faller ikke fra livet, men helt fra skulderen, så snittet må ha vært meget enkelt. En merker seg at de som bærer dette plagget, tydeligvis er jevnere folk, som symboliserer de ulike yrker. Det samme gjelder en framstilling av kong David og hans musikere på Tafel 67, fra det såkalte Psalterium aureum, som er bestemt som et St. Gallener-arbeid fra annen halvdel av det 9. årh. Mens kongen selv har en kort kjortel som sitter stramt i livet, men vider seg ut fra hoftene og er splittet opp i sidene, har musikerne og danserne en helt enkel og rett skjorte som rekker til knes. Disse eksemplene er omtrent

samtidige med Osebergteppene og billedsteinene. Når en da husker på den enkle koftens stilling i folkedraktsmaterialet, blir det rimelig å tro at dette plagget, som i eldre jernalder tydelig nok var et stasplagg, alt i vikingtiden er blitt redusert til et hverdagsplagg, da nye og rikere moter trengte inn. I *den* skulle vi da ha det opphavlige overkropp-plagget i den nordiske mannsdrakten, mens den mer raffinerte kjortelen vi møter på de gotlandske billedsteinene er inspirert av fremmede moter. I svensk *folkedrakts* materiale har vi også indirekte beviser for at den eldre og enklere mote sikkert var alminnelig brukt også i Sverige i vikingtiden, selv om vi ikke har samtidige eksempler på det.²⁵

Fremmede moter har i det hele øyensynlig krysset hverandre i Sverige i vikingtiden. Den korte kjortelen med det vide skjørtet må de ha fått vestfra. Men også østlige moter har gjort seg gjeldende.

Fig. 16. Donatorbilde.
New Minster i Winchester, ca. 965.
Etter Millar.

Fig. 17. Kong Athelstan. For-
side i engelsk håndskrift, nå i
Corpus Christi College, Cam-
bridge, fra ca. 927. Etter Millar.

av gullinnvirket silke.²⁷ Dette høres litt eiendommelig; smykker lages jo helst av metall. En kikk på det vesteuropeiske billedmaterialet gir forklaringen. Her ser en ofte fornemme personer iført den korte, vide kjortelen, som for ærmene har brede, markerte, mønstrete border. Et helt ypperlig eksempel har en i donatorbildet av kong Knut den mektige, avb. her fig. 15. Han bærer et slikt plagg med avstikkende oppslag eller border ved håndleddene. Det ligger nær å kombinere disse med Mammenfunnets „armbånd“, som da rimeligvis har sittet på en kjortel av samme type.

Agnes Geijers undersøkelser av Birkamateri-
alet viste at mens kvinnene holdt fast ved sin
enkle „nasjonaldrakt“, har mennene på sine
reiser fått smak for rent eksotiske moter. En
har f. eks. i en del mannsgraver funnet lange
rekker av knapper, noe som ellers er uhyre
sjelden i nordiske gravfunn. Dette kan vanske-
lig bety annet enn at drakten de har sittet på,
har vært orientalsk preget.²⁶ Men langt ut
over Birkakjøpmennenes miljø har denne
innflytelsen neppe nådd.

Også for skjortens og kjortelens vedkom-
mende mangler vi praktisk talt helt billedlig
sammenlikningsmateriale fra Danmark. Det
eneste unntak er den store Jellingesteinen.
Men den har et kristent motiv og passer
derfor ikke godt. Kristusfiguren er gjengitt
i en kort kjortel, som er så ornamentalt be-
handlet at det er vanskelig å bestemme typen.
Tverrstrekene nederst skal vel markere foldene.

Men også her supplerer høvdingegravene
det lite nyanserte inntrykket billedkunsten
gir. I Mammengraven omtales to „armbånd“

III. Beinkledningen.

Mannen på Tu-steinen var, som en husker, for skjematisk tegnet til at en kunne få noe inntrykk av formen på broken hans. Men overensstemmelsene med figurene på Haugeplatene og Rolvsøyteppet var ellers så store at det ligger nær å tro at han har hatt samme slags brok som disse bærer. Det har da vært en langbrok med temmelig ettersittende bein, sikkert av samme type som den de kappeløse mennene på Osebergrevlene og Osebergvognene bærer. Denne typen er grei nok. Det må være en direkte etterkommer av Torsbjerg- og Damendorfbrokene. Den har en like lang levetid som den tilsvarende enkle skjorten; vi treffer den igjen i våre folkedrakter like ned til det 19. årh. Det samme gjelder svensk folkedraktmateriale.²⁸ Her kan vi peke på aner på enkelte gotlandske billedsteiner (særlig Ardre VIII, Lindquist fig. 139) og som vi husker, også på andre billedframstillinger fra merovingertiden.

På de gotlandske billedsteinene er imidlertid en annen form for beinbekledning vanligere. Det er et vidt, halvsidt plagg som snart henger løst om beina, snart er bundet opp ved knærne. (Jfr. Pl. XVI, fig. 2 og 3.) De minner litt om våre moderne knickers, og Sune Lindquist har her trukket fram Ibn Rostehs beretning om nordboerne i Russland og deres draktskikker. Han forteller at de brukte vide beinklær som de samlet i folder og bandt fast ved kneet.²⁹ Lindquist antar det må være dette plagget vi ser så ofte på billedsteinene, og en må være enig med ham i at dette er ytterst rimelig. På de steinene der tegningen er mer detaljert, synes det helt opplagt at det må dreie seg om en brok.

På Osebergrevlene opptrådte også mennene, som vi husker, i et vidt, sidt plagg med en tydelig markert splitt midt på. Plagget minner utvilsomt om den broken gotlendingene har brukt, men Hougen har som nevnt tolket det som en sid, splittet kjortel. Det han festet seg ved var den utvilsomme likheten med et eiendommelig plagg vi møter på en del middelalderske avbildninger. De mest kjente er billedteppene fra Høylandet og Baldishol og de utskårne stolene fra Blaker og Tyldal. Det

plagget vi ser her, har både Hans Dedekam og senere Thor Kielland tolket som en vid, splittet kjortel.³⁰ Denne kjortelen skulle da svare til den Sigurd Favnesbane er iført i den kjente scenen på Hyllestadportalen, der han dreper Favne. (Pl. V, fig. 2.)

Som nevnt har jeg alt i en tidligere artikkel i Viking tatt opp dette spørsmålet.³¹ Jeg kom til at det etter alt å dømme må være det samme plagget vi møter på Osebergrevlene og billedsteinene, og at det rimeligvis dreier seg om en splittet kjortel. Her som så ofte ellers i draktforskningen er det folkedraktsmaterialet som antyder løsningen. I Sveriges og Norges kystbygder har henholdsvis Sigfrid Svensson og Gunvor Ingstad Trætteberg oppsport en underlig skjørteliknende brok, som minner sterkt om den på våre oldtidsavbildninger. Senere er jeg også blitt oppmerksom på at Linné omtaler et slikt plagg fra Rone socken på Gotland i sin *Öländska* og *Gotländska resa*.³² Det viser seg at denne broken overalt kan føres temmelig langt tilbake i tiden; fru Trætteberg kjenner den f. eks. i draktbøker fra så tidlig som 1500-tallet. Både billedlige og litterære vitnesbyrd taler imidlertid for at den har enda eldre opphav, at den i hvert fall går tilbake til tidlig middelalder. På den kjente døpefonten fra Norum kirke i Bohuslän, nå i Statens Historiska Museum, Stockholm, er mannsfiguren gjengitt i et plagg av denne typen. Fonten er av romansk type og skriver seg vel helst fra 1100-årene. Men da er vi tilbake der hvor vi slapp tradisjonene fra vikingtiden. Og da ligger det snublende nær å se det hele som én sammenhengende kjede, riktignok med visse missing links.

Ut fra dette mener jeg det er berettiget å se plagget mennene på Osebergrevlene opptrer i som en brok og ikke som en splittet kjortel. Derimot er det ikke tvilsomt at også splittete kjortler har vært i bruk i middelalderen. Bl. a. Hyllestadportalen gir utvilsomme vitnesbyrd om det. En slik kjortel har også vært en vogue på samme tid i Vest-Europa, men den kom først i bruk i løpet av 1300-årene,³³ så også ut fra dette synspunkt passer det best å tolke plagget på Osebergrevlen som en brok. — — —

Minst to ulike typer brøker later altså til å ha vært i bruk i vikingtiden: Den lange trange broken og den vide, skjørteliknende. Vi har både eksempler på dem i svensk og norsk førhistorisk materiale, så rimeligvis har begge vært fellesnordiske.

Har vi så spor etter andre typer brøker enn disse to? Vi husker at broken i Daetgenfunnet var helt ulik de fra Torsbjerg og Damendorf. Det karakteristiske ved den var de halvlange, trange beina som var splittet opp, og den store vidden i livet. I et par gotlandske romertidsgraver kunne hektespenneenes plasering tyde på at de hadde sittet på en brok av samme type, men det var også det eneste spor av denne broktypen vi har i oldtidsmaterialet. Derimot hadde vi en del middelalderske avbildninger der mennene opptrer i en slik brok med stor vidde i livet og trangere, halvlange bein, som er oppsplittet nederst.³⁴ (Fig. 19—20.) Vi nevnte også den senmiddelalderske Skjoldehamndrakten, som har en brok som står Daetgenbroken nær.

Det ser altså ut til at brøker av samme type som denne har vært i bruk i middelalderen. Om dette betyr at det er en tradisjonssammenheng mellom dem, er selvsagt ikke mulig å avgjøre, så lenge vi mangler funn fra hele den lange, mellomliggende perioden. Men utenkelig er det vel ikke. Det ville i tilfelle bety at minst *tre* ulike typer har vært i bruk i vikingtiden.

Både sammen med den vide, skjørteliknende broken og en eventuell brok med halvlange bein kan det ha passet bra å bruke hoser. Til Skjoldehamnbroken har det f. eks. hørt korte ankelkluter eller hoser. Og vi så jo at det hadde hørt fotkluter til Torsbjerg- og Damendorf-draktene. Etter billedmaterialet å dømme fikk hosene først alminnelig utbredelse ute i Europa, da kjortlen tok til å vokse i lengde.³⁵ På

Fig.19. Kalkmaleri fra Give kirke, Jylland. Etter Nør-lund.

Fig. 20. St. Kristoffer.
Engelsk håndskrift, nå i
British Museum. 13. årh.
Etter Millar.

den annen side opplyser både Einhard og Nötker, som ellers begge framhever hvor konservativ Karl den store var i sin klededrakt, at han bar hoser over broken, som øyensynlig har hatt lange bein. Blant angelsakserne inngikk hosene visstnok som et alminnelig ledd i drakten så tidlig som i 8. årh.³⁸ Det er da altså i og for seg ingen urimelig tanke at hosene har vært i bruk hos oss også i vikingtiden. Men vi mangler beviser for det. Hjalmar Falk nevner en strofe i Kormaks saga,³⁷ der det blir nevnt „hosere“. Kormak levde som kjent i 10. årh. men sagaen er skrevet så sent som mot slutten av det 13. årh. og regnes ikke for noen god kilde,³⁸ så dette stedet kan vi ikke bygge noe på. I en enkelt av mannsgravene fra Birka er det funnet to dyrehodeformete bronsehekker straks nedenfor den dodes knær.³⁹

Det hefter et lite stykke ullstoff til den ene av dem, og Agnes Geijer foreslår at „die Haken Wickelgamaschen oder Unterbeinkleidern aus starkem Wollstoff festgehalten haben, die in den leinenen Beinkleidern eingehakt wurden, welch letztere über das Knie hinabreichten“. Her foreligger da en mulighet for at det dreier seg om hoser. I hvert fall synes jeg det er riktig å trekke fram spørsmålet om når hosene er kommet i bruk her hjemme, selv om vi ennå har for lite stoff til rådighet til at vi kan besvare spørsmålet tilfredsstillende.

KAPITEL V

KVINNEDRAKTEN I VIKINGTIDEN

1. Svenske og norske gravfunn.

Vi har i det foregående gjentatte ganger nevnt Agnes Geijers undersøkelser av tekstilfunnene fra Birka. Boken brakte mange sensasjoner, men fra vårt synspunkt var avsløringene av kvinnedraktens form det aller mest overraskende.¹ Det en hittil hadde visst eller rettere ant om kvinnedrakten i vikingtiden var høyst flytende. Det en hadde å bygge på var en del avbildninger hvis verdi nærmest var av negativ art. Det de fortalte var at kvinnene i vikingtiden *ikke* hadde kledd seg etter samtidig utenlandsk draktskikk. Derimot var det en tydelig forbindelse mellom deres drakt og f. eks. kvinnefigurene på de gotlandske billedsteinene fra merovingertiden. Ut fra det store Birkamaterialet lyktes det imidlertid Agnes Geijer å avsløre så mange detaljer ved kvinnedrakten at en, når en jevnførte disse med de hovedtrekkene billedmaterialet røpet, virkelig kunne danne seg et bilde av drakten. Det er derfor naturlig å ta utgangspunkt i Agnes Geijers undersøkelser, når vi nå skal se litt nærmere på kvinnedrakten i vikingtiden.

Vikings lesere har tidligere stiftet bekjentskap med Agnes Geijers resultater,² men for sammenhengens skyld er det nødvendig å minne om visse hovedpunkter. I en del av de ovale spennene fra Birka-gravene³ satt det igjen så mye stoff at en med sikkerhet kunne slå fast hvordan de hadde vært festet. Det var tydelig at de måtte ha sittet på et plagg som hadde vært holdt oppe over skuldrene av stropper — et seleskjørt om en vil. Flere sett seler i samme spennepar viser at en kan ha brukt flere — rimeligvis like — slike plagg utenpå hverandre. Stroppene har vært festet til spennen slik at én noe lenger kom fra skulderen og framover, mens en annen, noe kortere gikk fra overkanten på plagget på forsiden og oppi spennen. Andre stoffrester viste at en har båret et annet plagg under dette, det kunne en jo også vente da seleskjørtet nødvendigvis har vært sterkt „utringet“. Men da smykkene

tydeligvis aldri har vært festet til dette plagget, er sjelden noe av dette blitt bevart. Derimot sitter det utenpå spennene bevart små rester av fint ullstoff — som det er rimelig å tro er rester av kappen, som undertiden har vært foret med et annet stoff.

Selvsagt gir ikke disse små restene grunnlag for en virkelig rekonstruksjon av drakten. Men de antyder en deling av denne i et overplagg med seler og et underplagg (med ærmer?) + kappe — en deling som helt uvilkårlig fører tanken bort på kvinnedrakten i folkedraktene. Og nettopp i folkedraktene, — særlig visse finsk/baltiske, som er utpreget konservative — fant Agnes Geijer godt jevnføringsstoff for sine Birka-moter. Men også i hjemlig svensk, og så vidt jeg kan se i enkelte norske bygdedrakter,⁴ har en spor etter en drakt av samme type som den Birkakvinnene har brukt. Folkedraktsmaterialet utfyller da til en viss grad det bildet av vikingtidens kvinnedrakt som tekstilfunnene fra Birka gir.

Agnes Geijer bygget sine undersøkelser helt og holdent på funnene fra Birka-gravplassen. Som vi nevnte alt i innledningen, kan en derfor ikke uten videre gå ut fra at hennes resultater gjelder hele Sverige.

Alt det faktum at de ovale spennene, som åpenbart har hatt en meget intim forbindelse med denne drakten, er vanlige som gravutstyr i nær sagt hver eneste kvinnegrav på det svenske fastland, tyder imidlertid på at det er slik. Under et studieopphold ved Statens Historiska Museum i Stockholm fikk jeg høve til å gå igjennom det svenske vikingtidsmateriale utenom Birka. Resultatet var nokså nedslående forsåvidt som jeg bare fant et eneste funn der det var bevart tøyrester inni de ovale spennene. Men dette er til gjengjeld fullt karakteristisk. Det gjelder:

St. His. Mus. 4180, Själevads sn., Ångermanland. Utstyret består av en likearmet spenne, en liten ringnål, et armbånd, et par ravperler, beinrester og to ovale spenner. I den ene sitter rester av minst to ulike sorter tøy. Det ene ser ut til å være et linstoff. Dessuten foreligger det løst et lite stykke to-skaft, sydd sammen til en stropp og lagt i løkke om noe som nå var ubestemmelig, og dessuten tvunne ullgarnstråder.

Funnet står meget nær noen norske funn med rester av stoff i forbindelse med ovale spenner, som jeg har behandlet i den nevnte artikkelen i Viking 1945.⁵ Disse var kommet inn i løpet av krigsårene. Undersøker en de norske funnene med ovale spenner nærmere, viser det seg at vi her har en hel serie der det er bevart tøy ved nålen. I alt kjenner jeg fra katalogbeskrivelser over 60 eksempler på dette. Dessverre er det ikke blitt høve til å se nærmere på andre enn dem vi har i Oldsaksamlingen i Oslo.⁶ Av disse viser det seg at flertallet har en liten rest av en eller flere seler ved nålefestet eller nåleskjeden, eller begge steder. Disse stroppene er nesten alltid sydd av et toskaftet stoff. Snorer av tvunnet garn, slik som i Vernesfunnet (og det ångermanlandske?) har jeg bare funnet i en enkelt grav.⁷ Dessuten er det uttrykkelig nevnt snorer i forbindelse med ovale spenner i et trøndersk funn fra Klinga ved Namsos.⁸ Ellers ser sydde seler ut til å være langt det vanligste.

Ingen av de eldre funnene er så givende som de nyinnkomne fra Vernes og Lammøya. Det hadde jeg for så vidt heller ikke ventet; før Agnes Geijer gjorde oppmerksom på verdien av disse små tøybitene, ble spennene gjerne „renset“ for slikt, når de kom inn. Et par av de eldre stykkene kan likevel fortjene å bli nevnt særskilt:

C. 22724. Folkehøgskolen, Hundorp, S. Fron, Opland.⁹

Dette staselige kvinnegravfunnet inneholder en usedvanlig vakker likearmet spenne, en del ravperler og to store og en mindre oval spenne. På baksiden av begge de to store sitter det tøyrester, særlig tydelig i den ene spennen. Her ser en klart rester av to stropper, begge av stoff. Den ene er først viklet rundt nålen, og så knyttet rundt nålefestet. Den andre er finere og ligger løst rundt nålefestet.

Det andre funnet er

C. 19925—29. Gjøannes, Hedrum, Vestfold.¹⁰

Funnet består av en avlang bronsespenne, et snellehjul, en del glassperler og to ovale spenner. I den ene av disse sitter det en tydelig stropp av toskaftet stoff (lin ?) ved nålefestet og ubetydelige rester av en slik ved nåleskjeden. Dessuten kleber det et lite stykke toskaft til nålen. Dette hører åpenbart sammen med stroppen ved nålefestet.

Det kan ikke godt være tvil om at disse norske funnene gir beviser for at kvinnedrakten har vært den samme her i vikingtiden som i Birka. Dermed blir det også meget sannsynlig at den samme moten har vært i bruk i Sverige for øvrig; som vi hørte var jo de ovale spennene like yndet der som her hjemme, og funnet fra Själevad viste jo tilknytning både til Birkafunnene og våre norske.

Dette gjelder imidlertid bare det svenske fastland. Gotland danner her, som så ofte ellers, et område for seg. De ovale spennene er så sjeldne der at en, når en finner dem i gotlandske graver, tar dem for sikkert tegn på samband med fastlandet. De spesielt gotlandske spennene er de såkalte „dosformiga spännen“ og de dyrehodeformete.¹¹ Disse fins gjerne sammen. Dessverre stammer ikke mange av dem fra faglig undersøkte graver, der spennenes plassering er sikker. Men dr. Rydh har selv undersøkt en del som gir interessante opplysninger med hensyn til bruken av disse spennene.¹² Vi lar hennes resultater tale for seg selv: „Det framgår alltså ur dessa gravar med tillräcklig tydlighet at tvänne djurhuvudformiga spännen tillsammans med ett dosformigt utgjort ett helt, som motsvarat fastlandets uppsättning av två ovale spännbucklor, burna vid sidorna av bröstet och ett runt eller likarmat spänne buret på bröstets mitt.“ En skylder å gjøre oppmerksom på at en har eksempler på at den „dosformiga“ spennen er funnet alene i vitenskapelig undersøkte graver, men i storparten av disse fins hele settet. Det skulle derfor være fullt berettiget å hevde at de dyrehodeformete spennene på Gotland har erstattet de ovale spennenes funksjon på et plagg av samme type som seleskjørtet.

Tiden skulle da være inne til å rette blikket sørover til Danmark.

II. De danske gravfunnene.

Vi har sett at de ovale spennene har en intim sammenheng med seleskjørtet, og det er naturlig å begynne med å spørre om denne smykkeformen er alminnelig i danske funn.

Vi pekte alt i innledningen på at de ovale spennene er sjeldnere i Danmark enn hos oss. I 1936 kjente Johs. Brøndsted 105 ovale spenner fra danske skjelettgravfunn.¹³ Det er ikke meget mot de 11—1200 norske eksemplarene Jan Petersen regner med i 1928, selv om en må ta i betraktning at han har med både branngraver og skjelettgraver. Branngraver er nemlig sjeldne i Danmark i vikingtiden.¹⁴ På den annen side må en ta med i beregningen at en ved danske vikingtidsfunn av ulike grunner regner med en stor tapsprosent. De har visstnok ofte vært så enkelt utstyrt at funnene ikke er blitt oppdaget.¹⁵ Det at de ovale spennene ikke fins så ofte i gravene, behøver altså ikke nødvendigvis å bety at de har vært lite brukt. Jeg tror derfor vi får det riktige inntrykk om vi ser på de relative og ikke på de absolutte tallforholdene.

Det var i alt 320 ubrente graver Brøndsted undersøkte. Han regner at om lag halvparten av disse er kvinnegraver. De 105 ovale spennene fordeler seg altså på 150—160 funn. De aller fleste er funnet parvis (22 stykker ble funnet alene, men Brøndsted regner med at i de fleste tilfellene har også disse opphavlig hatt en parspenne). Det vil altså si at det gjennomsnittlig forekommer ovale spenner i ca. hver tredje kvinnegrav. Det er et betydelig lavere prosenttall enn i de norske og svenske gravene, der de er så å si obligatoriske. (En får et helt slående inntrykk av dette bare ved å gå gjennom gravningsplanene for Birka-gravene, gjengitt Holger Arbman: Birka I, Die Gräber, Textbindet.) Men også i Danmark er de de vanligste av alle vikingtidens smykker, så deres stilling er forsåvidt den samme der som hos oss og i Sverige. Går en gjennom Brøndsteds funnkatalog, ser en at de sikre kvinnegravene der de ovale spennene mangler, enten gjør et meget fattigslig eller et meget rikt inntrykk. Som eksempel på det første er en grav fra Karby på Mors, som inneholdt et leirkar av typisk vikingtids form, og et spinnehjul. Slike enkle graver uten smykker har vi eksempler på også hos oss, og de er i og for seg ikke forbausende. Den gravlagte har vel vært en fattig kvinne, som enten ikke har eid et spennesett, eller

hennes etterlatte har ikke hatt råd til å gi henne dem med i graven. At de ovale spennene mangler i meget rike graver, er mer påfallende. Brøndsted har med to karakteristiske eksempler på det. Begge to er jyske.

Det ene er fra Hvilehøj ved Randers.¹⁶ Her fant en i 1880 i en lav haug rester av en meget rik begravelse. Den døde hadde fått med seg en tynnvegget bronsebolle, et jernbeslått skrin, et jernbeslått trespann, en sølvmynt slått i Köln for Otto I, en saks og to små kniver av jern med sølvinnlegging i treskaftet, 16 perler av glass og leire med innsmeltet gull, og endelig bryne og spinnehjul. Av drakten er det bevart stykker av et brunlig ullstoff med korsformete broderier, videre et silkestoff med innvevete og broderte gulltrådsornamenter, et brunlig, meget fint ullstoff og et grønnlig som er noe løsere, og endelig rester av fint pelsverk. Dessuten fantes noen kaker av sammenpresset fjær og dun, som sikkert er rester av dyner etc. som den døde har ligget på. Hun har vært lagt på en bære eller kiste av tre.

Den gravlagte må utvilsomt ha vært en fornem kvinne. Både gravgodset og tekstilene tyder på det. Vi har foran nevnt at utsydde ullstoffer og navnlige silkestoffer, som må være importert, bare forekommer i få og utsøkte gravfunn. Det blir uttrykkelig opplyst at perlene lå på den dødes bryst rundt mynten. Men noen skuldersmykker later hun altså ikke til å ha båret. En parallell til dette funnet har vi tydeligvis i ett fra

Faarup ved Viborg, men det er ikke tatt opp av fagfolk, så her er forholdene mindre klare.¹⁷ Den døde hadde også her hvilt på dunputer i en kiste eller en bære av tre. Tekstilene var, som i Hvilehøj, meget eksklusive: Et ullstoff kantet med en bord, vevet i mønster og utsydd med gulltråd. Men av gravgodset fins det nå bare en kniv med sølvinnlagt treskaft og rester av et treskrin. En må kunne gå ut fra at det opphavlig har vært mye rikere.

Her kan det selvsagt tenkes at det har hørt ovale spennere med til gravutstyret, og at disse er blitt borte sammen med andre saker. Men jeg synes sannsynligheten taler for at funnet har vært satt sammen som det fra Hvilehøj. Begge to skiller seg fra vanlige gravfunn, særlig ved tekstilene. En kan da ikke se bort fra den muligheten at det er en sammenheng mellom de utsøkte og enestående restene av den dødes drakt og mangelen på ovale spennere. Det er ingen urimelig

tanke at kvinnene i Hvilehøj og Faarupgravene har kledd seg etter en annen og rikere mote enn den enklere hjemlige med seleskjørtet, som en kunne fristes til å kalle den „nasjonale“ drakt. En husker i denne forbindelse også på den staseligste av alle kvinnegravene i Nordens vikingtid: Osebergdronningens grav. Også hennes drakt har skilt seg fra det vanlige. Den har vært applikert med fine silkestoffer. Her ble det heller ikke funnet noen ovale spenner. Men det sier ikke noe i dette tilfelle, fordi graven jo som kjent var åpnet før, og alle eventuelle smykker røvet.

Etter min oppfatning er det bare i disse få og eksklusive danske gravene manglen på ovale spenner gir antydninger om en draktskikk ulik den norsk-svenske. Jeg tror seleskjørtet har vært like vanlig i Danmark som lenger nord, selv om vi ikke har så sikre spor etter det der. Dette har en naturlig årsak i en fattigere gravskikk og uheldige funnforhold.

I den retning peker også visse trekk i dansk folkedraktsmateriale. Vi har tidligere nevnt at Agnes Geijer fant sene avleggere av det gamle seleskjørtet i finske og baltiske folkedrakter. Og at det samme åpenbart er tilfellet med en del svenske og norske bygdedrakter, f. eks. Setesdalsdrakten. Plagg som kan ha samme opphav er påvist i Danmark.¹⁸ Dessuten kjenner vi fra enkelte steder i Danmark et underplagg, en såkalt „hängslesärk“ (plagget fins i Sverige også), som er blitt satt i forbindelse med et plagg av seleskjørttypen.¹⁹ Hvor stor utbredelse „livkjolen“ og „hängslesärken“ har i Danmark, kan en ikke si før dansk folkedraktsmateriale er blitt gjort mer kjent enn nå; men at de fins, er utvilsomt. Også det taler jo for at seleskjørtet har vært vanlig i Danmark.

Det ville ha en viss interesse å få undersøkt om det skulle hefte tekstilrester og eventuelt snorer eller seler til de danske spennene også. Brøndsted nevner en del slike tilfelle,²⁰ men beskrivelsen er gjennomgående for summarisk til at en kan se om det er noe å få ut av tekstilrestene. Mest utførlig er omtalen av spennene i funn nr. 29,

Fløjstrup, Hørning, Randers. Her lå begge de ovale spennene på den høyre skulderen, den ene med den hule siden opp, den andre med samme side ned. Brøndsted slutter av dette og „from the position of the cloth remains in relation to the brooches“ at begge spennene har vært festet på høyre side, en foran og en i ryggen. Dette passer jo mindre bra hvis de skal ha sittet på et seleskjørt. Nå har vi imidlertid også et par norske funn der de ovale spennene er funnet sammen på den ene siden av den døde.²¹ Her ligger spennene med oversiden mot hverandre, og Shetelig slutter av dette at den døde må ha ligget på siden og så har spennene som opphavlig har sittet på hver side av brystet, glidd sammen da liket gikk i oppløsning.²² Vi så foran eksempler på samme begravelsesmåte i folkevandringstiden, så det er en skikk med gammel hevd. Jeg mener at plasseringen av de ovale spennene i Fløjstrupfunnet må ha samme årsak. Spennene lå riktignok der på en litt annen måte enn i de norske gravene, men det kan lett bero på ren tilfeldighet. Det er i hvert fall utvilsomt at en også i Danmark har begravd de døde liggende på siden. I Aarbøger for 1892, s. 323 blir det nevnt et funn fra Lerchenborg i Holbæk Amt, der den gravlagte kvinnen må ha ligget slik.

Alt i alt skulle det da etter min oppfatning være all grunn til å tro at seleskjørtet har vært felles nordisk plagg. Så langt, men heller ikke lenger må vi ha lov til å presse gravfunnene. Når det gjelder plaggets form og draktens sammensetning og utseende for øvrig, må vi se oss om etter annet materiale. Det blir først og fremst billedmateriale vi griper til.

III. Annet materiale.

Under behandlingen av Vernesfunnene trakk jeg også fram en del eksempler på draktframstillinger på tidens billedkunst. Dette stoffet er imidlertid av så stor viktighet for hele spørsmålet om kvinneedraktens opphav og videre skjebne at jeg har funnet det nødvendig å legge det fram på nytt i denne større sammenheng.

Som nevnt opptrer kvinnefigurene på de gotlandske billedsteinene alt i merovingertiden i en meget særpreget drakt: et fotsidt plagg som bakerst ender i et lite slep, og over dette muligens en kappe. Et enkelt sted var det dessuten antydnet et kortere plagg som måtte ha vært båret utenpå det side, slepende. Kvinnen på bronsebeslaget fra Solberga har den samme slepkjolen, men en kappe av en annen type enn de eventuelle gotlandske på merovingertidens monumenter. Hennes drakt svarte derimot til den kvinnene på vikingtidens billedsteiner opptrer i. Slepkjolen har altså tydeligvis vært i bruk også i vikingtiden i Sverige. I vårt norske materiale har vi typiske eksempler på den. Det gjelder som nevnt først og fremst Osebergrevlene, der samtlige kvinnefigurer er gjengitt i samme drakt: slepkjole og en sid kappe utenpå den. Her er til alt hell de ulike plaggene markert med forskjellige mønstre, så en kan se at den side kjolen iallfall undertiden må ha hatt lange ærmer. Den ene armen stikker nemlig ofte fram, og er da gjengitt i samme mønster som det slepende plagget. Ellers merker en seg at det høyt oppe på brystet er markert en rund gjenstand, som det er fristende å tro er en litt klosset gjengivelse av en oval spenne. Hodeplagget er alltid det samme: et poseliknende nett eller skaut som helst har vært knyttet under haken. Barhodete kvinnefigurer fins ikke på noen av de Osebergvevnadene som er bevart.

Dette side plagget som tidens billedkunst gjengir, passer dårlig med det seleskjørtet gravfunnene avslørte. Som vi så, har den side kjolen hatt ærmer og må i det hele tatt ha hatt et ganske komplisert snitt. Det kan derfor umulig ha vært holdt oppe over skuldrene av stropper. På enkelte av de nevnte gullplatene fra Hauge har kvinnefigurene den samme slepende kjolen, den side kappen + et tredje plagg som tydelig nok er kortere enn begge de to andre. Det er tegnet slik at en nærmest får inntrykk av at det har vært åpent i den ene siden, så den ene fliken er glidd litt til side. Etter det jeg kan se har kvinnefigurene på Tu-steinen også tre plagg av samme type på seg, fig. 11, lengst til venstre. Hun hadde også, som vi så, nær forbindelse med Haugeplatene.

Figuren er svært skjematisk tegnet, men det side plagget med slep er tydelig nok. Dessuten går det en kortere strek bakover fra nakken og en noe lenger framover fra halsen. Dette har både Håkon Shetelig og senere Bjørn Hougen²³ tydet slik at den første streken skulle antyde at hun har båret håret hengende fritt nedover ryggen, mens den siste skulle markere kappen. Til dette kan en imidlertid innvende at det ellers er et gjennomgående trekk i vikingtidens billedframstillinger at kappen tegnes bakover mot ryggen og ikke foran personen. Dessuten går det her en tydelig forbindelseslinje på skrå fra slutten av den kortere streken bak og inn til ryggen. Dette må en si ville være en noe påfallende måte å framstille håret på. Det pleier ellers alltid, når det er utildekket, å være samlet i en tydelig knute i nakken og henge fritt ned derfra. (Se f. eks. den lille damen på Solbergabeslaget.) Jeg syns derfor det er rimeligere om spissen i ryggen antyder avslutningen på en kort, spiss liten kappe som den på de gotlandske billedsteinene og beslaget fra Solberga. Streken foran blir det da naturlig å se som en markering av et plagg svarende til det på kvinnefiguren på Haugeplatene. Også fra Sverige har vi eksempler på figurer, der tre plagg svarende til disse lar seg skille ut. Det gjelder en liten kvinneskikkelse av sølv fra Tuna i Uppland (avb. Viking 1945, Pl. XI, 2). Hun opptrer i den korte, trekantete kappen. Den side kappen blir derimot brukt av en kvinne fra Grödinge i Södermanland, som under den bærer det kortere plagget og slepkjolen. Det er fristende å sette dette kortere plagget i forbindelse med seleskjørtet. Dette har altså i tilfelle vært båret utenpå slepkjolen. Det passer bra med Agnes Geijers iakttagelser i Birka. Der var det, som vi husker, i noen få heldige tilfelle bevart rester av et plagg som måtte ha vært brukt innenfor det plagget de ovale spennene satt på. I en enkelt grav kunne en se at dette plagget hadde vært temmelig sidt, og plissert.²⁴ På enkelte av våre avbildninger er slepkjolen gjengitt stripet eller foldet (f. eks. Haugeplaten). Det er ikke urimelig å tro at det er for å markere at denne har vært plissert. Stort sett må en si at tidens billedkunst gir inntrykk av at kvinnedrakten

har vært temmelig uniform. Vi har imidlertid en enkelt figur som skiller seg fra alle de andre hittil kjente. Det er den lille kvinneskikkelsen (helst unge piken) som opptrer i framstillingen på Osebergvognen. Hun har, som en ser, en drakt helt ulik den vi har sett på de andre kvinnefigurene fra vikingtiden. Det eneste hun har til felles med sine medsøstre, er håroppsetningen i en knute i nakken. Ellers er drakten kort, med belte og overdel og underdel markert i ulike mønstre. Den første er langærmet. På siden er det folder på underdelen. Hun holder hånden sin her, så en kan ikke se om det er dette plagget som har vært foldet, eller om det er et eget lite plagg hun har i hånden. Om halsen bærer hun tre perlebånd. Drakten virker enklere enn den med den side kjolen, men kan neppe antyde et lavere sosialt nivå. Scenen er nemlig blitt satt i samband med sagnene om Hjadningene.²⁵

Vi har også andre tegn som tyder på at motene har vært mer variert enn billedframstillingene og gravfunnene gir inntrykk av. I eddakvadet *Rigstula* får vi en etter måten utførlig skildring av bondestandens og overklassens kvinnedrakt.²⁶ De blir her stilt i en viss motsetning til hverandre. Skildringen av den fornemme husfrues, Moders, drakt virker nesten som underskrift til en av våre små draktfigurer, med en sid, slepende kjole som underplagg under en kortere „serk“. Om bondekvinne Amma blir det uttrykkelig nevnt et plagg med „band yver herdar“, som det er fristende å sette i samband med seleskjørtet. Men underplagget hennes må etter beskrivelsen snarest ha vært en kortere skjorte. Meget taler altså for at draktskildringene i *Rigstula* er korrekte. Og da er dette en viktig opplysning. Her er det nemlig rimelig å tro at ulikheten i drakten er sosialt betinget. Hele diktets idé er utpreget aristokratisk med en klar forherligelse av Jarls hjem og ætt (kongsætten) på bekostning av det usle trellehjemmet og de noe rommeligere forhold hos bøndene. Derfor virker den klare stigningen også i draktbeskrivelsen fra det korte „solbrende armar“ om Edda over den noe mer utførlige omtalen av Ammas drakt og fram til den malende

skildringen av Moder som sitter fornemt og stryker over ærmenes lin og steller på hodeplagget sitt, bevisst og tilsiktet. Og da kunne meget tale for at den har rot i faktiske forhold.

Men om det har vært slik at drakten har vekslet mer enn gravfunnene og billedframstillingene gir inntrykk av, må allikevel seleskjørtet ha vært praktisk talt obligatorisk. Det viser de ovale spennene. Der slike ikke hadde vært i bruk (Gotland) hadde, som vi husker, andre former overtatt deres funksjon. Og Rigstula antyder også at et slikt plagg har hørt til både Ammas og Moders drakt.²⁷

Ytterplagget har åpenbart vært en kappe. Etter avbildningene å dømme har de vært alminnelig brukt av kvinnene. Ved siden av den nevnte figuren fra Osebergfunnets treskurd kjenner vi nemlig bare en eneste kvinnefigur som opptrer uten kappe. Det er en liten sølvfigur fra Kinsta på Öland (Birka III, Taf. 38, fig. 4). Ellers viser billedkunsten oss to ulike typer kapper. Det er for det første den side med spissen ned langs siden, som fins på våre billedtepper og Haugeplatene, og dessuten på figuren fra Grödinge, og den kortere trekantete med spissen ned langs ryggen, som fortrinsvis fins på svensk materiale, men visstnok også er representert i Norge på Tu-steinen. Jeg trodde til å begynne med at den side kappen måtte ha en nærmere forbindelse med det tildekkete håret. Den går igjen på samtlige figurer på revlene fra Rolvsøy og Oseberg, og de har som nevnt alle sammen „hodelin“. Flere av de svenske figurene bærer derimot håret fritt sammen med den korte kappen. Men går en nøyere gjennom materialet, oppdager en snart at dette ikke er noen gjennomgående regel. Den lille sörm-landske damen f. eks. har den side kappen og utildekket hår. Noen eksempler på det motsatte: den korte kappen og hodeplagg, har jeg derimot ikke funnet. Noe skille i kvinnenens stand kan altså de ulike typene kapper ikke markere. Vi har sett før at begge typer går tilbake til merovingertid, så det kan heller ikke representere gamle og nye moter. De gir vel helst bare uttrykk for ulike smaksretninger som har gjort seg gjeldende samtidig.

En spør seg uvilkårlig samtidig om en har lov å se et skille mellom gift og ugift stand i håroppsetningen. Kvinnen på Haugeplatene var, som vi husker, med meget stor sannsynlighet tolket som Skirnismals Gerd, altså en ung, ugift pike. Hennes hår henger fritt. Men det er også de eneste av våre figurer der vi vet noe nærmere om den gjengitte personen. Kvinnene på Osebergrevlene, som altså har håret dekket av en hette eller et skaut, ser for oss svært lite ungpিকেaktige ut, men det kan en neppe legge noen vekt på. Og den upplandske kvinnefiguren virker utpreget matroneaktig, men hun har håret fritt! De gotlandske billedsteinene viser eksempler på begge deler. Jeg tror derfor det riktigste er å resignere på dette punkt. Men det stoffet vi nå har til rådighet, kan ikke gi noen sikker forklaring på hverken hva ulikheten i kappemotene eller frisyren stikker i.

Et annet spørsmål vi gjerne ville ha greid ut er om det har hørt belter til vikingtidens kvinnedrakt. Per Fett har pekt på at kvinnene rimeligvis „ikke i sin alminnelighet bar belter“ i eldre jernalder.²⁸ Han tenker seg at nøklehaker (R. 163) og belteringer (R. 321) stort sett har erstattet beltets funksjon. Begge disse formene er nemlig forsynt med torn til feste i tøyet. Men de kan da like godt ha gjort tjeneste som beltespenner og i virkeligheten være rester av selve beltet. I den kjente kvinnegraven i haug II på Døsen, Os, Hordaland ble en slik beltering funnet in situ ved professor Shetelig's undersøkelser.²⁹ Den lå karakteristisk nok sammen med et lite stykke av hoftebeinet, altså på den naturlige plass for beltet, men på et høyst upraktisk sted om den har vært festet bare til drakten. Da hadde det vært rimeligere å plasere den høyere oppe på brystet, der den var mindre i vegen under arbeidet i hus og på mark. Dessuten *har* en, som Fett også gjør oppmerksom på, sikre rester av belter i eldre jernalders kvinnegraver.

Annerledes stiller det seg med vikingtiden. Agnes Geijer peker på at det aldri er funnet rester av belter i kvinnegravene fra Birka. Det samme er tilfellet med våre norske graver. Av og til slenger det nok en liten ring av jern blant utstyret i kvinnegravene, som f. eks.

en simpel liten ringspenne av jern i en kvinnegrav fra Villand, Hol, Buskerud.³⁰ Men det er karakteristisk at gravgodset her er et ganske fyldig utvalg av redskaper av jern, som ringen nok helst hører til. På den annen side er småsaker som nåler, sakser og framfor alt nøkler svært vanlige i kvinnegravene. Og vi vet både fra Eddakvadene og sagalitteraturen at nøklene var tegn på husfrueverdighet.³¹ Ut fra analogi med senere tiders skikk ville en gjerne tro de har hatt sin faste plass i beltet. Her kunne pålitelige gravningsplaner ha fortalt meget, men dessverre er det sørgelig lite vi har å bygge på. Professor Shetelig har pekt på et par vestnorske graver der sakenes plass snarest tyder på at de har sittet på et belte. Det er for det første en grav fra Svingeseter, Stryn, Nordfjord.³² Her ble to ovale spenner funnet like under underkjeven sammen med rester av nøklebeinene. Samme sted lå en bunt synåler av jern og bronse og 57 perler. Først ca. 40 cm lenger mot øst (dvs. lenger nede på brystet) lå en liten kniv, en kroknøkkel og en miniatyrøks i bronse. Av dette slutter Shetelig at de siste sakene må ha sittet på beltet. — I en annen grav fra Veka, Vangen, Voss³³ ble det funnet en kniv, et sylindrisk nålehus av bronse og deler av et snellehjul og en forrustet jernring i så vidt lang avstand fra de ovale spennene at de helst har hørt til beltets utstyr. Det var imidlertid ikke spor etter noe slikt noen av stedene, så det må i tilfelle ha vært av et forgjengelig stoff og uten beltespenne. Det er jo også i og for seg tenkelig at det har vært vevet og bare vært knyttet rundt livet. Men det kan også tenkes at disse småsakene opprinnelig har hatt sin plass høyere oppe og er glidd ned da liket gikk i oppløsning. Perlene i den siste graven ble f. eks. funnet så langt ned som ca. 20 cm nedenfor det sannsynlige beltested, altså neppe på sin opprinnelige plass. Hvis de har sittet høyere oppe, er kjeden mellom de ovale spennene eller spennen selv en naturlig plass. En kan her minne om den staselige kvinnegraven fra Vinjum, Aurland, Sogn og Fjordane, der en med sikkerhet kan si at perlebåndet ikke har hengt rundt halsen, men vært festet til hver av de ovale spennene med en liten krok.³⁴

I slike kan godt mindre gjenstander som nøkkel og saks ha sittet. Nøklene har svært ofte en liten krok eller ring i toppen, som passer bedre om de har vært tredd inn på en slik krok enn til feste i beltet. En kan også vise til Birkagravene, der det er opplagt at saks, nøkkel etc. har vært festet slik. (Se f. eks. Birka III, Taf. 40.) Enkelte steder ser det til og med ut til at sakene har vært festet i selve perlebåndet som forbinder spennene. Dette forutsetter riktignok at disse har vært tredd på en solid tråd. Det kan heller ikke ha vært svært praktisk å ha sakene anbrakt slik, mens det derimot må ha vært greit å ha dem tredd inn på en krok ved spennene, som bare kunne løftes av. Kanhende antyder de små hullene, som ofte fins langs kraven på de ovale spennene, at slike kroker har vært vanligere enn gravfunnene nå gir inntrykk av.

Bare nye, pålitelige gravningsplaner kan bringe virkelig klarhet i dette spørsmålet. Men som materialet nå ligger an, taler svært meget for at det ikke kan ha hørt belter til vikingtidens kvinnedrakt. Også figurframstillingene forsterker dette inntrykket.

KAPITEL VI

SAMMENDRAG OG OVERSIKT

Vi har nå lagt fram alt det stoffet vi rår over, og i samband med det sett på de mer spesielle problemene. Tiden skulle nå være inne til å forsøke å få tak på de mer generelle trekkene ved jernalderens drakthistorie: Draktens opphav, om og i tilfelle når det har funnet sted skifte i drakten, og hva som er hjemlig, og hva som er fremmed.

I. Mannsdrakten.

For å få en bakgrunn å se jernalderdrakten mot, kan det være praktisk å begynne med en kort rekapitulasjon av det vi vet om mannsdrakten i eldre bronsealder. De danske eikekistene har skjenket oss i alt fire fullstendige mannsdrakter.¹ Disse fire funnene viser oss at draktens sammensetning har vært konstant. Til en fullstendig mannsdrakt

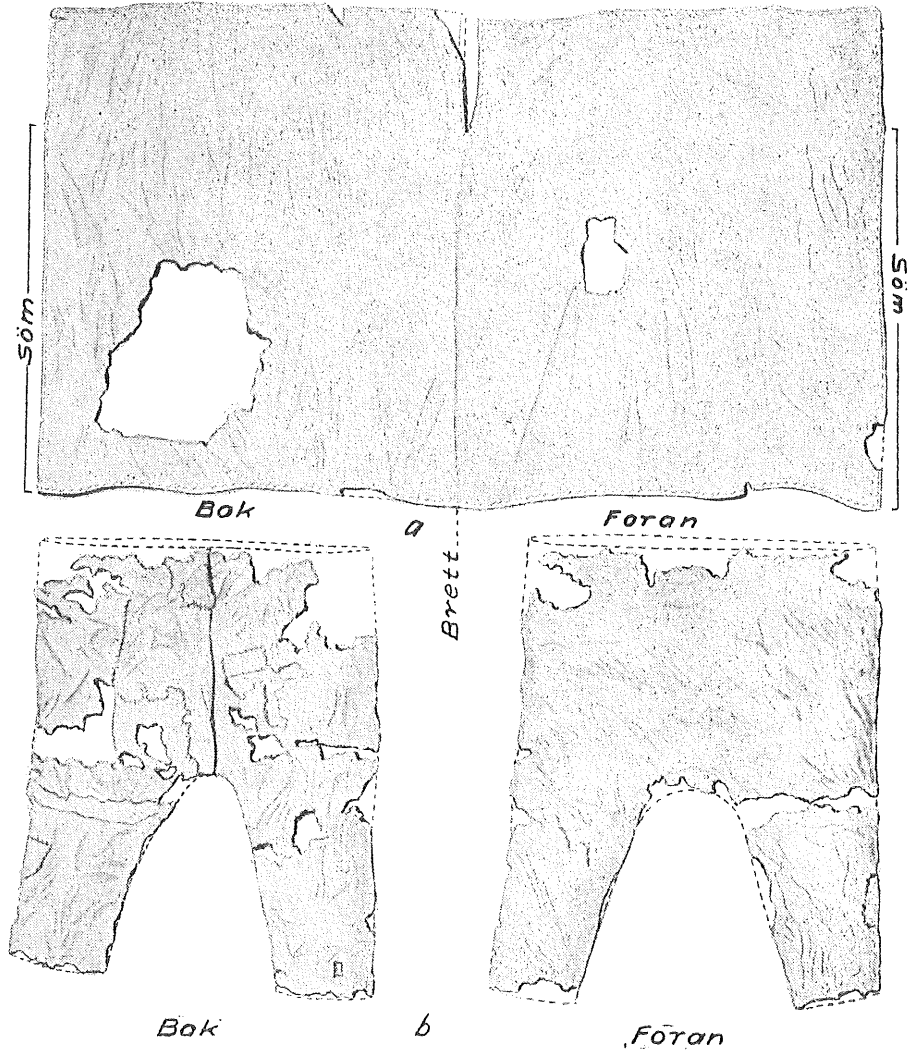

Fig. 21. „Skjorte“ og brok fra myrfunn fra Marx-Etzel, Hannover. Etter Hahne.

hørte en kappe, underkledning, lue og skotøy. Kappen har alltid den samme ovale form, men underkledningen varierer noe. I to av funnene har den dekket kroppen helt til skulderpartiet og vært holdt oppe over skuldrene av stropper. I de to andre har den en enklere form, nærmest som et lendeklede, men dette kan skyldes at de er dårligere bevart. Men felles for begge er at de er til å svøpe om kroppen, og helt ærmeløse. Plagget virker i det hele svært primitivt. Vi har foran sett at vi muligens hadde en ætling av det i de meget enkle skinnslagene i danske myrfunn fra jernalderen.

Torsbjergdrakten betegner det neste kjente trinn i utviklingen. En må si skrittet er meget langt. Det eneste likhetspunktet er faktisk at det hører kapper til begge drakter. Men formen er forskjellig. Her har det en viss interesse at vi kjenner en enkelt kappe fra det lange tidsrommet som ligger mellom, nemlig den fra Gerumsberget i Västergötland, som er datert til yngre bronsealder.² Den er, som kappene fra eldre bronsealder, oval. Det må altså snarest være i løpet av yngre bronsealder eller keltertid at kappen har skiftet form. De eldste rektangulære kappene vi kjenner er praktkappene fra Torsbjerg, Gjeite, Öremölla osv. De hadde, som vi husker, alle sammen de fine, spjellvevde bordene. De kan bare utføres i forbindelse med et rektangulært tøyestykke. Det kunne derfor tenkes at endringen av kappens form har en viss forbindelse med utviklingen av spjellvevsteknikken. Jeg er fullt klar over at dette er en ren hypotese, men den tvinger seg fram slik som materialet nå ligger an, så jeg synes det burde nevnes.

Broken og skjorten er altså helt ukjent i den eldre bronsealders mansdrakt. Nørlund peker i forbindelse med dette på to nordtyske myrfunn, som Hahne har publisert.³ De inneholder begge to et merkelig plagg som har sømmer over skuldrene og halsåpning, slik at det har vært til å trekke over hodet og ikke til å svøpe om seg; men det mangler ærmer. Nørlund oppfatter dette plagget som „et Mellemstadium mellem den fuldt udviklede Kjortel og det primitive Livsløb fra Bronzealderen“, og tenker seg at slike plagg har vært i bruk lenger nord også (fig. 21 a).

Sammen med begge disse „skjortene“ har det vært brukt noen ganske korte brøker, som er meget enkelt skåret til av et eneste stykke tøy (fig. 22 b).

De to funnene er ved gravgodset i det ene (to hengesmykker av sølv) datert til ca. 200 e. Kr. De kan med andre ord være omtrent samtidige med Torsbjergfunnet, eller i hvert fall ikke meget eldre. Dette passer dårlig om „den ærmeløse skjorten“ skulle betegne en videre utvikling fra bronsealderens livkledning og fram til den langærmete skjorten, slik Nørlund oppfatter det. Det er nemlig ganske klart at Torsbjergskjorten ikke kan være noen nyskaping av sin samtid, den er altfor sikkert beregnet i snitt og tilskjæring til det. Den viser, som Nørlund sier, „den ideelle Udnyttelse af et givet Stykke Tøj“. At det bare skulle være et lite skritt fra de primitive plaggene Marx-Etzel og Obenaltendorf og fram til den, lyder lite rimelig. Jeg tror det ærmeløse lille plagget heller må ha en forbindelse med den „Armelausi“ som flere klassiske forfattere opplyser ble brukt av germanske menn.⁴

Det er også et rent språklig forhold som taler mot at jernalder-skjorten kan ha opphavet sitt i bronsealderens livsvøp eller lendeklede. Grunnbetydningen av ordet *brok* er nemlig ifølge Hjalmar Falk nettopp et lendeklede eller „skamklede“. Han viser i den forbindelse til dette plagget i de danske bronsealderdraktene, som mulig prototyp for den senere todelte broken.⁵ Den kan altså m. a. o. snarere enn skjorten stå i et slags slektskapsforhold til livkledningen i bronsealderen.

En viss typologisk sammenheng mellom mannsdrakten i eldre bronsealder og jernalderen er altså mulig. Men selv om det er slik, er det ganske klart at både den todelte broken og den langærmete skjorten betegner et radikalt skifte i draktens historie. Det ble de to plaggene som kom til å karakterisere mannsdrakten helt fram til våre dager. Når og hvor fant dette skiftet sted, og framfor alt når ble plaggene tatt i bruk her?

Det er naturlig å spørre om noen av dem kan være lån fra klassisk draktskikk? Der ser ikke slik ut. Det er kjent nok at når det gjelder

broken er forholdet tvert om det omvendte: Romerne lærte først bruken av dette plagget av de barbariske folkene som Cicero betegnende nok kaller „bracatae nationes“.⁶ Språkhistorikerne mener at ordet „brok“ er et keltisk (gallisk) lånord i germanske språk, så det er mulig det er gallerne som har lansert plagget før germanerne. En kjenner for øvrig langbroken blant østlige folk alt fra Herodots tid.⁷

Heller ikke skjorten kan godt være kommet til germanerne via romerne. Disse brukte ganske visst et skjorteplagg, den såkalte „tunica“, som vi kjenner så godt fra den klassiske kunsten. Men den ser ut til å være ulik den germanske skjorten. Den er løsere, faller i dype folder om kroppen, og har vide, halvlange ærmer.⁸ De koptiske tekstilfunnene, som har skjenket oss virkelige tunicae, viser at også selve snittet er et helt annet enn på den germanske skjorten. De er vevet i ett stykke på en besynderlig tungvint måte. En har startet vevningen ved kanten på det ene ærmet. Når dette hadde nådd den ønskede lengde, øket en bredden til begge sider etter plaggets lengde og sluttet så med det andre ærmet. Under vevningen laget en en smal sliss som hodet kunne stikkes inn gjennom. En sydde så igjen langs sidene og underærmene, og plagget var ferdig. Det fins altså hverken sømmer om ærmegapene eller over skuldrene, og plagget har for såvidt en mer primitiv form enn den germanske skjorten vi kjenner fra Torsbjergfunnet og de klassiske germanerframstillingene. Det er til og med mulig at romerne har tatt opp også dette plagget fra germansk draktskikk. En kjenner nemlig et liknende plagg som tunicaen, som kalles „camisia“, som må gå tilbake på et germansk ord for skjorte.⁹

Det ser altså ut til at germanerne i klesvegen står temmelig selvstendige overfor romerne. Både langbroken og skjorten later til å ha gamle røtter i germansk draktskikk. Men når de først ble tatt i bruk, vet vi ennå ikke. Slik materialet nå ligger an, kan vi følge broken lenger bakover enn skjorten, men det behøver ikke å bety at dette er det faktiske forhold. Ut fra våre forutsetninger — Torsbjergdrakten og de klassiske germanerframstillingene — vil vi gjerne tro at de hører

sammen og deres historie løper parallelt, men vi har ingen som helst garanti for at det forholder seg slik. Det merker vi særlig sterkt når vi nå skal prøve å finne ut når disse plaggene egentlig trengte inn og laget revolusjon i nordisk draktskikk.

Det må helst bli i smykkematerialet vi kan komme på spor etter et draktskifte hos oss. Vi har foran sett hvordan enkelte smykkeformer har hatt en bestemt funksjon i forbindelse med drakten. Håkon Shetelig var, så vidt jeg vet, den første som pekte på at smykkene fra førromersk tid hadde en så vesentlig ny karakter at de måtte representere „en særlig form for drakten som altså hadde fått inngang i Norden (og Norge) under disse innflytelser fra sydøst, og en forandring av drakten betegner alltid en dypt virkende innflytelse. Som et sidestykke kan nevnes at vikingtidens nasjonale kvinnedrakt i Norge ble avlagt da kristendommen trengte igjennom. Også den første jernalder må ha satt et dypt skille i vår historie.“¹⁰ Shetelig gikk ikke nærmere inn på hvordan dette draktskiftet hadde artet seg. Derimot har Johs. Brøndsted pekt på at det hører en bestemt „smykkeform“ eller hva en nå skal kalle det, til broken, nemlig remspennen, og den begynner å bli vanlig i oldsaksmaterialet i førromersk tid. Han tenker seg derfor at broken er blitt tatt i bruk her nordpå i denne perioden.¹¹ Dette passer også bra med den klimaforverringen en regner har inntruffet nettopp i hundreårene før Kristus. Nylig er det imidlertid fra svensk side blitt hevdet at draktskiftet må ha funnet sted alt i yngre bronsealder. Sune Lindquist har i forbindelse med spørsmålet om forholdet mellom bronsealder og jernalder pekt på det vi så foran: at beltekroene *ikke* er noen nyhet av den første jernalder, men opptrer alt i slutten av bronsealderen. Disse har som nevnt en intim forbindelse med broken; de vitner, som Lindquist uttrykker det „om det ökande behov av att kunna spänna till om livet, som byxmodet förde med sig för herrarnas del.“¹²

Lindquist mener visstnok, som Shetelig, at det må være et gjennomgripende draktskifte som har funnet sted. Det har ikke bare omfattet broken, men hele drakten, så vel for menn som for kvinner. Vi skal senere

komme tilbake til kvinnedrakten. Når det gjelder mansdrakten må en være helt enig i at beltehakene er et meget sterkt indisium i retning av innføring av broken. Når vi her føyer til at ordet „brok“ som nevnt var et opphavlig *keltisk* lånord, må vi ha lov til å hevde at indisiene får karakteren av et bevis. Det er jo nettopp de keltiske impulsene fra den mektige Hallstattkulturen som avspeiler seg i beltekrokene.

Men vi har som før nevnt ingen garanti for at broken og skjorten er kommet samtidig. Og vi har ikke noen smykkeform som så desidert hører sammen med skjorten som beltespennen med broken. Vi kan heller ikke ta det som gitt at nye smykkeformer betinger ny draktskikk. Vi har foran sett hvordan f. eks. de ovale spennene på det svenske fastland og de „dosformiga“ på Gotland har hatt den samme funksjon. Nå er utvilsomt ulikheten mellom disse to formene mindre enn mellom de barokt svulmende praktnålene som kjennetegner de siste periodene av den yngre bronsealder og de fine små „svanehalsnålene“ i keltertidens graver. Men begge typene har da det felles at de er stikknåler, og derfor teoretisk kan ha fylt den samme funksjon. En annen ting er at hele den omleggingsprosessen som tydeligvis skjer i tidlig jernalder — eller heller, som Lindquist mener, i yngste bronsealder — nok kan ha vært så gjennomgripende at den har influert sterkt også på drakten. Men jeg synes det bør poengteres at en ikke kan avlese dette av funnene annet enn for brokens vedkommende. Vi har foreløpig ingen sikre holdepunkter for når den langærmete skjorten holdt sitt inntog i Norden. Det eneste vi kan si er at det rimeligvis har skjedd før vår tidsregning tok til. Den skjorten vi møter på germanerframstillingen og i Torsbjergfunnet, virker for „ferdig“ til at den kan være noe barn av sin tid. Det ligger vel også under Tacitus' bemerkninger om at kvinnedrakten skilte seg fra mansdrakten ved de bare armene og skuldrene, at mansdrakten var langærmet. For øvrig må vi minne om det vi kunne se av smykkefunnene: at skjorten i folkevandrings-tiden i Norge og visse deler av Sverige må ha hatt et eget preg, karakterisert ved hektespennene. Men det behøver ikke nødvendigvis

å ha *omformet* plagget helt. Derimot ser det etter billedmaterialet ut til at den korte, vide kjortlen er kommet inn i merovingertiden.

I denne tiden skjer det neste betydningsfulle kulturelle skifte i jernalderen. Merovingertiden har fra vårt synspunkt mye til felles med keltertiden. Gamle smykkeformer forsvinner og avløses av nye, enklere, og deres antall blir betydelig redusert.

Sett ut fra gravfunnene må en også si at alt taler for at det har foregått et draktskifte i merovingertiden. Dette gjelder, som vi alt antydte da vi gikk gjennom smykkematerialet, i særlig grad kvinnedrakten. Men også mannens smykker skifter i så høy grad karakter at det ligger nær å tro drakten også har vært berørt av det. Merovingertidens draktavbildninger vitnet også om en intim forbindelse med draktgjengivelser fra vikingtiden. I den forbindelse er det verd å minne om den kappen mannen på Rolvsøyteppet, Tu-steinen og Sandasteinen bar, som vi så måtte svare til den kappen Notker omtaler, som igjen skulle være den de gamle frankere brukte. Det vil vel si at den har vært brukt av merovingerne, vi hadde jo eksempel på den på et førkarolingisk miniatyrmaleri. Dessuten er den kjent hos oss på Haugeplatene, som rimeligvis er fra samme tid. Det ligger da nær å tro at denne kappeformen er kommet til oss i løpet av merovingertiden med kulturstrømmingene sørfra. På den annen side må vi ikke glemme at vi også kan knytte forbindelsen bakover fra merovingertiden. På Torslundaplatene hadde vi eksempler både på en brok og en skjorte av samme type som Torsbjergfunnets plagg. Og mennene på Osebergrevelene bar en drakt som pekte direkte tilbake på det samme funnet. Nå så det imidlertid ut til at den trange skjorten var blitt fortrent til fordel for den vide, korte kjortlen som stasplagg i vikingtiden. Rimeligvis skjer dette alt i merovingertiden. Vi treffer jo den nye moten alt på merovingertidens billedsteiner. Det som finner sted i merovingertiden, er da snarere en *draktforskryvning* enn et egentlig *draktskifte*. Nye moter trenger inn og blir tatt opp av de fornemmere folk til å begynne med, mens de bredere lag av folket holder fast ved de gamle, tilvante formene.

II. Kvinnedrakten.

Sammenlikner en bronsealderens og vikingtidens kvinnedrakt, virker de ved første øyekast vesensforskjellige. Men ser en nøyere etter, slår det en at typologisk sett er ikke ulikheten mellom bronsealderens snoreskjørt og store „livsvøv“ og vikingtidens seleskjørt så svært stor. Plaggene har et ganske vesentlig trekk felles: De har vært til å *svøpe* om seg. En husker her uvilkårlig på Tacitus' ord om at de germanske kvinnene svøpte om seg linkjoler. Kvinnefigurene på elfenbeinsrelieffet fra Halberstadt, som bar et plagg med seler over skuldrene, dukker også opp i ens erindring. En kan videre peke på et trekk som det at både bronsealderens og vikingtidens kvinnedrakt er sammensatt av skjørt + et annet plagg. Dette andre plagget er riktignok svært forskjellig. Den lille kortærmete bronsealdersblusen har ikke mye til felles med den side, langærmete slepkjolen. Her kan vi imidlertid trekke fram funnene av hektespinner, som røpet at kvinnene i folkevandringstiden delvis måtte ha brukt kortærmete plagg. Vi har før stilt det sammen med Rigstulas draktskildringer. De dasnke myrfunnene antydet dessuten at tradisjonen fra bronsealderens draktskikk ennå var levende i eldre jernalder.

Alt dette peker jo i retning av at det kunne føre en linje fra bronsealderdrakten over eldre jernalder og inn i vikingtiden. Går vi ut fra smykkematerialet, ser vi imidlertid snart at denne linjen bare kan trekkes opp kortere stykker. Fra vikingtiden fører det utvilsomt en linje tilbake til ca. 700. Både de gotlandske billedsteinene og de ovale spennene går så langt tilbake, men heller ikke lenger. Vi har før sett at det visstnok er helt umulig å bygge noen bro mellom smykkematerialet fra folkevandringstid og sen merovingertid—vikingtid. Fra folkevandringstiden kommer vi muligens tilbake til yngre romertid; vi så jo tilløp til de samme smykkekombinasjonene alt da. Men funnene fra eldre romertid og førromersk tid var negative, sett fra et drakt-historisk synspunkt. Den eneste sammenhengen vi kan peke på i smykkeutstyret helt fra keltertid til og med folkevandringstid, er

beltespennene. Det er tydelig at det hele denne tiden har hørt belter til kvinnedrakten. Også her betegner merovingertiden et brudd. Har det hørt belter til merovingertidens og vikingtidens kvinnedrakter, må de ha vært en ganske enkel snor eller rem. Vi finner aldri beltespenner i kvinnegravene fra denne tiden. Etter billedmaterialet å dømme har det ikke hørt belter til drakten i det hele tatt.

Smykkematerialet sier oss da at noen ubrutt linje kan det ikke være mellom bronsealderens og vikingtidens kvinnedrakt. På den annen side synes jeg nok at de tingene som talte for en sammenheng, veier så pass tungt at en ikke uten videre kan se bort fra dem.

For mannsdraktens vedkommende var det opplagt at et virkelig radikalt skifte hadde funnet sted engang i yngste bronsealder, mens det som skjedde i merovingertiden snarest var en tillemping etter mer europeiske moter. Lindquist hevdet, som nevnt, at også kvinnedrakten måtte ha skiftet karakter i den yngre bronsealder. Han viser til smykkene: „— — — vid sidan om eller i stället för de från äldre bronsåldern ärvda smycketyperna uppträda under yngre bronsåldern nya, gärna parvis burna och ofta pråliga nålar.“¹³ Dette behøver ikke nødvendigvis å bety at det er en ny drakttype som kommer inn. Som en arbeidshypotese kan vi forklare dette slik at en nå hadde funnet fram til den forbedringen som skulle til for å forandre snoreskjørtet og livsvøpet til et seleskjørt: En satte seler på det. I og med selene ble pars spennene etter hvert alminnelige. Men dette later til å ha tatt tid. Usikkerheten i spenneantallet helt ned i romertiden kunne tyde på at det først var i løpet av denne perioden spennene ble et fast tilbehør til plagget. Tacitus nevner ikke noe om skulderspenner, men ellers må en si at hans beskrivelse passer meget godt på et plagg av seleskjørttypen.

Med denne hypotesen kan vi forklare manglen på parspenner i merovingertiden, som er en reaksjon mot overdrivelsene i folkevandringstiden. Påvirkningen fra den mer forfinete, europeiske smaken gjorde at en igjen sløyfet skulderspennene, men seleskjørtet holdt seg like fullt. I 8. årh. blir sansen for mer prangende utstyr igjen

vakt — og de ovale spennene får sin faste plass på drakten. Dette passer for så vidt bra med det bildet vi ellers har av tidens kulturforhold. Det er nemlig tydelig at det i merovingertiden foregår en tautrekning mellom en mer behersket, vesteuropeisk-preget bevegelse og en mer praktglad, østlig influert.

Etter denne hypotesen skulle da det virkelige nye som skjer med kvinnedrakten i merovingertiden være at den side, langærmete kjolen kommer inn og litt etter litt fortrenger den kortærmete blusen. I Rigstula så vi at Moder bar slepkjolen, mens Amma brukte et plagg som helst hadde hatt korte ærmer og vært som en kort skjorte eller bluse. Vi merker altså den samme tendensen til forskyvning av den gamle jernalderdrakten til fordel for nye moter i kvinnedrakten som i mansdrakten. For den sistes vedkommende var det ikke tvil om at de nye plaggene var inspirert av samtidige, europeiske moter. Men hvordan er dette med kvinnedrakten? Kan slepkjolen ha opphavet sitt i den kontinentale kvinnedrakten?

Det er et vanskelig, for ikke å si umulig spørsmål å besvare fordi sammenlikningsstoffet svikter så totalt. Men etter det jeg kan se taler mest for at den er av hjemlig, nordisk opphav. Jeg tror det er symptomatisk at det eneste eksemplet jeg kjenner på en kvinnekjole med slep utenfor Norden er en liten figur fra det kjente Gosforth Cross fra Northumbria (fig. 22) fra ca. 1000.¹⁴ Collingwood regner med særlig sterk nordisk innflytelse her. En merker seg ellers at kong Knuts dronning opptrer i en sid kjortel *uten* slep på det nevnte donator-bildet (fig. 15).

Hvordan stiller det seg så med selve drakt-typen? Hvis den har røtter helt tilbake i bronsealderdrakten, og Tacitus' opplysninger er pålitelige, må vi kanhende regne med en opphavlig fellesgermansk

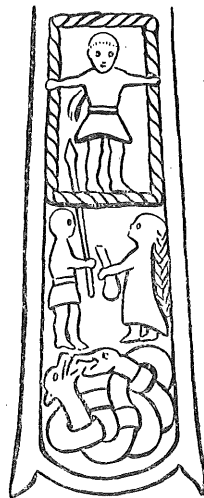

Fig. 22. Gosforth Cross, Northumbria. Etter Collingwood.

form for kvinne­drakten. Den spesielle utformningen den fikk i løpet av jernalderen, med seleskjørtet som ble holdt oppe av parspenner ved skuldrene, ser imidlertid ut til å være rent nordisk. Først i middelalderen kommer Nordens kvinner med i de europeiske mote­strømningene.

NOTER OG HENVISNINGER

Innledningen.

¹ Einar Lexow: Joh. F. L. Dreiers Norske Folkedragter Kra. 1913 og samme: Jørgen Garnaas og Nordmandsdalen B. M. Å. 1915—16. nr. 1. ² Hans Dedekam: Et tekstifund i myr fra romersk jernalder. Stav. Mus. Årsh. 1921—24, s. 3 f. — Samme: To tekstifund fra folkevandringstiden. Enebø og Snartemo (II) B. M. Å. 1923—25, nr. 3, s. 3 f. — Bjørn Hougen: Helgelandsfundet. Et myrfund av tekstiler fra eldre jernalder. Stav. Mus. Årsh. 1930—32, s. 55 f. — Samme: Snartemofunnene. Studier i folkevandrings­tidens ornamentikk og tekstilhistorie. Oslo 1935. ³ Bjørn Hougen: Osebergfunnets billedvev. Viking IV, 1940, s. 85 f. ⁴ J. S. Møller: Folkedragter i Nordvestjælland, København 1926, og Elna Mygdal: Amagerdragten. — Sigrid Flamand-Christensen: De danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg. Kongedragterne fra 17. og 18. Aarhundrede. — Poul Nørlund: Buried Norsemen at Herjolvsnes. Meddelelser om Grønland. Bd. LXVII. København 1924. — Th. Thomsen: Vævede stoffer fra jern­alderen. Aarbøger 1900, s. 257 f. — H. C. Broholm og Margrethe Hald: Danske Bronze­alders Dragter. Nordiske Fortidsminder II, 5—6. Kjøbenhavn 1935. — Samme: Skrydstrupsfundet. Nordiske Fortidsminder III, 2. Kjøbenhavn 1935. — Poul Nørlund: Dragt. Nordisk Kultur XV: B. Stockholm 1941. ⁵ Bauermeister, Jankuhn, Schlabow und Tidelski: Ein Moorleichenfund aus dem Ruckmoor, Germarkung Damendorf, Kreis Eckernförde. Offa 1938, s. 89 f. — R. Stettiner: Brettchenweberei in den Moorfunden von Damendorf, Daetgen und Torsberg. Mitt. des Anthr. Vereins in Schleswig-Holstein. 19. Heft, 1911. ⁶ Th. Thomsen: Vævede stoffer fra jern­alderen. Aarbøger 1900, s. 257 f. ⁷ P. G. Widstrand: Svenska folkdräkter. Kultur­historiska studier utgifna genom Nordiska Museet. Stockholm 1907. — Sigfrid Svensson: Skånes folkdräkter. En dräkthistorisk undersökning 1500—1900. Nordiska Museets Handlingar: 3. Stockholm 1935. ⁸ Se hans avhandling: Förhistoriska och medeltida traditioner i nordisk bonde­dräkt. Nordisk Kultur: B XV. Stockholm 1941. ⁹ Agnes Branting: Das goldene Gewand der Königin Margareta in der Domkirche zu Uppsala. Stockholm 1911. — Albert Sandklef: The Bocksten Find. Acta Ethnologica. Vol. II, 1937, s. 1 f. ¹⁰ Lennart v. Post, Emilie v. Walterstorff, Sune Lindquist: Brons­åldersmanteln från Gerumsberget i Västergötland. Kungl. Vitterhets, Historie och

Antikvitets Akademiens Monografiserie No. 15. Stockholm 1924—25. ¹¹ G. J:son Karlin: Några undersökningar om den förhistoriska textilkonsten i Norden. Studier tillägnade Oscar Montelius. Stockholm 1903, s. 204. ¹² Agnes Geijer: Ett svenskt textilfynd från järnåldern. Fornvännen 1939, s. 190—91. — Samme: En dräktdetalj från 700 talet. Fornvännen 1942, s. 373—74. ¹³ Agnes Geijer: Birka III. Die Textilfunde aus den Gräbern. Uppsala 1938. ¹⁴ De arbeider om finske folkedrakter som har vært tilgjengelige for meg er følgende: U. T. Sirelius: Suomen kansanomaista kultuuria 1—2. Helsingfors 1919, (Svensk, forkortet utgave: Finlands folkliga kultur, Stockholm 1932 f.) — A. Heikel: Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien. Helsingfors 1907 — I. Manninen: Eesti rahvariiete ajalugu. Eesti rahva muuseumi aastaraamat III. Tartu 1927. (Tysk resymé: Geschichte der estnischen Volkstracht.) ¹⁵ Om de finske folkedrakter og deres forhold til den forhistoriske drakten se: Tyyni Vahter: Finnische Volkstrachten im Verhältnis zu ihren späteisenzeitlichen Vorbildern. Tracht und Schmuck im nordischen Raum. II. Leipzig 1938, s. 18 f. ¹⁶ De finske funnene er offentliggjort i følgende arbeider: A. O. Heikel: Tuukkalan löytö: F. F. T. X, s. 183 f. — Th. Schwindt: Tietoja Karjalan rautakaudesta. F. F. T. XIII, s. 1. (Tysk resymé.) — Hj. Appelgren-Kivalo: Finnische Trachten aus der jüngeren Eisenzeit. Helsingfors 1907. — Dessverre savner vi ennå mer inngående publikasjoner av det baltiske materiale. Et myrfunn fra Estland er behandlet av A. M. Tallgrenn: Esihikstoriallinen puku Viron Pärnumaalta, F. M. 1923, s. 3 f. (Kort tysk resymé.) Ellers har vi bare kortere funnberetninger å holde oss til: E. D. Sturms: Zur Vorgeschichte der Liven. Eurasia 10, 1936, s. 25 f. — Francis Balodis: Die archäologischen Forschungsarbeiten in Lettland 1920—26. Eurasia I, 1927, s. 110 f. — En kort, populær oversikt over drakten i forhistorisk tid finner en også i hans arbeid: Det äldsta Lettland. Stockholm 1940, s. 202 f. — En spesialundersøkelse av kappen i det østbaltiske område er gjort av Tyyni Vahter: Der späteisenzeitliche Mantel im Ostbalticum. Congressus secundus Archaeologorum Balticorum. Riga 1931, s. 283 f. ¹⁷ Haakon Shetelig: Vestlandske graver fra jernalderen. Bergens Museums Skrifter. Ny række B. II Nr. 1. Bergen 1912, s. 159—60. — Snartemo s. 94 og 102 f. — Se også Agnes Geijer: Ett textilfynd etc. s. 191. ¹⁸ Agnes Geijer og Th. Schwindts undersøkelser må sies å ha godtgjort at deres funksjon har vært den samme i Sverige og Finnland (Birka III, s. 138 og 152 f. F. F. T. XIII, s. 195), selv om detaljene kan ha avveket noe. Noen ennå upubliserte norske funn viser at bruken må ha vært tilsvarende her. ¹⁹ Haakon Shetelig: The Cruciform Brooches of Norway. B. M. Å. 1906, no. 8, s. 153. ²⁰ Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid III. Jernalderen. København 1940, s. 20. ²¹ Haakon Shetelig: Den førromerske jernalder i Norge. Oldtiden III, s. 154. ²² Billedframstillingen fra Norden i jernalderen er nylig stilt sammen av Bjørn Hougen: Nordisk billedkunst i jernalderen. Kunst og kultur, årg. 28, 1942, s. 65 f.

Kapitel I.

¹ T. 1994—2013, Rønsberg, Selbu, Sør-Trøndelag. ² Per Fett: Setrangbeltet og andre belter. B. M. Å. 1937, nr. 7. ³ E. Engelstad: Setrangfunnet. Fra Haug og Museum. Festsk. til A. W. Brøgger 1924, s. 34. ⁴ Jeg har brukt Rudolf Muchs utgave: Die Germania des Tacitus. Germanische Bibliothek VIII. Heidelberg 1937. ⁵ Jeg har vært en del i tvil om betegnelsen på dette plagget, som altså må ha dekket overkroppen. Etter vanlig språkbruk er vel kjortel eller *kofte* navnet på et overplagg, selv om kyrtill og *skyrta* ifølge Falk har samme grunnbetydning, på samme måten som *tunica* og *camisia* brukes om hverandre i middelalderlatin. Da vi imidlertid ikke kan si med sikkerhet om begge plagg har vært i bruk alt i eldre jernalder, har jeg i denne framstillingen gjennomført betegnelsen skjorte, som jeg synes er den mest nøytrale. ⁶ To tekstilfund s. 36. ⁷ Nørlund: Dragt, s. 11. ⁸ Se Snartemo s. 77 og 78. ⁹ To tekstilfund s. 19. ¹⁰ Jeg vil gjerne gjøre oppmerksom på at jeg ikke har hatt høve til å undersøke stoffene selv. ¹¹ Hans Dedekam: Et tekstilfund i myr. Stav. Mus. Årsh. 1921—24, og Bjørn Hougen: Helgelandsfunnet. Stav. Mus. Årsh. 1930—32. ¹² Bruzelius och H. Hildebrand: Öremölla-fyndet. Månadsblad, s. 9 f., s. 27, s. 33 f., s. 58 f. og Agnes Geijer: Ett svenskt textilfynd från romersk järnålder. Fornvännen 1942, s. 190. ¹³ G. J. son Karlin: Den förhistoriska textilkonsten i Norden. Studier tillägnade Oscar Montelius. Stockholm, s. 203. ¹⁴ Richard Stettiner: Brettchenwebereien in den Moorfunden von Damedorf, Daetgen und Torsberg. Mitteilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein. 19. Heft. Kiel 1911. ¹⁵ C. Engelhardt: Torsbjerg Mosefund. København 1863. ¹⁶ Dragt s. 25. ¹⁷ Vor Oldtid s. 561. ¹⁸ Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid III. København 1940, s. 220. ¹⁹ Dragt s. 20. ²⁰ Herbert Jankuhn: Forschungen und Fortschritte 1936, s. 202. ²¹ I. c. s. 13. ²² Dessverre eier Universitetsbiblioteket ikke K. Schumachers store arbeid om germanerframstillingene. Jeg har derfor vært henvist til å bruke hans lille Verzeichnis der Abgüsse und wichtigeren Photographien mit Germanerdarstellungen. Katalog des röm.-germ. Centralmuseum. Nr. 1. Mainz 1910 og andre mer tilfeldige gjengivelser. Gode bilder av enkelte av relieffene på Trajan- og Marcussøylene finner en særlig hos Walther Schmidt: Germanische Tracht nach den Denkmälern griechischer und römischer Kunst. Tracht und Schmuck I, s. 28 f., fig. 43—45. ²³ Schumacher: Verzeichnis fig. s. 25. ²⁴ Gjengitt etter Rudolf Muchs kommenterte utgave. ²⁵ Schumacher I. c. s. 70, avb. s. 69. ²⁶ Johanna Mestorf: Die Moorleichen, 42. Bericht des Schleswig-Holsteinischen Museums vaterländischer Alterthümer bei der Universität Kiel, 1900, s. 10. ²⁷ J. Mestorf: Moorleichenfunde. Nachtrag des 42. Bericht 1907. ²⁸ G. Gjessing: Skjoldehamndrakten, s. 48. ²⁹ Dragt s. 39. ³⁰ Gjessing I. c. s. 65. ³¹ Bengt Thordeman: Stridsdrakten under forntid och medeltid. Nordisk Kultur, Dragt, s. 98. ³² S. Lindquist: Gotlands Bildsteine I. Stockholm 1941. Taf. 20, fig. 64. ³³ Birka III, s. 42. ³⁴ B. 8628. B. M. Å. 1934 nr. 2 og Snartemo s. 64. ³⁵ Vivi Sylwan: Brickbandet som kulturobjekt. Fornvännen 1936,

s. 235 og A. v. Gennepe et G. Jequier: Le tissage aux cartons et son utilisation decorative dans l'Egypte ancienne. Neuchatel 1916, s. 119. ³⁶ l. c. s. 243. ³⁷ Hans Dedekam: Et tekstilfund i myr fra romersk jernalder. Stav. Mus. Arsh. 1921—24, s. 3 f. ³⁸ Snartemo s. 89. ³⁹ A. Götzte: Brettchenweberei im Altertum. Zeitschr. für Ethnologie 1908, s. 496 f. ⁴⁰ Albert Sandklef: The Bocksten Find. Ethnologica, Vol. II. 1937, s. 6. ⁴¹ Avb. 1897, s. 104 f. ⁴² Die Germania debitaebus, s. 185. ⁴³ Dragt s. 28. ⁴⁴ Gjengitt av Ola Bannbers: En dräktnotis i Iter Dalekarlicum. Nordiskt Folkeminne. Studier tillägnade C. W. von Sydow. Sthlm. 1928, s. 13. ⁴⁵ Skånes folkdräkter, s. 26.

Kapitel II.

¹ Om denne skikken se Haakon Shetelig: Vestlandske graver fra jernalderen. Bergen 1912, s. 144. ² Se Hougens kortfattede og klare gjennomgåelse av spjellvevningens teknikk, Snartemo s. 61. ³ En dräkt detalj från 700 talet. Fornvännen 1942, s. 373. ⁴ Charlotte Blindheim: Værnesfunnene og kvinnedrakten i Norden i vikingtiden. Viking IX, 1945, s. 157. ⁵ H. Jankuhn, K. v. Schlabow, etc.: Ein Moorleichenfund aus dem Ruckmoor. Offa 1938, s. 89 f. ⁶ Avbildet og omtalt utallige steder, f. eks. hos Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid II. København 1939, s. 76. ⁷ U. T. Sirelius: Suomen kansanomaista kuullturia. Stockholm 1933, fig. 146. ⁸ Dragt s. 49. ¹⁰ Dragt s. 13. ¹¹ Margrethe Hald: To sprangede textilarbejder i danske oldtidsfund. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1935, s. 42 f. ¹² Antiquarisk Tidsskrift 1843—45, s. 21 f. ¹³ Thomsen l. c. s. 264 og M. Hald: Brikkevevning i danske oldtidsfund. Aarbøger 1930, s. 295. ¹⁴ K. Schumacher: Aussehen und Tracht der Germanen in römischer Zeit. Kulturgeschichtliche Wegweiser durch das Römisch-Germanische Central-Museum, Mainz 1922, s. 22. ¹⁵ Dragt s. 54. ¹⁶ Lärbro St. Hammars-steinen. Lindquist l. c. s. 81 og Taf. 29 og 83. ¹⁷ Holger Arbman: Östgötska storbondegravar från 700 talet. Meddelanden från Östergötlands Fornminnes och Museiförening. 1939—41.

Kapitel III.

¹ Med spenner eller fibler mener jeg brosjer med selvstendig lukkeanordning. Nålene har bare stilk til å stikke gjennom stoffet. ² Fra vår eldste jernalder. B. M. Å. 1926, nr. 3, s. 29. ³ Publisert av A. W. Brøgger: Førromerske funn fra Stavanger Amt, Oldtiden I, s. III, fig. 3—4. ⁴ Ab. 1901 s. 209 og H. Shetelig: Den førromerske jernalder i Norge, Oldtiden III, s. 119, Pl. I, fig. 2. ⁵ B. M. Å. 1893, nr. 7, s. 18 og V. J. G. s. 5—6. ⁶ Ab. 1900 s. 305. ⁷ Ab. 1902 s. 347 og Shetelig l. c. s. 123. ⁸ Ab. 1893 s. 99 og A. Bjørn l. c. s. 11. ⁹ A. Bjørn: Nye fund fra førromersk tid. Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1928, s. 7—13. ¹⁰ Jan Petersen: Gravplassen fra Store-Dal i Skjeberg. Kra. 1916, s. 32. ¹¹ Det er ennå ikke publisert som tilvekst, men er omtalt av A. Bjørn i Fra vor eldste etc. s. 12—15. ¹² Almgren-Nerman l. c. s. 1 og 5. ¹³ H. C. Broholm: Studier

over den yngre bronsealder i Danmark. København 1933, s. 150. ¹⁴ Ab. 1888 s. 168. ¹⁵ Ab. 1856 fig. 8. ¹⁶ Ab. 1894 s. 120 f. Bjørn Hougen: Grav og gravplass. Kra. 1924, s. 36. ¹⁷ Sophus Müller: Juellinge-Fundet. Nordiske Fortidsminder II, s. 1 f. ¹⁸ O. Rygh: Norske Oldsager. Tekst, Ældre jernalder, s. 13. ^{18a} Ved Överbo i Västergötland er funnet en grav av samme type. Se S. Ekholm: Forntid och fornforskning i Skandinavien, s. 221. ¹⁹ Ab. 1904 s. 195. ²⁰ Ab. 1897 s. 112, avb. V. J. G. s. 19. ²¹ St. Mus. Årsh. 1907, nr. III, s. 14. ²² Th. Petersen: Meldalsfunnene. Norske Oldfund IV. Kra. 1923. ²³ Vi merker samme tendens også utenfor de store gravplassene. Eksempelvis kan nevnes T. 1242–50, Havneset, Skarstad, Lødingen, Nordland, Ab. 1898, s. 2 som inneholder et fullstendig sett hårnåler og kam, en gullring, en sølvring, 186 perler, et fint snellehjul av polert kleberstein, men ingen spenner. ²⁴ Haakon Shetelig: Vestlandske graver fra jernalderen. Bergen 1912, s. 53 f. og s. 62. — Vil heretter bli sitert som V. J. G. ²⁵ Sigurd Grieg: Hadelands eldste bosetningshistorie. Oslo 1926. Kapitlet: Våbenform og våbenfund s. 26 f. ²⁶ Eksempelvis C. 16902–06. Kåsa, Bø, Telemark. — C. 5799 Frøyshov, Hole, Buskerud. ²⁷ Eksempelvis C. 17502–11. Øvre Fjølstad, Ringsaker, Hedmark. Norske Oldfund II, Oslo 1929, s. 75 f. ²⁸ Haakon Shetelig: The Cruciform Brooches of Norway. B. M. Å. 1906 nr. 8 — og samme: Smaa bronsespænder fra folkevandringstiden. Oldtiden I, nr. 2, s. 51 f. — Eva Nissen Meyer: Relieffspennen i Norden. B. M. Å. 1934, nr. 4. ²⁹ Bjørn Hougen og Magnus Olsen: Runespennen fra Bratsberg. Viking 1938, s. 56. ³⁰ Eva Nilsen Fett: Relief-fibeln von nordischem Typus in Mitteleuropa. B. M. Å. 1941, nr. 5, s. 4–5. ³¹ Smaa spænder s. 52 og 87. ³² Eksempelvis: C. 13206–11 Ringdal, Hedrum, Vestfold. Ab. 1886 s. 109 — St. 5722. Dirdal, Forsand, Høgsfjord, Rogaland. St. M. Å. 1932/33 s. 7. ³³ C. 14339–40. Roligheden, Hedrum, Vestfold. Ab. 1888 s. 147. ³⁴ Det eneste tilfelle jeg kjenner er den nettopp nevnte graven fra Roligheden. ³⁵ Ab. 1902 s. 345. ³⁶ Ab. 1898 s. 91. ³⁷ Ifølge opplysninger i Oldsaksamlingens katalog. Funnet er ennå ikke publisert. ³⁸ B. 8552 B. M. Å. 1934, nr. 2, s. 7. ³⁹ I den siste graven nevner Bøe at hektene må ha sittet på en „taske“. Ut fra likets stilling finner jeg det meget rimeligere at de har sittet på armene ved den dodes albuer. ⁴⁰ E. T. Leeds: The Distributions of the Angles and Saxons Archaeologically Considered. Archaeologia 1945, s. 60–61. ⁴¹ Jeg har gått gjennom samtlige graver hos T. C. Lethbridge: Recent Excavations in Anglo-Saxon Cemeteries in Cambridgeshire and Suffolk. Cambridge 1931. ⁴² Lethbridge l. c. s. 79. ⁴³ B. M. Å. 1908, nr. 3, s. 15 og V. J. G. s. 133–34. ⁴⁴ H. Dedekam: To tekstilfund, s. 54. ⁴⁵ B. M. Å. 1912, nr. 8, s. 13. ⁴⁶ B. M. Å. 1945, nr. 2, s. 8 f. B. 9614 c og d. ⁴⁷ B. M. Å. 1906, nr. 14, s. 38 f. og E. de Lange: Utgravinger i Hafslo prestegjeld. B. M. Å. 1909, nr. 3, s. 3 f. ⁴⁸ C. 9440–49 + 9811. Søtvet, Solum, Telemark. Ab. 1879 s. 184. ⁴⁹ Eksempelvis B. 4414, Vemestad, Lyngdal, Vest-Agder. Ab. 1889 s. 69. ⁵⁰ F. eks. Ab. 1866, s. 56, Østby, Rakkestad, Østfold. — C. 22634, Brastad, Lista, Vest-Agder. Oldtiden X, s. 137. — C. 14563–66. Løland, Nordre Undal, Vest-Agder. Ab. 1889 s. 102 — og C. 18298–18300,

samme gård. Ab. 1896 s. 60. — Eksempel på hektespenner av jern har vi i B. 7647, Østrebø, Gjerde, Etne, Hordaland, B. M. Å. 1924/25, nr. 2, s. 34. ⁵¹ St. 6754, Obrestad, Nærbø, Hå, Rogaland. St. M. Å. 1939/40 s. 69 og andre. ⁵² l. c. s. 57. ⁵³ Etter fotografi å dømme kan ikke stoffrestene på spennen fra Bolstad være spjellvevd. — I svært mange tilfelle er også restene for ubetydelige til at en kan foreta en pålitelig analyse. ⁵⁴ Charlotte Blindheim: En detalj i eldre jernalders drakthistorie. Stav. Mus. Årb. 1945, s. 47 f. ⁵⁵ Norske folks liv og historie I, s. 148. ⁵⁶ Smaa spænder s. 86. ⁵⁷ Gutorm Gjessing: Studier i norsk merovingertid. Oslo 1934. ⁵⁸ Gjessing l. c. s. 131. ⁵⁹ Gjessing l. c. s. 162 f. ⁶⁰ Gjessing nevner som eksempel et funn fra Møre der en tidlig oval spenne er funnet sammen med to små runde spenner. Her har vi altså et unntak fra regelen om enkeltspenner i merovingertidsgravene. Gjessing regner også med at vi her har tradisjoner fra folkevandringstiden levende.

Kapitel IV.

¹ Eksempelvis T. 1180—1209, Voll, Overhalla, Nord-Trøndelag. Ab. 1873 s. 41 f. — T. 2094, Buvarplassen Kaldnes, Namdalseidet, Nord-Trøndelag. Ab. 1878 s. 290. — C. 13618—27, Farmen, Kvelde, Hedrum, Vestfold. Ab. 1887. ² Magnus Olsen og Haakon Shetelig: De to runestener fra Tu og Klepp på Jæderen. B. M. Å. 1909, nr. 11, s. 11. I Norges innskrifter med de yngre runer, s. 167 gir Bjørn Hougen en noe videre datering. ³ Vita Caroli Magni. Gjengitt i Sigmund Skards oversettelse i *Norrøne Bokverk fra millomalderen*. ⁴ Shetelig l. c. s. 14. ⁵ En finner samtlige kjente plater med dette motivet gjengitt hos Arthur Nordén: Le problème des „Bonhommes en or“. *Acta Archaeologica*, Vol. IX, s. 151 f., fig. s. 159. ⁶ l. c. s. 22. ⁷ Gotlands Bildsteine s. 80. ⁸ Zimmermann: *Vorkarolingische Miniaturen*, III, Taf. 212. ⁹ Magnus Olsen l. c. s. 21. ¹⁰ Gabriel Gustafson: *Et fund af figurerede guldplader*. Ab. 1899, s. 86 og *Norges oldtid*, Kra. 1906, s. 93. ¹¹ En egendommelig båtgraf ved Ulltuna. *Månadsblad* 1901—02, s. 157 f. ¹² l. c. s. 18. ¹³ Arthur Nordén l. c. s. 160. ¹⁴ *Svenska folket genom tiderna*. Bd. I, s. 294. ¹⁵ Lindquists avsnitt D og E. ¹⁶ Om problemet med Moorleichen se Gutorm Gjessing: *Skjoldehamndrakten* s. 29 f. Ved Daetgenfunnet er det for øvrig ganske påfallende at det til drakten har hørt et så utsøkt stykke som det fine, spjellvevde båndet. ¹⁷ *Dragt* s. 24. ¹⁸ Jan Petersen: *Vikingtidens smykker*. Stavanger 1928, s. 172 f. ¹⁹ Agnes Geijer gir en ganske illustrerende oversikt i *Birka III*, s. 141 over ringnålens eller ringspennens posisjon i 39 graver. Den ser slik ut: I 10 graver lå spennen på høyre skulder, i 10 eller 11 ved høyre hofteskam eller kne, og endelig i 6 eller 7 ved føttene eller så langt nede på skjelettet at den rimeligvis ikke kan ha hørt til drakten. ²⁰ *Aarbøger*, 1869, s. 203 f. ²¹ *Viking* 1940, s. 107. ²² *Førhistorisk og folkelig draktskikk*, *Viking* 1944, s. 284—290. ²³ *Viking* 1940, s. 106. ²⁴ *Viking* 1940, Pl. X. ²⁵ Sigfrid Svensson: *Förhistoriska och medeltida traditioner i nordisk bondedräkt*. *Nordisk Kultur*, Bd. XV B. *Dragt*, s. 125 f.

- 26 Birka III, s. 149—50. 27 Brøndsted I. c. 28 Skånes folkdrakter s. 89.
 29 Bildsteine s. 78. 30 Hans Dedekam: Baldisholteppet. Kra. 1918, s. 41. — Thor
 Kielland: Om dragt og mote i middelalderens Norge. Ab. 1926, s. 15. 31 Viking
 1944, s. 283 f. 32 Ifølge velvillig meddelelse fra fil. lic. Bertil Almgren, Uppsala.
 33 Dedekam I. c. s. 51. 34 Kalkmaleriet fra Give kirke på Jylland. 35 Dragt s. 38.
 36 F. R. Fowke: The Bayeux Tapestry. London 1875, s. 113. 37 Kleiderkunde s. 117.
 38 Fredrik Paasche: Norsk litteraturhistorie I, s. 201. 39 Birka III, s. 144.

Kapitel V.

I. ¹ Se Birka III, s. 138 f. ² Se min artikkel Vernesfunnene og kvinnedrakten
 i Norden i vikingtiden. Viking 1945, s. 143 f. ³ Ved en feiltakelse har jeg i Viking
 1945 satt 60—70 funn. I virkeligheten er det bare 5—6 funn der det fins tøy ved
 spennene. ⁴ Se Førhistorisk og folkelig draktskikk s. 290 f. ⁵ T. 16136,
 Vernes, Stjørdal, N.Trøndelag. — C. 26936 Lammøya, Tjølling, Vestfold. ⁶ Samlingen
 i Stavanger, Trondheim og Bergen var ennå ikke tilgjengelige da dette gikk i trykken.
⁷ C. 22812, Holmen, Nomme, Andebu, Vestfold. ⁸ T. 10649—668. T. V. S. 1913,
 nr. 2, s. 16. ⁹ Ikke publisert. ¹⁰ Ab. 1900 s. 307. ¹¹ Hanna Rydh: Dos-
 formiga spånnen från vikingatiden. Stockholm 1919, s. 5. ¹² I. c. s. 130.

II. ¹³ Jobs. Brøndsted: Danish Inhumation Graves. Acta Archaeologica VII, s. 220.
¹⁴ I. c. s. 81. ¹⁵ I. c. s. 214. ¹⁶ Brøndsted nr. 32. ¹⁷ Brøndsted nr. 36.
¹⁸ Den såkalte „livkjole“, se J. S. Møller: Folkedragter i Nordvestsjælland. Køben-
 havn 1926. ¹⁹ Svensson: Dragt, s. 130. ²⁰ Funnene nr. 29, 44, 58, 81, 112,
 123, grav 6 og 129. ²¹ B. 6228, Veka, Vangen, Voss. B. M. Å. 1909, nr. 14, s. 24.
 — C. 5305—06. § 357—59. Haugen, Hedrum, Vestfold. Ab. 1870 s. 81. — Muligens
 det ene av de nevnte funnene fra Vernes. ²² V. J. G. s. 208.

III. ²³ De to runesteiner etc. s. 12 og Bjørn Hougen: Billeder og ornamentikk
 på norske runeminner fra tidlig middelalder. Norges innskrifter med de yngre runer.
 Oslo 1941, s. 167. ²⁴ Birka III, s. 153. ²⁵ Norske folks liv etc. s. 330. ²⁶ Se
 mer utførlig om dette i Vernesfunnene etc. s. 152 f. ²⁷ Str. 15 „Band yver herdar“,
 str. 26. „Dings var i bringa“. ²⁸ Beltet fra Setrang etc. s. 18 f. ²⁹ V. J. G. s. 133.
³⁰ C. 25093. ³¹ Rigsmål, str. 23 og Prymskviða, str. 16, Sæmundar-Edda i
 Sophus Bugges utg. fra 1867. ³² B. 6483, V. J. G. s. 205 f. ³³ B. 6228, V. J. G. s. 206.
³⁴ B. 7731, B. M. tilv. 1925/26, s. 22.

Kapitel VI.

¹ Se Nørlunds greie gjennomgåelse i Dragt, s. 4—9, og Broholm—Halds mer ut-
 førlige publikasjon i Nordiske Fortidsminder II, bd. 5—6. ² L. v. Post etc.:
 Bronsåldersmanteln från Gerumsberget i Västergötland. Sthlm. 1924—25. ³ Vorzeit-
 funde s. 14 og 29 f. ⁴ Rudolf Much, I. c. s. 189. ⁵ Kleiderkunde s. 116—17.
⁶ Kleiderkunde s. 116 og Dragt s. 36. ⁷ Dragt s. 36. ⁸ Lillian M. Wilson: The
 Clothing of the Ancient Romans. Baltimore 1938, s. 55 f. ⁹ Much I. c. s. 190.

- ¹⁰ Haakon Shetelig: Det norske folks liv etc. s. 89. ¹¹ Danmarks Oldtid III, s. 83.
¹² Sune Lindquist: Bronsålderns gåtor. Årsbok för Kungl. Hum. Vetenskapssamfundet
i Uppsala, 1944, s. 81. ¹³ l. c. s. 81. ¹⁴ Collingwood: Northumbrian Crosses
s. 156.

De viktigste forkortelser.

- Ab. = Årsberetning fra Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Oslo.
A. T. S. = Antiquarisk Tidskrift för Sverige.
B. M. Å. = Bergens Museums Årbok. Historisk-antikvarisk rekke.
F. F. T. = Finska Fornminnesföreningens Tidskrift.
S. F. T. = Svenska Fornminnes-föreningens Tidskrift.
Stav. Mus. Årsh. = Stavanger Museums Årshefte.
Tr. Mus. Årsh. = Tromsø Museums Årshefte.
T. V. S. = Det kgl. Norske Videnskabers Selskabs skrifter, Trondheim.
U. O. Årb. = Universitetets Oldsaksamlings Årbok, Oslo.
V. J. G. = Haakon Shetelig: Vestlandske graver fra jernalderen. Bergen 1912.

Anders Hagen og Aslak Liestøl:¹

STORHEDDER

Pl. VIII—XII.

I.

— — dei hele sikko i Storhedderè Skogsmennan',
Aar og ævorlege. Aa de va slik Hedderi, at du alli hev
set 'an. Han va plent som a Stoge. Tili va slett, aa
slett 'pivi, aa der va 'kji ko a Smøg ti smjuge, i Hedderè.
— — Aa Veggjo aa 'pivi va utkrota Bjønni aa Dyr aa
ellgamle Nomn.

J. Skar: Gamalt or Setesdal, bd. II, s. 108.

Etter hvert som natta og skumringa seg innover fjellene og alle de
takkete konturer og skygger gled over i enstonig grått, kom vi
fram til Svartepodd. Aldri har vel et fjellvann båret sitt navn mer med
rette. Det var ganske svart og stille. Lyden av en bekk framhevet
bare den store stillheten, men ringer av vakende fisk vitnet om at her
fantas liv trass i den dystre svartedaustemningen. I skumringa kløv
vi videre langs en bratt og kronglete sti på nordsida av vannet. Foran
oss — ikke langt borte så vi omrisset av Storhedderfjell forsvinne opp
i den ullne tåka; den gråkvite snøfonna nedunder berghammeren var
et godt øyemerke. I kanten av den lå hedderen som var turens mål.
Like før vi var framme tok det til med nordavind og regn.

Utpå dagen hadde vi startet fra Bjåen — en fjellgard og turiststasjon
ved Breivann øverst i Bykle, Setesdal. Turen hadde gått i temmelig
uvegsomt viddeleende i vestlig retning en 18—20 kilometer. Været var
grått, og småstreif av sol nå og da lyste bare lite opp i dette mørke

¹ Kapittel I og IV ved Anders Hagen, kapittel II og III ved Aslak Liestøl.

og i seg sjøl temmelig golde fjellterreng. Trass i at almanakken viste 25. juli og sommeren hadde vært tørr og varm, var det ikke langt mellom hver snøflekk, som ofte hadde karakteren av rene fonner enda vi snaut var høyere enn tusen meter over havet. Etter hvert som vi kom lenger mot vest ble snøflekkene større og flere, nutene brattere og vegetasjonen enda fattigere.

Før var disse fjell et framifrå godt veidelende — ennå i dag streifer her om småflokker med villrein, men av større økonomisk verd er tamreinen som samiske gjeterer tar hånd om.

Hist og her kan en finne dyregraver og butufter som minner om „gamletidas“ veiding — fjellet var jo for bøndene her mer enn halve føda. Ennå i dag må heiene yte sitt til livet og levemåten, om enn på en noe annen måte enn før; de er ikke bare „steinrøys og sveltihjel“.

Eller som Peder Claussøn Friis uttrykker det i sin Norrigis Bescriuelse i det avsnitt der han forteller om de øverste Setesdalsbygder hvor „de hafuer oc stor Hielp aff Vildt, som de skiude, saa som Elgsdiur oc Rensdiur, Hiorte oc Hinde, oc atskillige Slags Skougfugle, til deris Føde oc Underholdning.“

Særpreget for heieområdene her vest er de tallrike små og store fjellvann, bekker og elver og deres rikdom på fisk ennå i våre dager. Mens vassdragene ellers i store deler av landet vårt er så godt som helt eller mer enn delvis fisketomme, er det i enkelte av disse vann en ren „overbefolkning“, der ørreten nesten har utseende av et kjempestort stygt rompetroll. Kampen for tilværet har utviklet gapet ut over alle rimelighetens grenser på bekostning av kroppen ellers som nærmest er å likne med en tørre pinne. I flere vann derimot er fisken stor og fin. En behøvet ikke bruke lang tid eller mange heksekunster for å skaffe den nødvendige middagsmaten. Mulighetene var således store for den ideelle fisketur. Vår oppgave hadde riktignok samband med fangstlivet, men på en mer indirekte måte. Vi var dessuten på jakt etter større „vilt“ — Storhedder. Her skulle nemlig finnes både runeinnskrifter og tallrike dyretegninger risset inn på fjellveggen.

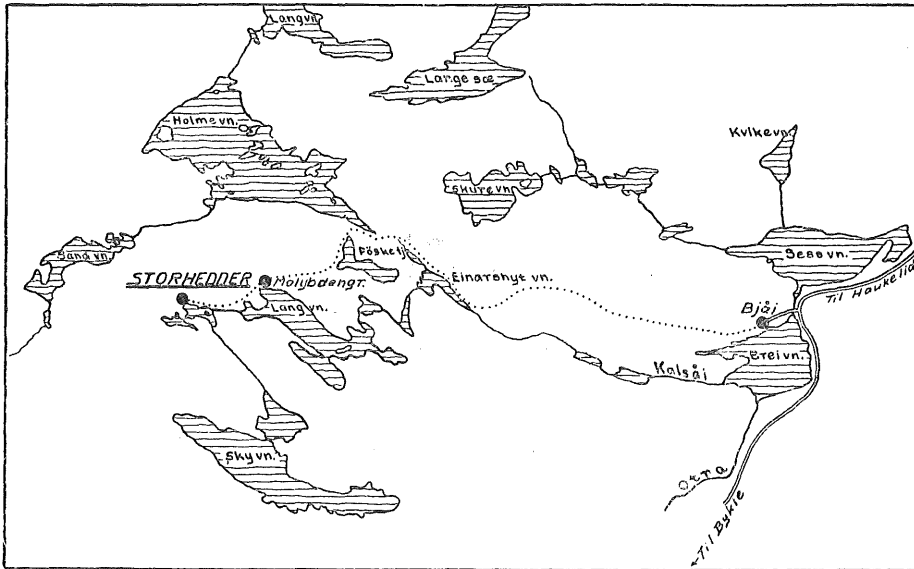

Fig. 1. Kartskisse over ruten fra Bjåen til Storhedder.

Stien vi hadde ruslet var egentlig ingen sti, men bare et utydelig far i lendet — kartet var heller ikke til å stole på sjøl om det nok kanskje hadde en viss likhet med terrenget. Således kunne en være fristet til å tru at disse fjellene var slik de alltid hadde vært — øde og ukjente — ikke bare av karttegnere, men også av teknikk og annet menneskeverk. Ved Langevann, et par kilometer før vi kom til Storhedder, traff vi imidlertid på sørgelige vitner om forsøk på teknisk ekspansjon inn i hjertet av de gamle veidemarken. Før forrige krig ble det anlagt en molybdéngruve her — flere hus, — brakker, laboratorium, opplagskur, maskinhall osv. ble bygget flere mil fra veg og folk, men etter få års forløp ble det hele nedlagt, og nå ligger alt slik det ble forlatt. Inne i gruvegangen sto ennå vaggene halvfylte på sine skinner — i kontoret lå bøkene oppslått, mens utstyr i brakkerom, kjøkken og lager stinket av mugg og råte. En måtte uvilkårlig minnes

Kittelsens skildring av svartedauen mens en ruslet rundt mellom disse „moderne arkeologiske“ minnesmerker over maskinalderens kultur.

Storhedder svarte på alle måter til forventningene. Sjøelve hedderen var en meget stor hule som ligger under og mellom store issprengte stein dypt inne i den bratte ura. Inngangen heller bratt nedover og er vanskelig å finne for ukjente folk (Pl. IX, fig. 2), men når en først er kommet inn og ned er det romslig nok. (Pl. IX, fig. 3.) Både gulv og tak er slette, og høyden varierer til bortimot et par meter. Gulvflaten er om lag en 20 kvadratmeter, og den har nærmest et rombisk plan. Skars beskrivelse er knapt noen overdrivelse når han sier om hedderen at „han va plent som a stoge. Tili va slett, aa slett 'pivi —“. I eldre tider har det vært bygget opp sengeplasser langs veggene, men disse så vi nå knapt spor etter — stedet spiller da heller ikke noen rolle lenger som tilholdssted for jegere, hesteleitere eller andre fjellfarende folk. Det er mannsaldrer siden „dei hele sikko i Storhedderē Skogsmennan’“.

Dagslyset slipper ikke inn i hulen; uten varme på ildstedet ligger den stappmørk og dyster, men med god bålvarme kunne en neppe finne lunere, tørrere og på sitt vis hyggeligere natteleger i høg-fjellet. Flere netters opphold der i snøvær og storm skaffet oss den erfaring.

Skar forteller at det „aa Veggjo aa pivi va utkrota Bjønni aa Dyr aa ellgamle Nomn“. Dette holder ikke stikk. Den eneste dyretegningen vi fant her i hulen var et tydelig innrisset bilde nærmest av en bokk, og denne var ikke risset inn på veggen, men imot all vane og fornuft var den plasert på takflaten. Av større interesse når det gjelder krot av disse „Dyr og ellgamle Nomn“ er „Skutesteinen“ som ligger en 15—20 m lenger nede i ura nærmere vannet. Illustrasjonene (Pl. VIII, fig. 2 og Pl. X, fig. 1 og 2) gir et godt inntrykk av denne kjempestore steinblokken som engang har rast ut fra det hengebratte Storhedder-fjellet ovenfor. Blokken ligger slik til at den danner en utoverhengende vegg mot nordost som skjermer mot regn og sludd samtidig som en

noe mindre steinblokk rett i nord sammen med Storheddernuten gir ly for uværsvind og kald trekk fra vest og nord.

Fra Skutesteinen er det bare et pileskudds avstand ned til vannet, og terrenget er jevnt hellende mens det ovenfor er fullstendig uframkommelig i den bratte og storsteinete ura. På denne måten blir det bare en ganske smal passasje langs vannet som er framkommelig. Her har vi derfor uten tvil årsaken til at jegerne i alle år i eldre tider holdt seg i Storhedder. En ting er at de her hadde godt nattely, viktigere var likevel at reinen på sine faste vandringer måtte passere tangen mellom vannet og Skutesteinen. På Pl. X fig. 2 ser vi nettopp en reinsflokk dra forbi langs dette trange farete. Fotografiet er tatt en kveldsstund sist sommer av Aslak Liestøl. Godt skjult for vær og vind og vaktstom rein kunne veidemennene ligge og speide etter bytte. Når den så på sine vante vandringer kom langs stranda var det en enkel sak å sende skudd på skudd inn i flokken. Enten det nå var med pil og bue, armbrøst eller krutt og kule var holdet neppe for langt for en trent skytter. Det forundret da heller ikke at det på sida ut mot vannet og dyretråkket var bygget opp en lav mur — *et bogastille*, som en ennå kan se restene etter, noe som kommer tydelig fram foran på Pl. VIII, fig. 2 og Pl. X, fig. 1 og med veidingen som bakgrunn får også de mange innskrifter og dyretegninger på den utoverhengende steinveggen sin aktuelle forklaring. Slike bogastille som ble bygget på strategisk vel valgte veideplasser som samtidig ga ly for vær og vind er vanlige i alle våre reinsfjell, og teknikken har sitt opphav sikkert så langt attende som reinsjakt med bue har vært drevet. Som en parallell til forholdene ved Storhedder kan det være nok å nevne et døme fra Hardangervidda, hentet fra Rikard Berges bok om Vinje. „Nord i Bærbuskardet er soleis ein stad som heiter Bogastiddi (Bogastillet), der ein slik skyttarbenk er oppsett millom ei tjørn og ein nut, ein stad der dyri var nøydde til å fara.“¹

I de dagene vi bodde i hulen og drev våre undersøkelser av tegninger og innskrifter hadde vi et forrykende sensommeruvær med regn og snø

og kald blåst — men Storhedder ga så pass ly at arbeidet kunne bli gjort, men vondt var det. (Pl. X fig. 1.) Selv om fornøyelsen nok var noe blandet innimellom var det likevel en opplevelse å holde til på dette rare sagnaktige sted nettopp som fjellene viste seg fra sin vrangste og mest trolske side. Slik var det kanskje dengang Salmund Breivi skjøt trollbukken Ringeball „nord i Svartepodd“ og seinere fikk besøk av sjølveste stortrollet best som Salmund hadde køyet for natta i Storhedder. Slik som Johannes Skar forteller.²

Salmund Breivi va so Gjetors go 'n Skogsmann'e. Eigaang 'an va av ette Reinè gaadd' 'an so fæl 'n Bukk'e — det va nor i Svørtepødd; Raggji va so langt, 'an drog de ette Markjinn'. Salmund la fram aa skaut Bukkjen. Men daa 'an kaam innat o, daa fælt' 'an; slik Avluts Gjerningji ha 'an alli set. I Øyro ha 'an so overs ven 'n Ring'e; han tottest vera lit som Sylv; men ko Slag som va i o — de kunna alli Menniskjin aahende.

Salmund flette Bukkjen aa luta 'an sund'e. Kjøti mura 'an ne i a Ur. Hui tok 'an me si hit i „Storhedderen“, av di der helt 'an seg um Netann' — — — —

Salmund notta seg som vani. Hui sveipt' 'an aa la punde Hovui aa bar i sova. Daa kadda de so greidt o' Kaapaar'e-nutè: „Ringeball, Ringeball Stuten!“ sa de. So svøra de o' Storheddère-fjødd:

„Ringeball e kvæst'e paa Storheddèrhalsè idag,“ sa de.

„So ska eg snart finne Skjyttaren“ grøyste de i att imote.

„Nei du maa inkji; Sløkjepipa 'ass fis aat deg!“ sa de — av di der bregda Ausmannmaal atti Maali.

Daa høyre Salmund, me der kom eit stigandi so trykkjeleg aa tungt aa la inn Smogji.

„Ser du Tranten min“ sa de.

„Nei“ sa 'an Salmund; „men tukke di bet'e fram, so ser eg deg“, sa 'an. So spure de att'e:

„Ser du meg no,“ sa de — Augo vaare som Mundlaugji.

„Ja no ser eg deg,“ sa Salmund aa kasta Byrsunn' attive Hæri aa skaut. Skrymsli illvaala aa humra ti ne Liann' aa ut i Rauvatn, so Vassgövi sto; der va 'n Susl i Vatnè, som va 'kji me Maati.

Daa lo de seg so godt i Storheddèrefjòdd:

„Va de 'kji de eg sa'i, at Sløkjepipa 'ass feis aat deg!“ sa de.

Kjøti fekk Salmund inkji godt av. Daa 'an sill klyvje de heim, daa va de burti.

II.

Denne saga om trollreinen og Salmund Breivi er det dei plar kalla ei mytisk segn; men det er òg eit historisk innslag i henne. Ho går om namngjevne menn på veiding i kjende reinsstrok. Ein variant av segna vart oppteikna alt i 1847 av Jørgen Moe etter Gro Torjusdotter i Valle; men ho kallar skyttaren Gullstein Breivi.¹ Vi ser såleis at saga har vori knytt til fleire av Breivi-mennene. Det er heller ikkje så rart at ei slik segn fylgde ætta og vart knytt til nye menn. Skyttarsegner var mykje omtykte og jamleg fortalde. Segnfigurane var gjerne heiegardsfolk som budde langt frå bygda og ferdast mykje inne i fjellet; og dei fleste har sikkert hatt stort ord på seg som skyttarar lenger ut i dalen. Den „Gamle-Salmund“ som Skars sogemann mintest, har alt fått segnhistoriska dimensjonar den tid då Skar samla gamalt; det kan vi sjå i fleire av Skars utrykte oppteikningar. Det er som det skulle liggje til Breivi-ætta å vera gode skyttarar; det hørde liksom med når ein budde oppunder fjellet.

Det kunne vera forvitneleg å sjå kor mykje tradisjonen er å lite på når det gjeld denne ætta. Kvålen har drøft spørsmålet,² men eg trur det kan ha si interesse å taka det opp att. Vi veit i grunnen ikkje så mykje om Breivi-ætta frå tradisjonen, og det er berre ætte-tavla som kan kontrollerast med samtidige kjelder.

Jørgen Moe legg til etter å ha fortalt segna om Gullstein Breivi: „Og denne historie er sand for Gro har hørt den af en kone, som var gift med Gro's farbror, hun hed Margit; og Gullstein var hendes bedstefar.“ Om Salmund hermer Skar etter sogemannen: „De e kalleg

lengji no, si Salmund Breivi va aa Vangji. De e so lengji sia, at 'an va Langgoffair aat Langgoffair 'ass Gamle-Salmund, aa han fór de Bil eg tólte ti vera vaksen, aa daa va 'an femaahallfemsentjuge Aar gaamaal'e.“ I ei av original-oppteikningane til Skar vert skyttaren kalla Salmund Knutson Breivi, fleire variantar nemner ein bror Gunnstein, medan andre kallar broren Alv. Meir veit ikkje tradisjonen å fortelje om ætta.

Brukar vi den vanlege metoden og reknar ny ættled for kvart 30de år, og tenkjer oss at Gamle-Salmund døydde ein gong mellom 1860 og 1880, kjem vi til at Salmund i segna må vera fødd ein gong i tida 1585—1605. Kvålen må her ha gjort eit mistak når han etter eit liknande reknestykke stansar opp ved Salemon Torgiessøn som er 17 år i 1666. Det høver betre med den Sallemand Breuj som er nemnd som gardeigar i manntalet for straffeskatten etter Kalmarkrigen 1612. Ein kan kontrollere dette reknestykket ved å fylgje ættledene attover frå Gamle-Salmund. Folketeljningane frå 1801 og 1865 kjenner berre ein Salmund som kan høve med alderen. Det er Salomon Snæressøn på Tveiten. Han er 91 år i 1865 og mor hans heiter Margithe Salomonsdatter og er fødd i 1735. Ho er sikkert identisk med den Margit som var gift med farbror til Gro Torjusdotter. Far til Margit er då Salomon Gundstensen på Brevig som vi finn i restanse-registra i 1740-åra. I fute- og lens-rekneskapene for Robyggjelaget kan ein så fylgje ætta attover. Gunnsteen Salomonsen, far til Salomon, er vel den same som Gullstein i segna. Gunnsteins far er den førnemnde Salemon Torgiessøn. Han er fødd i 1649 og død like før 1711; manntalet for skoskatten fører opp Enchen Gurj med sonen Gunsteen. Torgeir Breivi, bestefar til Gunnstein, er fødd i 1617. Han er sikkert son til den førnemnde Sallemand, og har kalla son sin opp etter faren. Skal ein tru tradisjonen heiter far til den eldste Salmund, Knut, men det er heilt usikkert og vi har ikkje hjelperåder til å prove det.

Som vi ser har vi her å gjera med fire Salmundar. Etter tradisjonen skulle ein tru at Storhedder-segna frå fyrsten var knytt til den eldste Salmund. I den lei peikar òg det faktum at så å seia ordrett same

segna er fortald om Dyre Vå, ein annan storskyttar og fjellmann som var fødd i 1585.³ Det er rart å sjå kor rikleg det er med segner kring mennene frå det 17 hdr. Dei fekk i tradisjonen ei evne, større enn i nokon annan tidbolk, til å suge til seg vandresegner. Men denne saga er seinare knytt til Gunnstein òg, og han levde fyrst på 1700-talet. Ein er freista til å tenkje seg to tradisjonsgreiner, ei der segnene har samla seg kring Gunnstein, og ei der dei har haldi seg kring Salmund. Men materialet er for tunt til at ein kan få nokor avgjerd om det.

Om vi såleis ser at segna om trollreinen ved Storhedder er fortald om ein historisk person, så er likevel innhaldet som nemnt reint mytisk. Vi har her å gjera med eit heilt kompleks av vandresegn-motiv som er sett saman til ei forteljing og sidan knytt til fleire menn, t. d. Dyre Vå, Salmund og Gunnstein Breivi og ein Ståli Dyreskyttar.⁴ Det er sers vanlege motiv vi finn att her. Tussestuten som vert skoten og sidan kalla på frå berget, er kjend over heile landet. Stuten vert ombytt med rein, elg, bjørn eller melrakk, men elles er det den same segna. Mest kjent er vel motivet frå Asbjørnsens Huldre-eventyr, i forteljinga om Per Gynt. I variantane frå Sætedal og Telemark vert tussestuten kalla Ringål, Ringar eller Ringeball, og i øyra har han ofte ein ring som det er noko sers med. Motivet med trollet som stikk hovudet fram og spør, kvernknurr-motivet kunne vi kalle det, er sers vanleg. Det òg finn vi att i forteljingane om Per Gynt. Sameleis er det med skorten på medkjensle hos dei andre trolla; det er eit motiv som stadig fylgjer med i trollsegnene. Vanleg tru var det òg, at ein laut bera seg åt på ein serskild måte når ein skulle drepa eit vette, elles kom det til å gå ut over ein sjølv. Det finst mange variantar av det motivet;⁵ Per Gynt t. d. ville ikkje skjote det fjerde skotet på Bøygen, for han visste at det ville ha råka han sjølv.

Heile segna om Salmund løyser seg såleis opp i einskilde velkjende vandremotiv. Men det at segna har vori fortald om ein namngjeven mann, har gjort henne meir truverdige og har styrkt folk i trua på troll og andre vette. Vi kan no vanskeleg gjera oss nokon klår tanke om

kor gjennomsyra livet i gamle dagar var av truer. „Dei hadde so mange Truer; der var Tru med alt som gjekk dei til“,⁶ seier Skar ein stad, og ein annan stad, „Og mange andre Truer hadde dei; der kjem ingen i hug kor mange der var, der var Tru med alt dei gjorde“.⁷

Truene som knyter seg til veiding og livet i høgfjellet lyt ein kjenne til for å få eit nokolunde rett bilete av det miljøet skyttaren kjende seg i når han låg der inne. Her kan eg nemne berre nokre av dei vanlegaste. Under gransking av segner vil ein snart leggje merke til at det oftast er folk som arbeider eismale utanfor garden som opplever møte med vette. Det er myllaren i kvernhuset, tømmerhoggaren eller kolbrennaren i skogen, budeia og skyttaren i skogen eller på fjellet. Psykologisk er det lett å forklåre korleis einslege menneske med ein storfelt natur like inn på seg hadde lett for å oppleva uvanlege ting. Og dette er sikkert ein av grunnane til den ålmenne førestellinga at di lenger ein kom burt frå folk di fleire og meir pågåande vart vetta.

For veidemannen var det avgjerande å stå seg godt med dei underjordiske, eller vita om ymse rådgjerder til å sikre seg mot skadeleg innverknad frå deira side. Det kom av at bergfolket rådde for viltet, som på ein måte var husdyra deira; reinen som Salmund skaut, var stuten til trollet i Koparnuten, og den bjørnen Per Gynt skaut, vart av trolla kalla „galt“. Sume dyr som trolla tykkjer sers vel om, er forgjorde så skyttaren lyt nytte serskilde rådgjerder for å felle dei, såleis som tilfellet er med bjørnen i Per Gynt segna. Men skyt ein slike kjeledyr lyt ein vente seg hemn frå bergfolket, det er eit motiv som går att i alle slike segner.

Av reint magiske rådgjerder for å skaffe seg god veidelukke, kjenner vi mange. Ei svartebok rår til å ha hjarta og lever av ei flaggermus i blyet når ein brær det; då vil kula høve det ein siktar på. Ei onnor svartebok gjev den råda at ein skal ha vigd jord mellom ladningen og kula. Den eldgamle magiske åtgjerda, å bøye seg og sjå mellom føtene sine,⁸ kunne òg vera til hjelp. I samband med dette lyt ein òg sjå den råda å sjå på viltet gjennom eit hol i eit bein for å

klumse det;⁹ like eins skulle det hjelpe å gå baklenges i ein ring før ein drog ut. For å få børsa til å gå visst, kunne ein skjote på eit altarbrød; denne trua er spreidd over heile landet. Men børsene kunne bli forgjorde, anten av viltet eller av folk som ville ein vondt; akta ein seg t. d. ikkje, men skaut etter ein trollhare, ei skjor eller ein raudstjert, så var børsa øydelagd. Ei forgjord børs var ingen ting å ha, ho „slo ikkje dautt“, ein kunne skjote tvert i gjennom viltet og det var like friskt. Men det var råd med dei forgjorde børsene òg, ein kunne gjera dei gode att på fleire måtar. Vanleg tru var at ein skulle drive ein levande orm inn i børs pipa og skjote han ut att. Vi har fleire fråsegner om at folk har freista denne rådgjerda med godt resultat; men det kunne gå gale, slik Skar fortel: Ein mann skulle rette børsa si, fekk ein orm i og skaut „men det small inkje, han tottest inkje høyra ko ein liten sjug. Sidan aldri noko ting. Han tottest vakna upp som or ein svevn. Han var so sturd i kroppen som var han dengd, og i herdar og mjødmar kjende han slik svide og verk, at han var mest galen. Byrsa var kvorvi bort. Per gådde noko flisar av jarn der og kvar utyver marki. Han glåpte seg fortenkt.“¹⁰ Andre måtar å rette børsa på var å smøye henne under ei jordfast torve, eller sikte gjennom ein ring av bjørkekvister. For å tryggje seg på førehand mot slik forgjering la dei t. d. tre byggkorn i låsen. Gjekk ein på veiding ein helgedag, vart det slutt på skyttarlykka; like eins gjekk det om ein drap meir enn ein kunne nytte, eller for hjartelaust åt med viltet.

Dei tok varsel av mange ting. Møtte dei eit kvende når dei drog på veiding, var det ikkje nokon serleg fangst i vente, og hadde ho føreklæ på seg kunne ein like godt snu med det same. Derimot var det eit godt merke at ramnen fylgde veidemannen og liksom bia på noko; men skreik han var det lita von. Ramnen varsla bjørn og ulv med å kaste på seg i lufta og klunke. Vindretninga Mikkjelsmessdagen gav varsel for heile året, for var det sønnavind mana finnane til seg all storfuglen.

Ulven var, etter folketrua, den fårlegaste og uhyggelegaste skapningen på fjellet og i skogen. Fekk han sjå inn i børs pipa ville skotet klikke, og børsa ville vera nyttelaus sidan. Han var meir enn andre dyr i samband med overnaturlege skapningar. Andre villdyr var berre buskapan til trolla, men ulven var eit aktivt illvette, som på ein mystisk måte var å jamstille med troll og trollkjerringar.¹¹ Det var ei vanleg tru over heile Norden at ulven kunne klumse folk og fe. Peder Claussøn fortel det slik: „naar Wlffuen seer Hyrden eller Hund som vogter Fæ, førend de see hannom, daa fordriffuer hand dennom med sin kalde forgifftige Suem at de bliffue hese, at Hyrden kand iche raabe oc Hunden iche giø, oc daa siger mand paa Norsche at Wlffuen klunsete dennom.“¹² Ulven var grå, det tydde òg på at han hadde serleg samband med vette. Det råde tabuførestelling kring namnet hans. Johannes Skar fortel: „Og der var eit ordtøke: „Der 'an vare nemd, e 'an stemd“ sa dei. So kalla dei han aldri med rette namnet, dei kalla han „Gråbein“ og endå tidare „Troddi“.“¹³ At han vart kalla troll, syner tydeleg sambandet med vetta. Frå norrøn tid kjenner vi liknande førestellingar. Jotnane var ofte „i vargs likjum“, gygrene reid på ulvar og hadde ormar til taumar, og trollkjerringane tok på seg ulveham når dei skulle trolle. I Gulaþingslög fann dei det turvande å lyse ulv og bjørn fredlause. Lova seier (punkt 94): „biorn ok ulfr skal hvervetna utlagr vera.“ Ulvane i høg fjellet skal etter Peder Claussøn vera „iche nær saa stuore, men vildere og verre,“ enn vanlege skogsulvar. Han kallar desse ulvane for „Fieldschreder“ eller „Fieldschriter“.¹⁴

Det kan hende sume vil protestere mot at eg såleis vil bruke truer som for ein stor del er oppskrivne i vår tid til å gjeva ein bakgrunn for tolkingar av teikningar og innskrifter som må vera mange hundre år eldre. Men ein lyt koma i hug at det er den same kulturen vi har å gjera med. Grunn draga i truene finst like eins i fleire land, og det er all grunn til å tru at dei har haldi seg tolleg ubrigda. Før børsa kom i bruk har liknande truer som dei eg har nemnt vori knytte til

skotvåpna dei hadde då, spjut og pil og boge. Vi kan berre minne om „Gusisnautar“, dei pilene som Orvar-Odd hadde.

Kjennskap til veidemagi og truer om dyr er ikkje nok til å gjeva oss noko verkeleg bilete av korleis folk såg på livet i høgfjellet. For å få ein klår tanke om det lyt vi gå til den kunstnarleg utforma folkediktinga. Det ligg ein serleg dâm over skildringane frå storheiane. Det storfelte ved høgfjellet og kjensla av kor liten mannen er, har alltid sett fantasien i sving. Det er ofte stemningar med noko av vinter, storm og uver over seg som gjev seg uttrykk i den folkelege diktinga om høgfjellet. Eit gamlestev frå Telemark gjev stemninga i selet der den einsame mannen sit verfast om vetren:

Hurdi nurkar i kallom jønne
og joklane heng ikring;
eg totte lenger den vetrenotti
hell halve alderen min.

Dei kjende Uleva-steva har same dâmen. Mannen ligg på fjellet om vetren og ynskjer seg heime:

Austa rek'e, skyi skjek'e,
og den kalle mjølli driv;
be're var det heime vera
skjemte seg med sitt viv.

Austa rek'e, skyi skjek'e,
de driv so kaldt i heie;
be're var det heime sitje,
dei frosne tæ'ne tøye.

Be're var det heime vera,
skjemte seg med sin hest,
hell vera i Ulå-vae,
når det blæs'e av nordvest.

Eller ei enkel naturstemning som denne, ei klår kald vinternatt med renneføykje på ein flå bergrygg inne på Hardangervidda:

Eg var meg ut på Glaheims bergje,
de føykte og de dreiv;
då hørde eg den kvite bikkja
i måneljose gøy.

I desse versa er det lengten og det storfelte og noko uhyggelege ved naturen som er skildra, men inne i denne fjellheimen levde det ymse slag vette, og dei var med og la sin serlege dâm over naturførestellingane. Dette kom òg til uttrykk i folkediktinga. Vi kjenner det best frå folkevisene, og då serleg trollvisene. Diktaren har nytta fleire rådgjerder for å gjeva den rette stemninga. Fjella der trolla held til får målande namn, som med ein gong gjev den rette trolske råma: Juskeheii, Jokleheimen og Skumeheii. Ein høyrer då med same kva slag skapningar ein kjem i lag med.

Eg va' ei gång på Juskehei,
eg kringa kvor den stein;
jutuldotteri narra meg,
eg hitta 'kje vegjen heim.

Rysen sit i Jokleheimen.
Han rister sitt skjeggi kvite.

I andre viser vert ein for kvart vers mint om kva som heile tida ligg bak:

Hu! det regner og det blæs,
for langt nord i fjello
djupt under hello
der leikar de!

Nokor klårt utforma førestelling om korleis det var i bustaden til trolla hadde ikkje dei gamle, men det vanlegaste var å tenkje seg at

dei sat under hellerar. I dei gamle norrøne sogene, serleg fornaldar-sogene, vert det rett som det er fortalt om kjemper som møter troll under hellerar; og i trollvisene som i stor mon byggjer på fornaldar-soger finn vi det same. I visa om Kappen Illugjen er det slik:

Kongjen ligg i havet nord
den lange jolenott;
han fekk inkje varmen kveikje
fyr knjoskje de var rått.

Kongjen leitar med langskipe
jolenotti den dyre,
då blei han var'e bjartan ellen
nord under helleren lyse.

Og der under helleren sit gyvre-mori og karar i elden. Men den trolske stemninga er sterkare i dei få versa vi har att av visa om Gonge-Rolv. Han er aleine og det er kaldt og gruste og mørkt. Han fryser mest i hel for han fær ikkje kveikt eld. Då kjem han framom ein heller:

Han kom seg unde Trolle-fjello
der såg han den ellen brenne:
„Anten d'er troll hell kriste folk,
so sko eg inn-unde renne.“

Han skreidde seg fram med heller-munnen,
der såg han dei gneistane fjuke:
„Anten d'er troll hell kriste folk,
so sko eg inn-unde smjuge.“

Gonge-Rolv drog til helleren,
som han såg de rjuke;
møtte han den skumegyvri,
ho ville honom sluke.

Den som låg i Storhedder måtte tumle med tankar om troll og tussar. Her låg han milevis frå næraste gard. Han var midt inne i heiane i eit uvanleg lende, der det var grunn til å tru at all slag styggedom heldt til i nærleiken. Her var det mykje vilt og godt fiske. Reinsflokkane var store og gjekk tett og ulvane var mange og fårlege, så det var klårt at ein var nær ein av midstadene i trollverda. Det rare grjotet i berget her inne tydde på det same, og bratte svarte ufser og raude urder låg rundt omkring. Dvergsmide og torebloygar kunne ein finne, og tung malm. Alt tydde på at her var noko sers, og som alt anna som ligg langt burte eller vanskeleg tilgjengeleg hadde det vaksi i bygderødene, og fått dimensjonar utover det vanlege. Ei minning om desse førestellingane har vi kanhende i oppteikningane til Peder Claussøn. Han kallar desse heiestrekningane for Joglefield eller Jocklefield,¹⁵ og det er eit av dei tre høgaste fjell sør for Dovre; dei to andre er „Guste Øfuerst i Tellemarcken“ og Fuglefand i Quindhærrit. Namnet Jokle fjell kan eg ikkje finne i bruk for desse heiane i våre dagar.¹⁶ Det kan då vera eit av dei vanlege namna på trollheimen som ein gong har vori nytta som eit samnamn nettopp om denne heiestrekninga av di her var så mykje trolskap.

III.

Runeinnskriftene i Storhedder finn vi på Skutesteinen. Dei er rita på veggjen under skuten, der ein kan stå i livd for regn. Steinslaget er etter måten blautt og lett å skjera i. Likevel er alle rit grunne og veike. Det kjem i mange tilfelle av forvitring; steinslaget er lite varig, og det er den store skuten som har gjort at det har haldi seg så pass som det har. Delar av stavane kan likevel sumestader vera heilt burttærde. Andre stader derimot har kalkvatn, som har sigi or steinen lagt eit jamt og tunt, gjennomsiktig kalklag over steinyta og på ein måte verna teikningar og runer mot forvitring. Dette er tilfelle med innskrift H. Men det er ikkje alle stader kalken har vori nyttig.

I sprekker i steinen har han samla seg i større kvite ugjennomsiktige klumpar, som har gjort både skrivning og lesing vanskeleg.

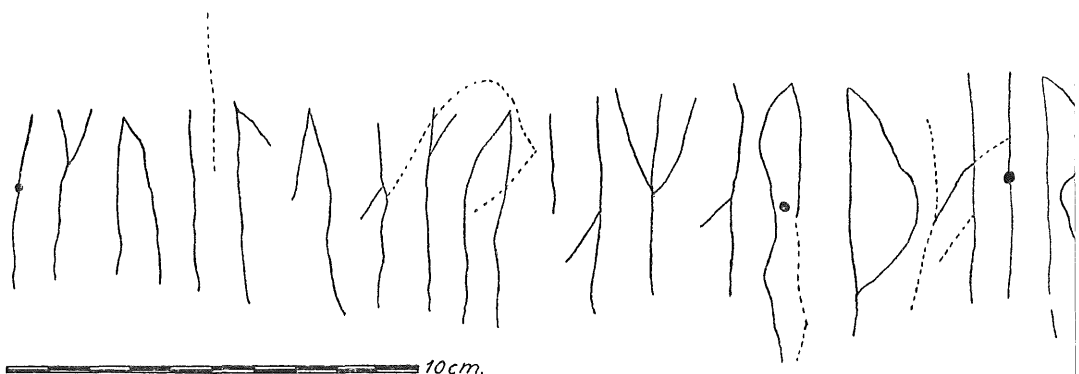
Etter det ein sauegjætar fortalde, var det i byrjinga av krigen ein mann frå Stavanger i Storhedder. Han hadde sett på runene, og, av uviss grunn, streka dei opp med blyant. Fleire av innskriftene, mellom andre A, var opptrekte på denne måten. Dette gjorde det vanskeleg å avgjera kva som hørde til stavane og kva som var tilfeldige rit. Av same grunn var det ikkje nokon mon i å fotografere utan oppkriting, ein ville ikkje kunne skilje blyantrit frå det som var ripa i berget.

Til dei vanskane med lesinga eg har nemnt her kom det dårlege veret vi hadde dei dagane vi var der oppe. Regn, vind og kulde gjorde at vi ikkje kunne arbeide så lange stundene før vi laut stanse og få vermt fingrane att på eikor vis. Alt dette gjorde at eg fyrste gongen ikkje fekk gjort granskingane så vel som eg hadde ynskt. Men andre gongen eg var der, sumaren 1947, var det godt ver og sol; likevel var det ein sur vind som gjorde arbeidet vanskeleg. Eg fekk då morgonsola inn på innskrifflata og kunne kontrollere dei tidlegare kalkeringane. Det var ikkje turvandé med nokor retting, berre i K kunne eg gjera nokre små tillegg.

A.

Innskrifta, som er på 33 runestavar, er 54 cm lang og er rita i ei høgd av omlag 165 cm over golvet. Avstanden frå byrjinga til venstre kant av veggjen er 170 cm. Fyrste rune er 47 mm høg, men stavane vert stadig lenger ut gjennom innskrifta og dei siste er 70 mm høge. Vel halvparten av innskrifta er på ei nokolunde slett flate på veggjen, men ved runene 20—21 tryt den gode steinen og resten av runene er difor ugreie, grunnare og utydelegare i det heile. Dei fleste runene i innskrifta er klare og ikkje til å taka i mist av, berre nokre få er tvilsame og treng nærare utgreiing.

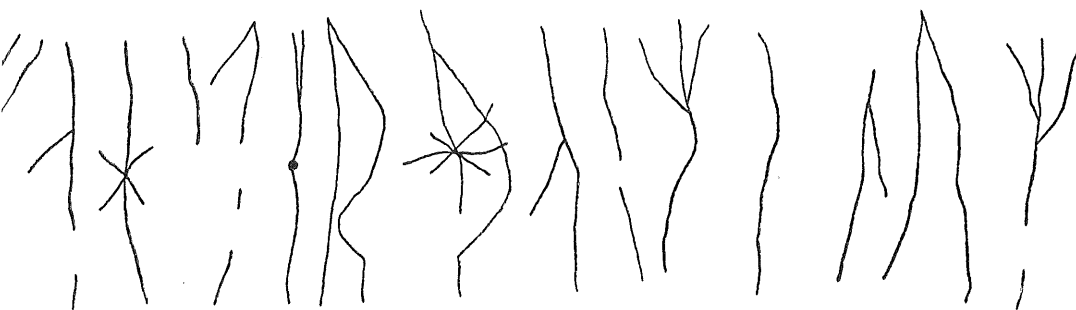
Rune 9 er vende-rune for ð. Over høgge grein går ein skråstrek oppover mot høgge, etter ein knekk held han fram i ein boge rundt 9

gjennom toppen av 8 og ned til midten av 7. Det ser ut som denne streken er nyare enn innskrifta.

Rune 14 er rita akkurat omkring ein sprekk med fleire større kalkklumpar. Dette har gjort at runa har vorti svært ugrei, både av di runemeisteren laut taka omsyn til klumpane og av di det sidan den tid har komi meir kalk og klumpane har vaksi. Mesteparten av nedre halvta av høgre grein er dekt av slike klumpar. Midt i runa, mellom greinene, er det eit hol av same type som i runene 1, 17 og 24, det vil seia eit hol som er bora heller djupt med ein smal odd. Punkteringa fører tanken mot den stugne η runa som i England og Sørskandinavia var teikn for ein γ - eller \emptyset -lyd.¹⁷ Denne runetypen er ikkje vanleg i Noreg. Eg veit ikkje om andre døme på han her enn i ei innskrift på ein likstein frå Sylling kyrkje i Lier. Der skulle han stå for konsonantisk z i ordet *hvilir* i motsetnad til vanleg η i *gub*; men steinen er komen bort no, og avskriftene er dårlege så det heile er noko tvilsamt. Punkteringa av rune 5 i Dynna-innskrifta har sikkert komi til seinare.¹⁸

Rune 16 er litt tvilsam. Kvisten som er noko utydeleg held fram på andre sida av staven, men er her endå veikare. Det er òg spor etter eit rit under den fyrste kvisten slik at det kan ha stått \mathcal{A} .

Størst vanske veld rune 26 som ser ut som ei binderune av p og * med ein ekstra strek vassbeint gjennom krossen. Dette teiknet vert seinare drøft utførleg, men førebels transkriberar eg det med $\widehat{p}h$.

Overført til dei tilsvarande latinske bokstavane ser innskrifta slik ut:

⁵ ¹⁰ ¹⁵ ²⁰ ²⁵ ³⁰
 ekuiltakusamay \widehat{p} aerfahster $\widehat{p}h$ aiminum

Byrjinga løysest lett opp i det personlege pronomem *ek*, „eg“, og ei eller onnor form av verbet *vilja*, „vilja“, eller av verbet *villa*, „forville, føre vill“. Mest nærliggjande er det å lesa uil som 1 p. s. pres. ind. av *vilja*. Men dette tykkjest ikkje å føre fram. Vi kan få ek uil tak-, som kunne vera ei fin byrjing, men ein kan ikkje få til nokon rimeleg infinitiv. Det syner seg lettare å løyse opp innskrifta bakfrå, vi går difor førebels ifrå dette problemet for å koma inn på det frå ein annan kant seinare.

Sist i innskrifta har vi inum. Denne runefylgja må helst vera dativ-endinga til anten eit pronomem eller eit substantiv i bunden form. Ein kunne nok lesa minum som norrønt *minnum* av *minni*, „minne, evne til å hugse; det som ein minnest“, men det kan eg ikkje få til å høve inn i konteksta. Binderuna er det vanskelegaste punkt i innskrifta. Den einaste oppløysinga av runefylgja er $\widehat{p}h$ a eller er $\widehat{h}p$ a som eg kan tenkje meg er er $\widehat{p}h$ a, alle andre gjev umogelege lydkombinasjonar.

Men dette synest heller ikkje å vera rett, vi kan ikkje få plasera *þorn*-runa, og lyt difor gå ut i frå at ho er eit feilrit eller er sett der av andre grunnar. Tek ein * av binderuna får ein haiminum som er dativ, bunden form av norrønt *heimr* „heim“. Dativen ville lettast kunne forklárast som styrd av preposisjonen *í*, men nokor rune som kunne tydast slik står ikkje der. Eg skal seinare gjera greie for korleis ein kan løyse denne vansken, førebels lyt vi setje inn *í* utan vidare. Runene 22 og 23 kunne vera superlativ-ending, spørsmålet vert då kva som er stomm i denne superlativen. Den rimelegaste staden å setje ordskil vert mellom runene 18 og 19. Vi får då fahst som kan vera ein skrivemåte for superlativ av *fagr*, „fager, ven“, det kan vera anten nominativ fem. sing. eller nominativ neut. pl., eller akkusativ neut. pl. Mellom superlativen og dativen står det att er(**p**), det må vera 3 p. sing. pres. ind. av *vera*. Vi kan då sjå burt ifrå at fahst er nom. pl. sidan verbet er i eintal. Like framom fahst står þaer som sikkert er relativpartikkelen *er* (eldre *es*) og akk. f. s. av det påpeikande pronomem *sá*. Tydinga av fahst som akk. n. pl. fell då burt av seg sjølv, og vi kan vente å finne eit hokynsord tidlegare i innskrifta. Dette ordet skal stå i akkusativ, og ein har grunn til å vente det like foran *þá*. Det vi no har funni fram til gjev ei adjektivisk under-setning: þa er fahst er (**p**) haiminum, det vert i vanleg norrøn språkform: *þá er fagrast er (t) heiminum*, „(ho) som er fagrast i verda“. I oversetninga, som skulle finnast i runene 1—14, lyt vi leite etter subjekt, predikat og ein akkusativ av eit hokynsord. Subjektet gjev seg sjølv i det fyrste ordet *ek*. Akkusativen finn vi i runene 12, 13 og 14: *may*, som må vera akk. sing. av *mær*, „møy“. Dei 9 runene mellom *ek* og *may*: uiltakusa skulle då fortelja oss kva runemeisteren hadde gjort eller ville gjera med gjenta. Les vi uil- som byrjinga til ei form av hjelpeverbet *vilja*, skulle vi vente ein infinitiv etter. Vi finn a sist i denne runefylgja, det må vera infinitivsendinga. Den beste oppdelinga vert då uilta kusa. Det fyrste ordet her er greitt nok, det er 1 pers. sing. pret. ind. eller konj. av *vilja*. Verre er det med infinitiven kusa. Mest nærliggjande var

det kan hende å lesa det som *kyssa*, men då støyter vi på den vansken at *y*-lyden i same innskrifta er attgjeven med både *ŋ* og *n*. Eg trur ikkje punkteringa av denne runa i may kan vera tilfeldig eller komen til seinare; holet er sikkert bora med same reiskapen som dei andre hola, i runene 1, 17 og 24. Held vi på distinksjonen mellom *ŋ* som *u* og *n* som *y*, lyt vi freiste andre utveger med *kusa*. Vi kan godt forsvara å skyte inn ein i mellom *k* og *u*; då får vi *kiusa*, norrønt *kjósa*, „eigne til seg, kåre, velje“. At *i* er utegløymt her etter *k*, er ikkje så rart, spesielt i eit verb som dette der andre bøygningsformer har enkel vokal t. d. *kjys*, *korinn*. Kor lett ei rune kunne verta gløymd ser vi i Attrå-innskrifta frå Tinn, der runemeisteren har skrivt sitt eige namn gali: *pontr kin*, medan namnet til ein annan har vorti rett: *prontr: mokr*. Det er elles eit vanleg fenomen at den som skriv lite og seint, lett gløymer bokstavar. Diftongen *iu* er ikkje så vanleg i dei eldste gamalnorske tekstene som *io*, men alt tyder på at *iu* har vori utbreitt i dialektane over store delar av landet, serleg i aust og sør.¹⁹ Dansk og svensk har *iu*, like eins dei sørlege vesthavs-øyane. Ein tarv ikkje gå lenger ifrå Storhedder enn til Spind ved Farsund for å finne døme på *kjusa* frå nyare tid, det er i Herredags-visa.²⁰

„Me kjus okke ud et sendebu“.

Les vi *kusa* på den måten eg her har nemnt, kan vi transkribere innskrifta såleis:

ek uilta kusa may þa er fahst er (b)haiminum.

I den vanlege norrøne normalforma lyt vi skrive det slik:

ek vilda kjósa mey þa er fegrst er i heimum.

„Eg ville (gjerne) velje meg den møy som er den fagraste i verda.“ Her har eg lesi *vilda* som potensial konjunktiv; det vert vanskeleg å få nokon rimeleg bakgrunn for innskrifta dersom *vilda* skulle vera indikativ. Denne konjunktiven, seier Nygaard (§ 187), „er indskrænket til en liden kreds af verber“, og mellom dei er nettopp *vilja*. Vidare seier han (Anm. 2): „Som exemplerne viser, bruges den

potent. imperf. konj. i utsagn, som gjælder nutid, og er kun ved en svag nuance forskjellig fra præs. ind.“ Han fører opp to døme på dette, og baa har verbet *vilja*.

Til datering av innskrifta har vi etter måten rikleg tilfang. Stungen *e*-runa kom i bruk i Noreg på slutten av 1000-talet. Den stungne *y*-runa h er, som eg har sagt før, ikkje i vanleg bruk her i landet, men ho kom frå England til Danmark ikring år 1000 saman med stungen *e*- og *g*-runa. Av desse var det berre *e* som fekk fast fot i Noreg så tidleg, *g* p kom ikkje i bruk før vel 100 år seinare.

1 for *d* i uilta skulle tyde på at innskrifta er eldre enn 1200, då den nye utviklinga av stungne runer sette inn. Attrå har t.d. 1 for *d* i kring 1180, medan runestavane frå Vinje kyrkje har 1 ved midten av 1190-åra.

Fleire stader har Storhedder t der vi kunne vente t dersom denne runa var komen i bruk som teikn for *æ*, såleis i mly , flhst og hliminum . I dei eldre innskriftene vart den *i*-lydbrigda diftongen *au* skriven *au*, såleis på Alstadsteinen $\text{t h l (h) au i (u) eyju}$, dativ av *ey(f)* „øy“. Seinare då t vart teikn for *æ* og a for *y* kunne ein skilje den lydbrigda diftongen frå den opphavlege. På Oddernes-steinene finn vi ei overgangsform t a ay i B-innskrifta frå ikring 1050. „Vevskeia“ frå Nidaros har det nye t a æy i *mæyiu*, som er dativ av det same ordet som vi har i Storhedder-innskrifta: *mær*. „Vevskeia“ er av andre nokså usikre grunnar datert til siste halvta av 11 hdr. Dette er fyrste gongen ein kan finne t nytta som teikn for *æ*, men vanleg i bruk vart ikkje runa i denne tydinga før ut i det 12 hdr. *i*-lydbrigda *a*, som i *fegrst*, vart i eldre tid vanleg skriven med t , og skiftet til t gjekk her føre seg på same tid som ved *ey*. Diftongen *ei* er skriven t l ai på Nørstebøsteinen som er frå tida 1050—1100. Nannestad-fonten som Kjellberg har datera til 1140, har derimot t l æi . Som ein ser kan ein ikkje datere innskrifta sikrare enn til 1050—1150 ut frå runetypane. Men bruken av forma *er* av relativpartikkelen, ikkje den eldre *es*, tyder på at innskrifta

vanskeleg kan vera eldre enn 1100. Vi kan difor tidfeste innskrifta til om lag 1100—1150. Så nær som Storhedder ligg isolerte fjellbygder burde ein kan hende rekne med ein sterk konservativ tradisjon som heldt på gamle runeformer. Men eg trur ein kan sjå burt ifrå det; som eg seinare skal freiste å vise, kjem ikkje runemeisteren frå eit slikt miljø.

Ved språket i denne innskrifta er det ein del ting vi skal merkje oss, forutan det eg har nemnt om relativ-partikkelen. Den i-lydbrigda *au* som her er skriven *ay* har sikkert vorti uttala *æy*. Her har vi altså ikkje den labialiserte forma som vart skriven *øy* eller *œy* og byrja å bli vanleg ikring 1200, serleg på Austlandet og Nordvestlandet.²¹ — Ved skrivemåten av superlativ av *fagr* som *fahst* er det fleire ting å merkje seg. Bruken av * for spirantisk *g* er heilt kurant; i innskrift VIII i Maeshowe på Orknøyane er same ordet skrivi slik *fahra* (positiv, linn form). Vidare er *r* komen burt i dette ordet; det er ikkje så underleg når vi har så lang og tung ei konsonant-gruppe som her: *grst*. *r* har truleg vorti klanglaus i stillinga føre *s* og har så falli burt. — I haiminum er bruka bunden form med etterhengd artikkel. Det er ikkje vanleg i rune-skrift; tradisjonen mellom runemeistrane tykkjest vera at ein ikkje skal bruke han, slik det òg er tilfelle i poesien. Her i landet har vi ikkje tidlegare funni han i sikkert daterbare innskrifter som er eldre enn den nemnde frå Vinje; der har vi dagen. I uilta kan vi merkje oss den eldre forma med serskild ending i 1. pers. pret. *vilda* ikkje *vildi(vilde)* som byrja å bli vanleg på Sørvestlandet ikring 1200.²²

Sjølve uttrykksmåten i denne innskrifta er ikkje uvanleg. Vi kan finne fleire parallellar til han både frå runeskrift og bokverk. Eg nemner berre nokre få her. Dynna-innskrifta har:

*Sú vas mær hōnnurst
á Haðalandi*

„Ho var den hendigaste møy på Hadeland“. Innskrift nr. XVIII i Maeshowe på Orknøyane er ordleidd slik: *þessar rúnar*

reist sá maðr, er rýnstr er fyrir vestan haf. „Desse runene skreiv den mann som er den runekunnigaste vestanfor havet.“ Ein heilt parallell konstruksjon til undersetninga finn vi i Helgakviða Hjörvarðssonar str. 39:

*„Fell her i morgon
at Frekasteini
buplvngr sa er var
baztr vnd solo;“
„Det fall her i dag
ved Frekasteinen
hovding den beste
som beid under soli.“*

Hervarar saga brukar eit uttrykk som er merkeleg likt det i Storhedder: „Ingebjörgu, þá mey er fegrst var ok vitrust á danska tungu,“²³ „Ingebjörg, den møy som er venast og vitugast på dansk tunge (d. e. alle stader der det gamle nordiske mål vart tala)“.

Kjösa i tydinga „velje, taka seg brur eller mann“ kan vi finne mange døme på. I Helgakviða Hjörvarðssonar str. 32 heiter det: „*ec hefi kerna — — brvpi þina*“. Málsháttakvæði brukar det slik i str. 25:

*„fliopin verþa at avlldrym kiorin“
„Brurene vert valde i drykkjelag“*

Frå prosaen nemner eg berre eit døme frå Völsunga saga. Kong Eylimí seier til dotter sí: „Þu ert vitr kona, enn ek hefi þat mellt, at þu skallt þer mann kiosa. Kios nu um tva konunga, — —“.²⁴ „Du er ei vitug kvinne, og eg har etla det slik at du skal velje deg mann. Vel no mellom tvo kongar — —“. I folkevisa om Knut i Borg finn vi same uttrykket:²⁵

*„De var hennar sæle mori,
ho rádde so go ei rá:
„Den eine skò du kjose deg,
den are deg seia ifrá.““*

Vidare kjem det att gong på gong i oppteikningane av dei gamle bryllaups-leikane, Hindeleiken t. d.²⁶

Statt upp Olaf Baggi!
kjos deg ein af alle!
kjos deg ein af mine møyar,
slike fær du alli.

Hjá Johannes Skar finn vi: „Bjerguv Straume gjorde eit Stev, kor vandt det var aa kjosa seg Brud.“²⁷ Som ein ser har denne bruken av kjosa haldi seg i nærpå tusen år.

Dobbelruna nr. 26 står enno uforklára. Det knyter seg fleire problem til henne. Ho ser ut som ei binderune av * og þ og attåt det ein ekstra strek gjennom krossen. þ finn ein ikkje rom til i innskrifta, derimot vantar det ein l framom binderuna. Alt dette bør forklárast. Eg trur ikkje ein her kan rekne med at haiminum er lokativ utan preposisjon; slike konstruksjonar er mykje sjeldsynte og kan ikkje forlikast med den prosaiske, bundne form i dette ordet.

Porn-bøyla kan forklárast som eit slags feilrit. Han har fyrst vilja bruke eit uttrykk som t. d. *þessa heims*; men etter at han har skrivi þ har han av ein eller annan grunn komi på andre tankar. Noko liknande finn ein i sylv-ringen frå Senja. Der er fyrst skrivi in, konjunksjonen *en*, „så, då“, men sidan er dette retta til auk, *ok* „og“.²⁸ Storheddermannen kan ha vorti avbroten i skrivinga, og då han byrja att hadde han funni på ei betre forming som han meinte han var meir tent med å nytte. Men no laut þ burt og både l og * inn. Det kan han ha oppnådd ved å skrive l (eller *) på tvers av hovudstaven. Dette gjev ei slags løysing, men ho er ikkje mykje overtlydande.

For å koma noko vidare med binderuna lyt vi sjå på eit anna problem som opnar store perspektiv. Det er den serstillinga som *-runa syner seg å ha hatt på norrønt område etter at kristendomen kom. Alt tyder på at * har vori sétt på som ei serleg Kristus-rune,

og at ho har vori bruka i magien for at ein på den måten kunne dra nytte av den guddomlege krafta.

Magnus Olsen har fleire gonger peika på at det er eit samband mellom *-runa og dei avstyttingane for Jesus og Kristus som vart nytta i gamle handskrifter. Dette kjem han fram til under granskinga av Urnes-innskriftene nr. 13 og 20, og av Maeshowe-innskriftene nr. 11, 18 og 22.²⁹ I Maeshowe 22 har vi runene *R skrivne med dobbelt rit. Grunnen til dette meiner Magnus Olsen er at „runen * i form sterkt ligner den græske begyndelsesbogstav X i navnet *Christus*, og at den derpaa følgende rune R r er næste bogstav i det samme navn. Jeg minder her om, at *Krist* i gamle islandske haandskrifter ikke sjelden er skrevet med latinsk x (= græsk X); se Gislason, *Um frum-parta* s. 86 ff.“³⁰ Det same meiner han er grunnen til at *-runa er merkt serleg ut i dei to andre nemnde Maeshowe-innskriftene og i Urnes 20. I innskrift 11 i Maeshowe kjem det dessutan til eit anna moment. I namnet til runemeisteren, oframr sihurþarsonr, finn vi ei *-runa som har ein ekstrastrek gjennom krossen, sameleis som i vår innskrift, dessutan står ho mellom i og u slik at vi får ei bokstavfylgje ihu. Om dette seier Magnus Olsen: „Her har vi altsaa sammen de tre runer l*ñ ihu, hvilket er en bogstavforbindelse, som i gamle haandskrifter (skrevet *ihū*) har hellig betydning. Det er forkortelse for *Jesú* (IHΣΟΥ), idet h ved denne skrivemaade har erstattet det græske H, ligesom x er skrevet for græsk X i ordet *Krist*. Se Gislason, *Um frum-parta* s. 87, hvor der fra to haandskrifter anføres 14 (12+2) eksempler paa, at *Jesú* er skrevet paa den nævnte maade.“³¹ Vidare set han ihu i innskrifta saman med ein liten kross som står over lina og tyder dette som *kross ihū*, „Jesu kross“. Tverrstreken i h-runen forklarar han slik: „Ved sine korsvis anbragte kvister minnet *, Christus-runen, tillike om kristendommens symbol, og helt naturlig har derfor i nr. 11 Ofram Sigurdsson latt * og korset inngå forening.“³² Som forklaring på kvifor *-runa har fått serleg utforming i fleire innskrifter gjer han merksam på at det må liggje magi bak. Runemeisterane meinte at

innskrifta fekk overnaturleg makt ved slike åtgjerder. Det var einslags kristeleg magi dei dreiv på denne måten.

Men det er ei side til ved spørsmålet om desse teikna som Magnus Olsen ikkje har komi inn på. Kan det tenkjast at runemeisterane, anten beinveges eller på omvegar, har fått kjennskap til Kristusmonogrammet, som var så vanleg i fyrste halvdel av mellomalderen? Likskapen med *h*-runa fell ein straks i augo når ein ser på dei vanlegaste formene av monogrammet: ✠✠✠✠. Men før vi kan taka standpunkt til dette spørsmålet lyt vi sjå på lagnaden til dei heilage namna ned gjennom mellomalderen.

I mellomalderleg skrift hadde alle dei heilage namna, *nomina sacra*, visse faste avstytingsformer, *deus* hadde si og like eins *dominus*, *filius*, *spiritus sanctus*, o. s. b. Slike namn skulle verta avstytte, og det er svært sjeldan dei er skrivne heilt ut. Dette var ein skikk som hadde komi til latinen med kristendomen frå gresk. Jesus og Kristus skulle i gresk kapital verta skrivne slik: IHCOYC og XPICTOC. I staden vart det alltid nytta avstytingar \overline{IHC} og \overline{XPC} . Eller ✠ og ✠; det fyrste ihopsett av X og P, det andre av I for Jesus og X for Kristus. (I det fylgjande er det berre dei ihopsette avstytingane eg kallar Kristusmonogram.) Båe typene vart tekne opp av latinske skrivarar. Monogrammet nytta dei ubrigda, men \overline{IHC} og \overline{XPC} skreiv dei med dei teikn som hadde liknande form, ikkje dei som hadde tilsvarande lydverde. Såleis fekk vi for I iota — I, H eta — H, C sigma — C, X chi — X og for P rho — P. Seinare vart C bytt ut med S, denne bokstaven stod nemleg for kasus-endinga og kunne i latin veksle med andre bokstavar, \overline{IHU} \overline{XPI} t. d. Ved overføring frå kapital-skrift til minuskel kom typene \overline{ihs} og \overline{xps} fram. På den måten kom dei lenger burt frå det opphavlege grunnlaget og vart naturleg nok temmeleg uforståelege. Vi kjenner til at det i mellomalderen har vori spekulasjonar og diskusjonar omkring desse avstytingane, korleis dei helst skulle skrivast og kvifor.³³ Det var elles mange oppfatningar om kva dei bokstavane skulle tyde. Vanleg var det å lesa *Iesus Hominum Salvator* eller

In Hoc Signo, „ved dette teiknet (skal du vinne)“. Folketrua hadde andre forklåringar, *Jesus Heiland Seligmacher* og i Norden, *Jesus Herrens Son*. Kristusmonogrammet kom av bruk som skrifteikn på slutten av merovingertida og vart heilt avløyst av *xps* og *ihs*, men i ornamentikken heldt det seg enno nokre hundreår. Serleg i Frankrike var det mykje vanleg og vart nytta som ornament på altaret eller altarutstyret heilt til årtusenskiftet, og frå gullsmedane i Limoges t. d. vart det spreiddt vide utover.³⁴ I Orienten var merket mykje meir utbreitt og fanst så å seia i alle kyrkjer; der heldt det seg òg levande i ornamentikken mykje lenger enn i vest.

Bak dei greske avstytingane låg det ei tabu-førestelling, noko grekarane truleg hadde overteki frå hebraisk. Det kjende hebraiske tetragrammet var ei slik noa-nemning for *Jahve*. Denne tanken har fylgt med avstytingane til latinen, og har haldi seg langt ned i mellomalderen. Ved midten av det 9de hdr. forklårar Christianus Druthmarus korleis avstytingane skal vera, og seier så at ein bør bruke dei av di Guds namn ikkje kan uttrykkjast ved skrift, *quia nomen dei non potest litteris explicari*.³⁵ Parallelt med tabu-førestellinga har vi sjølv sagt ein magisk bruk av avstytingane, på amulettar og andre ting. Serleg i vernemagien var avstytingane mykje nytta, og i folkevandringstida var monogrammet sers populært og fanst over alt, inne i husa over dørene og så å seia på alle daglege bruksting. Frå nyare tid kjenner vi amulettar i Sverige med *IHS*, såkalla „alfkors“ eller „ellakors“; og enno er fleire stader den folketrua levande at det er helsebot i å eta små setlar med Kristi namn på (*Esszetteln*). Tabuet og mystikken flaut saman i eit innvikla førestellingskompleks som t. d. Bernardino av Siena bygde på i si forkynning på slutten av mellomalderen, då han så sterkt nytta ut *IHS*-merket.

Så vanleg som monogrammet var i Sør- og Mellomeuropa er det likleg at ein som kom på reise der måtte råke burt i det. På den tid då Storhedder-innskrifta vart til, var det mange som reiste dit frå Norden. Det var pilegrimane, som søkte til dei kjende heilagdomane for å be

om hjelp eller for å oppfylle ein lovnad. Ofte var det òg eventyrarar som slo seg saman og drog på veritable røvarferder samstundes. Den gjævaste staden å reise til var det Heilage Landet og Jerusalem, men det var mest like bra å draga til apostelgravene i Rom. Elles var det mange valfartsstader å velje mellom. St. Jacobs grav i Compostela var mykje søkt, like eins St. Gilles i Provence. For å koma til desse stadene drog dei fleste over land, det var for kostesamt for vanlege folk å reise sjøvegen. På denne tida var det tre hovudvegar for pilegrimane, det var over Russland og Bysanz til Jerusalem eller gjennom Tyskland til Rom eller til heilagdomane i Frankrike og så kan hende vidare til Rom og Jerusalem. At det ikkje var få her nordfrå som reiste på pilegrimsferder i den tida ser vi t. d. av namneprotokollane i Reichenau-klostret. Vi kan òg merkje oss at Nicolaus Sæmundarson ved midten av det 12 hdr. fann det turvande å skrive ei reisehandbok for pilegrimar, *Itinerarium Romam et ad Terram sanctam*.

Pilegrimane var sikkert innom alle dei større kyrkjene dei kom framom på vegen, anten dei no reiste som „turistar“ eller det var reint religiøse motiv som dreiv dei. I sume av kyrkjene, helst dei i Sørfrankrike, Italia og det Byzantinske riket, kunne dei koma til å sjå Kristus-monogrammet på sentrale stader, på sjølve altaret eller like i nærleiken. Ein runekunnig ville sjølvsgt undrast på dette merket som var så likt hans eigne velkjende runeteikn. Han ville lett kunne få greie på kva det stod for, tydinga av merket har ikkje gått i gløymeboka om det kom av bruk. Det er t. d. nytta i eit skrift frå det 10 hdr., endå det var fleire hundre år sidan dei hadde slutta å bruke det til vanleg.³⁶ Når pilegrimen fann ei kjend runeform att som Kristus-symbol i det store utland, og serleg i dei eldste og gjævaste heilagdomane, måtte han heilt naturleg få sterk tru på den magiske krafta i nettopp denne runa. Så mykje meir som * er fyrste runa i andre ætt av fuporken og av den grunn òg har hatt serleg kraft, på same måte som ʀ, fé og 1, tȳr. Når den gamle innfødde runemagien på denne måten møttest med symbolikken frå kristendomen, måtte det

vera noko sers kraftig ein hadde føre seg. Var han boklærd, ville han snart leggje merke til det gåtefulle samsvaret med *īhs*. Slikt kunne sjølvstund ikkje vera tilfeldig, og det laut liggje ei djupare meining bak, og det låg nær for ein som var van til å sjå magisk kraft i runene å nytte ut denne nyoppdaginga når han hadde bruk for overnaturlige krefter. Det er tydeleg tilfelle med Ofram Sigurdsson på Orknøyan; han har i sitt eige namn runefylgja |*ŋ som òg kan lesast som genitivsforma av *īhs*. Likevel har han serleg utforming av krossen, og eg skulle tru han har tenkt på det åttearma Kristus-monogrammet. Som eg har nemnt før er det fleire innskrifter i Maeshowe som har serskilt utstyrtd *-runer. Desse innskriftene er skrivne av folk frå eit miljø der ein nettopp kunne vente kjennskap til monogrammet. Det syner innskriftene XIII, XIV og XIX, XX, der det er tale om Krossfararar som braut haugen: „— — þeir Jǫrsalamenn brutu haug — —“, „Jǫrsalafarar brutu Orkhaug“. Truleg er det her tale om dei som fylgde Ragnvald jarl til Jerusalem i 1151—1154.³⁷

Eg vil òg tru at Arne prest har hatt det seksarma monogrammet i tankane då han skar innskrifta: *Arne prestr vill hafa Ingu* på trepinnen i Urnes kyrkje. *-runa i *hafa* står her som teikn for vanleg *h*, men ho er mykje djupare skoren enn dei andre runene og armane i krossen er like lange som hovudstaven, slik at runa får ein dimensjon heilt utanom det vanlege. Arne har grafisk meint berre *h*, men har kjent seg meir bunden til det kristne symbolet enn til runeforma, her som runa skulle ha guddomleg-magisk kraft.

Ein annan ting som tyder på at Kristus-monogrammet i opphavleg form har vori bruka i runemagien i Nordeuropa er nokre teikn på ein liten stavforma blyamulett frå Hareton i Aurskog (C 27548). Her er ei lang innskrift i eit ukjent runealfabet, og det er difor uråd å få henne tid- eller stad-fest. Men i båe endane finn vi Kristus-monogrammet og eit teikn D. Det eine monogrammet har ein stav loddbeint gjennom skråkrossen og det andre har ein vassbeint, det er vanleg variering av monogrammet. Eg trur at D står for *dominus* og

at vi her har ei liknande påkalling som på runeamuletten frå Årdal kyrkje, der det står: *tominus iesus critus ame, Dominus Iesus Christus, Amen*. På blystaven skulle vi då ha monogrammet for *Iesus Christus* og *D* for *Dominus*. Det er sjølvsagt ikkje mykje vekt ein kan leggje på dette, når alt er så usikkert med denne blystaven, men er det rett så peikar det i same lei: mot ein samanheng mellom Kristus-monogrammet og runene.³⁹

Om ikkje alle runemeistrar har vori kjende med monogrammet i si opphavlege form, så har det i det minste etter kvart vorti ein fast tradisjon at * var ei serskilt Kristusrune som kunne nyttast når ein ville ha guddomleg hjelp. Den tanken kjem etter mitt skjøn klårt fram i det norske runediktet.⁴⁰ Original-handskriftet til dette rimet brann opp i 1728, men ein kan likevel, med grunnlag i avskriftene, datere diktet til, med eit rundt tal 1200. Strofen for * lyder slik:

* (*hagall*) er *kaldastr korna*.
Kristr skóp heiminn forna.

„* (*hagl*) er kaldast av korn. Kristus skapte verda i old.“ Her må det vera runeforma som har kalla fram tanken på Kristus, nokon annan samanheng mellom dei tvo linene kan ein ikkje sjå.⁴¹ Vi kan finne * i bruk som Kristus-rune fleire stader, truleg i magisk meining. På muren av Aastrup kyrkje på Jylland finn vi * for seg sjølv, men om lag ein meter ifrå står *fin'kri i*,⁴² det er her truleg at *kri* har eit eller anna samband med *, men korleis er ikkje godt å seia. På ein finger-ring frå Gørding i Jylland er *h*-runa derimot tydeleg bruka i magisk meining.⁴³ Lom-innskrifta nr. XIII har ei form av *h*-runa som syner at sambandet med monogrammet er gløymt, det einaste som lever er tanken om at det er noko med Kristus. Den eine skråstreken i krossen på runa har fått to tverrstreker slik at det har vorti to krossmerke.⁴⁴ At denne tradisjonen med * som ei Kristus-rune har haldi seg lenge utover kan ein sjå av dei formene *h*-runa har i oppteikningane av runealfabetet vi kjenner frå gamle handskrifter. I eit islandsk handskrift

frå ikring 1500 t. d. har *h*-runa, *hagall*, den uvanlege forma ✱ som vel ikkje treng nærare forklaring.⁴⁵ Det kan òg vera denne tilknyttinga til Kristus som har gjort ✱ til eit så vanleg element i bu-merkene.

Dersom Storhedder-mannen har kjent til tilhøvet med *hagall*-runa og Kristus-monogrammet, kan vi godt forstå korleis han har resonnera då han sette inn ✱-runa og gav henne serskilt utstyr. Han har hatt bruk for ih, det vil seia nettopp dei faste bokstavane i avstytinga for Jesus. I staden har han så sett inn eit anna Kristus-symbol som høvde inn i runerekkja, og som dessutan på ein måte kunne seiast å innehalde l og ✱. På denne måten vart mystikken gjord djupare og den magiske verknaden kraftigare. Av det som er sagt tidlegare er det klart at dette teiknet må ha vori omgjevi av sers ihopfløkte førestellingar; eit hybrid av den gamle runemagien og den minst like innvikla kristne mystikken og magien. Ein lyt her merkje seg at innskrifta ikkje var meint som lesnad for andre, men som magi. Difor var det ikkje så nøye om ho vart vanskeleg å tyde, det var oftast meininga at det så skulle vera. Di meir ihopfløkt og innvikla innskrifta var, di meir verkningsfull var ho i magien.

Kristus-runar i Storhedder skil seg ut frå dei andre vi kjenner ved at ho har þ-bøyle. Dette kan som sagt forklårast som eit feilrit. Men eg har tenkt meg at heile binderuna kunne vera ei attgjeving av Kristus-monogrammet i typen ✱. Den greske P er då tilmåta etter runeformene på same måten som X har vorti det. Det er heilt naturleg at dette merket har laga seg om i minnet slik at det svara til kjende runeformer, serleg når det var så likt ei binderune frå før.

Vi kjem no til spørsmålet om tildrivet til eller føremålet med å rita inn ei rune-innskrift med eit såvore innhald. Sume vil seia at det er eit naturleg og vanleg ynskje, og det er nok så. Men skreiv rune-meisteren berre for tidkort eller ville han oppnå noko med såleis å gjeva det eit varig og synleg uttrykk gjennom runer?

Vi har fleire innskrifter som omhandlar kvinner og tilhøvet mellom mann og kvinne, og elskhug var ikkje noko uvanleg emne for rune-meisteren. Eg nemner på slump Maeshowe XXIII: *igikærþ ir kynæna in uænsta*, „Ingegerd er den venaste av kvinner“; og „vevskeia,, frå Nidaros: *unak mæyiu (ik) vilat ria ælens fulæ uif ækia hakapi*, „Eg elska møya; eg vil ikkje plaga den fæle Erlends viv; ho vil høve betre som enkje“.

Men serleg stor interesse i denne samanhengen har dei stadene i den norrøne bokheimen, både i dikt og i prosa, der det i samband med heitstrenging er tale om å vinne ei kvinne. Det er turvande å gjennomgå det litterære tilfanget det her gjeld.

Heitstrengingsskikken er velkjend i den gamle litteraturen, både den norrøne og den gamle engelske. Det var under festene ved store høgtider dei gjorde lovnaden. Når dei hadde komi i retteleg godlag ved ølskålene, kjende dei seg modige nok til å gjera kva storverk det skulle vera. Så stod dei opp og kunngjorde at innan ei fastsett tid skulle dei gjera ei viss bragd; samstundes gav dei eiden sin på det. Bjarne Kolbeinsson seier om erveølet til kong Svein då jomsvikingane kom med dei kjende heitstrengingane sine (Jomsdr. 11):

*„eigi segik at yta
avlteiti var litil.“*

„Det seier eg at ikkje var øglæda lita mellom mennene.“ Slike lovnader ved drykkjebordet var ikkje allstødt vel overlagde, og mange trega nok på sine *ǫlmál* („drykkjelags-tale“) etterpå. Men det var ei stor skam ikkje å stå ved det ein hadde sagt. Flateyjarbók har ei kosteleg skildring av ein slik „dagen derpå“-scene (Flb I 181 f.). Sjølve eiden var det ymist seremoniell med. Det kunne vera under blotinga at dei svor, eller meir vanleg når dei drakk brageskåla, *bragarfull*,⁴⁶ ved jole-festene. Elles sette dei foten på ein, truleg heilag, stein eller stokk når dei strengde heit. Nokre stader har tradisjonen haldi på ein allittererande formel som syner det: „her stig ek a stokk ok streingi ek þess heit“.⁴⁷

I ein stor del av skildringane av heitstrengingane vert det fortalt om menn som „strengði heit til“ ei eller onnor kvinne. Dei svor altså å få tak i henne utan å kjenne til korleis ho sjølv eller skyldfolket hennar stelte seg til det. Det er ein viss likskap mellom Storhedder-innskrifta og desse forteljingane når det gjeld framgangsmåten, og vi vil difor gå noko nærare inn på dei.

Prosainnleiinga til Helgakviða Hjörvarðssonar fortel at kong Hjørvard hadde gjort den lovnaden (þess heit strengt) at han skulle taka til kone den kvinna som han visste var den venaste. Så fekk han spurt „at Svafnir konvngv attí dottvr allra fegrsta, sv het Sigrlinn“. Kvædet byrjar med at ein fugl kved:

„Sattv Sigrlinn
Svafnis dottvr,
meyna fegrsto
i Mvnarheimi?“

„Saag du Sigrlinn
Svaavnes dotter,
møyi fagrast
i Munarheim?“

I ein prosabolk seinare i diktet er det fortalt at Hedinn, son til Hjørvard og halvbror til helten Helge, fór einsleg heim or skogen jol-aftan og råka eit trollkvende; ho reid på ein varg og hadde ormar til taumar og baud Hedin fylgje. „Nei“, sagde han. Ho sagde: „Dette skal du bøte for ved brage-staupet“ („Þess scaltv gialda at bragarfvlli“). Om kvelden var det lovnadgjeving; blotgalten vart framleidd; mennene lagde hendene sine på han og gjorde brage-lovnaden. Hedin lova å vinne Sváva, dotter til Øylime, kjærasten til Helge, bror hans (Hepinn strengði heit til Svavo Eylima dottvr, vnnvsto Helga broðvr sins), men han trega dette so hardt, at han gjekk og for villstigar sud over land til han fann Helge, bror sin. Helge spør om han er driven or heimlandet sidan han kjem eismal. Då svarar Hedin:

„Mic hefir myclo glöpr
meiri sóttan,
ec hefi kærna
ena konvngborna
brvði þina
at bragarfvlli.“

„Verre vaade
vart meg funnen,
eg hev kora
den kongeborne,
bruri di eigi,
ved brage-staupet.“

Den mest kjende heitstrengings-scenen i den norrøne litteraturen er den vi finn i tradisjonen om jomsvikingane. Hendinga gjekk føre seg ved det erveølet kong Svein tjugeskjegg heldt etter far sin Harald Blåtann. Til dette gildet hadde han bedi til seg jomsvikingane. Sigvalde jarl og Bue digre skulle òg erve fedrene sine som nettopp hadde døytt, og no skulle dei halde stort erveøl saman. Ved minneskåla svor kong Svein at han skulle taka heile England. Sigvalde og mennene hans svor å taka Noreg, og Vagn Ákeson legg til i eiden sin at han ikkje vil fara heim til Danmark før han har drepi Torkjell Leira og fari i seng med dotter hans, Ingebjørg. Om denne hendinga kan vi lesa i dei mange redaksjonane av Kongesogene og Jomsvikingasaga og dessutan i biskop Bjarne Kolbeinssons Jomsvikingadrápa. Eg hermer her etter Heimskringla: „Þá strengði heit Vagn Ákason, at hann skyldi fara með þeim til Nóregs ok koma eigi apr, fyrr en hann hefði drepit Þorkel leiru ok gengit í rekkju hjá Ingibjörgu, dóttur hans.“ Jomsvikingadrápa har vorti til ikring 1200 og byggjer truleg på ei onnor tradisjons-grein enn saga, Bjarne budde nemleg på Orknøyane. I strofe 14 fortel han om Vagn:

„Þá reð heit til hvitrar
hri(n)ga meiðr at strengia
mer kemr harmr at hendi
hætttr Þorketils dottvr.“

„Då svor han å ekte den ljose møyra, Torkjells dotter. På meg kjem ei tung sorg.“ Det siste er eit personleg utbrot frå diktaren. Han har tydeleg ikkje hatt lukka med seg då han bela til kona til ein gjæv hovding og klagar bittert over dette, ofte i slike små innskot i sjølve den episke framstillinga.

I Landnámabok fortel Are Frode om forspelet til landnámet på Island. Fostbrørne Ingolv og Leiv var i lag med Holmstein og Herstein, sønene til jarlen i Gaular. Ved ei veitsle svor Holmstein at han skulle eige Helga, syster til Ingolv. „— um vetrinn gerðu þeir fóstbræðr veizlu sonum jarlsins. At þeiri veizlu strengði Hólmsteinn heit, at hann skyldi eiga Helgu Arnardóttur eða øngva konu ella.“⁴⁸ Ingolv lika det kleint, og dei stridane og drápa som fylgde, førde til at Ingolv drog til Island.

Den same forteljinga som vi har hermt etter Landnáma finn vi att i Flóamannasaga. Soga byggjer heilt tydeleg på eit eller anna handskrift av Landnáma, men her er det Herstein som sver og forteljinga er mykje utbrodert etter seinare tidars smak.⁴⁹

Ei onnor ung og ringt overlevert ættesoge, Svarfdælasaga, fortel at berserken Klaufi „strengði þess heit, at hann skyldi koma í sömu rekkju Yngvildi fögrkinn án vilja Ljótólfs goða“. Denne soga syner sterk påverknad frá fornaldarsogene og dette motivet kan òg godt vera eit slikt lán frá dei. Frå fornaldarsogene og dei seinare lygisogene kan vi nemleg hente mangfoldige døme på heitstrenging, og fleire har dette kvinne-motivet som vi interesserer oss for. Det var eit motiv som sers enkelt let seg passe inn i forteljingar om trottuge friarar og difor lett kom på vandring.

Den kjende fornaldarsoga om Hervor og Heidrek fortel at ved eit jolegilde på øya Bolm svor Anganty ved brageskåla at han skulle

taka til kone Ingebjörg, dotter til kong Yngve i Uppsala. I Hauksbók heiter det: „Einn jólaaftan í Bólum þá strengði Angantýr heit at bragarfulli, sem siðvenja var til, at hann skyldi eiga dóttur Yngva konungs at Uppsölum Ingibjörgu, þá mey er fegrst var ok vitrust á danska tungu, eða falla at öðrum kosti, ok eiga enga konu aðra.“⁵⁰ Den ulogiske samansetjinga av alternativa i eiden syner at vi her har å gjera med litterære lán. Skrivaren av Hauksbók har kjent bae typene så godt at han har sett dei saman utan å sjå at dei ikkje høvde i hop. Dei to andre formingane av saga, R og U, som truleg er meir opphavlege enn Hauksbók, har ikkje denne samanblandinga.⁵¹

I ei sein eventyrsoge, Sturlaugs saga starfsama, þer det litterære lánet tydeleg. I innleiðinga til eit stykke som má vera sett til seinare, er det ein heitstrengingsscene som syner stor likskap med den tilsvarende bolken av Jomsvikinga saga. Kongen held fyrst ein tale og byd så mennene sine til å gjera store lovnader. Han sver så sjølv og mennene hans fylgjer. Den eine av desse, Framarr, „segist því heita, at hann skal kominn í rekkju Íngibjargar, dóttur Íngvars konungs í Görðum austr, ok hana kyst hafa fyrir hin þriðju jól, eðr deyja ella.“⁵² Motivet er òg kjent frá ei nyare fantastisk lygi-soge: Gibbons saga ok Gregu. Denne saga er ikkje gjeven ut og eg siterar Margaret Schlauch: when Gibbon sees her (Princess Florentiana of India) image and hears how difficult she is to win he says, „I now swear that I shall win this woman, or deprive her of her maidenhood“.⁵³

Motivet med heitstrenging, ikkje berre det som gjeld kvinner, har vori sers populært i den norrøne litteraturen. Men det har etter kvart vorti noko stereotyp og klisjévori over det. Vi ser det best i yngre ættesoger, fornaldarsoger og lygisoger som nettopp i dette syner stor likskap seg i mellom. Margaret Schlauch går svært langt her og meiner t. d. at forteljinga om *sonargötr* og joleritusen i Hervarar saga er tvilsam av di det er fortalt om heitstrenging i same samanhengen.⁵⁴ Men om det er sikkert at vi i mange av sogene, serleg dei yngre, har

å gjera med litterære lån og vandremotiv så er er det vel heller ingen tvil om at motivet botnar i eit faktisk tilhøve.

Det er likevel delte meiningar om kor gamal heitstrengingsskikken er i Norden og kor lenge han har haldi seg. Kr. Nyrop var vel den fyrste som tok spørsmålet opp.⁵⁵ Han meinte det var ein gamal germansk skikk som døydde ut i Norden då kristendomen kom. I ein seinare artikkel meiner han likevel at han har påvist ei skildring av ein slik heitstrengingsscene i eit fransk dikt frå det 13 hdr.: *Sone de Nansai*,⁵⁶ der diktaren fortel om ei ferd til Noreg og om eit gilde ved kongens hoff. Stefán Einarsson, som truleg er den siste som har drøft spørsmålet, kjem til heilt motsette resultat.^{56b} Han dreg inn ein god del materiale frå angelsaksisk dikting, som syner tydeleg samanheng her. Vidare provar han at skikken har vori kjend på Island i det 13 hdr. ved å sitere Þórðar saga kakala. Jola 1243 var det veitsle på Mýrar og då strengde dei heit Tord kakali og alle mennene hans: „En at jólum bauð hann til sín ǫllum beztum mǫnnum ór Vestfjörðum; hafði hann þá veizlu mikla á Mýrum. Strengði Þórðr þá heit ok allir hans menn.“⁵⁷ Etter ei granskning av dei ymse skildringane vi har av heitstrenging kjem Einarsson til det resultat at skikken ikkje er gamal i Norden, men at han er komen hit frå dei Britiske øyane med den fyrste bylgja av romantikken. Han meiner såleis at heitstrengingsskikken kom til Norden etter kristendomen. Eg trur ikkje det er rett. Helgakviða Hjörvarðssonar syner heilt tydeleg at skikken har vori kjend på nordisk grunn i alle fall på 900-talet, og den allitererende formelen som er nytta sume stader tyder og på stor elde på heimleg grunn. Det trulegaste er at vi har å gjera med ein skikk som har gamle røter både på dei Britiske øyane og i Norden. I det blandingsmiljøet som ferdene og koloniseringa i vikingetida skapte var det då ikkje så underleg om segnene kom til å vandre, slik at vi finn dei same segndraga i angel-saksisk og norrøn tradisjon.

At skikken har vori kjend på norrønt område i det 12 hdr. synest ei line i Málsháttakvæði å peike på. Diktaren seier i strofe 25:

„Flíoðin verða at avlldrvm kiorin.“
(Brurene vert valde i drykkjelag.)

Det er usemje om korleis ein skal tolke denne lina. Vansken ligg i tydinga av ordet *avlldrvm*. Reint formelt kan det vera dativ fleirtal av både *aldr* (m) — alder, og *øldr* (n) som tyder drykkjelag. Finnur Jónsson har valt det fyrste ordet og set om slik: „Kvinderne vælges efter deres alder.“ Möbius, som var den fyrste til å gjeva ut diktet, har valt det andre ordet og les det slik: „Man wählt sich sein mädchen am trinktisch.“⁵⁸ E. A. Kock er, som så ofte, usamd med Jónsson og tek opp att Möbius' tolking.⁵⁹ Eg trur òg at Jónsson har urett her. I *Lexicon poeticum* forklarar han det slik: „at ø-um, ifølge alderen (de forskjellige alderstrin, ifg sammenhængen, den unge alder)“, men eg kan ikkje sjå det annleis enn at ein ut i frå moderne språkjensle og ved samanlikning med bruken av tilsvarande abstrakt i gamalnorsk måtte vente eintal: *at aldri*. Derimot er det ingen ting i vegen for å bruke *øldr* i fleirtal. Den einaste staden utanfor Málsháttakvæði vi finn uttrykket *at øldrum*, i eit vers i Ragnars saga loðbrókar, er det heilt klárt at det tyder: ved drykkjelag.

„Samira ockr at avlldrum
of onðueghe þręta.
hvar ockar hefir vnnit
hvaðarr framar odrum.“

„Det sømer seg ikkje for oss å trette ved drykkjelag i høgsætet om kva kvar av oss har gjort betre enn den andre.“⁶⁰ Det ordtaket diktaren av Málsháttakvæði nyttar må sjølv sagt ha ein viss samanheng med det røynelege livet. Vi kan difor gå ut ifrå at skikken må ha vori mykje kjend kring 1200, då kvædet vart til.

Eg har gått så vidt grundig inn på denne skikken av di eg ville syne kor ålment kjend han må ha vori på den tid Storhedder-innskrifta var til, og for samstundes å freiste å få ein glytt inn i det miljøet

som fostra liknande tankar som dei innskriфта gjev uttrykk for. Rune-meisteren har sikkert vori kjend med heitstrengings-skikken, anten han no visste om han frå det røynelege livet eller frå forteljingane om dei gamle kjempene. Her er det verdt å merke seg at Hervarar saga, som i form står nærast Storhedder-innskriфта, har vori vel kjend på norrønt område seinare i mellomalderen. Ho har gjevi opphavet til ei rad kjende og omtykte folkeviser, både norske og færøyske. Korleis mannen har tenkt er det sjølvsagt uråd å finne attende til, men ein kan få ei meining om bakgrunnen for tankane hans ved å sjå på den situasjonen han er i. Av ein eller annan grunn har han vorti liggjande inne i høgheiane under helleren. Han kan ha vori ein fredlaus, men eg vil heller tru at han var ein ferdamann som vart liggjande verfast då han skulle over fjellet. I helleren har han hatt det lite makleg, surt og kalt og ukoseleg. Einsemda har gjevi han dei beste høve til dagdrøyming. Tankane har fari heim til bygdene og vidare, og heilt naturleg har dei krinsa om festlege stunder og kvinner. Det er same miljøet og same tankane som kjem fram i fleire gamle-stev t. d. i Uleva-steva (sjå innleiinga s. 152) og i dette stevet frå Telemark:

Eg var meg ut på Glaheims bergje,
eg såg meg ut so vie;
gjenta leika i hugjen min
som spunne gull de fride.

På bakgrunn av den kalde ukoselege helleren har alt som var gjævt, vakkert og uneleg vorti dobbelt tillokkande. Soger og kvæde om den gamle herlege tida med kjemper og vene kvinner kan så ha stigi fram i hugen hans. Ved tankane på festar, drykkjelag og kvinner vart hans eigne sagn og ynskjemål sett i relieff. Ein kan jamføre med tankebanane til Bjarne Kolbeinsson i Jómsvikingadrápa, der han midt i forteljinga om Vagn og heitstrenginga hans kjem med eit utbrot om sine eigne elskhugssorger: „*Mer kemr harmr at hendi hætttr,*“ (På meg kjem ei tung sorg). — Det må vera på ein slik måte at mannen har

komi fram til det ynsket vi finn i innskrifta. Heitstrengingsskikken har gjevi han ideen til å forme ut ynsket. Han nyttar om lag same uttrykksmåten som heltane i dei gamle sogene. Det må for han ha vori ei viss trygd i dette. Dei hadde hatt framgang med sine ynskjemål, og han meinte han hadde grunn til å vente det same når han nytta den same formelen som dei. Denne trua byggjer på eit grunnprinsipp i all magi. Men han har nytta meir magi for å sikre gjennomføringa av planen. Ved å feste ynsket i runer og ved å få Kristus-monogrammet inn som ein fast lekk i innskrifta, meinte han at han hadde sikra seg hjelp og stønad frå mange slags løynde makter, både guddomlege og andre. I omkvædet til ei vise frå mellomalderen, Liti Kjersti og dronning Sofie, kan vi finne ein slående parallell til tanken som ligg bak Storhedder-innskrifta og bruken av Kristus-monogrammet:

Krist gjeve meg den fagreste vinne.⁶¹

Det var ikkje noko uvanleg at runer såleis vart nytta til å vinne elskhug. Eg har før nemnt runepinnen frå Urnes kyrkje med innskrift XX,⁶² som Magnus Olsen les slik: *Arne prestr vill hafa Ingu*, „Arne prest vil hava Inga“. Her er *h* i *hafa* skoren som eit Kristus-monogram og namnet på gjenta er dult i løynderuner. Rett nok kan vi ikkje vera visse på om det er Arne sjølv som har skori runene på pinnen. Det kan, som Magnus Olsen seier, vera ein annan som freistar „ved det helliges hjelp å motarbeide presten og bringe ondt ned over ham“.⁶³ Vi har ein liknande tanke uttrykt på „vevskeia“ frå Nidaros, endå formålet med den innskrifta helst har vori å få has på Erlend. I litteraturen finn vi fleire stader omtala runetrolddom som er nytta til å vinne elskhug. Ei heil rekkje av danske folkeviser frå mellomalderen har dette motivet. Visa om Stig liten,⁶⁴ eller Ridder Stig Hvide som helten heiter på dansk, er vel den eldste og fortel korleis Stig av vanvare kjem til å kaste elskhugsruner på kongsdottera. I denne visa endar alt godt, men i dei fleste andre visene om runetrolddom er utgangen

ulukkeleg. Krafta i runene er større enn dei reknar med, og dei kan ikkje rå med verknaden.⁶⁵ Noko liknande hender med ein unngut i Egils saga Skallagrímssonar. Han hadde ikkje helle med seg. Han var ikkje så runekunnig som han trudde og i staden for „manrúnar“ skar han nokre som gjenta hadde mein av. Egil seier fram eit átvarande vers om dette:

Skalat maðr rúnar rísta,
nema ráða vel kunni,
þat verðr mǫrgum manni,
es of myrkvan staf villisk;

— — — —

„Ein skal ikkje riste runer som ein ikkje kan skjøna. Det hender mang ein at han tek feil av ein mørk stav. — —“⁶⁶

Det er fleire ting ved denne innskrifta som tyder på at rune-meisteren ikkje er nokon vanleg reinsveidar frå fjellbygdene. Noko peikar på at han kjem frå utlandet og andre ting syner at han må ha hatt kunnskapar som gjekk ut over det ein skulle vente av folk frå fjellgardane. ð-runa er ikkje nokon heimenorsk type, og tyder på at han har tilknytning til Danmark eller dei Britiske øyane. I same lei peikar den spesielle bruken av Kristus-monogrammet i runeskrifta. Denne bruken er, som vi har sétt, i så tidleg tid, 12 hdr., knytt til eit visst miljø: pilegrimsmiljøet. Vi finn *runa nytta på denne måten i stroka kring Norskehavet, på Vesthavsøyane og i Sogn. Det vil seia midt i Noregsveldet, nettopp dei strok ein kunne vente hadde best samband med resten av Europa. Riant meiner t. d. at Orknøyane var samlingsstad for norske pilegrimmar og krossfararar.⁶⁹ Det er ikkje turvande å tenkje seg Storhedder-mannen som pilegrim. Han kan ha lært av kolleger i runekunsta som har vori på ferd. Slike som Ofram Sigurdsson t. d. som vi er freista til å tru var ein av dei „Jórsalamenn“ som „brutu Orkhaug“.⁶⁸ På bakgrunn av dette vil eg helst tru at han

som rita Storhedder-innskrifta har komi vestanfrå. Han høyrer ikkje til dei lågare sosiale lag for han er boklærd og innskrifta hans har teki svip av gamle dikt og soger. Kanskje var han ein geistleg av same jordnære typen som bisp Bjarne Kolbeinsson på Orknøyane og Arne prest i Sogn.

Under diskusjonen av *kjosa* sitera eg Hindeleiken. Det er ein av dei mange songleikane som til for ikring 100 år sidan var fast tidtrøyte ved samkomer av ungdomen. Dei er i stor mon friar- og giftarmålsleikar, og i sume av dei finn vi friarscenar der guten kan velje mellom alle gjentene som går i ein ring. I Hindeleiken t. d. vert ein gut teken fram av leikstyraren, ollermori eller oldemor,⁶⁹ medan ho syng:

Statt upp Olav Baggi!
kjøs deg ein av alle!
kjøs deg ein av mine møyar
slike fær du alli.

Så vel han seg ei gjente og turen kjem til neste gut. Etter dette fylgjer vigjingsscenar og ofring o. s. b. Noko liknande er det i Hopp-
leiken; her syng ollermora:

Eg hev meg eit høgeloft aa standa
der bur inni so ven ein svein,
han N. N. den unge.
Honom byder Smerting,
Smerting og Smederland,
Keisaren av Rome
skal koma
og kjosa seg ei dannemøy
og gjera seg til frume.

Så vel han seg ei gjente og leiken held fram med andre turar.

Det kunne tenkjast at Storhedder-mannen har tenkt på ein slik leik då han skreiv runene, men det er ikkje truleg. Det er ting som

tyder på at nettopp dette motivet ikkje har vori kjent på hans tid. Vi veit ikkje alderen på songleikane, men sume er visseleg mykje gamle. Det er vanleg oppfatning at dei botnar i heidne seremoniar og kultdansar.⁷⁰ Men nett dette draget med fritt val må vera nyare etter Tyregod, Bløndal og Grüner Nielsens meining. Den eldre forminga av friarscenen i songleikane har kaupslåing om gods og gull, der friaren legg fram det han har å by på av materielle gode, og giftarmålet vert avgjort på det grunnlaget av „skyldfolka“. Det frie valet i dansen, der kjærleiken kjem i forgrunnen, representerar eit nytt syn som er komi inn seinare ved påverknad frå sør.

B

Vi finn denne innskrifta 15 cm under slutten av A, til høgre for det store feltet med teikningar. Runene er mykje utviska og vanskelege å lesa. Det er tvil om kva ein skal rekne for runer og kva ikkje. Tydelege er 1, 3 og 4 og krossen i 6. Dei sikre runene gjev k?na?h. 2 og 5 er det heilt uvisst korleis ein skal lesa. 2 er eit sers komplisera system av strek. Men vi har ein ting å halde oss til. Det må vera ein vokal som er skriven her, ein kan vanskeleg tenkje seg ein konsonant mellom k og n. Rimelegast er det at 2 er ein ŋ. 5 kan anten reknast som sjølvstendig rune eller ein kan lesa henne som ein del av 4, i tilfelle som ein sidestav slik at vi får ei binderune ᚱ, $\widehat{a}r$. Den rimelegaste restitusjonen vert såleis

kunārh - -

Innskrifta har sikkert vori lenger, vi skimtar stavar fleire stader mellom rune 6 og innskrift C, men dei er slett ikkje lesande. Ein bør vel tolke innskrifta slik: *Gunnar h - - -*. Kva ord det er som kjem etter namnet og byrjar med h kan vi ikkje ha nokor viss meining om. Men trulegast er det at vi har å gjera med den vanlege formelen: *N. N. reist rúnar*. h må då ha vori byrjinga på tilnamnet hans eller noko slikt.

Innskrift B (og C).

H

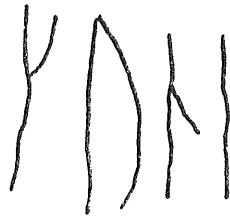
Denne stutte innskrifta finn vi på den venstre luten av vegg
omlag ein meter frå kanten, høgda over golvet er 185 cm. Runene
er heilt tydelege:

kuni

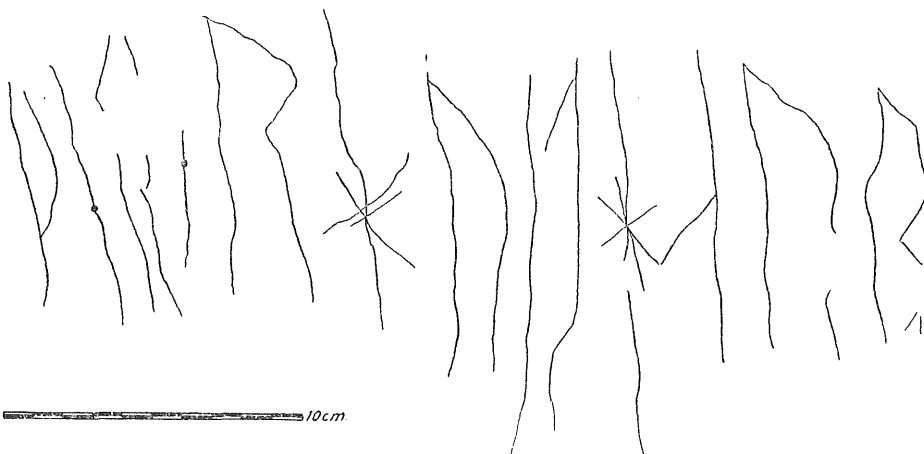
Det finst ikkje spor av kvister som skulle tyde på at det var byrjinga
på ein fupork. Tydinga ligg då temmeleg opp i dagen, det er manns-
namnet *Gunni*. Det er eit vanleg namn i Noreg og på vesthavsoyane
i mellomalderen, men til Island kom det, etter Lind, fyrst på 1400-talet.

K

Denne innskrifta finn vi under og noko til
venstre for A (140 cm over golvet og 105 cm
frå kanten). Steinflata er her mykje ujamn og
knudrute. Runene er store, frå 8 til 14 cm, men
grunt rita. Likevel er dei fleste tydelege. Det er
i grunnen berre den tredje og den nest siste runa
ein kan vera i tvil om, og for baa er spørsmålet

Innskrift H.

Innskrift K.

om ein skal lesa r eller u. Eg var òg i tvil om ein skulle lesa den siste runa R eller B, på grunn av ein skråstrek nedover mot venstre. Men siste gong eg var i Storhedder kunne eg, med morgonsola på skrå inn over innskrifta, med visse seia at det var ein R, skråstreken nedover mot venstre er ei naturlaging. Samstundes kunne eg sjå toppen av rune 3, dei to greinene møtest i høgjd med toppen av rune 5 (dette har eg ikkje kunna rette på figuren då klisjeane alt var laga). Transkriberinga av runene byd såleis ikkje på større vanskar. Det rimelegaste er vel å lesa rune 3 som R; meir tvilsamt er det med rune 12. Vi får då:

⁵ ¹⁰
 þererhuitha?r

Dette ser greitt ut, men når ein skal gjeva seg i kast med tydinga melder vanskane seg straks. Det har ikkje lukkast for meg å nå fram til nokor skikkeleg tolking, men ein kan tenkje på så mangt. Det fyrste þererhuit -- tykkjest vera klårt: *þér er hvít* ---, „For deg er kvit(t) --“. Men dei siste fire runene er det uråd å få noko ut av som høver. Ein kan lesa haur som *hǫrr* „hør, lin“, men då vantar

det ein nominativs-*r* i *hvit*. Eller vi kan lesa *harr*. På den måten kan ein m. a. få adjektivet *hvit-hárr*, som tyder „ljoshærd“ eller „ljoshåra“. Mange fleire forslag kan setjast fram, men dei fører ikkje til noko, og eg vil ikkje taka opp plassen med lause gissingar.

The image shows two handwritten runic words. The first word is 'RA' and the second is 'RAIM'. The letters are drawn with simple, slightly irregular strokes, characteristic of runic script.

Innskrift L.

L

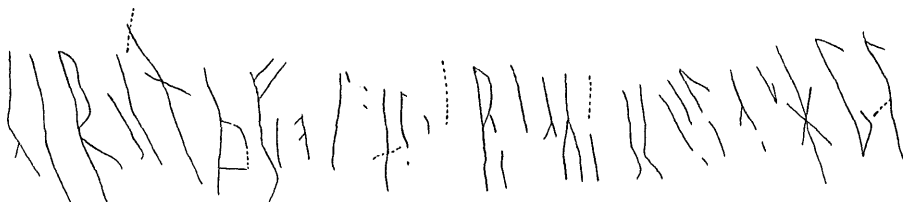
Retten over slutten av innskrift A og i høgd med F står ei innskrift på 7 runer. Ho er tolleg tydeleg trass i at eit nyare namnetrekk er skori inn over henne (Pl. XII fig. 1). Kvisten på siste rune er svært veik, men sikker nok. Transkripsjonen ser slik ut:

5
ra raist

Det skulle ikkje vera tvil om at vi i dei fem siste runene har verbet som vi kjenner frå den vanlegaste av alle innskriftformlar: *N. N. reist rúnar þessar*, „N. N. skreiv desse runer“. Formelen var så vanleg at ein R etter namnet var nok til å representere han, her har skrivaren greitt seg med berre verbet.

Framom raist skulle ein vente eit namn i nominativ. Men der finst berre to runer ra, og dei kan ikkje tolkast som skrivemåte for noko kjent norrønt namn. Eg trur ikkje ein kan rekne med at nokor rune har komi burt ved forvitring. Alt tyder på at vi no har innskrifta slik ho vart skriven. Framom fyrste runa er det eit framspring i steinen som gjer det naturleg å byrje innskrifta just der. Mellomromet mellom andre og tredje runa er høveleg for ei rune, men det er ikkje spor etter noko der. Både 2 og 3 er heilt tydelege så forvitringa har rimelegvis ikkje teki vekk noko der heller.

Dei to fyrste runene, vil eg tru, er ei avstyting av eit namn som byrjar med *Ra* – , *Ragnarr* t. d. Mellomromet mellom 2 og 3 kan

Innskrift M.

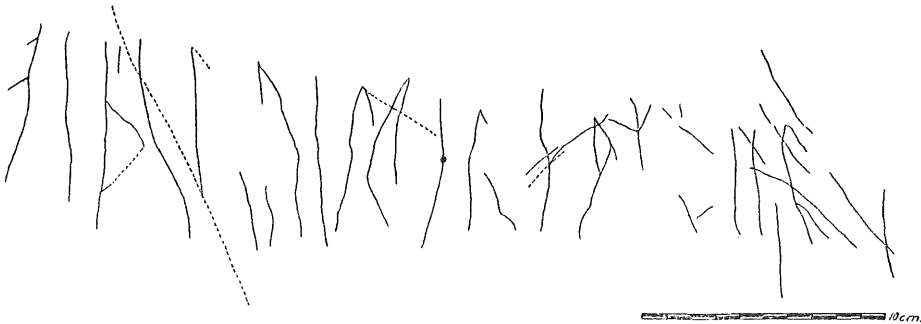
då vera sett der for å merkje ut at det er ei avstyting. Eit slikt skil mellom ord er elles ikkje vanleg. I runeskrift kjem alle teikn tett etter einannan. Dersom det er ordskil, og det er slett ikkje alltid, så er det til det nytta serskilte teikn. Ingen av dei andre innskriftene i Storhedder har skil mellom orda.

Avstytingar der dei fyrste bokstavane i namnet er skrivne er elles ikkje ukjende i runekunsta. Ei av innskriftene i Urnes kyrkje, nr. VI, har: mag hin hilg, der mag må vera avstyting for Magnus, *Magnus hin helgi*.⁷²

Magnus Olsen har nemnt for meg ei meir likleg tolking. Når ein i R1 les runenamna etter einannan kjem det fram eit mannsnamn: raip ar (*reið ár*) d. v. s. *Reiðarr*. Det var å vente at ein runekunnig Reidar snart ville finne ut at han kunne skrive namnet sitt på den måten. Nettopp slike små poeng sette dei pris på.

M

Denne innskrifta er mykje grunn og forvitra, men ho er ikkje overstreka av andre teikningar. Ho står nemleg for seg sjølv høgt oppe, 2 meter frå golvet, og langt til høgre, vel 4 meter frå kanten. Kalkeringa har med alle dei strekar som var på feltet. Like vel ser det ut til å vera uråd å finne nokor løysing på denne innskrifta. Forvitringa har fari så ille med henne at det er berre nokre få stavar vi kan transkribere sikkert, og dei er så få at dei ikkje kan gjeva noko utgangspunkt for tolking eller restitusjon.

Innskrift N.

N

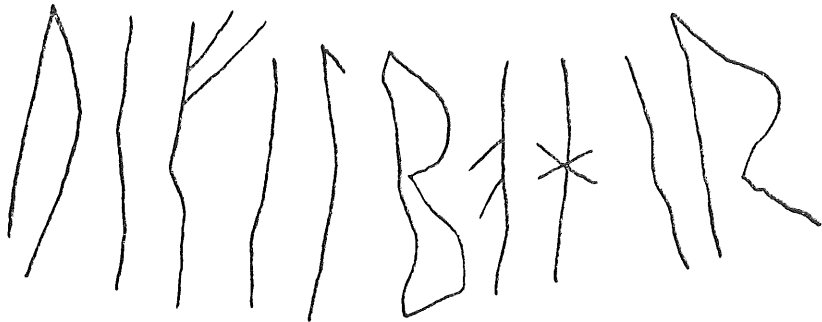
Om lag ein meter over golvet og 2,7 meter frå kanten finn vi ei lang innskrift (Pl. XI, fig. 1). Om denne innskrifta lyt ein diverre seia det same som om den førre, M. Ho er kan hende endå meir forvitra, og etter den tydelege, punkterte t-runa vert det eit virvar av strek som det var uråd å få med på kalkeringa. Eg kunne her skilje ut toppen av ein Y og ein heil f, men resten var det ikkje råd å få noko sikkert ut av. I fyrste delen av innskrifta har eg fått med alle dei streka eg kunne sjå, men steinen er så ujamn her og runene så forvitra at det heile vert usikkert.

O

20 cm til venstre for N finn vi til trøyst ei heilt tydeleg innskrift på ti runer (Pl. XI, fig. 1). Ho er med godt skjøn plasera på ei flate som ligg noko djupare enn veggjen ikring. På den måten vert det på ei vis ei fin ramme ikring innskrifta. Det er ingen tvil om lesinga av runene, dei er alle klåre og tydelege:

⁵ ¹⁰
 uifilbohir

Det må i norrønt bli: *Vifill bjó hér*, „Vivil budde her“. Ein er her likesom i innskrift A nøydd til å tenkje seg at l er utegløymt

Innskrift O.

mellom 6 og 7, slik at det skulle ha stadi bio. Elles er det ikkje noko å merkje seg med målforma.

Om alderen kan ein vanskeleg dømme. Det einaste vi har å halde oss til er at \mathfrak{d} har verdien *o* og at vokalen i *hér* er skriven med \mathfrak{l} utan prikk. *O*-runa syner at innskrifta ikkje er eldre enn midten av det 11 hdr., og dersom ein kan gå ut ifrå at prikken ikkje er utegløynt i *i*-runa lyt ein setje henne så langt attende i tida som det går an av omsyn til *o*-runa.

Vifill er eit vel kjent namn frå den norrøne litteraturen, endå det ikkje er mellom dei vanlegaste. I ættesogene er det sjeldan nemnt, det er meir vanleg i fornaldarsogene. I *Diplomatarium Norvegicum* finn vi det ikkje før ut i det 14 hdr., og då, etter Lind, berre i diplom frå Vestfold og nedre Telemark. I stadnamn derimot er det kjent over heile landet.

Liknande innskrifter kjenner vi frå Paradisræhellir på Island. Der står: $\widehat{h\acute{e}r}$ $\widehat{h\acute{e}f\acute{e}r}$ komid salomon, hier kom sira steinmadr.⁷³ Ordlegginga her tyder på at ritarane berre har vori innom. Om Vivil vert det derimot sagt at han budde der.

Det er sjølvsagt ikkje råd å seia kven Vivil var eller kor han hadde komi ifrå. Men det er mest truleg at han har vori ein fredlaus som har haldi til i hellingen i lengre tid. Storhedder var ein bra stad

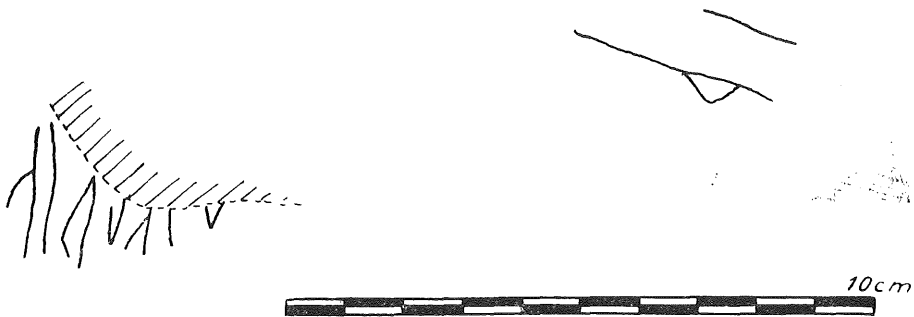
å vera for den som ikkje kunne halde seg i bygdene. Det var uvanleg god jakt der og tolleg god bustad om sumaren, dessutan var det lett å halde vakt mot uvelkomne gjester. Det var nettopp slike stader dei fredlause søkte til. Og i Grettis saga Ásmundarsonar ser vi korleis ein fredlaus kunne halde seg i lang tid på slike stader, endå bygdefolka kjende vel til det. Vi har ikkje noko soge frå mellomalderen om fredlause som budde i heiane her i Noreg, men i islandske ættesoger er det fleire stader fortalt om slike. I den nemnde Grettis saga og i Gísla saga Súrssonar t. d. har vi levande skildringar av det livet dei førde. Nyare islandske segner har mange forteljingar om fredlause som levde i hellerar, t. d. Hellismannasaga som fortel om ein heil flokk som heldt til i den store Surtshellir.⁷⁴ Vi kan vel gå ut ifrå at dei har hatt det på same måten her i Noreg i sagatida. Seinare har det i alle fall vori slik. I nyare tid har det vorti oppteikna fleire soger om folk som var fredlause etter at dei hadde komi i mannskade. Fleire av desse drog til andre landsluter der dei ikkje var kjende, setesdølene kunne t. d. draga på „Nordlandet“. Men det var òg vanleg at dei løynde seg i heiane nærare heimegrendene.

Dei sogene vi har fortel for det meste om manndráparar frå det 17 hdr. Frå Sætesdal har Johannes Skar skrivi opp fleire slike soger, t. d. om Vonde-Knut Myrom og om Vonde-Orm Viki. Dei hadde drepit og laut løyne seg. Om Knut fortel Skar: „Knut rymde paa Heidi og heldt seg i Skjol paa Heddestøyl — det var ein Støyl som høyrde til Myrom. Han mura der ein Kjellar i Gloppe Urdi. Var der folk paa Vange daa 'sat han i Kjellaren og drog ei Helle attyver Holet. For det jamne heldt han seg i Støylsbudi. Høyskogsmennerne la ned Mat til han. Knut retta til Høyet fyre dei, drog Stakkarne til Veges og gjorde dei all den Greide han kunde. Men dei saag han aldri; so svor dei paa Tinget, at dei aldri hadde set han. Han heldt seg i Skjol i tri Aar. Daa var Livet løyst; Retten var so i dei Tiderne.“⁷⁵ — Om Orm fortel han: „Han heldt seg i Løynd i Finndalen. Paa „Storehomi“ i Hovatn sette han upp ei Bud; han hadde der tvo Praamar, ein paa

kvar Led. Med „Haavestøylann“, noko upp i Lidi, hadde han ein Heller.⁷⁶ Frå Telemark har vi den kjende segna om Olav Garvik, „Mannslagaren“ som heldt seg løynd i heiane eit par år før han vart teken og avretta. Innmed garden Gåsdalen kan ein sjå Mannslagarholet der han budde ei tid. På Brokefjell har vi Mannslagarnuten og Mannslagarrjoet, der skal han ha butt i eit sel. Ein annan variant av forteljinga seier at „Ole Garvik holdt sig i en hule paa Brokefjeld“.⁷⁷ Røkjer vi etter i dei samtidige kjeldene finn vi at det var ikkje så reint få fredlause i bygdene i det 17 hdr. Eg skal nemne eit døme som Qvisling har i si bok Øvre Telemarkens historie i det 17de Aarhundrede: „I 1670 oplyste foged Hans Tidemand paa vinterthingene i Vestfjeldene, at Gunnar Tveiten af Laardal, Halvor Roholt af Vraadal, Tollev Berge af Vinje og Søren Fladeland af Hjartdal var ufrelse og manddrabere og ikke maatte hyses. — — — 4 juni s. a. thing paa Sandok i Vinje; manddraberen Tollev Berge (nævnt før) og Christen Klokker(!) blev lyst fredløse og almuen advaret mod at hyse dem.“⁷⁸

Som ein ser både av forteljinga om Vonde-Knut og av forbodet til Hans Tidemand var det sume som hadde samhug med dei fredlause og hjelpte dei.⁷⁹ Det var nok turvande om dei skulle greie seg på skikkeleg vis. Anleis var det med dei regulære tjuvane som for rundt i bygdene og stal det dei trong. Etter segnene heldt dei òg til i holer i fjellet. Ivar Kleiven fortel om ein slik i Ringeby: „Han budde ein vinter i ei bergklovo som låg såles'n te, at ho var vanskeleg å finne, og 'n Berge akta se vel for å vera ute, ner være va slikt, at skirennon' hass viste se, heill ner 'n va redd for, at dæ va fare på fer'. I desse bergklovon 'n budde 'ti, hadde 'n eldsta' 'n brende på, men da let 'n røyken gå gjennom ei stor holfuru og inn i ei ur', så itte folk kunn' sjå røyken.“⁸⁰ — Slike røvarsegner er mykje vanlegare enn fredlaus-segner, og over heile landet finst det Tjovehellerar og Tjovehol. Omlag midveges mellom Bjåi og Storhedder er det eit slikt Tjovehol.

Dei fredlause må ha lidi mykje vondt. Dårleg husvære og lite mat. Dei kunne aldri kjenne seg trygge for folk. De kunne aldri slappe av

Innskrift Q.

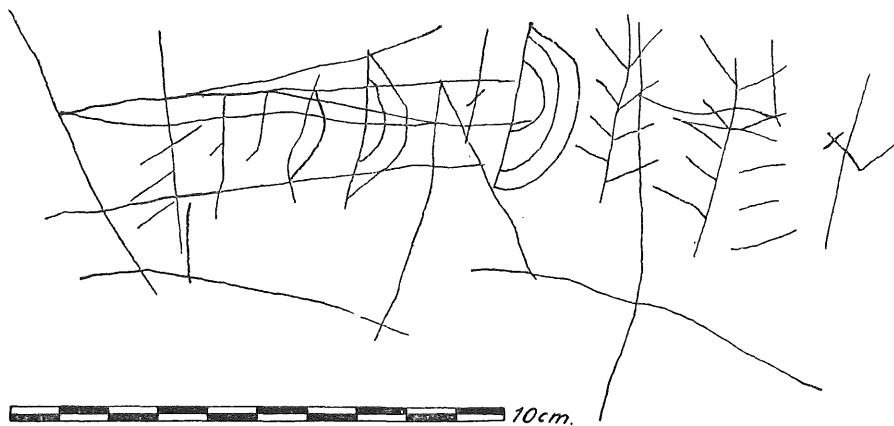
og allstøtt var dei eismale med alle slags vonde vette ikring seg. Det er ingen ting i vegen for å tenkje seg at Vifill har vori i same stoda og løynt seg på same måten som dei karane gjorde 5—600 år seinare som vi har høyrte om.

No er det ikkje sikkert at det er Vifill sjølv som har skrivi runene. Det kan godt vera ein annan som har kjent til ei segn om at ein Vifill skulle ha butt der. Det kan så ha gjevi han stoff til ei innskrift. Vi har andre døme på at segnfigurar vert nemnde i innskrifter, t. d. Maeshowe XX, XXI som byrjar slik: *sjá haugr var fyr hlaðinn heldr Loðbrókar*. „Denne haugen vart lagt opp før (Ragnar) Lodbroks (haug)“.

Q

Denne innskrifta står like i nærleiken av P. Ho er diverre ulesande då vi har att berre tvo stavar av byrjinga og nedre delen av dei fem fylgjande stavane. Resten har komi bort ved at eit flak har klovna ut ifrå steinen. Dei restane vi har att av stavane er underlege og vi kan ikkje avgjera kva slags runer det har vori. Berre dei tvo fyrste let seg transkribere: ai — —.

Om lag 10 cm ut til venstre er det to runer som ligg mest flatt, dei hallar noko ned mot høgre med toppen. Transkripsjonen vert sp, men nokor tyding kan ikkje gjevast.

Innskrift R.

R

Siste gong eg var i Storhedder fann eg ei innskrift der det er nytta teikn som liknar på løynderuner. Ho står 30 cm under og 75 cm til høgre for N. Langsetter innskrifta er det fleire strekar som sluttar ved den 3-dobbelte *þorn*-en. Det er vanskeleg her å avgjera kva som høyrer til innskrifta og kva ikkje. Det er berre fem teikn som er heilt tydelege, det er tre *þorn*-ar og to teikn med kvister til båe sider. Alle dei andre er mykje usikre. Fyrst har vi ein lang skråstrek nedover mot høgre, som sikkert ikkje høyrer med til innskrifta. Deretter er det tre parallelle strekar nedover mot venstre, den øvre om lag dobbelt så lang som dei andre. Dei er tydelege, men det loddrette ritet som kunne vera hovudstaven er mykje veikare og så langt at eg tvilar på at det er ei rune. Dei to neste strekane er og så veike samanlikna med *þ*-runene som fylgjer etter, at eg trur dei må vera tilfeldige. Det same gjeld strekane mellom andre og siste *þorn*-runa. Her kunne ein vera freista til å lesa *ʀ*, serleg sidan det er akkurat rom til ei rune der. Men dei nedre greinene av denne „runa“ er nok

to tilfeldige rit som møtest der mellom runene. Noko liknande kan ein seia om det siste teiknet. Der er så veikt samanlikna med dei andre at eg var i tvil om det skulle takast med eller ikkje. Eg kan ikkje tru at dei rita eg no har nemnt er runeteikn som er forvitra. Innskrifta står på ei jamn flate og eg kan ikkje sjå nokon grunn til at pornane og „kvistrunene“ skulle halde seg så mykje betre enn dei andre.

Dei teikna som står att som sikre er ikkje vanlege runeteikn, dei liknar meir på løynderuner. Men det er dei heller ikkje. Løynderunene byggjer som regel på fuþorken og oppdelinga av den i tre ætter: fuþork hñias tñmly. Skulle ein så skrive ein a t. d. med løynderuner, merkte ein fyrst ut kva for ei ætt det var: den andre, og så kva for ei rune det var i ætta: den fjerde. Måtane å gjera dette på varierar mykje, men det er to hovudtyper. Dei kunne bruke kvister på baa sider av hovudstaven t. d. 2 på venstre sida og 4 på høgre sida for a ; eller dei kunne skrive så og så mange av ei runetype for å syne ætta og så ei onnor type for å syne runenummeret innan ætta, t. d. 2 l-runer og 4 l-runer for a . Ved nummereringa av ættene rekna dei vanleg tñmly som fyrste og fuþork som tredje.

I denne innskrifta kan det ikkje vera brukt eit slikt system. Dei fyrste tre teikna gjev berre ein verdi kvar, medan det, som vi har sett, er turvande å ha to for å få fastlagt ei rune. Dei siste to teikna har rett nok kvister på baa sider, men det er for mange av dei; på den eine sida kan det i høgda vera tre.

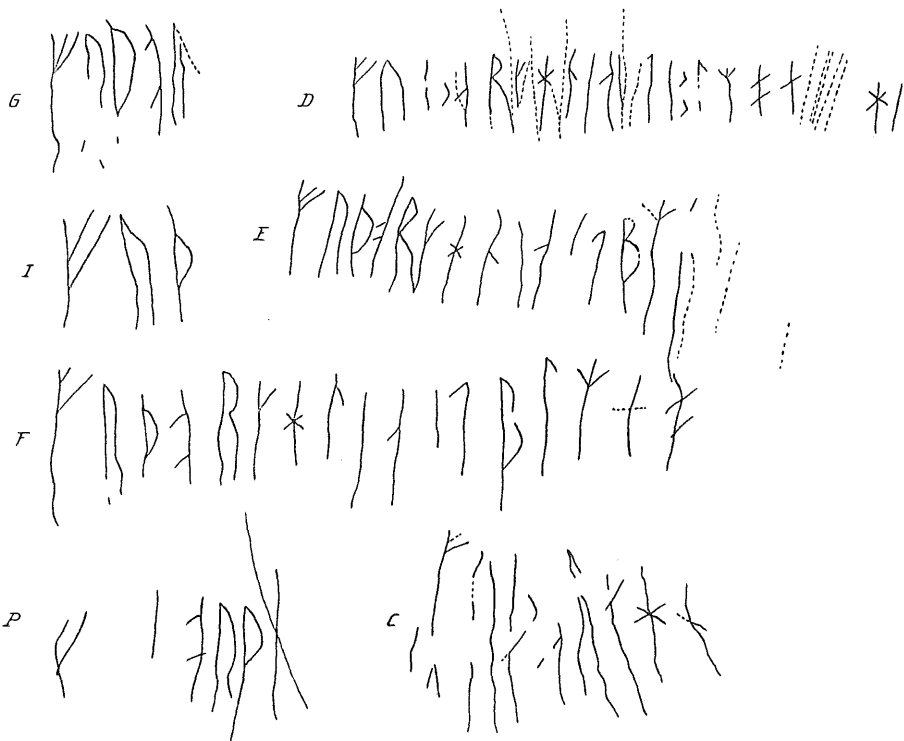
Dei einaste systemet eg kan sjå i denne innskrifta er at dei fem teikna synest å vera runene Þ og ʝ med ekstra utstyr, slik at vi kan lesa dei etter ein annan som enkel Þ, dobbelt Þ, tredobbelt Þ, firedobbelt ʝ og femdobbelt ʝ. Dette må tydeleg vera gjort med vilje, og truleg i magisk meining. Det ser ut som det er meir talmystikk òg i desse runene. Tel ein dei diakritiske teikn, kvistene, får ein: $1 + 2 + 3 + 8 + 10 = 24$. 24 er eit tal som stadig går att i runemagien. Vi lyt tenkje oss at rune-meisteren, etter den tredje Þ-runa, har skift over til ʝ nettopp for å oppnå 24-talet i innskrifta.

Ei slik magisk innskrift høver godt inn mellom alle fuporkane, pentagramma og andre magiske teikn i Storhedder. Men vi kan vanskeleg gjera oss opp nokor meining om kva han ville oppnå med desse kunstene.

C D E F G I P

I Storhedder har vi så vidt eg kan sjå sju fupork-innskrifter, det er C, D, E, F, G, I og P (På figuren står D, E og F i tilhøve til ein annan som på steinen). Det er mest naturleg å drøfte dei under eitt, då det er dei same førestellingane som ligg attom alle desse alfabetoppskriftene. Fleire av dei har interessante sermerke og ei samla oversyn vil hjelpe til å klårleggje miljøet der innskriftene vart til.

Av dei sju fuporkane vi finn er det berre tre som har med så å seia alle runene. Dei andre fire inneheld frå tre til åtte av dei fyrste stavane i fuporken. Dei lange D, E og F står under ein annan og er tolleg djupt skorne. Diverre har ein „vandal“ vori ute og av ein heilt uforståeleg grunn skrapa opp og ned over desse innskriftene slik at slutten på E har vorti heilt uleseleg, og slutten på dei to andre er temmeleg utydeleg. Det fyrste som slær ein ved desse lange fuporkane er at dei ikkje er heilt fullstendige. Dei vantar den siste runa i den vanlege 16-stavs fuporken: λ , γr . Det er syrgjeleg at vi ikkje har slutten av E så vi kunne sjå korleis den enda, då den ganske visst er den eldste. γr -runa finst ikkje i det heile i Storhedder. Og i dei to fuporkane har det ikkje komi inn noko anna teikn for γ på den plassen, her finn vi i staden dei yngre runetypane for \emptyset og ω , \sharp og \dagger . A-innskrifta har, som vi har sett før, nytta \mathfrak{h} som teikn for γ -lyden. Det tyder på at korkje forfattaren av A-innskrifta eller dei som har skori inn D og F har bruka λ -runa. A har i staden \mathfrak{h} . Det kan vi godt tenkje oss at dei andre òg ville ha bruka dersom dei skulle skrive noko som inneheldt ord, men ved nedskrivning av fuporken tok dei aldri med dei stungne formene, d. e. dei med prikkar, som \dagger og \mathfrak{h} t. d.; \sharp og \dagger var spesialteikn av ein annan type og kunne for så vidt vera med.

No kan ein spyrje om det ikkje er same mannen som har skrivi A og fuþorkane sidan det er slikt samsvar med omsyn til γ -runa. Men her er det å merkje seg at D og F må vera yngre enn A. I fuþorkane har vi runeformene \ddagger og \dagger , og dersom det var same mannen ville han tre stader i A-innskrifta ha komi til å nytte \dagger (sjå ovanfor s. 162).

Vidare har rune 13 i E ei sermerkt form. Bøylene står høgt på staven, og er bøygde på ein uvanleg måte. Eg trur ikkje denne merkelege forma kan ha komi fram ved at det var vanskeleg å styre kniven i steinen. Andre runer med bøyer har ikkje fått slik form. Den lange hovudstaven på den tilsvarande runa i F må forklårast som eit feilrit,

for den stikk, i motsetnad til den i E, ned under basis av innskrifta. Det kan hende vi her i denne sermerkte b-runa har endå eit teikn på impulsar vestanfrå. Vi finn nemleg den same runeforma i Maeshowe V, som òg er ei fuþork-innskrift.

Dateringa av desse innskriftene må bli usikker. Det ligg ein sterk tradisjon attom fuþorken, og han vantar difor fleire av dei sermerke som kan gjeva grunnlag for ei runologisk datering, t. d. dei stungne runene. Vi har likevel nokre få ting å halde oss til, og ei innbyrdes datering kan ein i alle fall freiste. Eg har tidlegare sagt at E truleg er den eldste, det treng nærare grunngeving. Av det som er att av E-fuþorken etter utskrapinga er det klårt at ʏ kjem like etter B, med andre ord at ʏ kjem fyre ʀ. Det er den eldste og opphavlege runefylgja. Dei yngre fuþorkane har ʀʏ, slik som D og F, etter påverknad frå det latinske alfabetet.⁸¹ Ein annan ting som tyder på at E er eldre enn i alle fall F er den måten F er skriven på i tilhøve til E. Byrjinga av F går på skrå oppover, men ved rune 8 ʀ har runemeisteren sétt at han ville koma til å kollidere med E og har difor flutt basis av innskrifta eit par cm ned. Det kunne kanhende òg vera kalksundringane mellom E og F som var årsak til dette, men eg trur ikkje dei har vori så store då som no. Ein av kalkklumpane dekkjer nemleg øvre delen av rune 8 i F slik at det ser ut som kvisten står uvanleg høgt oppe. Her må kalken ha lagt seg over etter at runa var skriven.

Nokor absolutt datering av desse innskriftene kan ein ikkje gjeva. Ein kan berre seia at D og F, på grunn av runene ʒ og ʔ, ikkje kan vera stort eldre enn andre helvta av det 12 hdr. og at E kan vera eldre. Det er ingen ting som direkte talar for stor elde.

Om dei andre fuþorkane er det lite å seia. Dei har ikkje noko sermerke, berre nokre tilfeldige avvik frå dei vanlege formene.

Den lengste er C som inneheld dei fyrste åtte runene. Ho står like til høgre for B og har ikkje vori noko fint rita. Dessutan er steinen mykje forvitra kring henne slik at ho er temmeleg utydeleg. Kring 4 er det fleire sprekker i fjellet, men nedre delen av hovudstaven og delar

av ein kvist er klårt synleg, kvisten går nedover mot venstre. 5 er høg og smal og kunne like godt lesast som ʀ. Ellers trur eg ikkje det kan vera tvil om at det er ein fuþork vi har for oss her.

G står i ei høgd av vel to meter over golvet og omlag 1,5 meter frå kanten av veggjen. Rune 5 er uklår og må vel seiast å vera ein sers mislukka R. Elles kan ein merkje seg den store bøyla i 3 og kvistene i 1, som går ut frå same punkt på hovudstaven.

I står om lag 15 cm ned til høgje for innskrift H. Ho er heilt tydeleg og inneheld berre dei tre runene fuþ.

Innskrift P er vel òg ein fuþork endå ho er svært ufullstendig. Ein lyt tenkje til ein ʀ mellom 1 og 2 og dessutan bøyla på 2. Dette er det godt rom til. Elles er det å merkje seg at 5 ser ut som ein „urnordisk“ P, w, men det må vera kvisten på Y som ved ein feil er bøygd inn att til hovudstaven.

3—4 cm til høgje for siste rune i D finn vi runene *l, hi. Dei har same storleik som runene i D, og står omlag på line med dei. Det er ikkje lett å få nokor meining ut av berre to runer, og eg vil ikkje freiste å gjeva nokor utførleg forklåring på dei, berre minne om at vi her òg kan ha med ei Kristus-rune å gjera.

Det vi no veit om avvik i Storhedder-innskriftene frå dei normale norske runeformene på den tid, tyder på at sume av runemeistrane i Storhedder har komi vest eller sørfrå. Det gjeld ikkje berre han som har skrivt A. ʀ-runa og Kristusmonogrammet syner tydeleg nok at han har tilknytning til det store utlandet. Men mangelen på ʀ i fuþorkane kan òg best forklårast ved at runemeistrane har vori på Vesthavsoyane, i England eller Danmark. Ein kunne av dette vera freista til å slutte at det fram gjennom tidene har overnatta fleire vidreiste ferdafolk i Storhedder. Hellenen kan med andre ord ha vori ein rastestad, ei slags fjellstove, på fjellvegen mellom Vest-Telemark, Sætedal og Vestlandet.

No melder spørsmålet seg: kvifor vart alle desse fuþorkane skrivne der i helleren? Svaret kan ikkje bli anna enn at det låg magi bak. Vi

har sett av saga om Salmund Breivi kva folk i seinare tid meinte dei kunne koma ut for på ein slik stad. Dei som låg her inne i hellingen hadde all grunn til å gjera kunster for å halde slike vonde vette frå seg, eller dei kunne freiste å få hjelp frå andre makter. Der var ein annan fåre òg som for oss tykkjest meir handgripeleg enn troll og tussar, det var ulveflokkane som rak ikring i fjellet og var eit stadig trugsmål mot alt levande. Som eg har gjort greie for i innleiinga har ulven stadi i den norske folketrua som det fårlegaste og uhyggelegaste udyret gjennom alle tider. Han var sløg og hemngirug, og hadde makt til å forgjera folk og våpen. På ein mystisk måte hadde han tilknytning til gygrar og trollkjerringar, og seinare i tida vart han sett på som anti-krist.⁸² Mot slike uhyggelege skapningar måtte ein nytte kraftig magi for å verne seg. Sigtuna-amuletten er eit godt døme på dette. Her vert Tor kalla til hjelp mot þursa trutin, „tusse-drotten“, og „ulven“ vert driven bort med galdrar:

af þir þriar þraR ulf
af þir niu nøþiR ulfr

Etter Magnus Olsens tolking lyder dette: „Ha“ dig tre „trå“er, ulv; „ha“ dig ni „nøder“, ulv.“⁸³

Frå fyrste stund er fuporken bruka i vernemagien. Det er eit drag den germanske runerekkja har sams med dei fleste andre alfabet. Ein omfattande og mykje bruka magi byggjer på runenamna, på plassen i rekkja og på talmystikk ut ifrå ættdeilinga og talet på runer i fuporken. Sjølv runerekkja utan serskilde åtgjerder var og eit godt middel å verne seg med. Det ser vi av bruken av henne på amulettar og i graver. Frå eldre tid kjenner vi ein slik bruk frå braketeater og Kylversteinen. Serleg tydeleg kan ein sjå den magiske bruken på den yngre Gørlevsteinen der fuporken står saman med Buslubøn-formelen. Ut frå det vanlege magiske prinsipp: *pars pro toto*, delen i staden for det heile, kunne ein greie seg med berre delar av fuporken, det var like fullt magisk kraft i innskrifta. Slik lyt vi forklåre dei uheile fuporkane i

Storhedder. Vi kjenner dei frå mange andre stader og. Magnus Olsen har t. d. synt korleis dei fyrste stavane i fuþorken er skrivne på Sigtuna-amulettene med løyndeskrift. Og i avhandlinga om Grimhilds og Gudruns runeinnskrifter har han nemnt fleire avstytte magiske fuþorkar, sume er gøymdre vekk i løyndeskrift og sume er representerte av berre fyrste staven ƿ.⁸⁴

Sigtuna-amulettene skulle verne mot tussar og ulvar. Fuþorkane i Storhedder hadde sikkert same oppgåva. Det er nok av same grunn vi finn så mange magiske teikn og i helleren. Det er same førestellinga som ligg bak både fuþorken og teikna og ein er nøydd til å sjå dei under eitt.

IV. FIGURER OG SYMBOLER

Dei hadde so mange Truer. Det var tru med alt som gjekk dei til.

J. Skar: Gamalt or Setesdal, bd. VII s.120.

Det slår en umiddelbart når en betrakter „helleristningene“ her inne i ville fjellet at vi står overfor et ganske nytt og ukjent materiale fra eldre tiders helleristningskunst. Så vel motiv-valg, teknikk som formspråk er i de vesentlige hoveddrag fullt ut andre og for en stor del vesensforskjellige fra det vi ellers er vant til når det gjelder både stein- og bronsealderens bergskurd. Uten faste holdepunkter og sammenligningsgrunnlag med annet kjent materiale vil vanskene tilsynelatende bli store, så meget mer som Storhedders billedkrot gir et så pass blandet og løst preg. Det er imidlertid klart at vi her ikke kan vurdere disse tegningene på samme måten som bergskurden ellers, eller i ensidig sammenligning med denne, sjøl om det nok tilsynelatende er et visst slektskap.

Tegningene kommer i alle måter tydelig fram på illustrasjonene. En kan derfor spare seg en altfor detaljert gjennomgåelse av materialet. De viktigste hovedlinjer må vi imidlertid gå nærmere inn på. Alle tegningene er utført med samme teknikk — risset inn med et spisst og skarpt redskap, antakelig en kniv, i den bløte, nærmest kalksteinsaktige

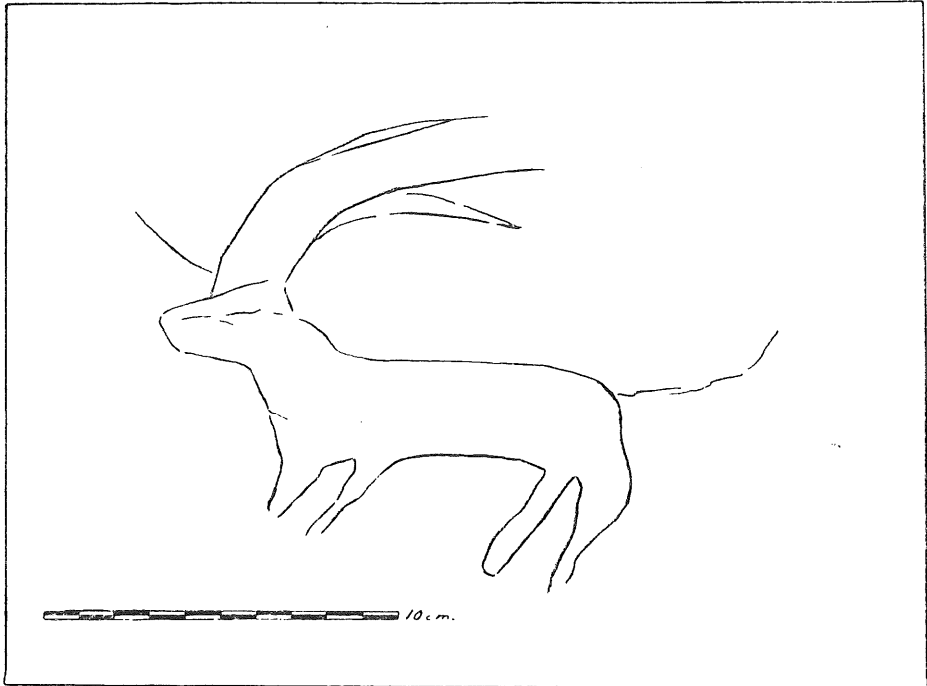

Fig. 1. „Bukken“ i hulen.

utoverhengende steinflaten. Furene er grunne og bare litt tjukkere enn vanlige blyantstreker. Linjene er dessverre ofte meget utydelige enten på grunn av forvitring eller ved at mange tusen meningsløse streker er risset inn på kryss og tvers over nesten samtlige tegningsfelter. Det er derfor ingen tvil om at her opprinnelig må ha vært mange flere tegninger enn vi i dag er i stand til å finne.

Bortsett fra „bukken“ i fjellhulen (fig. 1) er alle de øvrige å finne spredt enkeltvis eller i mindre felter på de høveligste steder over den om lag 5 m lange vegg til Skutesteinen. De fleste er risset i alminnelig brysthøyde over bakken, men en del finnes både høyere oppe og flere langt nede. Mens en god del av tegningene, til dømes fig. 2 og 9

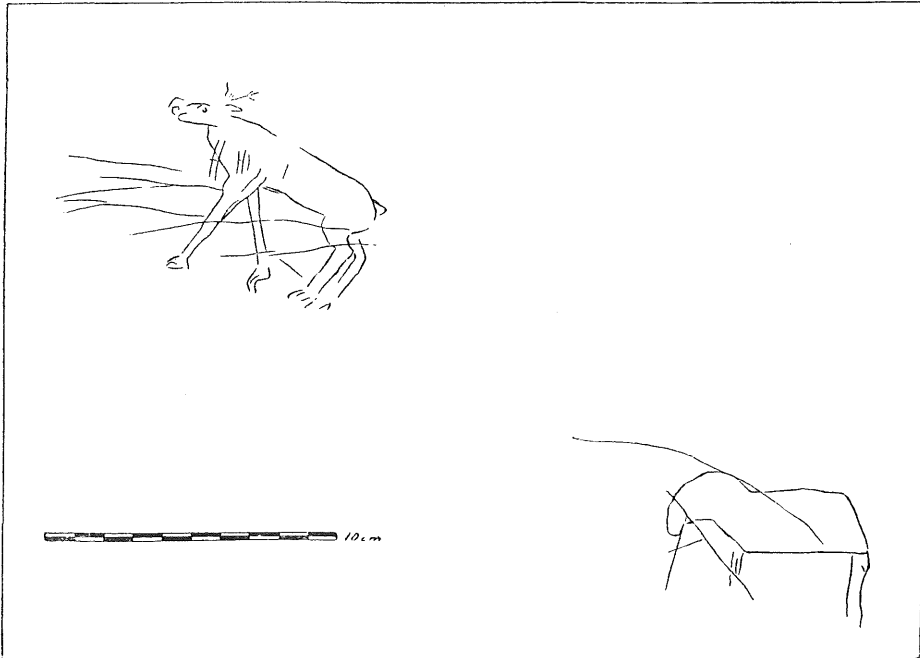

Fig. 2. Elg og hest.

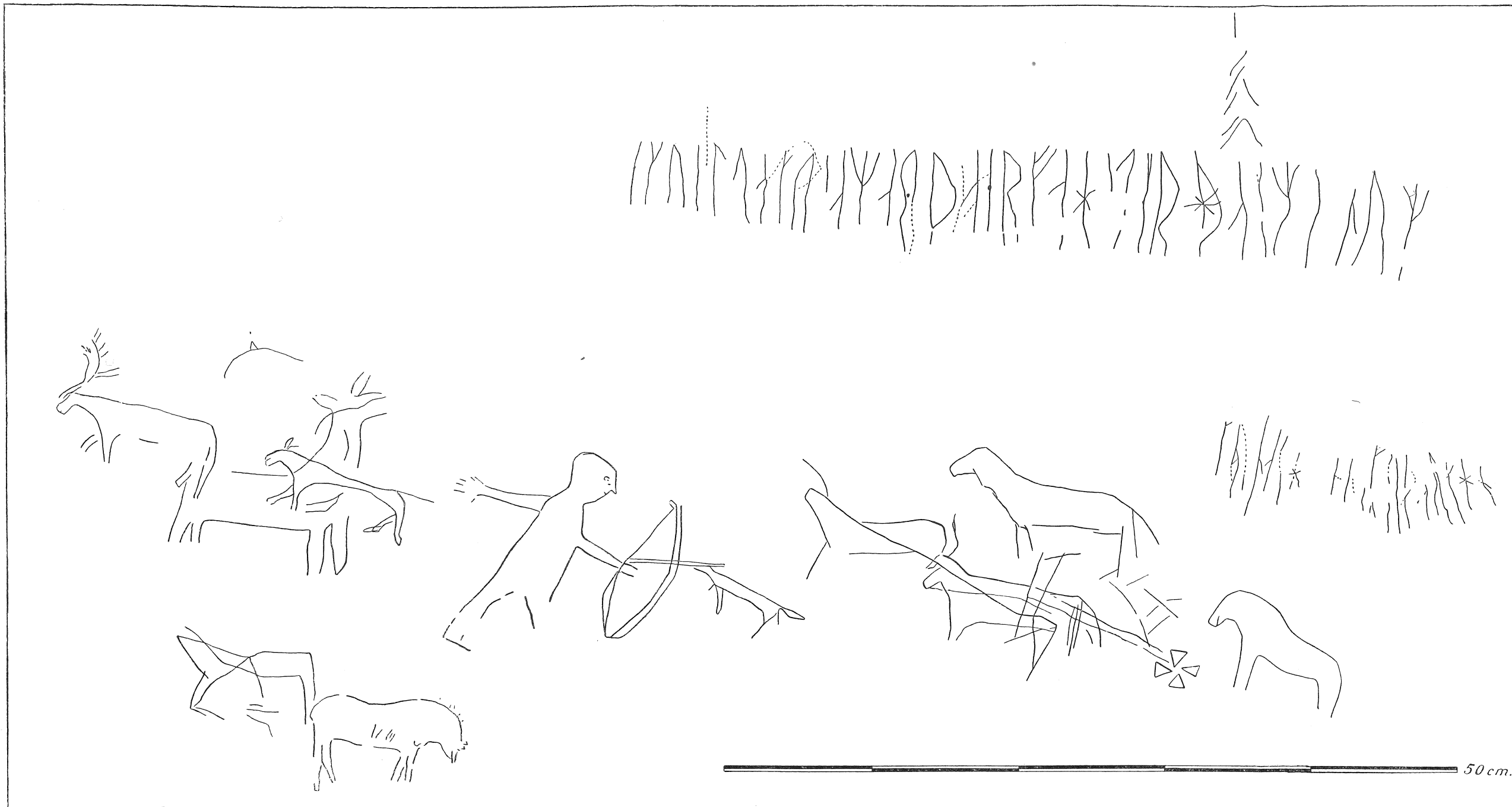
er meget naturalistiske og ofte elegant tegnet, er andre derimot langt mer klossete og skjematisk i formen. (For eks. fig. 7 og 8.) Det er tydelig at flere tegnemestere med forskjellig dyktighet har utøvet sin kunst med vekslende hell og sans for motivenes linjer.

Motivene er som en ser blandet; her opptrer i første rekke matnyttig vilt som *rein* og *elg* sammen med både *rovdyr* og *husdyr* og flere slags *geometriske tegn*. Som den sentrale figur står imidlertid den klossete *bueskytteren* — sjølv jegeren (foldepl. I). Det ligger nesten noe symbolsk i dette bilde av *Mannen* som her danner det suverene midtpunkt i den situasjon han helst ønsket seg. For øvrig er det naturlig nok *reinen* som dominerer; det er jo den jegeren her oppe i første rekke har veidet. I alt finner vi *rein* avbildet på 6 eller

7 steder, og et par av tegningene (fig. 4 (eller pl. XI fig. 2) og 6) minner nesten om enkelte figurer fra steinalderens naturalistiske kunst. Den som her har vært ute med kniven har tydelig nok hatt veidemannens skarpe og erfarne blikk for dyrenes særpreg. Nesten det samme kan en si om fig. 2; det burde ikke være tvil om at dette skal forestille en *elg*, for den som kjenner elgen vil i alle fall ikke ha noen vanskelighet med zoologien i dette høve. Det kan virke merkelig at et skogsdyr som elgen er å finne her langt til fjells, men sjøl idag er det ingen sjeldenhet å treffe elg ved sommertid overalt i disse heietrakter.

I alt 5 av Storheddertegningene er tydelig nok ment som *rovdyr*; også her er det folk med skarp sans for dyrenes former som har utøvet sin kunst i en ubekvem materie. To av figurene (den lille figur like foran bueskytteren på foldepl. I og fig. 9) gir et umiddelbart inntrykk av å skulle forestille *rev*, lang busket hale, smekker kropp, spisse ører og vaktstomt vesen, alt sammen er ved enkle og få streker ganske tydelig karakterisert. Fig. 3 og en av dyrene så foldepl. I virker mer morske og ville, muligens skal disse forestille *uly*, *jerv* eller *gaupe* kanskje, på jakt etter bytte.

Et trekk som i første omgang virker nokså inkonsekvent og mal-plasert er de mange tegninger av hest. I et fangstmiljø som dette venter en ikke å møte dette bumannsdyr framom alle. Imidlertid er det ikke mindre enn 7 tegninger som etter alt å dømme er ment å skulle forestille *hester*. Stort sett er disse figurene nokså utydelige, men det skulle ikke behøve være meget stor tvil om bestemmelsen. Slike som f. eks. fig. 3 og nederst på fig. 2 minner litt om stiliserte hesteframstillinger fra andre felt av folkekunsten; en kan nøye seg med å minne om hestene på mangletrærne og middelalderens vektlodd for å ta et par døme. Av særskilt interesse er fig. øverst til venstre på foldepl. II; dette likner kanskje mest av alt et fikserbilde. Ser en nøyere på tegningen og bruker litt fantasi, vil det hele imidlertid bli mer tydelig. De to skraverte buene øverst skal bety fakset på to hingster som står mot hverandre; antakelig skal det hele forestille *hingstekamp* av lignende slag som er tydeligere

Foldeplansje I.

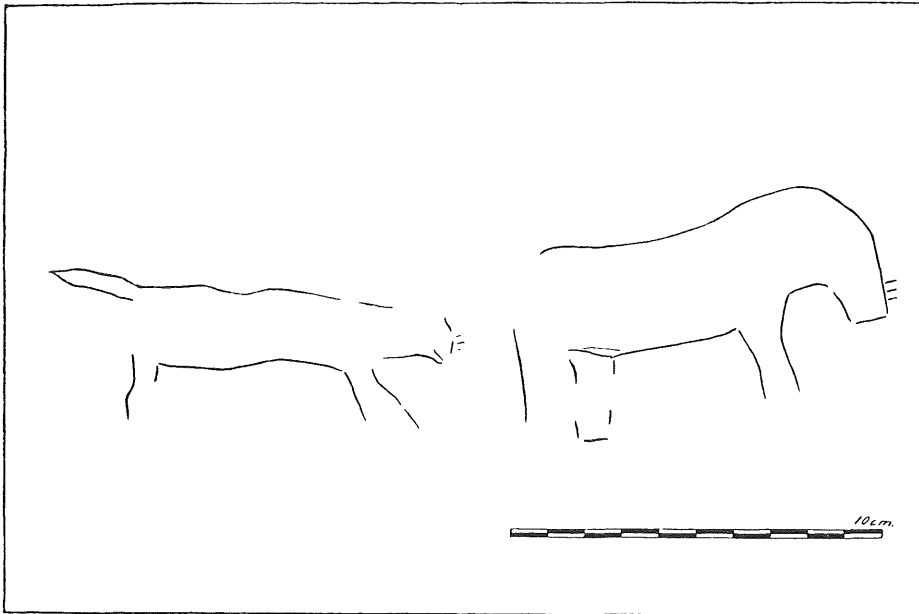

Fig. 3. Gaupe (?) og hest.

gjengitt på fig. 18 i en scene som er skåret inn på en låvedør fra 1600-tallet på Vesås, Vinje i Telemark.

Mens det her i dette døme — nokså klossete og primitivt kanskje — er ment å gjengi en handling, er de fleste av Storheddertegningene ellers løsrevne og uten ledd i noen bestemt komposisjon. Et annet unntak i så måte ser en del av det eneste større feltet (foldepl. I) nesten ut til å danne. Det synes å være ganske tydelig at bueskytteren er i ferd med å sende en pil inn i dyreflokken lenger til høyre. Scenen virker riktignok klosset, men tydelig nok, og for tegnemestrene i Storhedder har skjønnsinstrykket stort sett spilt minste rollen. Hensikten har sikkert nok vært en annen enn bare å tegne mer eller mindre pene dyr. Skytterens stilling virker noe unaturlig med den ene armen strukket rett bakut. Men på ristninger fra andre himmelstrøk

f. eks. en fra Japan (fig. 17) som etter form og innhold i og for seg godt kunne være fra Storhedder, inntar bueskytteren nettopp den samme stillingen. Kanskje har hensikten vært å „knipse“ jegeren just i det øyeblikk som han har sluppet den spente buestrengen for derved å understreke handlingens fart.

Her og der ved sida av dyretegningene finner en ymse slag geometriske tegn, antakelig plasert der med magisk mening. Sjøl om enkelte er noe forvansket, er det likevel lett nok å skille ut pentagrammet (femstjernen) bl. a. fig. 5 og øverst på fig. 4, hakekorset nederst til høyre på foldepl. II og forskjellige stjernefigurer på foldepl. II. Her har vi i motsetning til de øvrige Storhedderfigurer motiver som for største parten ikke er å finne på ristninger ellers.

Imidlertid er disse og liknende symboler kjent som magiske tegn med eldgamle røtter og en utbredelse som spanner over størstedelen av den gamle verden.¹ Tar vi først ganske kort for oss pentagrammet finner vi det alment kjent og brukt her heime helt til 1800-tallet som et vernende tegn mot alle onde makter på samme og liknende sett som korset. Det er således vanlig å se det skåret eller risset inn på dører, dørstokker eller på beitskider på gamle hus, ikke minst finner en pentagrammet som krot på de gamle treskelåvene sammen med hjulkorset, hakekorset og andre kors av ymse slag.² Plasingen viser klart nok tegnenes *vernemagiske karakter* — noe som for øvrig knapt kommer tydeligere fram enn i Telemark, der pentagrammet ennå kalles hekselås, og hvor det blant annet var vanlig å risse det inn på sålaupen som vern mot skade på såkornet. Ellers kan en også finne det risset under bunnen på ølkanner, ølboller og smørdunker, der de også antakelig har tjent som magiske formål.³ Marekors, maremerkje, er likevel det vanligste norske dialektnavn på femstjernen,⁴ og ikke minst navnet sier oss at det hele landet over var brukt som et særskilt middel mot mara.⁵ I svenske, danske, finske og tyske dialekter finner vi omlag den samme benevnelsen, og anvendelsen har også vært den samme.⁶ Rimeligvis vil en ved nærmere undersøkelse finne

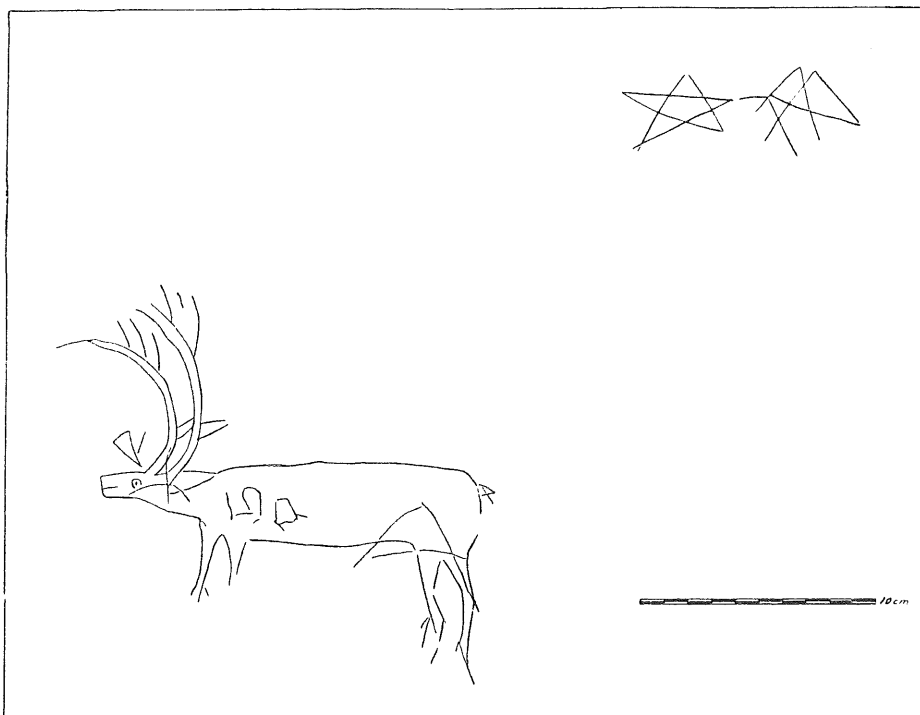

Fig. 4. Rein og „hekselås“.

pentagrammet brukt på samme måten over langt større områder. Vanlig er det også å finne pentagrammet risset eller skåret inn i gamle kirker både her heime (stavkirkene) og ute. Således har jeg sett flere pentagram på vegger og søyler i franske kirker.

I pakt med pentagrammets magiske vesen er også den kjensgjerning at det fra middelalderen av blir et av de vanligste bumerker, for det bør ikke være tvil om at Kleiven har rett når han ut fra sitt rike kjennskap til Gudbrandsdalens folkekultur sier at „Bumerkje va eit tekn som dæ va nå helligt ve og dæ åtte ei løyndomsfull makt te å stygje og bægje dæ vonde, te å døyve vondskap, trøilddom og avonsjuke, så døm itte fekk nå'r makt“.⁷

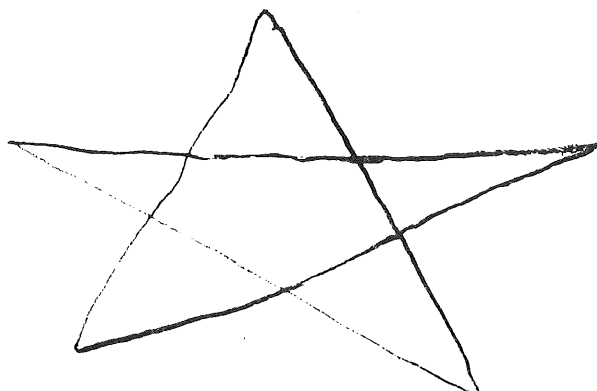

Fig. 5. Den største femstjernen.

I motsetning til hakekorset og solhjulet har det ikke vært meg mulig å påvise pentagrammet som symbolsk tegn på nordisk område i førkristen tid, ikke engang på billedsteinene, gullbrakteatene eller Osebergfunnet hvor for øvrig tallrike magiske symboler av ymse slag er rikt representert, kan en finne pentagrammet eller heksagrammet (seksstjernen). Imidlertid er det forsåvidt ingen ting i vegen for at det godt kan ha vært kjent og brukt også i eldre perioder i Norden; men i alle høve kan det ikke ha vært svært vanlig. Det er først med middelalderens trollmenn, alkymister og astrologer at pentagrammet blir det store magiske tegn også hos oss. Sør- og østover har det imidlertid større alder.⁸ Her er ikke stedet til å gå for detaljert inn på opphav og utbredelse. Det kan være nok å nevne at bl. a. var femstjernen pytagoreernes kjennetegn, og det hadde hos dem forskjellig symbolsk betydning. Også for oldtidens jøder hadde pentagrammet en mangfoldig symbolsk anvendelse,⁹ bl. a. var det et tegn for den kommende frelser.

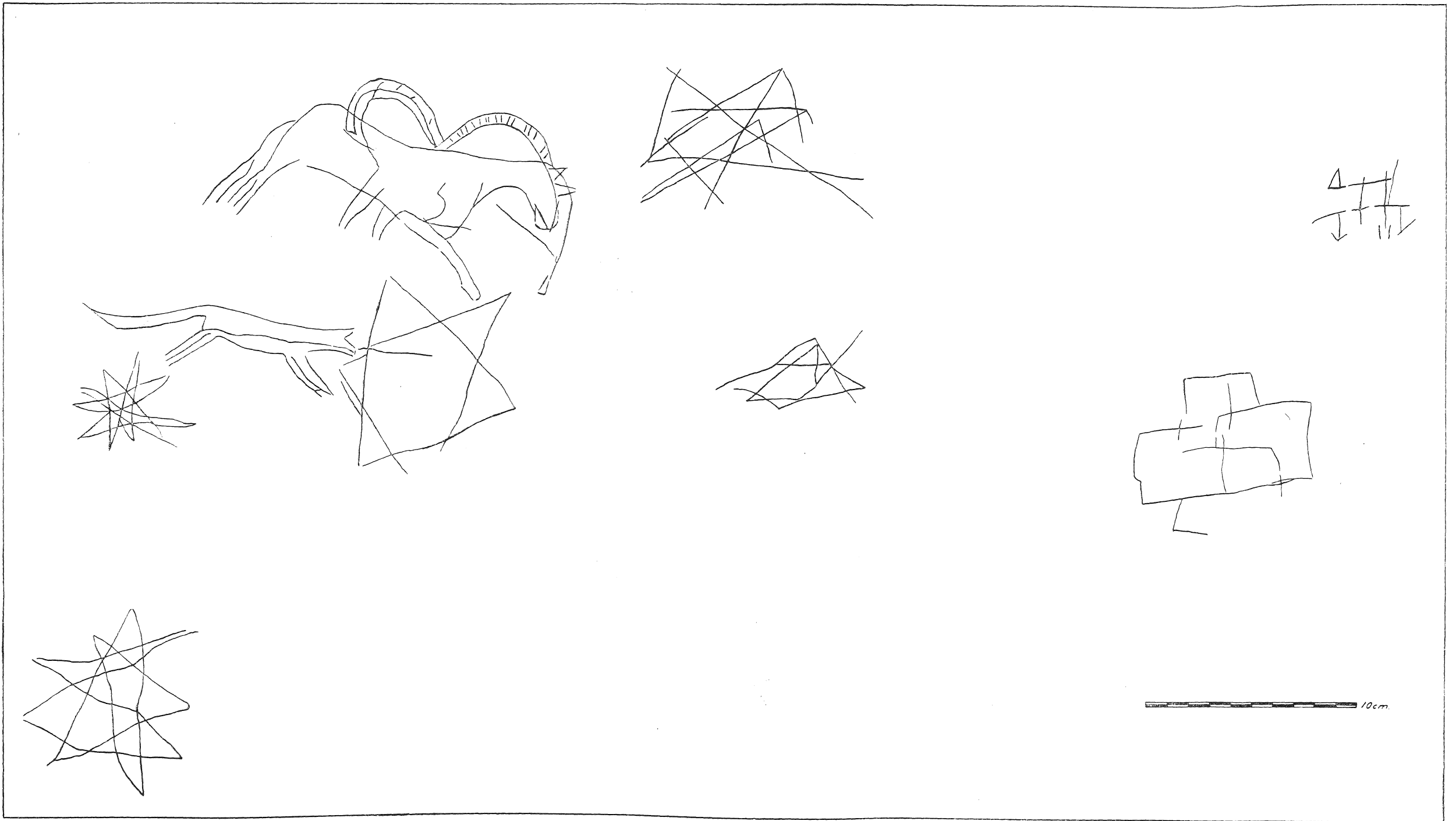
Det som i første rekke setter pentagrammet i en særstilling i forhold til de øvrige symbolspråk er at det som bekjent kan tegnes i ett trekk, og ikke minst denne egenskap er det som gir dette tegn dets mystiske

kraft og „låsende“ egenskap. En kan se på de to meget regelmessige femstjerner fra Storhedder at de er risset med største omhu slik at alle hjørner er lukket. Det samme gjelder femstjernene på låvedører og redskaper, overalt er de tegnet uten brudd. Hvis bare den ene vinkelen er åpen, kunne de onde makter slippe til og skape skade. Dette motiv er som bekjent utnyttet av Goethe i Studiekammerscenen i Faust.

Mens pentagrammet—heksagrammet altså først for alvor ser ut til å bli alminnelig i Nordens symbolspråk med middelalderens frodige kristenpregete overtru, har de andre geometriske tegn som korset og hakekorset sine røtter her heime langt djupere festet i førkristent forestillingsliv.

Den ruteaktige figuren nederst til høyre på foldepl. II kjennes foruten fra Storhedder også som alminnelig tegn bl. a. fra de før nevnte treskelåvekrot og også fra Veidehytta på Maihaugen og det behøver neppe være tvil om at vi her har en variant av hakekorset, en variant som vi har paralleller til allerede i slutningen av folkevandringstida. Hakekorset kjenner vi i Norden så langt attende som til romertid og muligens bronsealder (på helleristninger i Sverige og i Trøndelag) og må vel på siste hånd iallfall ha kommet hit fra klassisk område, muligens sammen med runene. Lenger øst, t. d. i Mesopotamia, er det imidlertid kjent allerede i steinalderen. Gjennom hele oldtida er hakekorset brukt på en slik måte at det „oftest må oppfattes som et helligt, lykkebringende og beskjemende tegn“,¹⁰ utvilsomt har det vært et tegn sannsynligvis for overjordiske gudemakter.¹¹ Vanlig er det å finne på gullbrakteatene som trulig har vært en slags amuletter med sterk magisk kraft. Ellers finner vi hakekorset på smykker, våpen, leirkar og andre steder av og til i samband med runeinnskrifter. Det beste og mest kjente dømme på kombinasjonen mellom runer og hakekorset er Kårstadiristningen.

Enkelte har hevdet at hakekorset er et symbol for Odin, mens andre har ment at det er Tors tegn, og ifølge Olrik¹² har hakekorset til dels gått under navn av Þorshamar og har vært oppfattet som to

Foldeplansje II.

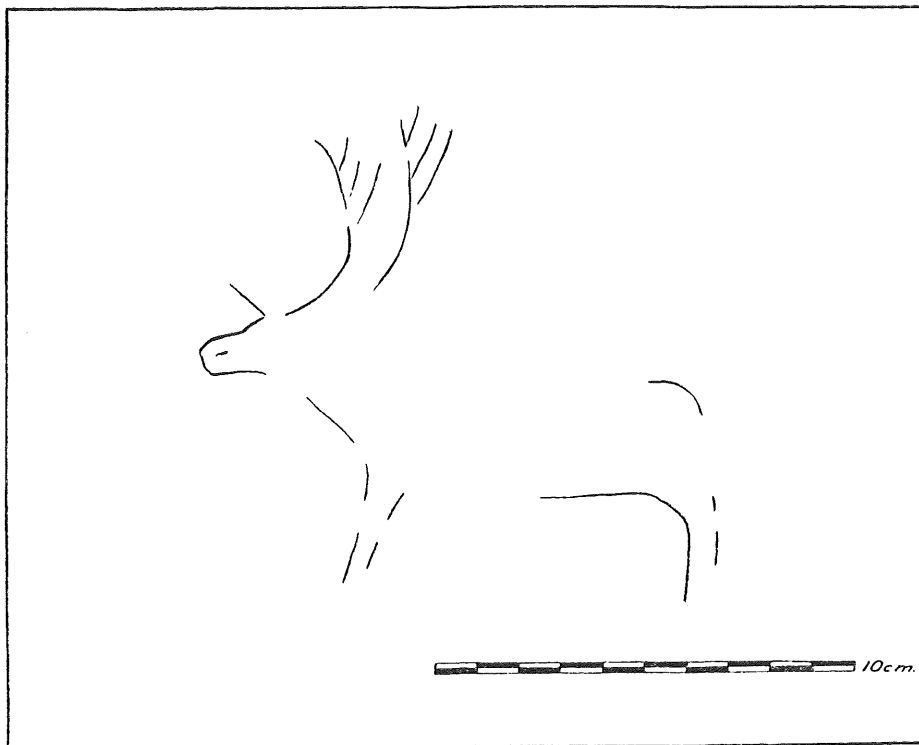

Fig. 6. Rein.

hamre overkors. Vanlig synes imidlertid å være at en i eldre tider på samme måten som seinere i hovedsaken har brukt det som et alment magisk symbol sidestilt med korset, pentagrammet osv. Fra middelalderen av er det i alle høve oppfattet og brukt som et middel mot onde makter, og på Island er det ikke mange år sida at hakekorset ble brukt som et slag trylletegn. Nettopp det at hakekorset finnes side om side med pentagrammet og andre korsfigurer ikke bare på Storhedder, men også på redskaper, låvedører osv., og at det er så pass hyppig anvendt som bumerke, sier ikke lite om den magiske kraft som ble tillagt det i våre bygder til langt inn i forrige hundreåret.

Når det gjelder det mer enkle og svært alminnelige korstegn som er risset løst inn flere steder på Skutesteinen, skulle det ikke være nødvendig med noen meget detaljert utgreiing bortsett fra at korstegnet allerede tidlig i forhistorisk tid opptrer som magisk tegn også her i Norden¹³, og seinere fra vikingetida og framover blir det kristne kors kanskje det alminneligste av alle beskyttende tegn i den folkelige bondemagi. Overgangen fra Torshammeren til kristenkorset viste seg i vanlig praksis å være ganske ubetydelig, og som vern mot alle onde makter ble korstegnet beste middel — og med all usikkerhet og alle onde og løynde makter som fjellet var fullt av trengte en både dette og andre „sterke“ tegn som vern — ikke minst på et sted som Storhedder måtte en ta alle forholdsregler.

Med disse overjordiske tegn og symboler har vi til en viss grad streift inn på de forestillinger som ligger bak en del av Storhedderkrotet, samtidig som vi også har kommet dateringsspørsmålet noe nærmere inn på livet, og med dette er vi nådd til kjernepunktene av de problemer som disse „helleristninger“ rommer. Trollruner og magiske krafttegn bærer bud om at tegningene heller ikke bare er risset blott til lyst i en stakket stund eller som løst tidsfordriv i mange lange timer på vakt etter veidingsvon. Men før vi streifer inn på spørsmålet om sambandet mellom disse bilder og tegn og bondejegernes „tru“, må vi først søke å gi det en noe mer eksakt tidsbestemmelse så langt som dette lar seg gjøre. Ett er imidlertid som før nevnt sikkert — noen som helst kronologisk sammenheng med stein- og bronsealderens bergskurd kan vi se bort fra. Figurene er i alle høve langt yngre sjøl om mye av det i sin karakter nok kan virke som utgamle gjengangere. Men dette med helleristninger og billedmagi er ingen foreteelse som slutter med bronsealderen. Hos primitive folk hele verden over har denne magiske kunstformen vært en realitet helt til i dag. Også her heime finner vi at helleristningenes forestillingsliv har overlevd alle arkeologiske perioder med en suveren seiglivethet, sjøl om disse forestillinger riktignok sjeldent bare gir seg utslag i ristninger på fast fjell

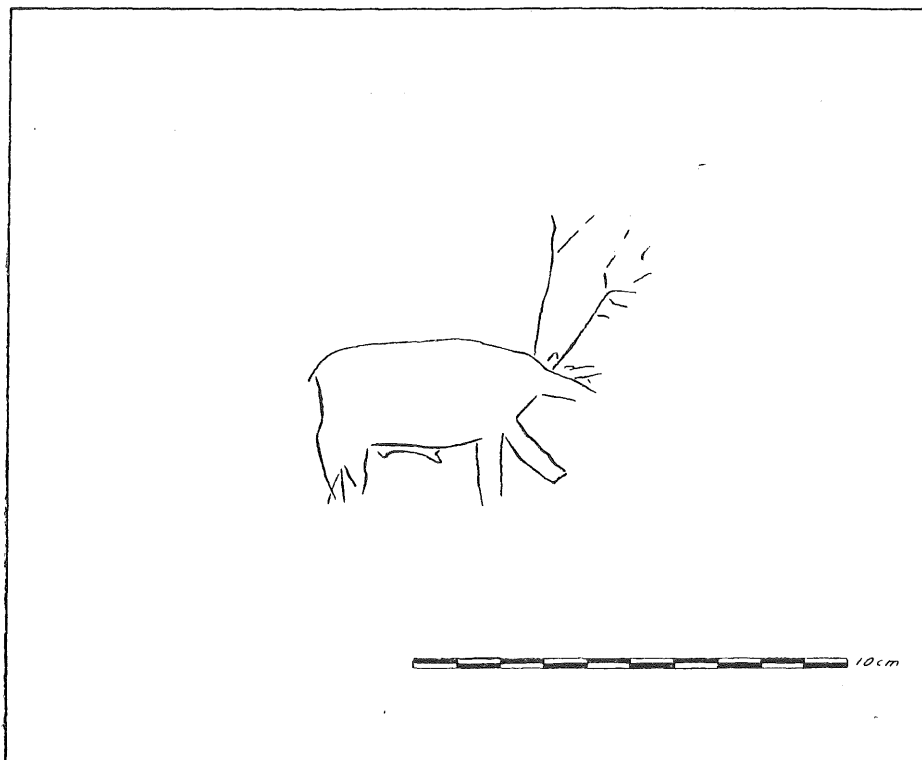

Fig. 7. Rein.

eller steinflater. Men noe finnes likevel. Jeg tenker her på slike ting som Kårstadristingen, der bronsealderens helleristingstradisjoner er ved full hevd i romertiden. Dessuten får vi her noe meget vesentlig nytt — nemlig de magiske og mystiske runene og hakekorsliknende tegn. Jernalders-helleristninger av skip av og til sammen med solhjul kjenner vi videre fra Nordfjord, Stjørdalen, Sunnmøre og Gjerpen, og ellers er det en kjent sak at en stor del av skålgropene rimeligvis har vært laget i langt seinere tider enn bronsealderen.

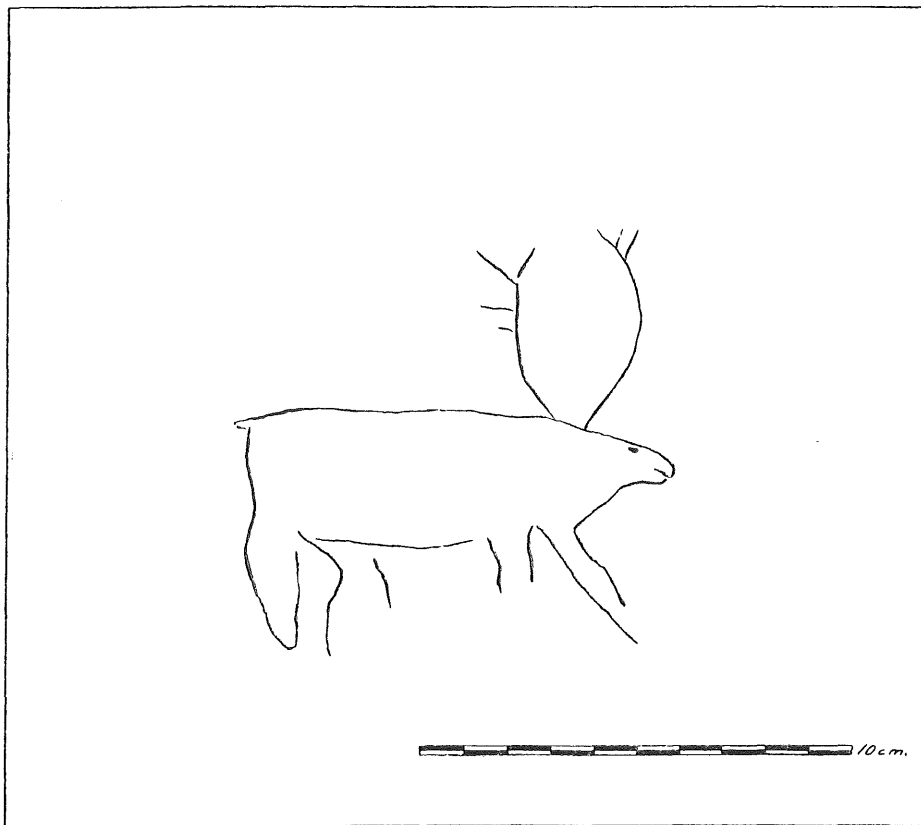

Fig. 8. Rein.

En kan ellers i samband med helleristningsmotivenes seiglivete bruk minne om den morsomme veidescenen på en runestein fra Mallingsta, Uppland i Sverige. Denne steinen skriver seg fra om lag år 1000 og bildet viser en jeger til hest bevæpnet med spyd. Like foran rytteren ser en en elg som blir skarpt jaget av to hunder. I bakgrunnen står to skiløpere bevæpnet med pil og bue. Likesom hos skytteren fra Storhedder ligger også her pilen på buestrengen ferdig til skudd.¹⁴

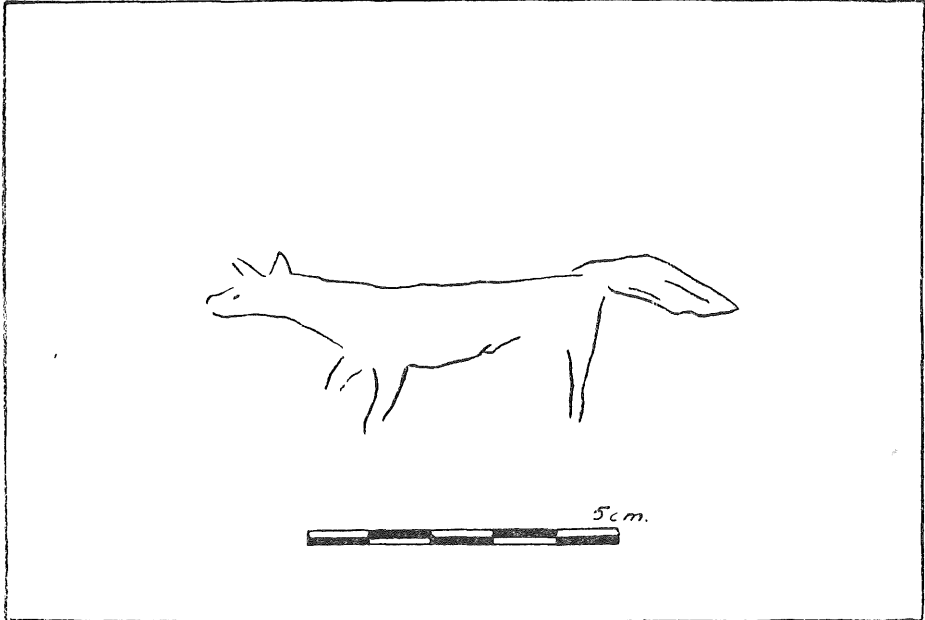

Fig. 9. Rev.

Fra seinere tiders folketru og skikker har vi da også et uvanlig rikt materiale til belysning av denne gamle nedarvete hedenskap. Det er da også en vedtatt sak at det på dette felt ofte finnes spor etter en ubrutt sammenheng langt attende i forhistorisk tid, noe som bl. a. har vært av uvurderlig verdi for tolkningen av den bergkunst som ble skapt flere tusen år tidligere. En kan nesten si at folkeminneopptegnelser ofte har vært brukt som en „tekst“ til forklaring av helleristingene. Det vil derfor heller ikke forundre om en i framtida kan føre mer *sikre bevis* for at sjølv helleristingstanken i langt seinere tid også har resultert i en eller annen slag ristninger.

Hverken kunnskapen om jernet eller læren om Kristus og helgenene kunne svekke nødvendigheten av å søke og trygge livet og øke naturens fruktbarhet med merkelige og magiske midler.

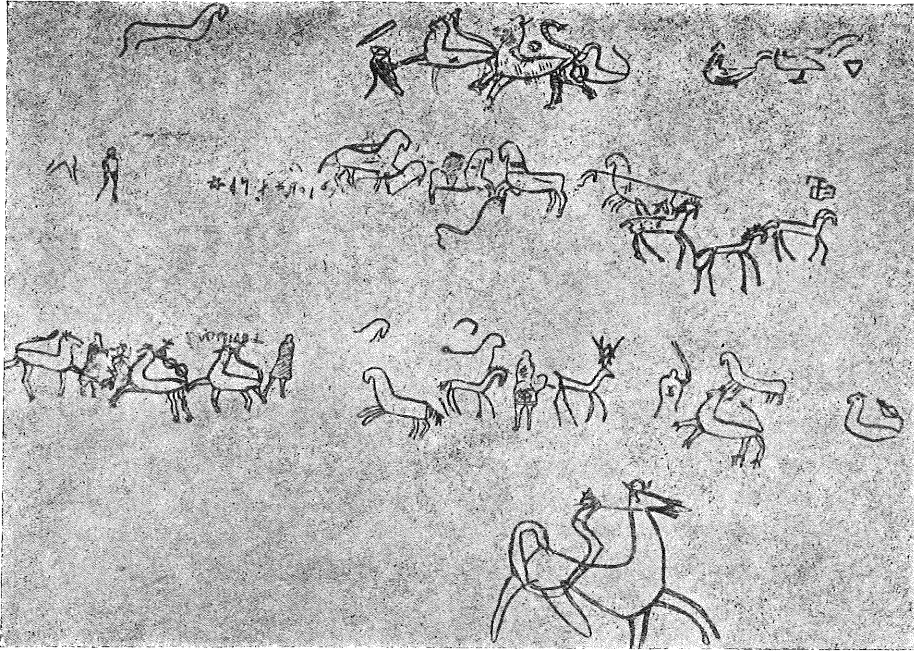

Fig. 10. Krot fra Veidehytta på Maihaugen.

Sjøl om vi således mener å finne reminisenser av eller paralleller til helleristernes „åndsliv“ nær sagt til alle tider, er det imidlertid verre å finne et mer håndgripelig materiale.

Imidlertid har vi enkelte forhold som hitinntil har vært lite påaktet — forekomster som er nærmere paralleller til krotet på Storhedder enn alle forhistoriske aldres ristninger og skurd. Jeg tenker her på det billedkrot som jeg før såvidt har nevnt, og som er hentet fra dører og vegger fortrinsvis på gamle treskelåver, kvernhus og andre bygninger. For seg sjøl i interesse står dessuten de kjente veideristninger i Jutulstuen på De Sandvigske Samlinger på Maihaugen (fig. 10). Disse er publisert av A. Sandvig,¹⁵ men da ikke minst krotene på de gamle kornhusene vil bli av så pass stor betydning for behandlingen av de

Fig. 11. Hest fra läven på Vesås, Vinje.

videre spørsmål som knytter seg til Storhedder, er det nødvendig med en gang å ta en oversikt over de ting det her gjelder, så meget mer som en god del av dette materiale lenge har vært upåaktet av de fleste.

Einar Stoltenberg, Fyresdal, gav i sin tid en kort utgreiing i et spørreskjema „Fra nemnda til gransking av norsk nemningsbruk“. Det er det hele. Det er for øvrig herr Stoltenberg som først har tatt opp dette stoffet til gransking, og jeg er ham meget takknemlig for tillatelse til å benytte meg av det materiale som er innsamlet. Det er naturlig først å sitere et par avsnitt av hans utgreiing.

„I Vest-Telemark og Setesdal har det vori i bruk å krota inn figurar på veggene av treskelåvane. Her finst eit heilt system av figurar, og um mange av dei veit me at dei har vori rekna å ha magisk kraft. — — Dei fleste av desse figurane finn ein berre på treskjelåvar. Eg har røkt etter i fleire hundre gamle stølsbuer, utlødor og kvernhus, stader der ein elles finn mykje krot, utan å finna att dei same figurane. — — I treskjelåvane er figurane skorne inn i vegger, dører og beitskidor. I fleire låvar er det krot mest alle stader der ein kann sleppa til med kniven. I Fyresdal er for det meste figurane heilt skjematiske, ein finn allstad att same framgangsmåten og same streki. Berre i sjeldne høve er det gjort freistnad på meir naturalistisk framstilling. I Rauland er figurane derimot mindre skjematiske. Storleiken av figurane er gjeven med

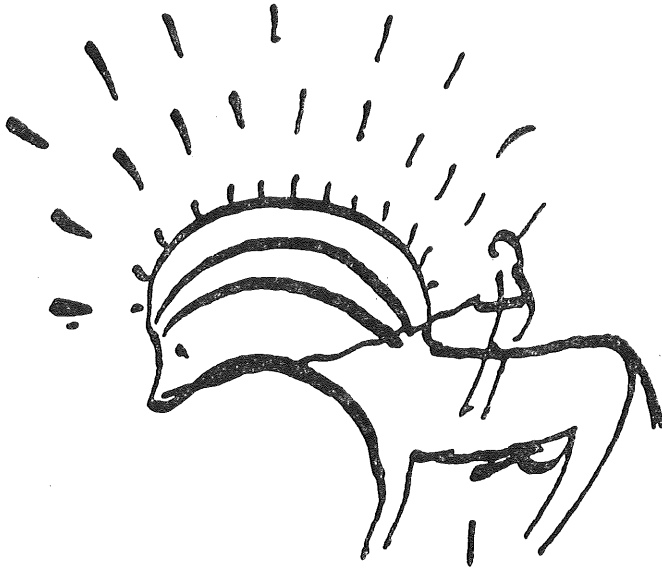

Fig. 12. Hest og rytter (treskelåvekrot).

breiddi av stokkane i veggen. Størst er helst hestane (upp til 20 cm), minst dei geometriske figurane. Saman med figurane finn ein jamnast namn og årstall, so i dei fleste høve får ein vita kor gammalt krotet er. — — I Fyresdal er eldste låven fra 1629, men umlag 1785 held skikken upp. På låvar yngre enn 1790 er det helst berre namnekrot å finna. Likevel har dei nokre stader halde fram med å krota inn sume av figurane fram til ved år 1850, men mest berre kross og pentagram.“

Motivvalget for disse figurkrotene på treskelåvene er meget variert, men alle steder er det stadig de samme figurer som går igjen. (Et lite utvalg av figurene er avbildet her som fig. 11—15 og fig. 18). Hesten, som oftest hingster med fallos og sterkt markert man, er som regel gjennomgangsfiguren. Stoltenberg nevner at han på en låve alene har funnet i alt 68. Meget interessant er nettopp dette at styrken og

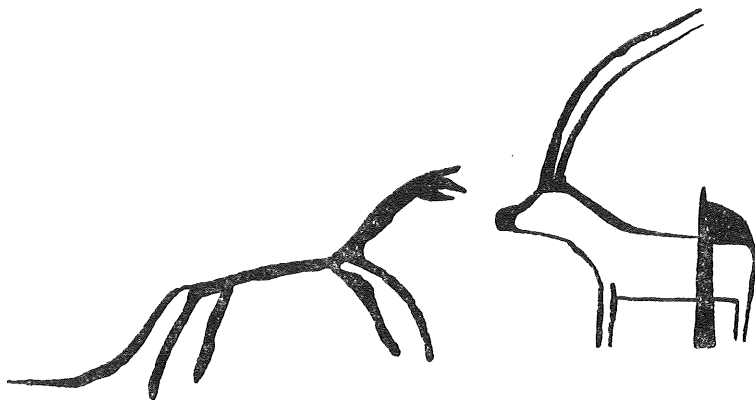

Fig. 13. Ulv og bukk fra Vesås.

avle kraften er så pass sterkt framhevet, f. eks. på fig. 12. Av og til er hestene utstyrt med sal og noen ganger med rytter. Enkelte steder har dessuten hestekampen utgjort motivet (figur 18), likesom på Storhedder. Ellers kan en nevne i fleng: *Okser*, *bukker* med digre horn, *rovdyr* (ulv og bjørn), *ormer*, *fugler*, *menneskefigurer*, *trær*, *hender*, *geometriske figurer* (som regel pentagram, heksagram, hakekors, nettfigurer, solkors osv.) Ellers er *skipsfigurene* i enkelte distrikter svært vanlige. Merkelig er Stoltenbergs opplysning om at han et sted har funnet tre skipsfigurer som står på slede og med solhjul i masten, og denne kombinasjon av skip på slede sammen med solsymbolet går ellers igjen i bronsealderens helleristninger, og kan også bringe tanken til Kårstadristingen. Dette trekk er så pass spesielt at det må skyldes mer enn en løs tilfeldighet, men så lenge dette rike materiale ikke er blitt nærmere gransket kan en ikke annet enn antyde parallellene. Fra det materiale som er kommet inn på det nevnte spørreskjema kan vi supplere listen over motivene samtidig som vi får et riktigere inntrykk av utbredelsen som viser seg å være etter måten omfattende. (Svarene er oppbevart i Norsk Folkeminnnesamling.) Telemark, Setesdal med Vestlandsbygdene i Hordaland og Sogn ser uten

sammenlikning ut til å være rikest, men en finner dem også andre steder som til dømes både i Gudbrandsdalen og Østerdalen og i Sverige og også andre steder i Europa¹⁶. Et par dømme utenom det som alt er nevnt kan være av interesse. På en fjellgard i Haus i Rogaland er en treskelåve med „ei mengd med rit mest skip med master“. Denne låven er anslått til å være et par hundre år gammel. Av større interesse er imidlertid en tydelig innskåret hjortefigur med kraftig phallos. Denne var å finne på veggen inne i „ei gammel bu nett på det stedet kornbøra stod — like over kanten på denne“. Det så ut „som eit reinsdyr, primitivt utskore, men kor det kunne ha seg at dette var innskore der som kornbyra stod, kunne ingen av dei gamle gjeva noko greida på — —“. Fra en annen fjellgard, denne gangen Gryting i Røldal, er også en gammel treskelåve med mange dyretegninger på veggen, mest bare hester, minst en 20—30 stykker. Av de øvrige figurer nevnes det riss av et reinsdyr, hingst med stor man, to *falliske* hingster i kamp — meget fint skåret og begge med meget *markert faks*. Her er også en hingst og hoppe avbildet i en

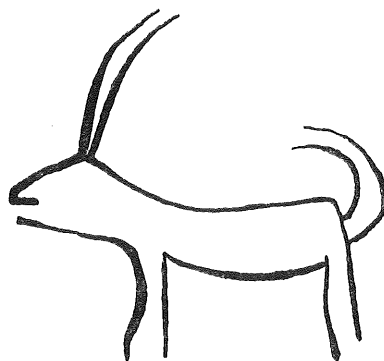

Fig. 14. Dyr fra Vesås.

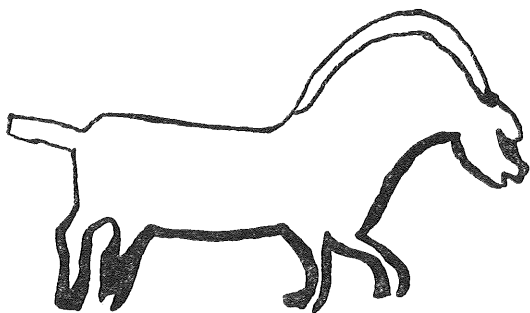

Fig. 15. Hest fra Vesås.

parringsscene. Det er flere årstall fra 1769, 1771 o. l. Alderen på bygningen nevnes det ellers ingen ting om.

Fra Innvik i Sogn nevnes det flere treskelåver med bilder av skip og av og til hest. Her finner en slike krot også på stabbursdører og spisestuedører. I svaret står

det at „det er ingen frettna om kva figurane tyder, men då ein alltid finn dei nær kvern og turkehelle kan ein tenkje på at det kanskje tyder skipe som fører matkorn heim“.

I Kinsarvik i Hardanger er liknende figurer også kjent, ifølge et svarbrev, mellom annet på en låve fra omkring 1800. I svaret spekuleres det også på hva som ligger til grunn for disse figurene, og brevskriveren mener at disse krotene er laget av tjenesteguttene i kviletida. Han er ikke alene om den tanken. I andre brev kan en finne liknende tolkninger. Det er uten tvil noe rett i dette, men den dekker ikke alt, så pass magisk betont som figurinnholdet for en stor del er. I virkeligheten er jo motivvalget stort sett det samme som på bronsealderens jordbruksmagiske ristninger.

Beslektet med låvekrotene og Storhedderfigurene er utvilsomt dyrebildene som er risset inn i bjelkeveggene i Veidehytta på Maihaugen. Mesteparten av figurene forestiller hester. Disse er av og til trukket ut på en sånn måte at de nærmest likner på løveaktige fabeldyr. En reinsfigur og noen få utydelige innrissete menneskebilder gjør inntrykket mer variert. Av interesse er også at vi synes å finne igjen den samme ruteaktige hakekorsfigur som er nevnt ovenfor bl. a. fra Storhedder. Et par årstall som er risset inn sammen med figurene, synes å tyde på at tegningene blir å datere til 1600—1700-årene.

Kronologisk faller de dermed også inn i samme rekken som låvetegningene. I sin utgreiing om tegningene i veidehytta konkluderer A. Sandvig: „Disse utskjæringer bringer tanken hen på de primitive helleristninger, men er selvfølgelig av en langt yngre oprinnelse. At de scener, som her er søkt fremstillet, har en dypere betydning, er vel nokså sikkert. Det er en fortelling om mennesker og dyr, om grænsetvist og gammelt mellomværende, som her er fremstillet og som vedkommende forfatter har villet skildre på sin primitive måte — noget som han trodde hadde betydning for efterslekten og ikke burde glemmes.“¹⁷

Gutorm Gjessing som seinere har streift inn på disse tegningene i en oversikt over steinalderens jaktmagiske helleristninger, tar steget

helt ut og sier: „Og med alt sitt tidsbetonte preg er det trass i alt den naturalistiske helleristningskunsten som lever igjen i de dyrefigurene som veidemenn fra Gudbrandsdal risset inn i bjelkeveggene i Veidehytta på Maihaugen i 1600—1700 årene.“¹⁸

Med dette billedkrotet fra låvedørene og veidehytta finner vi således fra 1500-tallet og fram til 1800 en form for „ristninger“ som med omsyn til innhold, motivvalg og til dels også stilistisk viser tilknytningspunkter til Storhedder-figurene. Det er da også rimelig at en del av Storhedder-figurene *kan* være så pass unge, men samtidig er det også andre forhold som kanskje kan tyde på at i det minste enkelte av figurene er noen hundreår eldre. Ingen av tegningene forekommer riktignok i direkte samband med runeinnskriftene, men likevel er både runer og tegninger risset slik at de til en viss grad ser ut til å betinge samtidighet.

Går vi uten videre ut fra at runeinnskriftene på Storhedder er de eldste, ville det være naturlig at disse var risset på de felt av bergveggen som var de glatteste, største og mest sentrale. Slike høvelige flater er det nemlig ganske få av. Imidlertid holder ikke denne regel helt stikk. Således opptar det største figurfelt (foldepl. I) den beste og glatteste flaten på hele veggen, mens den lange runeinnskriften like ovenfor er risset inn på et langt mer urent og knudret felt, noe som tydelig nok har voldt runemesteren meget besvær. Dette tatt i betraktning kan en kanskje anta at det er en viss sannsynlighet for at figurristningene i dette høve er vel så gamle som runene. Det vil med andre ord si at de i så fall skulle gå så pass langt tilbake som før ca. år 11—1200.

Det at jegeren er utstyrt med langbue tyder også på at ristningen i alle høve er fra tida før ildvåpnene ble alminnelige; dateringsgrunnlag utenom det gir imidlertid ikke dette trekk. I det hele er det som sagt uråd å få en helt fast kronologi. Det mest sannsynlige er at en del av rissene er noe før eller samtidig med runeinnskriftene, mens andre muligens kan være yngre — f. eks. samtidig med en god del av det krot vi finner på treskelåvene og veidehytta på Maihaugen.

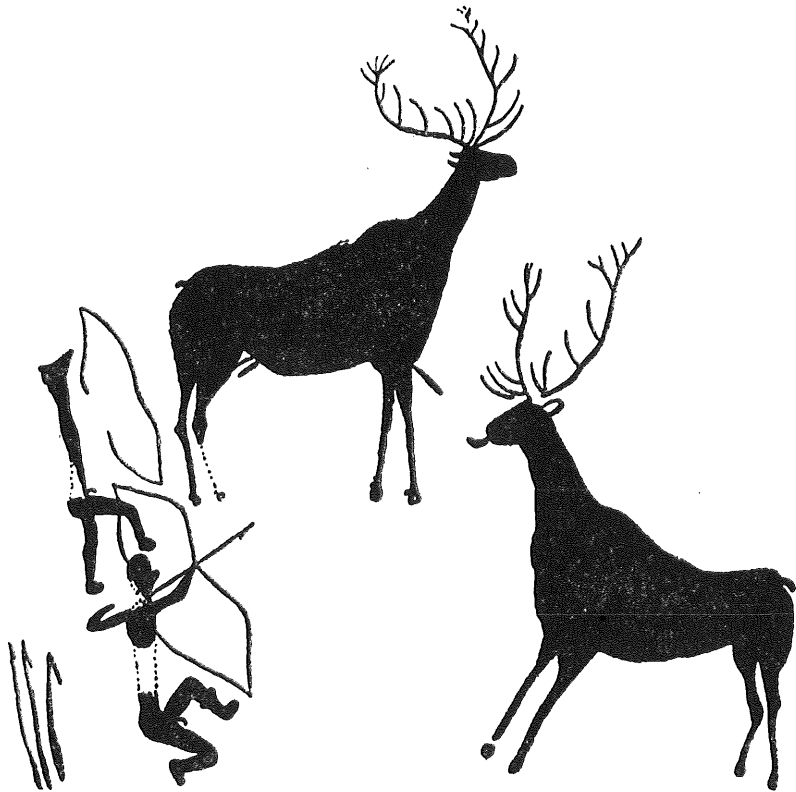

Fig. 16. Veidescene fra Afrika.

Men tilbake til spørsmålet om hvilke forestillinger som eventuelt knytter seg til figurene fra Storhedder. Med de geometriske tegnene skulle saken være grei nok; de faller på sin måte inn i samme rekken som trollrunene, og så pass tydelig som den magiske karakter her synes å være, kan kanskje dette bl. a. tyde på at også de øvrige riss har en bestemt mening i seg sjøl. Vi har jo tidligere streifet inn på den kjensgjerning at utgamle forestillinger og magisk bruk tilsynelatende uendret har levet videre — i hvert fall så lenge „skogsmennan hele sikko i Hedderi“.

Japan

Fig. 17.

At så vel Johannes Skar som hans gamle sogemenn betraktet Storhedder og de mange figurene der som noe utenom det vanlige er tydelig nok; de ville knapt brydd seg om å ha det i minnet hvis det hele hadde vært meningsløst krot. Når G. Gjessing ikke nøler med å trekke forbindelsen mellom steinalderens veidekunst og de mange tusen år yngre dyretegninger i Veidehytta på Maihaugen, skulle det være enda sterkere argumenter for å sette Storhedders mange nesten naturalistiske bilder som de ytterste utløpere av den samme utgamle magi-pregete bergkunst. Med den faktiske kjensgjerning for øyet at „det var tru med alt dei gjorde“ kan en kanskje ha lov å gå ut fra at noe av det samme har foresvevet veidemennene her i Storhedder som deres steinalderske yrkesbrødre.

Når det gjelder Storhedders hovedfigurer, nemlig den brokete blanding av rein og elg og andre dyr hvis likhet med eldre tiders veideristninger som sagt til dels er slående, så har denne likhet vel helst sin årsak i „fellesskapet i selve veidingens psykologi“, som

A. W. Brøgger¹⁹ har uttrykt det med omsyn til et eventuelt samband mellom vår egen steinalders veidekunst og istidskunsten i Vest-Europa. Ser vi således på hovedfeltet der bueskytteren lar pilen fare inn i dyreflokken foran, så kan denne scenen faktisk stå som en illustrasjon til sjølve veidingens metode ved Storhedder. Hvor ofte har ikke de lurende jegere skutt pil etter pil inn i de vettskremte reinsflokker som har søkt å passere mellom hellerens bogastille og vannkanten.

Primitive ristninger og bergmalinger med samme innhold finner vi nær sagt overalt og til alle tider der jegere har øvet sin såkalte veidekunst. Dette jaktens klimaks da den drepende pil svant fra buestrengen, har naturlig nok spøkt i jegerhjerner så vel i Afrika (f. eks. fig. 16) som Sibir, Japan (fig. 17), Amerika og Setesdal eller andre steder i istida så vel som til alle aldre da menn har drevet sitt erverv på samme vis og med samme brennende ønske om fangst. Nå vet vi fra sikker kilde at slike skytescener hos nålevende primitive jegerfolk ofte kan ha betegnet en rituell drepling av dyret som har vært et nødvendig forberedende ledd for å sikre seg godt utbytte på jaktferden.²⁰

Mens en med steinalderens ristninger og malinger har tolket disse sener på liknende sett, kvier en seg som ellers når det gjelder Storhedderfigurene uten videre å overføre disse tolkninger til å ha full gyldighet også her. Det kan nemlig på den annen side være fristende å tru at de bare er ment å forestille en ureflektert gjengivelse av den situasjon som for en jeger måtte stå som den mest ønskverdige. Likevel kan det i forbindelse med dette være ganske interessant å minne om enkelte døme på bruk av skadetrolldom i samband med magiske avbildninger, ting som vi kjenner i ganske rikt monn også her heime, ikke minst fra de tallrike trolldomsprosesser fra de par første hundreår etter reformasjonen. Trolldommen skjer ved hjelp av en figur eller avbildning av den en vil skade eller komme til livs. Svært ofte tegnes dette bilde ganske skjematisk på ei dør, et tre eller liknende.²¹ Som et meget karakteristisk døme kan vi ta en historie fra Setesdal, der det fortelles om en *jeger* som hadde fått geværet sitt

forgjort av ei trollkjerring slik at han aldri maktet råke det han siktet på.²² „Han saag Dyr nok av og skaut,; men aldri eit fekk han.“ Til slutt fikk han så et godt råd av en mann som kunne „mer enn sitt fadervår“, at han neste gang det gikk dårlig på veideturen, skulle tegne et bilde av kjerringa på en vegg og så skyte gjennom dette bildet. Mannen fulgte rådet: „So sveipte han Kula i munnen og skildra av Kjerringi paa Selsveggen og skaut. Ho kom inn or fjøset med same det small — daa seig ho i Dyri og fekk slik Senedraat at det spola med livet.“ Mannen tok da trolldommen tilbake mot at hun lovet at hun aldri skulle ødelegge veidinga for ham. „Og ho la til med dei dyraste Eidar ho visste. Men Skyttaren hadde ei sers Lykke i Dyreheidi sidan, alle sine Dagar.“

Liknende historier finner vi mange av fra nær sagt alle kanter av kloden. Det er tydelig nok at denne form for trolldom er blitt betraktet som en farlig realitet som kunne få de verste konsekvenser for den utsatte part, slik som det fortelles i et sagn fra Uppland i Sverige om en mann „som man fann sittande død på sin stol. Han troddes hafva blifvit „skjuten“ eller rättare träffad af s.k. trollskott. Dom tala om trollskott i tiden. Dom rita ut honom på något ställe, dom rita ut honom och sköt på bilden, och så dog han, som var aftagen (afritad)“.

At enkelte „kloke“ menn dessuten var ment virkelig å kunne stemme eller mane viltet til seg på en eller annen måte er også en ting som stadig går igjen i gammel folketru. Fra Glåmdalen beretter således H. Skirbekk at „på jakta kunne ein stemne dyret til å møte seg. Det var sume som hadde slik børse at ho melde av når eit dyr var i lauta, det knapp i a med ho hang på veggen. Ein kunne og fjetre dyret så det stod, eller greie med børsa så ein aldri skaut bom på noko dyr.“²³ Karakteristisk for denne sterke trua på enkelte veidemenns makt over dyrehugen er en liten valdreshistorie om en som het Bjødna-Jakup: „Han far tala um at han ekserte på Ulvilsvøлло. Der var ogso han Bjødna-Jakup. Ein dag var han ute med peki sine og mana

ein bjørn like inn på plassen. Men kapteinen skjønte trast at bjørnen var tvinga te koma der, difor fekk ingen lov te skyte på han.“²⁴

Flere eksempler på dette skulle det være unødvendig å nevne, og sjøl om det i og for seg ikke gir oss de minste sikre beviser for meningen med Storhedders figurkrot, så gir disse små glimt fra eldre tidens tru et aldri så lite tips om at en ikke skal se helt bort fra tegningenes bestemte meningsinnhold. Det meget særegne trekk at den merkelige „bukken“ (fig. 1) er plasert oppunder sjølve takflaten i den nattsvarte hulen synes nærmere å tyde på at her har en eller annen trollkyndig veidemann bedrevet sin gjerning i ly av mørket. Her er i alle fall kniven ikke brukt bare til moro, vrient som det er å tegne her på det to meter høye taket, og tegningen 'er uråd å få øye på hvis en ikke leter etter den med lys og lykt; det er klart nok at den aldri har vært beregnet på å bli sett.

Det er jo ellers en kjent sak at helt inn til det siste har jakt og fiske vært så å si avhengig av all slag tru og taburegler. Det var tusen ting å passe på skulle jaktturen få heldig utfall. Ingen ting er derfor mer i pakt med veidemannshugen og tidas ånd enn at en også ved hjelp av alskens naturlige og ikke minst overnaturlige midler prøvde å sikre seg sjøl mot onde vetter og gi jaktturen et godt utbytte — en mislykket fangstferd var ingen spøk i disse fjellbygder der levestandarden for folk flest til alle tider har ligget nære opp til sultegrensen. Tar vi så for oss de mer eller mindre tydelige riss av hester kan det tilsynelatende virke vanskelig å gi en djupere forklaring på disse tegninger av dette bumansdyr midt i et slikt typisk fangstmiljø.

Det fortelles at hesteleitere ofte hadde tilhold i Storhedder. Det kan jo godt tenkes at det er slike som her har vært tegnemestre; imidlertid er det en kjent sak at hesten så lenge den har vært husdyr i Norden har dannet et av de mest yndete og særpregete motiver i billedkunst og ornamentikk — noe som igjen tydelig nok i første rekke skyldes hestens meget seiglivet hellighet. Overalt i bronsealderens jordbruksristninger, i jernalderens dyreornamentikk og i samband med

runeinnskrifter som på Eggjumsteinen, i middelalderens folkekunst for ikke å snakke om på mangletrærne og på treskelåvekrotene er det hesten som gjerne danner den sentrale figur. Denne sammenhengende linje, når det gjelder hestens stilling i eldre tiders kunst og kultus er så pass inngående gransket av professor G. Gjessing²⁵ at jeg stort sett kan nøye meg med å henwise til denne meget interessante avhandling. Sett på denne bakgrunn skulle det være lettere å finne en forklaring. Nettopp fra de øvre bygdelag i Setesdalen vet vi i første rekke fra Skars „sogemenn“ at gammel hedenskap, mer eller mindre kamuffert, i samband med årfaste hesteskeid og kappridingsfester uendret beholdt sitt eldgamle jernalderspreg helt inn i forrige hundreåret — og så pass djupt som dette har festnet seg i folketru og bygdeminne er det mer enn naturlig at det har satt spor etter seg nettopp på et slikt sted som Storhedder.

Et utdrag av Skars fortellinger²⁶ gir det rette forhold samtidig som en får bedre inntrykk av tradisjonens utrolige seiglivethet i dette avstengte dalføret som Storhedder soknet til for „Der var sers laga i Sætesdal på alle Vis. Dei sprang aldri etter det som var nytt, dei helt so truge med det gamle“ sier Skar, som forteller videre at „der var her Skeid i Dalen i kvar einaste Sokn i gamall tid, heilt fraa Bykle til Aardal Sokn i Byggland“.

„Skeidet i Valle var fram om alle. Der var saa fæl ein Tuml. Alt som le'ast og livde tok paa Skeidet. Drengjer og Gjentor skilde seg frie allstødt den Dagen. Der var alle som heldt seg gode Karar — alle Kjempor søkjest, du veit koss det er. Bjørguv Uppstad gleddest aat Skeidet so han aldri fekk sovi. Han var gamall og fallen det Bil eg var i Lag med han stundom. Men Skeidet sat i han. Kom han paa dei Rødorne — han aga seg upp og gjekk paa Hælarnе so det var kaldlegt aa sjaa.“

Skeidet var første lørdagen etter at folk var flyttet heim fra heia. „Fjortan Dagar fyre Krossmess“.

„Paa Skeidfløti var ei liti Dokk (søkk eller grøft) — dei kalla den Dokki „Frikshol“, men Frikshol hadde Namnet etter eit som het Frikk,

sa dei Gamle.“ Der heldt dei „Skeimerri“. Ein av dei beste Karar der var, laut halda henne. — Merri heldt han so, at ho stod med Fudi innaat Frikshol. So etja dei Hestarne. Dei leidde dei inn paa Floti, tvo og tvo, fraa kvar si Led og sleit Beitslet av.“ Og nå begynte den ville kampen om merra. „Dei lymde og spente og sveiv paa Huken, dei beitst so det small i Kjeftarne: det lyddeest utyver heile Garden.“ For å øke villskapen ga de hestene stundomtil ormehoder eller brennevin. „Fyrst Hesteota var avstadi, la dei hit på „Leikvodden“ og kappreid, alle som hadde raske Hestar“ og — „det var lite etter av Dagen då Ridingi var enda.“ Men nå tok hestehandelen til og den gikk ikke lite vilt for seg: „Dei drakk. Dei ørttest og trugast og prøvast.“ — Nå skulle det vise seg hvem som var „skeid-fofen“ av mannfolkene.

Det var Musæus som var prest i Valle i 1815—1821 som fikk slutt på dette Valleskeidet som etter beskrivelsen i hele sin ville karakter like godt kunne ha funnet sted i vikingtida. Således skulle det ikke behøve å være tvil om at Frikk her er identisk med den gamle bondeguden Frøy som rådde for det viktigste av alle ting i denne verden: godt år og stor fruktbarhet på folk og fe; og fra de eldste tider av var hesten vigd til denne guden som det fremste av alle offerdyr, og opprinnelig var skeidene nettopp et ledd i denne Frøyskult²⁷.

Framstillingen av et hestelagsmål på en billedstein fra Uppland i Sverige (Pl. XII, fig. 2) kunne for så vidt godt stå som en god samtidig illustrasjon til Valleskeidet: Her ser vi to hester som stridslystne med åpne kjefter og krumme nakker står mot hverandre med en fektende hestedriver bak hvert dyr. En liknende enkel stilisering finner vi igjen på de beste krot av hestekamper på treskelåvene, f. eks. fig. 18, stående på bakbeina med stri man, strittende hale og ofte med kraftig fallos er det tydelig nok at kamphumøret og kraften har vært det avgjørende for utformningen av de enkle, men effektfulle skurd. Denne samme slagsmålsscene er det altså som vi dessuten mener å finne igjen blant hestefigurene på Storhedder. Riktignok er denne tegningen nokså klosset utført, men parallellen synes som sagt å være tilstede. Mens

den svenske Hæggebysteinen imidlertid kan dateres helt tilbake til 500 e. Kr. er de andre tildels mer enn 1000 år yngre; motivet så vel som uttrykksformen er likevel den samme trass i tidsforskjellen.

Andre Setesdalsminner som uten tvil vitner om samband mellom Frøyskult og hesten har vi i Skars beretning om annendagsfesten og St. Stefansrittet.²⁸ Dette siste minne fra det gamle midtvintersblot eksisterte i utemmet villskap likesom skeidene helt inn på 1800-tallet.

„Dei svarma utyver frå Gard til Gard og reid kringum Husi. Dei reid fyrst kringum Stall og Løde og Fjos. Dei reid i Kross og i Krans i Tunet — der var so kaldleg ein Tuml“ — — — „Dei brynnte Hestarne (ga hestene vann) i „Frobrunnann“ — då drakk dei „Stefansvatn“. Der kom slikt Triv på Hesten daa, av di det var „vigt Vatn“. Den som drakk fyrst, drakk Vin.

Frobrunnan var tri Åtehøl (hull i isen) med „Vrøngevje“. Dei søkte til or heile Austad og Sandnes Sogn, jamvel or Byglands Sogn kom der Folk. Dei tok ut i Otta, den eine tidlegare enn den andre og kjørde som dei var hamgalne (besatte). Rakk mange fram i same Stundi, då slost dei paa Livet. Ein laut i og druknast i Brunnen.“

Disse ramsalte gufs av hedenskap er det rimeligvis som også gjenspeiles i mer avbleket form på så vel Storhedder — som de mange låvedørskrot. Ingen ting er rimeligere enn at disse hestefestene som hadde et slik fast tak på folketradisjonen og fantasien, også fikk uttrykk på annen måte enn ved dikt og muntlig beretning. At det imidlertid skal ligge en bevisst magisk tankegang bak hestetegningene i Storhedder er likevel uråd å fastslå, hvis da ikke bl. a. den gamle forestilling om hesten som et lykkebringende dyr for fiskere og veidemenn kan ha spilt inn. Med de utrolig mange hestekrotene på treskelåvene der det som oftest nettopp er *avlekraften* og *styrken* som er spesielt framhevet, er saken kanskje klarere og forbindelsen mellom hestene der og Storhedder-hestene er som nevnt neppe fjern.

Fig. 18. Fra låven på Vesås.

Det er klart at en utlegning som denne vil bli vaklende og usikker især så lenge materialet er så pass lite. Det er meget sannsynlig at en i framtida vil finne flere paralleller til Storhedder-krotet i andre hellere og tilholdssteder for jegere og fjellfolk ellers. Imidlertid må vi foreløpig være fornøyd med det som fins; Storhedder i seg sjøl med bogastille og reinstråkk, runer, tegn og figurer er et merkelig og enestående dokument, ikke bare over veidingen, men i enda større mon over veidemannshugen nettopp i en av de daler der gamletidas tradisjoner holdt seg lengst og satte de mest markerte spor etter seg i folks liv og levevis.

NOTER

Kap. I

¹ Rikard Berge: Vinje og Rauland I (Stavanger 1940) s. 278. Om bogastillene se ellers en utgreiing av Bjørn Hougen i *Fra seter til gård* (Oslo 1947) s. 239 ff.

² J. Skar: *Gamalt or Sætesdal* bd. II s. 108.

Kap. II og III

¹ A. Helland: *Nedenes Amt I* (1904) s. 611. ² Kristiansand og Oplands Turistforenings Årbok 1933 s. 56—66. ³ R. Berge: *Vinje og Rauland I* (1940) s. 573 f. ⁴ Johannes Skar: *Gamalt or Sætesdal V* (1911) s. 83. ⁵ Albert

Wesselski har i eit kapitel (*Die Bitte um den zweiten Streich*) i *Erlesenes* (1928) s. 18 ff. dregi fram mange parallellar til dette frå heile Europa og også frå Orienten.

⁶ Skar VIII (1916) s. 120. ⁷ Skar I (1903) s. 8. ⁸ Reichborn-Kjennerud: *Sjá milli fóta sér. Maal og Minne 1943* s. 83. ⁹ A. Chr. Bang: *Norske Hexeformularer* (1901—1902) nr. 360, 362, 944—45. Halldor O. Opedal: *Makter og menneske* (1943, *Norsk Folkeminnelag* nr. 51) s. 43. ¹⁰ Reidar Th. Christiansen: *Norske Folkeminne* (1925, *Norsk Folkeminnelag* nr. 12) s. 62. ¹¹ Knut Liestøl: *Trollkvinne og ulv. Folkminnen och Folktankar XXIV* (1937) s. 88. (*Oppattprenta i Saga og Folkeminne*, 1941.) ¹² *Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis* (1881) s. 27.

¹³ Skar IV (1909) s. 186. ¹⁴ *Samlede Skrifter* s. 26. ¹⁵ *Sst.* s. 314 og 333.

¹⁶ B. M. Keilhau nemner eit „Joglefjeld“ ned mot Siredal, men så vidt han veit kjenner dei ikkje namnet lenger nord (*Reiser i Lister og Mandals Amt i Sommeren 1839. Nyt Magazin for Naturvidenskaberne* II s. 375 f.). ¹⁷ *Nordisk Kultur VI* (1933) s. 60, 141, 172; og *Danmarks Runeindskrifter* (1941—42) Text sp. 980.

¹⁸ *Norges innskrifter med de yngre runer* (1941) s. 197. ¹⁹ *Om *tu* og *to* sjå*: D. A. Seip: *Norsk Språkhistorie til omkring 1370* (1931) s. 21, 107 f., 163, 254; *Skrift-*

norm og talemål i Norge i det 13. hundreår. Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap X (1938) s. 251 ff. ²⁰ Liestøl og Moe: Norske Folkevisor I (1920) s. 121. ²¹ Marius Hægstad: Vestnorske Maalføre fyre 1350, Innleiding (1906) s. 25 ff., 33. ²² Hægstad: Rygjamaal (1915) s. 85; Indre sudvestlandsk I (1916) s. 199. ²³ Heiðreks saga (1924) ved Jón Helgason s. 5. ²⁴ Völsunga saga ok Ragnars saga Loðbrókar (1906—08) s. 26. ²⁵ Norske Folkevisor I s. 130. ²⁶ M. B. Landstad: Norske Folkeviser (1853) s. 786 f. ²⁷ Skar IV (1909) s. 230. ²⁸ Runerne paa en Sølvring fra Senjen. Norges Indskrifter med de yngre Runer (1906) s. 15. ²⁹ Runeindskrifterne i Urnes kirke i Sogn. Aarsberetning for Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1907, s. 118 ff.; Rúnar er ristu rýnastir menn. Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap V (1932) s. 167 ff. ³⁰ Urnes (1907) s. 153. ³¹ Sst. s. 154. ³² Rúnar — — (1932) s. 186. ³³ Ludwig Traube: Nomina Sacra (1907) s. 5 f. ³⁴ Joseph Braun: Der Christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung. I (1924) s. 351 f.; Joseph Braun: Das Christliche Altargerät (1932) s. 341. ³⁵ Nomina Sacra s. 6; Migne: Patrologia lat. 106 spalte 1278. ³⁶ Nomina Sacra s. 157. ³⁷ I. Storer Clouston set fram den tanken at alle innskriftene i haugen er nokolunde samtidige. Han meiner å kunne prove at haugen vart opna 1150—51, og at han tolleg snart rasa i hop slik at innskriftene vart tildekte. (Proceedings of the Orkney Antiquarian Society XI (1933) s. 9 ff.) ³⁸ S. Bugge i Aarsberetning for Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1868, s. 36. ³⁹ I samband med drøftinga av *runa (sjå s. 166) gjer Magnus Olsen merksam på ein liknande bruk av Y-runar, og meiner det kjem av at *m* er fyrste bokstaven i *Maria*. Til dette kan ein gjeva ei liknande forklaring som til *runa. Frå det 10 hdr. var det vanleg å brodere ein „gaffelkross“ på ryggstykket til messhaken, *casula* (Joseph Braun: Liturgischen Paramente (1924) s. 115). Denne gaffelkrossen har same form som *maðr*-runa. Det er ein så slåande likskap at ein runekunnig under messa ikkje kunne la vera å leggje merke til det; og det låg nær å oppfatte det slik at presten bar eit *Maria*-teikn på ryggen. ⁴⁰ Småstykker 1—16. Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur (1884—94) (Kålund, Bugge, Jónsson og Magnússon Ólsen); Wimmer: Die Runenschrift (1887) s. 275 ff.; Hjalmar Lindroth: Dikter om Runornas namn. Arkiv för Nordisk Filologi XXIX (1913) s. 268; Bruce Dickins: Runic and Heroic Poems (1915) s. 24. ⁴¹ Eg skal i eit anna arbeid påvise korleis ein i fleire vers i diktet kan finne liknande tankesamanhengar. ⁴² Danmarks Runeindskrifter (1941—42) nr. 22 a og b. ⁴³ Sst. nr. 20. ⁴⁴ Norges innskrifter med de yngre runer I (1941) s. 89. ⁴⁵ AM434a12^{mo} bl. 40^r. Bilete i Islands Runeindskrifter (1942) Bibliotheca Arnamagnæana Vol. II pl. 115. I ei innskrift på ein aquamanile frå Vatnsfjörður har h-runar same form som i Maeshowe 11. Denne innskrifta meiner Kålund er falsk og skriven i kring 1600, men h-runar er like interessant for der (Islands Runeindskrifter s. 235, pl. 146). ⁴⁶ *Bragarfull*: full (n) — skål, staup, lite drikkekar. *bragar* — truleg gen. av *bragr* (m) — den gildaste, fyrstemannen, serleg om guden Tor. ⁴⁷ Harðar saga Grímkelssonar, Islendinga sögur II (1847)

s. 42. ⁴⁸ Landnámabók Íslands (1925) s. 4. ⁴⁹ Flóamanna saga (1932) ved Finnur Jónsson s. 3 f. ⁵⁰ Heiðreks saga (1924) ved Jón Helgason s. 5. ⁵¹ Sst. s. 5 og 94. Helgason meiner at Hauksbók „tager hensyn til en sidekilde“, og at det er grunnen til forvirringa. ⁵² Fornaldar sögur Norðrlanda III (1830) s. 633. ⁵³ Margaret Schlauch: Romance in Iceland (1934) s. 103. ⁵⁴ Sst. s. 25 note. ⁵⁵ Kr. Nyrop: En middelalderlig skikk. Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri 1889 s. 312 ff. — R. Keyser har same meining som Nyrop, sjå: Nordmændenes Forlystelser i Oldtiden. Langes tidsskrift II (1848) s. 230 f. ⁵⁶ Norske Forhold i det 13. Aarhundrede efter en samtidig fransk Kilde. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie II. Række 22 s. 1 ff. ^{56b} Old English *Beot* and Old Icelandic *Heitstrenging*. Publ. Mod. Lang. Ass. Am. XLIX s. 975 ff. ⁵⁷ Sturlunga saga II (1911) s. 41. ⁵⁸ Zeitschrift für deutsche philologie. Ergänzungsband 1874 s. 1 ff. ⁵⁹ E. A. Kock: Notationes Norrœnæ § 3155. ⁶⁰ Völsunga saga ok Ragnars saga Loðbrókar (1906—08) s. 173. ⁶¹ Dette er eit sterkt eliptisk uttrykk. Meininga er: Krist gjeve meg [at eg måtte] den fagreste [møyi] vinne. Ein av variantane seier: Mätte eg de venaste [vive] vinne. ⁶² Urnes s. 149 f. ⁶³ Norske Bygder IV (Sogn) (1937) s. 113. ⁶⁴ S. Bugge: Gamle norske folkeviser (1858) s. 76. ⁶⁵ Andre viser der det er fortalt om elskhugsruner er: Tidemand og Blidelil, DgF 74; Det tvungne Samtykke, DgF 75 og fleire andre. Sjå Axel Olrik: Nordens trylleviser (1934) s. 189 ff. ⁶⁶ Egils saga Skalla-Grimssonar (1933) Íslenzk Fornrit II s. 229 f. ⁶⁷ Paul Riant: Skandinavernes Korstog og Andagtsreiser (1868) s. 325 f. ⁶⁸ Den same tanken har Bruce Dickins. Han seier om Oframs innskrift: The numerous crosses may indicate that the carver was one of the Norwegian Crusaders who broke into the howe in the winter of 1150—51. (Proceedings of the Orkney Antiquarian Society Vol. II (1924) s. 60.) ⁶⁹ I desse namna er fyrste leden det gno. *oldr* (n) — drykkjelag. Det har ikkje noko med *olldurmadr* á gjera, slik Rikard Berge meiner (Norsk Folkekultur 1925 s. 143 f.). Det siste er eit angelsaksisk lånord, ags. *ealdormann* eller *aldormann*, der fyrste leden har same rot som *alder*. ⁷⁰ Nordisk kultur XXIV (1933) s. 64 ff. ⁷¹ Eg lyt i denne samanhengen minne om den gamle skikken å „drekka tvímenning“ eller „hluta t.“. Ved lutdragning vart festlyden ordna i par, kvinne og mann saman, som den kvelden skulle sitje saman og drikke av same karet eller hornet. Sjå Magnus Olsen: „Haldit maðr á keru — —“, *Norrøne Studier* (1938) s. 158 ff. ⁷² Urnes (1907) s. 133. ⁷³ Íslands Runeindskrifter (1942) s. 91. ⁷⁴ Íslenzkar Þjóðsögur og Æfintýri II (1864) s. 300 ff. ⁷⁵ Skar II (1907) s. 23. ⁷⁶ Sst. s. 26. ⁷⁷ J. L. Qvisling: Øvre Telemarkens historie i det 17de aarhundrede (1906) s. 255. ⁷⁸ Sst. s. 248. ⁷⁹ Sjå om Sávi Nylend hjá Skar V (1911) s. 108. ⁸⁰ Ivar Kleiven: Ringebu (1928) s. 160. ⁸¹ Wimmer: Die Runenschrift (1887) s. 240. ⁸² Liestøl: Trollkvinne og ulv (1937) s. 94. ⁸³ Magnus Olsen: Sigtunamulett. Avhandlingar utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo 1940 nr. 3. ⁸⁴ Sst. 1943 no. 1 s. 26. I Danmarks Runeindskrifter (1941—42) kan ein finne fleire døme frå Danmark. Sjå òg Maal og Minne 1943 s. 88 ff.

Kap. IV.

¹ Fredrik B. Wallem: En indledning til studiet af de nordiske bomerker. Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning 1902 s. 58 ff.
² E. Stoltenberg: Nemnd til gransking av norsk nemningsbruk 1936. ³ Lilly Weiser-Aall: Magiske tegn på norske trekar. Bygd og By V. 1947. ⁴ Se bl. a. Hans Ross: Norsk Ordbok s. 502. ⁵ K. Visted: Vor gamle bondekultur s. 298. ⁶ F. B. Wallem l. c. s. 86, og Lilly Weiser-Aall l. c. s. 124. ⁷ Ivar Kleiven: Ringebu s. 200.
⁸ Wallem l. c. ⁹ l. c. ¹⁰ Sophus Müller: Vor Oldtid s. 604. ¹¹ Magnus Olsen: Kårstadristingen, B. M. årbok 1929 s. 49. ¹² Axel Olrik: Gudfremstillinger på Guldhornene og andre ældre Mindesmærker. Danske Studier 1918 s. 26. ¹³ Axel Olrik l. c. s. 28 ff. ¹⁴ Hans Hildebrand: Sveriges Medeltid I s. 202 fig. 121.
¹⁵ Anders Sandvig: Jutulstuen. De Sandvigske Samlingers årsberetning 1921—22.
¹⁶ Sigurd Erixson: Turvachter und Prangerfiguren. Folk-liv 1939 no. I. ¹⁷ A. Sandvig l. c. ¹⁸ G. Gjessing: Fangstfolk 1941 s. 67. ¹⁹ A. W. Brøgger: Det norske folk i oldtiden s. 92. ²⁰ L. Frobenius: Die Kulturgeschichte Afrikas s. 127 ff.
²¹ Nils Lid: Nordisk Kultur XIX Folketru s. 42. ²² l. c. ²³ Håvard Skibrek: Glåmdalen. Norske bygder V s. 130. ²⁴ K. Hermundstad: Gamal Valdreskultur I s. 146. ²⁵ G. Gjessing: Hesten i forhistorisk kunst og kultus. Viking 1943.
²⁶ Johannes Skar: Gamalt or Setesdal Bd. IV s. 204 ff. ²⁷ G. Gjessing l. c. s. 30.
²⁸ J. Skar l. c. s. 44 ff.

Einar Stoltenberg

UTRAST

PL. XIII—XVI.

Med *utrast* meinte ein i gamal tid alle herlegdomar som hørde til garden, men låg utanfor heimegjerdet. Ein tenkte då på ymse slag bruk av utmarka, slikt som beitemark, utslått, støylar, jakt og fiske, men tømmerkogen som ein no reknar som det største verde av utmarka, hørde ikkje med i det ein meinte med *utrast*. Elles var det ikkje så stor skilnad på utmark og innmark då som no.

Over det meste av landet var det buskapen som skulle gjeve det meste av livemåten, men for krøterhaldet var *utrasta* heilt avgjerande. Det var på sumararbeitet krøtera gav den største avdråtten, og det meste av vetterforet kom frå utmarka, det med. Det kom frå utslåtter og elles som sankefor av ymse slag. Og mange stader henta dei før frå utmarka til alle tider av året, det var mest så ein kunne seie at kvar årstid hadde si forsanking. Å sanke før kalla dei i Telemark for å fore. Såleis kunne ein seie: „Eg lyt fora mykje i heia i sumar“, og det tydde då: Eg lyt slå mykje i heia.

Skulle beitet nyttast best ut, måtte ein ha mange krøter. No hadde dei fleste gardane beitemark nok, eller eigaren meinte han hadde det. Det kom difor berre an på kor stor buskap ein kunne fø vetteren over. Av det var all velstand avhengig, og det var ei vanleg æresykje å ha mange krøter på båsen, „*mange liv*“, sa ein gjerne i eit slikt samband. Denne æresykja har so mang ein gong ført med seg mykje av armod og elende. Det var ofte at krøter, både store og små, strauk med i vårknipa, jamvel i vanlege år, og så mykje verre var det i dårlege år. Uåra stod i gamle dagar som eit stadig trugsmål. Ein rekna jamvel

med uår minst tredje kvart året. Meir enn tri gode høyår etter kvarandre kunne aldri kome. Det finn ein i 1700-talets økonomiske skrifter, og det kan ein høyre i fjellbygdene den dag idag. Uåret kunne kome både av turk, så det vart lite høy, og av regn, så høyet vart dårleg berga, og det var ikkje godt å seie kva som var verst.

Alt frå jola tok folk på å sjå etter gamle „merke“ på korleis ein kunne vente året. Ein skulle kunne sjå det av veret på serskilde dagar, merkedagar vart dei kalla, avdi dei hadde eit merke på primstaven, medan andre dagar berre hadde ein strek. Månen var sers viktig. Velkjent var ordtaket „Torre tøyr gjev frøse konn og råte høy“. Torre var fyrste nymånen etter 12. dag jol. Kynnemess, 2. februar og Maremess 25. mars, var også viktige merkedagar, og mange fleir frametter våren. På dei fleste stadene hadde dei sine eigne merke, ein kunne sjå det av korleis snøen bråna på serskilde stader, og av korleis det tok på å grønkast. Dei fleste stadene heldt dei det for eit godt merke når „bakken vann på skogen“, det var når graset kom før lauvet. Alle desse merka vart sett på med stor vyrdnad, anten dei opphaveleg kom av astrologiske råd frå hundradårsgamle almanakkar, eller dei kom av gamal røynsle.

Men så mange merkedagar og andre årsmerke som det var, skulle det mykje til at dei kunne samstavast. Og folk var optimistar, ein ville helst sjå på eit merke som synte godt. Og når vårknipa var over, og krøtera var komne på godt beite, var alle vonde merke gløynde. Krøtera fekk fyrst beite vel på heimejordet. Det trong dei til, for dei var magre og veike etter all svelteforinga. Og ein to-tri vekers beite i grasbrodden på jordet, — dei let mang ein gong krøtera beite kornbrodden med, gav ein kveik so dei kunne kome til skogs og sidan til støls.

Når våronna var over, tok folk håbbal og kvilte seg vel ut til slåtten. Ein hørde aldri om at ein måtte ta til med forsanking så tidleg som mogleg, avdi merka hadde peika på uår. Den gamle skikken at alt tungarbeid skulle kvile i håballen var sterkt inngrodd. I Fyresdal fortel dei at ein lauskar som ikkje hadde halde dette, hadde vondt for å få

„budd seg“, få seg arbeid i slåtten. Dette kom vel i røynda frå uvilje mot den som ikkje ville fylgje skikk og bruk.

Med slåtten måtte ein vente til graset var utvakse, elles var det for udrygt. Det einaste som ein skulle slå tidleg var mjødurt, spiraea ulmaria, som difor ogso vart kalla maigras. Slo ein mjødurten mykje tidleg, gav han godt hø, seinare vart stylken for stiv og hard. Men av slikt som mjødurt var det ikkje så mykje at det kunne vere nokon mon i det. Fylgja av den sterke beitinga på jordet var at det tok tid før graset var utvakse. Slåtten skulle byrje over tri veker seinare enn no.

På innmarka låg åkrene spreidde som det kunne falle seg, dei tok den beste og laglegaste plassen. Låg åkeren i bakke, hadde han ei høg rein. Åkeren var vel hevda, og siget frå åkeren gjorde at det voks godt gras i reina.¹ Slåtteland hadde ein då mellom åkrane. Det kunne vera stor vidde, men korleis det for det meste såg ut, kan ein lesa hjå Jacob Sverdrup 1820: *„Enskjønt hos os Forholdet mellem Ager og Eng, med hensyn til Arealet ingenlunde er til Skade for den Første, saa er dog med hensyn til Engenes nuværende Beskaffenhed og Benyttelse meget tilbage at ønske. Landmandens Enge bestaa for det meste af tørre Bakker, eller sidlændte vandsyge Marker, uden grøfter, som fra umindelige Tider have været brugte til bestandig Eng; hvert aar affordres disse Enge en Grøde uden at Næring nogensinde gives dem, men Foraar og Efteraar mishandles de af Kreaturers Traad (?) og alt for sterk Havning. Uden all kultur ere de almindeligen besværede med Smaaskov, Buske og Stene og overløbne med Mos. Man kan vist ikke kalde Landmanden beskjeden i sine Fordringer, naar man, som ofte skjer, hører ham klage over at hans Enge give ham lidet Høe. — Høebjergningen er paa saadanne Enge saa kostbar at den usle kraftløse Høe vanskeligen erstatter Tidspilde og Omkostninger ved Bjergningen.“*²

Her høyrer me framgangsmannen tale. Men det er knapt nok rett når han talar om at bonden så ofte klagar over den dårlege enga. Det har vel vore i uår ein har høyrte det. Det skulle elles ikkje likne

den norske bonden å laste noko han sjøl åtte. Han var frå eldgamle dagar van med at slik skulle det vere. Men elles er det nok ei heilt rett skildring Sverdrup gjev av slåttemarka. Og under slike vilkår kan ein nok skyne at utmarkslåtta ikkje var å vanvyrde. Og fram for alt var det bra å ha ein god støl. Samstundes som ein då fekk utnytte beitet på stader som låg langt borte, fekk ein nytte hevda, so ein fekk noko av det aller beste høyet frå stølen. Elles la ein slåtta der det kunne verte gras, når skogen var rudd eller brent. Men vanlegvis gjekk det ikkje mange år før botnen var arma ut, så graset traut og skogen på ny tok plassen.

Det var ikkje store krav dei sette til slåtta i gamal tid. Eg har høyrte ei herme: „*Det er slåtte der det fell sju gras i skåren.*“ Slikt er likevel ei heimløyse (paradoks) som vel ingen tok alvorleg.

Sidan eldgamle dagar har ein nytta bråtebrenning til dyrking av korn. Helst har det vore rug, men ogso andre kornslag eller nepe eller lin. På Austlandet der denne dyrkemåten tok seg kraftig uppatt, etter som finnane breidde seg på 1600-talet, nyttar dei ordet *bråte* eller *sve*. I Numedal og traktene sørover seier dei helst *kås* eller *kase*.³ Etter at kornet var hausta, hadde ein godt slåtteland på bråten, inntil graset til slutt gjekk ut. Sume stader laga ein bråte berre for å få slåtte. I Telemark heiter det *kås* mange stader der det sikkert aldri har vore dyrka korn.

Gode utslåtter var det på elvenes, *stear* eller *fitjar*. Det har i gamal tid vore mykje verdefulle eignelutar. Her står vatnet over i flaum og legg etter seg ei gyrme som eit slag hevd, som for det meste er heller mager, men det kan vera nok til at graset held seg trass i slåtten. Men flaumen var ikkje allstøtt av det gode. Å berge høyet på slike stader var ikkje lett i langvarig regnver. Og det kunne hende at det kom flaum, etter at graset var slege og låg der uberga, så alt saman reiste. For gardar der høyet på elvenes var ein stor lut av vetterforet, kunne slikt vere ei sers alvorleg vanheppe. Høybuer og stakkar måtte ein helst på slike stader sette på fot, det var ei oppbygging av pålar med eit golv so høgt at ikkje vatnet gjekk opp i høyet under flaum.

På myrvar var det mange stader sers verdefull slått. I låglende vil ein helst finne flate mosemyrvar med lite gras. Grasmyrvar, der ein finn ymse slag stor, sev, bjørneskjegg og myrull og mykje anna, er ålmene fyrst omlag 500 m o. h. Og ettersom ein då kjem høgare opp, vert det meire og meire myr, og her er det ikkje berre på flat mark ein finn myr, det kan vera myr jamvel der det er nok så bratt. På slike stader hadde ein likaste utslåtten.

Dei fleste myrvarne måtte kvilast i to år for kvar slått. Det skulle difor etter måten store vidder til, skulle det mone. Einskilde år, helst når det hadde vore regnflaum over myra tidleg på sumaren, kunne myra gjeva bra med gras. På dei fleste myrvarne er det i utkanten ein finn det meste graset, så det var om å gjere at ikkje lyngmarka breidde seg inn på myra. Difor måtte ein akte på „å slå slåtta vel ut“. Helst skulle ein slå inn i lynget, og til det hadde dei ein serskildt „lyngljå“, med stutt, breit blad. Ein lyngljå smidde ein helst av fleire utslitne ljåblad som vart lagt på einannan. Dette vart kalla ei „ljåvedding“. For å auket slåtta, dreiv dei mange stader og svidde av lynget inn med myra. Men heldt ein opp med slikt, gjekk slåtta fort attende. I heia kan ein no ofte finne restar etter at dei har slege, det er slikt som stakksneiser og jamvel restar etter utløer, der ein no må undrast på kor dei har kunna finne gras. Årsaka er då vanlegvis at dei har halde opp å slå. Men det kan også ha andre grunnar, ein bekk kan t. d. ha grave seg ned, slik at myra er vorten for turr. Det kan vel også tenkjast at slått i lange tider har arma myra ut, så ho ikkje kan bere det magre myrgraset lenger.

Kringom tjønn og vatn gjekk slåtta, og mange stader ut i vatnet med, på sev og vatsgras av ymse slag. Kunne ein slå skavrøyr, skjeftegras (*equisetum fluviatile*) tidleg, skulle det vere sers godt høy som krøtera lika som salt, og det vart kalla saltgras. Slåtten ute i vatnet var mange stader brysam, og det var tungt å føre ljåen under vatn. Når ein slo frå båt, var det sume stader dei nytta ei serskildt tilstelling med ljåen. Ein feste to ljåblad, eit til kvar side av ein lang staur; det

var bra å kome djupt med skåren. Ein kunne då slå både fram og attende, når ein skifte tak med nevane for kvar del skår. Etterpå var det å fiske graset opp i båten med ei rive, eller der det var mykje gras, å lage ein bom og dra graset til lands. Sume stader var dei så hepne å ha vatn der det grodde vattssoleie som flyt i vatnet. Dette kunne ein då berre drage i land. Men elles er det visst at „tjønneslåtten“ kosta overlag mykje arbeid.

I sume bygder (t. d. ved Femunden) der dei hadde lite slåttemark, laga dei „damslått“. Det let seg gjere der ein bekk renn over ein mo eller anna flat mark. Dei sette opp ein dam, so vatnet stod 30—40 cm høgt over moen, so det kunne kome sev og vatsgras. Kwart år, når vatsgraset var utvakse, slepte dei dammen, so dei kunne slå på turt land. Slik „dyrking“ har dei truleg berre lagt til med på stader der jorda var sers arm, så det var lite von om å lage seg vanlege utslåtter. Damslått kom av bruk då skogen tok på å få verde. Men enno så seint som 1915 såg eg restar etter ein slåttedam nær Sork ved Femund.

Det har vel vore vanlegast med bruk av stutturvsljå ved utslåtter. Til bortimot år 1800 var det vanleg å bruke „tynsleljå“. Ein hadde ikkje slipestein, men kvesste ljåbladet ved å hamre egga til på smieste. Dette var eit vanskeleg arbeid. Ein slåttekar som kunne tynne, skulle ha to skilling meir om dagen. Etter tynninga skulle egga på ein „senne“. Dette var ein fast bergstein eller eit digert bryne som var fest til ein bukk. Etterpå var det handbrynet som måtte til, og ein var då endå meir avhengig av bryninga enn no. Det var difor ein mykje stor framgang då slipesteinen kom i bruk. Enno gjeng det segner om folk som har vore flinke til å tynne ljå.

I skogarme strok sette dei det meste av utslåtthøyet opp i stakk. Og mange stader har dei drive med det der det var skog nok. Men i gamal tid sette dei helst opp ei utløe, høybu, der det var utslått. For det gjeng mykje høy til spille i stakken, det var vanleg å rekne med å få att 7 byrdar av 9 som var sette i stakken. Og det var mykje

arbeid med å setje opp ein stakk, og i slåtten var det stor mun i å spare arbeid. Ei høybu var bra å ha å bu i under slåtten, der utslåtta låg langt heimanfrå. Difor var det ikkje sjeldan dei kørde tømmer langt til fjells for å setje opp høybu. Å lafte opp ei høybu var heller eit uvant arbeid, der det var tømmer nok. Meire varsamt måtte taket leggjast, for det måtte ikkje komme dropar i høyet. Taket la dei helst av holhogne halvkløyvingar, „kvåv“. Tid om tid måtte taket vølast, og nytt kvåv leggjast inn der eit gamalt var rote. Var det mange utlør på ein eigendom, var det eit stort arbeid å halde taka i stand. Det kunne vera som ei serskildt onn å hogge kvåv. Og det var ikkje lite tømmer som skulle til. Og då det tok til å verte kostbart både med tømmer og med arbeidshjelp, gjekk det attende med vølinga av mang ei høybu. I mange fjellbygder vil ein enno finne høybuer på slåttenes og ved slåttemyrar. Men mange fleir er rotne ned. Sume stader er det berre stadnamn som veit å fortelje at det har vore ei utlør, slike som Buneset, Skykjumyr⁴, o.s.b. Ikkje sjeldan kan ein kome på restar etter gamle høybuer midt i skogen, og då kjem ein i hug Aukrust: „og ingjen veit namn på lyu“.

Slåtten var frå gamalt eit stort slit, og verst var all utmarkslåtten. Den vanlege nista var kallgraut og „skyr“ (surmjølk). Men der slåtten låg langt av garde, var det uråd å få med mjølk, og då var det berre printjørr (møssmerdrikk) ein hadde attåt maten. I slåttonna var det ikkje lett å få tida til å strekke til, ein kunne ikkje halde opp med å slå om det tok til å regne nok så ille. Og so mykje betre ljåbit var det i det våte graset. Men ikkje sjeldan vart høyet rote før ein fekk det berga.

I skog og mark, i ur og to voks det godt gras og mange slags urter, der det var so ulendt at ein ikkje kunne sleppe til med ljåen, ein måtte ha sigd (skyr, kroke). Slikt kalla ein å grase, og det var vanlegvis husmannsplassar som fekk lov til det. Grasing var i mange høve småfolks slåttonn. Under brattberg mot sud kom slikt gras mykje tidleg, jamvel før krøtera var slepte om våren, og det kunne vera ein stor

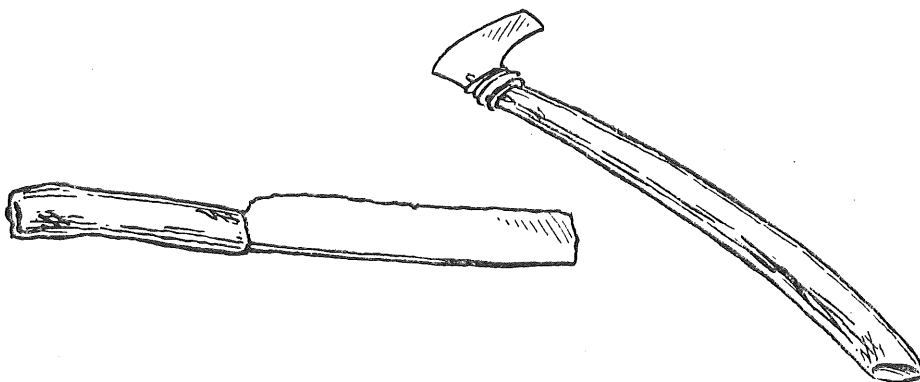

Fig. 1. Hakkekniv og tennongkniv.

herlegdom å eige slik grasing. Sers gjeve var gople (*campanula latifolia*) og turt (*mulgedium alpinum*). Dei vart jamvel nytta som folkemat i naudåra. Sume slag urter, slike som kvann (*angelica archangelica*) med sterk aromatisk smak, vart nytta til å koke løg på, som skulle gjeva godsmak på sørpa.

Lauv er godt for, og i gamle dagar var det alltid ein god lut av vetterforet. No kan ein ofte undrast på kor dei kunne finne alt lauvet på stader der det no berre er barskog å sjå. Men dette kjem då helst av ein bruksmåte som no ei tid har rådet i skogen. Ein har villa rydje all lauvskogen vekk, så barskogen kunne få plassen. Men i gamal tid hadde lauinga så stor verd at ein heller tok på å rydje barskogen for å få lauv. Det var elles lett nok, for når barskogen brenn, vil gjerne lauvskogen kome på plassen. Og skogbrann var det ofte i gamal tid, det er mest alle stader lett å finne prov på at skogen har brunne ein eller fleire gonger. Målande er segnene om bytingen som sa kor gamal han var: „Eg har sett skogen sju gonger brunnen og sju gonger opp att runnen.“ I gamle dagar såg dei ikkje på skogbrann som ei ulukke nettopp. Det var tvertom eit hjelperåd til å rydde beitemark og gjeve lauing. Og skogbrann måtte ofte verte fylgja av lyngsviing og kasebrenning. Og det dreiv dei utan varsemd.

Til lauinga nytta dei tri slags gogn:

1. *Lauvkniven*, som er utbreidd vestanfjells, på Sørlandet, i Telemark og i fjelldalane austanfjells. På Vestlandet kallest han *snidil*, *snidel* eller *snål*. I Hallingdal *snøl*, i Telemark seier dei helst *lauvhogg*, sjeldnare *høkje*. Lauvkniven er beint skjæft og har eit tungt blad med ein krok i enden. Kroken har egg og nyttest til å skjera ned kvister med, eller til å skjera av rynnningar ved rota, ikkje til „å gripe lauvet med“, som prof. Brøgger meiner⁵. Lauvkniven fell tung i neven og vert nytta til å hogge med, ein kan jamvel felle små tre. Elles nyttar ein lauvkniven til anna hogging, når ein vil vere lettare på handa enn med øks, t. d. når ein vil gjera opp kvist til brenneved.

2. *Lauvsigden* finst helst nordanfjells. Han er tvert skjæft, noko lettare enn lauvkniven, og er helst berre til å skjere med. Under lauinga må ein helst ha med seg øks til større tre.

3. *Tennongkniven*, som finst i dei nedre bygdene austanfjells, duger ikkje til anna enn å skjere runningar „*tennong*“, av ved rota, men til det er han sers lagleg. Er ofte laga av eit utslite ljåblad, der ein har att tangen og omlag 10 cm av bladet. Dette vert fest til eit skaft på 50—60 cm. Under arbeidet med lauinga har ein ein stor tung kniv, som ein kallar hakkekniv, ved sidan av tennongkniven. (Fig. 1.)

Lauving hadde ein både i heimemark og utmark. Heime tok ein bjørk, raun og osp som hadde vakse opp i slåtteeenga. Men var det ask eller alm, for ein meire varsamt fram. Ein let treet vekse til det var omlag 20—30 år, då vart det styvt „kylla“ på 2—3 m høgde. Frå styvinga „kallen“, veks det ut ris som dei haustar annakvart året. Askekallar kan verte mykje gamle, og endå eldre vert almekallar. Der det er mange av dei, set dei ein serleg svip på lendet. Om dette skriv Ivar Åsen frå Ullensvang 1844: — *Asken er den herskende Træart og vilde give Egnen et smukt Udseende, naar den ikke blev standset i Væxten, men her ligesom i Sogn og Voss bliver ethvært Løvtræ afhugget omtrent tre Alen fra Jorden for at Toppen kan bruges til Foder, de tilbagestaaende Stammer, der nu see ud som Veistolper*

eller Lygtepæle, skyde rigtignok strax en Krands af Grene, men disse blive efter kort Tid ogsaa afkappede. Istedensfor høie og ranke Træer har man saaledes overalt en Skov af smaa Grene, der skyde op fra mørke, tykke og hule Stammer, hvori en mængde Fugle have deres Tilholdssted.

Asken og almen gjev eit sers godt, før, for, som dei gamle rima seier: „Ask før, alm gjør“, og „Ask legg smer i ask“. — Dei åra då dei ikkje hogg riset av kallen, reiv dei lauvet av, det var raspelauv eller ripelauv, og det vart rekna som eit sers godt før og skulle helst vere til kalvane. På mange av dei gamle almekallane kan ein sjå merke etter borkefletting frå naudåra, for almen vart rekna som omframt bra til borkemjøl. Ein kan sjå at dei har fare varsamt fram under flettinga, so ikkje kallen skulle turke. Sume stader har dei freista å kylle andre tre, slike som bjørk og osp, men desse vil take røte etter få år og vil aldri få så stor alder som ein askekall. — I sume bygder turkar dei lauvet på bakken som anna høy, det er bakkelauf, men vanlegast er det å binde³ lauvet i kjervar.

Lauvinga ved heimejordene var kvinnfolkarbeid. Men karane hadde lauvinga i utmarka. Det var bjørk, osp og raun som her var beste lauvinga. Over det meste av landet var ospa det beste lauvingstreet. Ospa har stor evne til øksling ved rotrunningar. Der ein feller ospa, vil det lett kome opp tette holt, og 10—20 år gamle vil desse kunne gjeve mykje framifrå godt før. På slike stader var det vanleg å setje lauvet opp i stakk. — Ikkje alle slags tre hadde dei vyrdnad for til lauving. Sume var sers dårlege, det heitte jamvel: „Selje svelter, vier velter, ør legg dødt for dør.“ Når dei talar so svivyrdsleg om selja, må det nok vere for bokstavrimets skuld. På dei fleste stadene held dei selja jamgod med raunen. Men kor dårleg lauvet enn kunne vere, so var det det beste foret. Men det er eit tungvindt arbeid å lauve. Det skal vere dårleg slått om ein ikkje skaffar foret lettare som høy. Men lauvinga var serleg bra å ta til i dei dårlege høyåra. Og til sauene måtte ein ha lauv, for utan lauv vil ikkje sauene trivast.

Det er sauehaldet som enno held oppe eit so gamaldags arbeid som lauving. (Pl. XIV 1 og 2.)

Over store luter av landet tek lyngbakkane meste plassen. No kan ein få krøter til å eta lyng, og lyng vart sankt inn til vetterfor. Dei skar det med sigd eller lyngljå, eller reiv det opp. Det var sume av økonomane på 1700-talet som meinte at ein skulle kunne berge landet mot fornaud, om ein ville bruke meire lyng. Men det såg ikkje ut til at denne agitasjonen muna noko. Lyngsanking var noko som folk kjende vel til alle stader, det var helst i vårknipa dei bruka lyng. Det kom mykje lyng i utmarksforet også, og folk har vel meint at det ikkje gjekk an å auke lyngbruket så det muna noko.

Eit sers viktig sankefor var reinsmose⁶ (cladonia rangiferina, og andre cladoniaslag). Det var mest av reinsmose i fjellbygdene i Østerdalen og Gudbrandsdalen. Er det nok av mose, er det lett å sanke han i hop. Og det er ein stor føremun at han ikkje treng turk. Og det høvde bra å leggje han opp seinhaustes. Men reinsmosen veks seint, og ein trong store vidder skulle ein gard ha nok mosetak. Sume stader la dei mosen på slåter, so han ikkje skulle fryse fast til bakken. Det er mest på sparagmitfjellet det er reinsmose. På betre jordmark er det mindre, men alle stader har han vore sankt, der det var noko å finne. No er det berre i nokre av fjellbygdene austanfjells og nordanfjells at mosesanking enno er i bruk.

Om slåttten byrja seint, so heldt han lenge ut. Slåttten vart avbroten av skurden og andre onner, men tok til på ny og heldt på mange stader heilt til seint på hausten, dei slo på myrane jamvel etter at det var klaka. Det kunne vera tjønner der det var uråd å få graset i land om sumaren, og så slo dei etter at isen hadde lagt seg. At det var lite eller inkje av næring i slikt for, visste folk vel om, men dei trøysta seg med det gamle ordet „*alt som fyller, det før*“. Slikt vert enno sagt på skrømt, men ein gong var det djupt ålvor.

Hadde det vore dårleg høyår, eller det hadde vore så ille med regn i slåttten at høyet hadde vorte bortskjemt og folk hefta i arbeidet, så

kom hausten utan at folk hadde sankt so mykje som dei trong. Men endå hadde dei ei råd i bakhand. Det var rakelauret eller sopelauret, som dei sa sume stader. Dette var nedfallslaure og var vel for av uslaste slaget (nedfallslaure av ask unnanteke). Det var elles ikkje berre i dei dårlege åra at rakelauret vart nytta. Mange stader sankt husmennene rakelaure til halv lut. Men det kunne høve at jamvel rakelauret slo feil, det var når vetteren kom tidleg og uventa.

Enno eit sankefor skal nemnast som dei nytta mykje i gamal tid, det var røtar av slåk, d. e. store bregner (*aspidium filix mas*). Herav kjem namnet buslåk. I Salta kallar dei dei store bregnane for storblom, og om dei oppgravne røtane nyttar dei ordet *moldfor*. (Dette har eg frå skogkonsulent W. Opsahl.)

Etter at krøtera var komne heim frå stølen, fekk dei beite på heimejodet. Og ute fekk dei gå til snøen kom. Det gjaldt å spare på vetterforet, di lenger krøtera kunne fø seg sjølv, di betre var det. Og ute fekk dei gå til jodet var beita svart og alt graset var folna, men folk trøysta seg med at noko var det å finne. Og då krøtera så endeleg vart sette inn, var det ikkje stort att av huldet dei hadde frå stølsbeitet. Og dei var svoltne nok til å ta til takke med raskeforet.

Så mange slag som vetterforet var sett ihop av, måtte ein freiste å lage ein plan for foringa. Så godt det let seg gjere, måtte ein freiste å ha noko bra for til kyrne når det leid mot kalvinga. Det var helst vårbære kyr dei dreiv med. I løa låg det lag på lag med dei ymse slag høyt som hadde kome i hus. Ein god skikk var det å ta av foret på tvers av laga, så fekk ein blande dei. Og ein skulle ta av høykaggen berre frå ein kant. Då kunne ein betre gjere seg ei meining om kva som var att.

Mange har ennå lett for å vere „haustrike“, og setje seg til med større buskap enn det er for til. Og i gamle dagar, då ein hadde stormengda av foret i utløer og stakkar, var det vant å rekne ut kor stor buskap ein kunne fø på. Svelteforinga dreiv ein med fullt overlegg jamvel i medels år. Og i uåra måtte det gå gale. I dei dagane var

det ikkje lett å verte kvitt dei dyra som var for mange. Når det var lite for, ville alle selje, så det var ingen ting å få for eit dyr då. Å slakte stort meir enn vanleg kunne ikkje bere til. Så fekk ein setje lit til sankeforet. Men dette var ikkje berre i uåra, jamvel i gode år skulle mykje hentast frå skogen heile vetteren i gjennom. Men fyrst måtte ein sjå til å køyre heim foret frå skog og mark. I Telemark nytta dei ordet å køyre i høyskog. Dette tok dei til med så snart det var føre til det. Husmenn og andre småfolk som ikkje hadde hest, drog foret heim på skikjelke.

Forsankinga tok til alt føre jol. Ein hadde to slag forsanking om vetteren, det var beit og skav.

Beit var heile tre som dei kørde heim. Fure var vel det som mest var nytta. Det var berre unge, frodige tre som dugde. Slike tre kallar dei i Telemark og Agder for toll, tødd. Eg trur at toll opphaveleg berre har hatt ei tyding: fure nytta til for. Tolla kørde dei heim i digre køstar, haugar. Der fekk sau og geit gå og gnage ute heile vetteren, når då ikkje skrubben var for nærsøkjen. Geita, og sauene med, tek gjerne tollebar, det er enno sume stader dei gjev sauene toll, avdi dei finn at det trivst han vel med. (Pl. XV, fig. 2.) Der tollekøsten låg i tunet, var det lite av beitet som vart nytta, mykje vart trøtt ned og isa til, og etter større snøfall var det ofte lettare å køyre ny toll enn å rote opp att den gamle. På den vis var det store mengder som skulle til, og når tollebeit skulle skaffast til mange dyr på garden, og på fleire husmannsplassar attpå, kunne det nok leite på skogen i lengda. Når tolla var nytta til beit, hadde ein veden att, det letta mykje på vedkøyringa når ein hadde tatt heim mykje toll. Når våren kom, måtte beitetolla kvistast og reisast opp i køst. Når det i Håvamål heiter: „turkar toll i tunet stend“, trur eg at det er tenkt på ei vedkøst av avgnaga beitetoll.

Kyra skulle helst ha bjørkebeit. Det vart halde for eit mykje bra for. Best var det når riset var fullt av friske knuppar av hanraklar, det vart kalla *brôm*. Elles nytta dei også ordet *brom* om heile

bjørke beitet, å hente bjørkebeit vart kalla å broma. Men det høver ikkje så sjeldan at bromen slær feil. Det er helst dei åra då bjørkelauvet frys etter at det er sprutte ut. Slike år er bjørkebeitet fullt av turt ris, og lite tenleg til for. I heia kan det også høve at heile ryfte av bjørk vert øyde av lauvmakk eller av museåt. Då kan det gå fleire år før bjørkeskogen veks til att. Då har det vore umogeleg å skaffe bjørkebeit. Og slike år har nok heile buskapen måtta ta til takke med tollebeit, enda det høver ilde for kyra.

Gran har frå fyrst av ikkje vore nytta til beit. Det ser ut som om ikkje dyra vil ha granborken. Ein ser t. d. aldri bevergnag på gran. Men sjølv baret et nok krøtera. Geitegnag og sauegnag gjer ofte skade på ungskog av gran. Og det er ofte å sjå hestar som et granbar under tømmerkøyring. Difor har folk kome på den tanken at granbar måtte kunne nyttast til for. Og fleire gonger på 1700-talet vart det gjort freistnad på å lære folk om dette. 1744 kom i Kristiania ut eit skrift om det. Det var ei omsetjing av eit svensk skrift som var utgjeve 1740 av Svenska Akademien. Her heiter det: „Gode, friske Granskud er lige gode som Havre at give Heste og bevare dem mod Sygdom. — Baret skal finhakkes, stødes, bestrøes med Klid, gjerne Urin.“ Men det var ikkje mange som fylgde slike råd.

Var det toll å få tak i, så vart ho nytta til beit, åleine. Men nett den ting kan ha vore skuld i at fura har trote. For der grana heldt på å kome inn, måtte endelykta verte at ho fekk heile plassen, når fura stendig vart bledd utor. På slike stader var ein då nøydd til å nytte gran til beit. Året 1923 kom eg i Søraurdal på ein rett til å ta gran til beit i annan manns skog. Denne retten var enno i bruk, og vart kalla „nøysel“.

Sume stader dreiv dei og braut av ris til beit. Dette vart kalla risbrot eller rising. Det var helst bjørk og selje som dei nytta slik. I Trysil har dei kalla seljekumar for brom. (Pl. XV, fig. 1.)

Skav kosta mykje meir arbeid enn beit. Ein skulle skave bork og bast av treet, eit grann ved skulle også fylgje med. Til skav tok dei

bjørk, raun og osp. Ask og lind har også vore nytta til skav, mogleg andre treslag med. Bjørka var det litt bry med at ein fyrst måtte flette nevra av. Når det var lite for, tok dei restar av beitekøsten og skóv av den borken som var etter. I Telemark har dei jamvel skave fure til hestefor. Det var den gule borken i toppen av treet som kunne nyttast. Best til skav rekna dei sume stader osp, andre stader raun. Det er vel ikkje lett å seie kva som er best, beveren vil helst ha osp, elgen tek heller raun. Men raunen er så mykje lettare å skave. Å skave var eit lagleg arbeid for gamle folk. Elles sat karane om kvelden og skóv, det var mykje som skulle til. I Fyresdal nytta dei før ein eigen kniv, „*skavhele*“, som helst var lang og smal, vanlegvis laga av ein utsliten ljå. „Han slær med *skavhele* på fua (baken)“, er eit fanteord om ein som slarva med slåtten. Av alt sankefor rekna dei skav for det beste, det stod i vyrdnad då som kraftfor no. Det var naudsynleg at kyra fekk skav etter kalvinga. På Austlandet er skaving glømt for lang tid sidan. Men enno finns mange stadnamn og anna ordbruk som minner om det. På Hadeland har eg høyrte ordet skjeflingshaugen for vedkøsten.

Skav og beit er truleg bra saman med alt det andre sankeforet, det skulle tryggje mot beinsjuka trass i sveltinga. Det var om å gjere å byrje så tidleg som mogeleg. Men det er noko til mein ved det at det gjer smøret kvitt og stutt (det let seg ikkje kline på brød, men trillar for kniven). Men same ulempa var det med all den gamle raskeforinga. Difor stod vetterismøret lågt i pris og vart rekna som lite gagnleg. Kunne t.d. ikkje nyttast til salve, til det måtte ein ha sterkt, gult smør.

Det var elles mange andre forslag ein henta om vetteren. Prof. Nils Lied har fortalt meg at i heimen hans på Voss køyrde dei heim bresk seinhaustes. Når det var kaldt, la dei bresken på ein hardtrampa plass på tunet. So treskte dei bresken med flygil til bar og bær falt av. Dette gav dei sauene.

I fleire bygder har dei sankt skjeggjav (*usnea barbata*) av gran til for. I eit stykke i *Folkevennen* 1865 skriv bonden O. Nyhus om

Fodernød og Sulteforing. Han gjev frå Trysil ei drjug skildring av korleis mengder av den beste tømmerkogen av gran er hoggen overende og ligg der og raatnar, og så seier han: „*man opkaster med Grund dette Spørgsmaal: „Hvad er dette for Herverk?“ Svaret lyder saaledes: Alle disse Træer og hundredetusinder af andre, som er hensmuldrede, har Trysils Befolkning hugget ned blot for at kunne afplukke det Lav, som vokser paa dets Grener og benytte det som Kreaturføde*“. So ille kan det vel ikkje ha vore mange stader. Men bruken av granlav har vore ålment kjend. Såleis fortel Ville om det frå Seljord 1786.⁷ Og eg har sett fleire stader der det låg grantre, hogd overende utan at eg har kunna sjå nokon annan grunn for det enn sinking av granlav.

Kyndelsmessedagen var ein viktig merkedag. Det var den 2. februar, men så gamle som slike merkedagar er, må ein heller rekne med Juliansk kalender, og då høver det vel å setje dagen til 10. — 12. februar. Då skulle vetteren vera halvgjengen. Og ein god bonde måtte den dagen sjå etter kor sterkt det alt hadde gått inn på foret. Han fekk då ofte minke på dagsforet, om det let seg gjere, eller også freiste å berge seg på annan vis. Noko som skulle nyttast til for til kyrne var hestemøk, som dei blanda i sørpa. Var det noko som kunne skaffe for, så skydde ikkje folk arbeid i vårknipa. Som eit døme kan nemnast at dei hogg hol på isen og fiska opp røter av nøkkerose. Sume stader var det åpne stykker av elv der dei kunne rake opp botnegras (*lobelia dort-manna*). I Sauherad vart det kalla tong.

Ute ved sjøen hadde folk ein stor føremun ved å ha tilgang på slikt hjelpefor som fiskeavfall og tare. Eg har ikkje vore på stader der eg har hatt høve til nærare å røkje etter dette. Eg må difor nøye meg med å la Peder Dass skildre dette, for det gjer han på ein framifrå måte i Tromsøens Beskrivelse i Nordlands Trompet⁸:

Derinde ved Landet er Enger og Skov
Hvor Græsset opvoxer til Kvægets Behov
Men langt ud er Øer og Holmer.
Der vises de Bjerger saa skaldet og graa

Formedels Bremhester som støder derpaa
 Og brumler som Oxen hin olmer.
 En Fisker, som ude ved Holmer mon bo,
 Hans levende Kvæg er en eneste Ko,
 som andet til Spisning ej nyder
 End Tang og søvoxende Tarenes Blad
 Opvarmet i Grugge, det kaldes Bu-mad
 Saa kastes Hov-Vorer i Gryder:
 Bu-Mad, Creaturerne Spise paa Norsk
 Hov-Vorer er Hoveder, samlet av Torsk,
 I Knipper med Vidjer beknyttet,
 Og Grugge betyder den nederste Del
 Som synker til Bunden i Gryder og Kjel,
 Naar Tranen er smeltet og byttet,
 Der settes til Ilden en Gryde med Vand,
 Fisk-Hoved og Tanget indkastes paa Stand,
 Det koges tilsammen bemenget.
 Det øses i Stamper og gives den Ko,
 Det faar hun om Aften og Morgen saa fro,
 Og æder til Bugen er sprænget.
 Thi bliver de Kjør, de som fødes med Tang
 Langt feder end andre som gaar i den Vang
 Og Spenerne dobbelt saa trinde.
 Dog giver den Melk noget Smag udaf Salt
 En Fiskeres fjøs er en Favn overalt
 I Længden og Bredden derinde.

Ei nærare utgreiding om sjøforet ville elles ha vore av stor interesse. Ikkje minst avdi det, som eg trur, kan ha hatt mykje å seie ved den norrøne busetjinga i Finnmark og på Grønland.

Når det leid utpå våren så det vart skare, jaga dei geit og sau til skogs, så dei kunne fø seg sjølve ved å gnage bar og ris. Etter dette

er det merke å sjå mange stader i skogen enno. Slikt let seg gjere berre når ein var trygg for skrubb.

Når det tok til å verte bart på avdriv, tok folk på å hente lyng og reinsmose. Og etter som snøen bråna, kunne ein finne fleire slag for i skogen. Det var ymse slag bregner. Dei grøne blada av bjørnekam (*blechnum spicant*), som dei helst hadde til hestefor, og rotstokkar av buslåk „moldfor“, som høvde betre for kyrne.

Svelteforinga skal me her ikkje kome nærare inn på. Buskapen vart slept så snart det var bert på jordet. Med våronna kom det nye slag for, det var ugrasrøter som dei grov opp av åkeren. Best var kvikerøter (*triticum repens*). Den koka dei til hestane. Det var eit framifrå godt for som var bra å ha under våronna. Røter av trauske (*krupsolie*, *ranunculus repens*) skulle helst vere til kyrne. Husmennene fekk vanlegvis lov til å sanke ugrasrøter til halv lut.

Av interesse er det å sjå på korleis ein kan finne minner om den gamle forsankinga i stadnamn. Her er alt nemnt namn på slåttene og myrar etter lør og buer. Namn som Stakkemyr er òg vanleg og fortel om slått. Mannsnamn på myr, slike som Kjetilsmyr, Gutormsmyr, er helst minner om husmenn som har hatt slåtta. — Om grasing minner namn som Gople-dalen, Turter, Sløkjedalen, Kvanneli o.s.b. Med trenamn er mange gardsnamn samansett. Det er elles verd å merkje seg, at ein helst finn namn på dei gode lauvingstrea, slike er av alm: Åmli, Åmdal. Av ask har me Askerud, Eskeland, Eskedal. Osp finn me i Espeli, Espeland, Espestøyl. Av selje er Seljehommen og Seljeli. Sjeldnare er namn på bjørk, men i dei fleste bygdene har me namn på lauv, slike som Lauvli og Lauvland og mange andre. Namn på bar er mykje sjeldsynte. Og det er heller ikkje mange gardsnamn på gran eller furu, dei fleste slike er frå nyare tid, slike som Furulund. Namn på or finn ein i Telemark helst saman med kås, som Orekåsa. På Austlandet har me Orebråtan eller Oresveen, for det var den beste jorda som dei tok til bråteland, og her har det lett for å kome or. Minne om skavhogst er vel slike namn som Skavhogget, Skavhaugen, Skamarka, og det er vel namn på raun, rogn, eller røyning (småraun) også.

Ein bate ved all forsankinga var at hevda vart auka. Det var vel grunnen til at jordbruket stod så høgt i mange av fjellbygdene i gamle dagar. Å auke hevda stod først på alle økonomars lære, og det høvde bra med forsanking. I Topografisk Journal var serleg Dr. Hans Møller, Porsgrund, ivrig, og dreiv ein iherdig agitasjon om sankefor som kunne auke hevda, og gav bonden mange velmeinte, men ikkje alltid gode råd, som knapt nok nokon høyrde etter.

Alt tidleg var det mange som freista å arbeide mot svelteforinga. Og frå omlag år 1815 tok Jakob Sverdrup og sume andre også, opp eit arbeid mot raskeforinga, som dei heller ikkje fann økonomisk. I staden for raskeforing ville han ha engdyrking. Det var i røynda ein heil revolusjon han agiterte for. Men det norske landbruket var tufta på eldgamle bruksmåtar. Bøndene jamnt over såg med djup mistru til dei fleste av dei råda dei nye agronomane kom´med. Det kan vel hende det ofte vart lova meire av dei nye bruksmåtane enn dei kunne halde. Og når det spurdest at nye freistnader hadde vore mislukka, så tenkte ein helst at ein visste kva ein hadde, men ikkje kva ein fekk. Og før raskeforinga kunne leggst av, måtte mykje ny jord brytast opp.

Så raskeforinga varde ved lang tid framover. Den viktigaste grunn for dette var at bygdene var sterkt overfolka, aller mest fjellbygdene. På gardane var det mange folk, og dei skulle ha arbeid, det var ofte inkje anna å ta seg til enn forsanking. Og så var det slik at det som garden hadde av utrast, var herlegdomar som måtte nyttast, både vetter og sumar. Det norske bondesamfunn var djupt konservativt. Og ein hadde eit religiøst syn på korndyrkinga. Å så kløver i ein eldgamal åker var eit heilagbrot for mange av dei gamle. Skulle ein slutte med svelteforinga, måtte ein fyrst og framst minke på buskapan, men det gjekk på æra laus for mange.

At bygdene var overfolka, såg ein best av at dei fleste gardane bar sterke tyngsler av føderåd. Til eit føderåd høyrde vanlegvis at garden skulle fø eit eller fleire krøter for kåret. Desse skulle ha same stell og same for som dei andre krøtera på garden. Ein bonde kunne ikkje

minke på talet av føderådskyr. Vile han minke på buskapen, kom det til å falle for stor lut av foringa på føderådet. Å halde to slag foring på eit fjøs, gjekk ikkje an.

At tømmer kom i pris og skogdrift tok til, gjorde ikkje minste avbrekk på raskeforinga. Tømmeret høyrde ikkje med i det ein meinte med utrast. På mange gardar selde dei skogen, men heldt att all utrast, dette var ei sterk freisting, for når skogen vart hoggen, vart både beite og slåtter betre. Når garden ein gong hadde rett i annan manns skog, så måtte retten nyttast, elles var det fåre for å miste han. Og eigedomstilhøva kunne vere urimeleg innfløkte, allslags bruk av skog og mark kunne vere formål for serskild eigedomsrett.⁹ Og ein vanleg tankemåte var slik: Når grannen nyttar sin rett i skogen min, så må eg nytte min rett i hans. Og i eit sameige eller ålmenning, så tenkte nok mange: Når dei hine nyttar retten sin, så må eg nytte min. Slikt har halde liv i forelda bruksmåtar like til våre dagar.

Året 1857 vart det norske forstvesen stifta. Noko av det fyrste som forstmennene fekk å gjere var å freiste å få ei ordning på dei mangfeldte bruksrettane mest alle statsskogar og statsalmenningar var hefte med. Samstundes freista dei å lære folk om kor ille skogen leid under all raskeforing og beite.

At tollehogst måtte vere til skade, måtte alle skyne. Og mange stader kunne skaden vere mykje stor, serleg var det ille når grana ville kome der fura høvde betre.

Utslåttene var også til skade for skogen. Det gjekk til ei mengd med småplanter kring om myrar og i utkantar av alle slåttar. Og det var ikkje lite av skogtilfang ein måtte ha til stakksneiser og til gjerde kring stakken. Og dette måtte ofte skiftast. Til underlag for lynghaugar og mosehaugar gjekk det også mykje. Og ei mengd med utlær og høybuer skulle haldast ved like, og det kravde også vyrke. Så det var mange stader i heia der utslåttene og beitet var med på å lægje tregrensa.

Verst var likevel beitet. Det vart drive så uklokt og urimeleg at det måtte verte til stor skade for skogen. Verst var geita, og der ho

vart jaga på skogen på skaresnøen, var det mykje lett å sjå skaden, dei skambitne småtrea har nok mang ein gong sett fæle ut. Når heile buskapen måtte fø seg ute lenge etter at alt gras var folna, og når dei vart slepte til skogs før det var kome grønt gras, var det av dei unge skogtrea dei åt. Jamvel om sumaren gjekk det mange planter til, og mykje vart tråkka ned. Men det var nå serleg geita som forstmennene klaga over. Og det hadde verkeleg til fylgje at det gjekk sterkt attende med geitehaldet i Noreg.

Elles klaga forstmennene over at sanking av rakelauv og av reinsmose arma jordbotnen ut. — Og dei ville vite at alt slag raskeforing og beite mange stader leita hardare på skogen enn tømmerhogsten.

Som fyrste frukt av arbeidet til forstmennene kom *Skogloven av 1863*, som freista å skipe ei ordning i eigedomstilhøva i skogen. Ein skulle vere eigar, det var han som åtte tømmeretrea, alle andre var „bruksberettigede“. Dette var i røynda stikk imot synsmåtene over store luter av landet. I Vest-Telemark t. d. har dei enno ikkje vilja vedkjenne seg dette. Er det slik der, at ein har beiterett i ein skog, vil dei vita at han eig skoggrunnen. — Skoglova freista å gjere ende på all serrett til forsanking, og i § 1 og § 2 fekk skogeigaren rett til å løyse ut med ein pengesum etter skyn ein gong for alle „*enhver rett til beit og barhugst, løvtag, risbrud, eller paa anden maade af skogens træer at virke foder og strøelse til bofæ*“. Men å ta fylgjene heilt ut av dette, våga ein ikkje. For lova legg til at om skynet fann at retten som skulle avløysast, hadde mykje å seie for brukaren, skulle retten gjerast om til ei årleg utreidsle som brukaren for framtida hadde krav på.

Også beiteskaden gjorde skoglova freistnad på å rette på. Skogeigaren fekk rett til å gjerde inn 1/10 av skogvidda, om det var naudsynleg for å få opp ungsskog, eller om det var turvande for å halde ungskog freda for beite. Men ein måtte ikkje halde noko stykke burte frå beite i lenger tid en tjuge år. Og det måtte ikkje fredast so mykje at brukaren fekk for lite beitemark for krøtera sine. Det var i det

heile so vrangt å nytte denne retten til å frede for beiting, at han ikkje fekk stort å seia. — I det heile var det ikkje større hinder skoglova av —63 var for raskeforinga og beitet.

Men i 60-åra var det andre ting i gang som måtte tvinge nye bruksmåtar inn på det norske jordbruket. Det var utvandringa til Amerika og til byane. I 70- og 80-åra tok folketalet til å minke i bygdene, og verst i heibygdene. Samstundes trong skogbruket fleire arbeidsfolk. Jordbruket måtte innrettast på bruk av minst mogleg med arbeidshjelp. Det måtte dyrkast ny jord, og moderne maskinbruk innførast. Den gamle forsankinga hadde ein ikkje folk eller tid til meir. Dette gjekk verst ut over fjellbygdene. Det var mange gardar som måtte legjast ned, då det ikkje lenger ville løne seg med raskeforing og utslått. Og mange gardar ligg no øyde som før var av dei likaste i bygdene. Enno er det gardar der dei driv med utslåttar, men etter som det vert verre og verre med å skaffe arbeidshjelp, minkar dette fort.

Skoglova av 63 sette forbod mot at nye bruksrettar for all framtid vart påhefta skog. Men eit unnantak vart det gjort for beiterett. Denne vart rekna for heilt naudsynleg for eit gardsbruk. Og så var det ikkje mange som ville høyre på at beite kunne vere til skade for skogen. Det var tvert om dei fleste som påstod at beite var til bate for skogen. Og endå skogbruksvitskapen no kan prove at beiteskaden i dei norske skogane er mykje stor, vil mange heller tru at skogbeitet er gagnleg for attvoksteren. Landbruksvitskapen på si side vil vite at skogbeitet er ein lite lønsam driftsmåte, men likevel står beiterettane som eit ålvorleg hefte for skogreisinga i landet. Og det er enno ikkje klårlagt korleis dette rettsleg og økonomisk skal kunne ordnast.

Den gamle utnyttinga av utrasta var eit reint haustingsbruk, det har vore sagt at det var ei rovdrift av herlegdomane. Det kan ein vel seie om alle slag primitive driftsmåtar. Om stølsdrifta har sume vilja meine at det skriv seg frå minner om gamal nomadedrift. Eg trur at det er berre som fastbuande folk at dei har kunna live av februk her i landet, — med unnantak kanhenda av sume kyststrok under varmare

klimaperiodar. Over heile innlandet måtte feet forast i hus om vetteren, og foret måtte sankast frå næraste marka. Stølsdrifta, trur eg, må skrive seg frå ei tid då folket var kome til eit visst velstand, og buskapen var vokse slik at ein trong til å auke beitesmarka muneleg. Men det måtte vere heilt avgjerande korleis vilkora kunne vere for å fø buskapen vetteren over. Ved granskning av busetjings saga vor får ein ha dette for auge. Frå fyrst av, det vil vel over store lutar av landet seie steinaldren, har det vore lite av vetterforet dei sank om sumaren. „Høyonna“ i steinaldren har vel helst vore sank av slikt som turt, gople, kvann og buslåk. Til å slå det villgraset me har her i landet, trur eg ikkje ein steinsigd kan duge. — Så har dei vel drive og raspa lauv, og dei har vel ikkje vraka sopelauv heller. Dertil kan ein tenke seg at dei sank lyng og reinsmose. *Men stormengda av vetterforet har dei nok sank om vetteren*, beit, skav og ris og kanhenda skjeggjav med har vore det meste. Og der det var god tilgang på såvore, kan ein jamvel tenke seg at dei har kunna drive februket utan nokon forsanking om sumaren. *Ris bar han heim, heile dagen* fortel *Rigstula* om trelen.

Korleis forsankinga kan ha vore drive i gamal tid får ein freiste å tenke seg til etter den gogna som vart nytta. Dette har professor A. W. Brøgger gjort i avhandlinga: *Sigd, ljå og snidil*. 1933.¹⁰ Eg vil her tillate meg å kome med nokre meknader, enda eg berre har bileta å sjå etter.

I omtala av oldfunna frå la Tene kjem professor Brøgger inn på jordbruket, men nemner ikkje lauv. For meg høyrest det heilt utruleg at dei ikkje skulle ha nytta lauv ved eit jordbruk i Sveits (500 — 100 år f. K.). No skal ein vera varsam med å tenkje seg til kva den gamle gogna er nytta til, og eg har berre bileta å halde meg til. Likevel trur eg at sigden fig 2 a. skal høve sers bra til lauving. Til det kan ein elles nytte ein litt tung sigd, eller ein noko stor kniv. Og for meg ser det ut til at „hageknivene“ fig. 2 b og c nærast er lauvknivar. Eg trur det er ein urett talemåte når professor Brøgger seier at lauvkniven er utvikla av ljå og sigd. Denne utviklinga har, som Brøgger meiner,

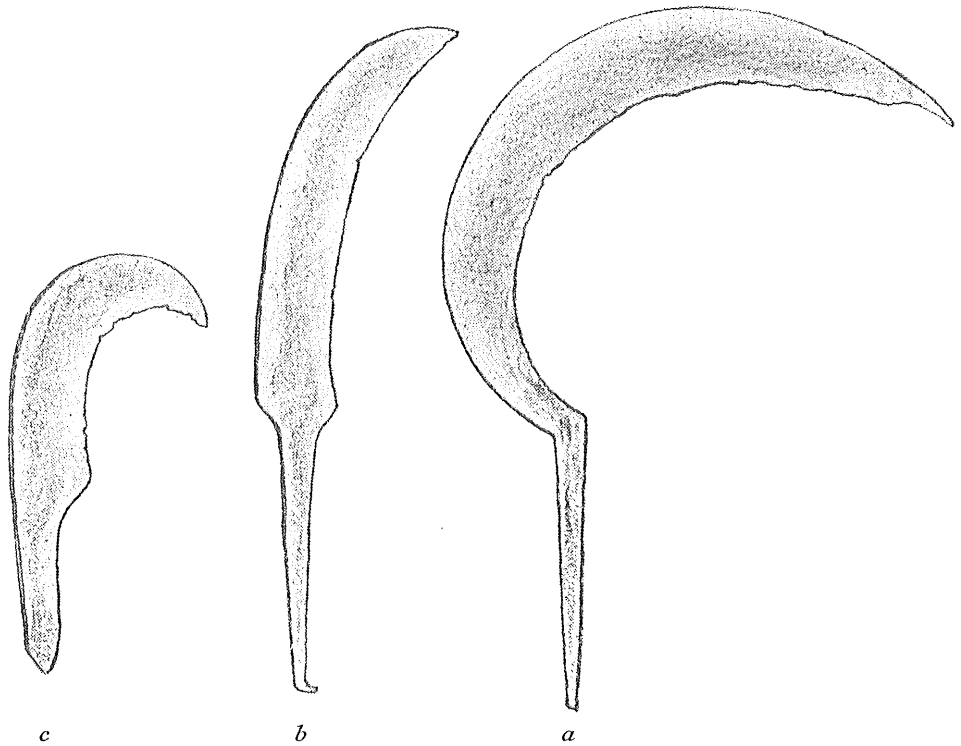

Fig. 2. Sigd og knivar frå la Tene. Etter Brøgger: Sigd, Ijå og snidil.

gått for seg i Noreg, Sverige og Finland. Eg trur lauvkniven i sitt opphav rett og slett er ein stor kniv. Og mange av knivane frå gravfunn kan ha vore nytta til lauvving. Kniven som her er avbilda (fig. 3) har egga på den kumne sida (opp på biletet), og har som eg helst trur vore nytta til å skave med (vore „skavhele“).

Millét har eit bilete av ein vedhoggar¹¹, som nyttar ein kniv heilt maken til ein av knivane frå la Tene (fig. 2. c), og som liknar mykje på eit lauvhogg frå Telemark. Vedhoggaren, som står og høgg kvistved, kunne gjerne vore teikna i Fyresdal. Berre med den skilnaden at

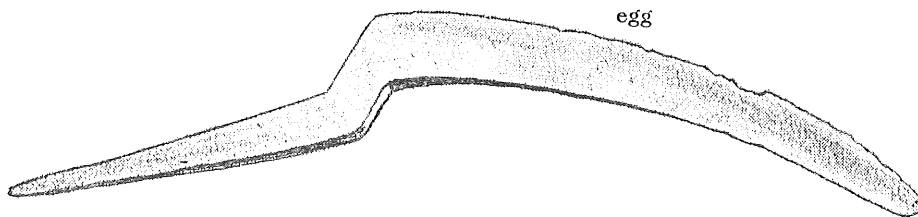

Fig. 3. Gravfunn frå Merovingertida, Hunn, i Vardal, Oldsaksamlinga no. 26524. Når ein arbeida med denne kniven, heldt ein truleg egga frå seg og drog emnet mot egga. Slik for ein fram når ein skov med „skavhele“.

kniven til vedhoggaren er breiare enn lauvknivane våre. — Elles er det ofte peika på kor like lauvknivane frå gravfunn heilt frå Merovingartida er dei frå vår tid. Og det er vel også truleg at lauvinga har gått for seg den tida som no.

Sigdane frå gravfunna liknar mykje på lauvsigdar frå vår tid, og har vel vore nytta like so vel til lauving som til kornskurd, og til grasing med. Det ligg utanfor dette emnet det eg her tar med, at eg tenkjer meg at både dei tunge sigdane og enno meir lauvknivane frå gravfunna er lagt ned i gravhaugen til reisehyre. Den daude skulle på ei lang reise, og hadde med seg hest og sal. Men skulle han kvile på vegen, og det kunne han vel trenge til, var lauvkniven god å ha. Han skulle skaffe for til hesten, og han skulle få opp varme. Til slikt kan han vel aldri ha nytta det gode sverdet sitt eller handøksa. Handøksa frå gravfunna er ei rein våpenøks, og er heilt ubrukande jamvel til den lettaste vedhogsten. Skjeftinga er for veik, avdi både nakke og skafthol er for små.

Det er audsynt kor stor skilnad det er på ljåen frå jernalderen og slik me har han nå. Ljåen var meire bogen, og så står tangen („tjåget“, heiter det i Telemark) for lite tvert på bladet. T. d. ljåen (fig. 4) har vore så gagskjeft (stått sterkt over) at han ikkje kan ha vore ført slik som ein ljå nå til dags. Og så lenge ein ikkje har kunna finne ein skjefte ljå, kan ein ikkje lett gjera seg ei meining om korleis vikingtidens ljå i røynda har vore nytta. Ein kan kome ihug Jakob Sverdrups ord om slåtteenga „som er besværet med Smaaskov og Buske“. Det innerste av egga på

Fig. 4. Ljåblad frå Vikingtida, Univ. Oldsaksamling.
Etter Brøgger: Ljå, sigd og snidil.

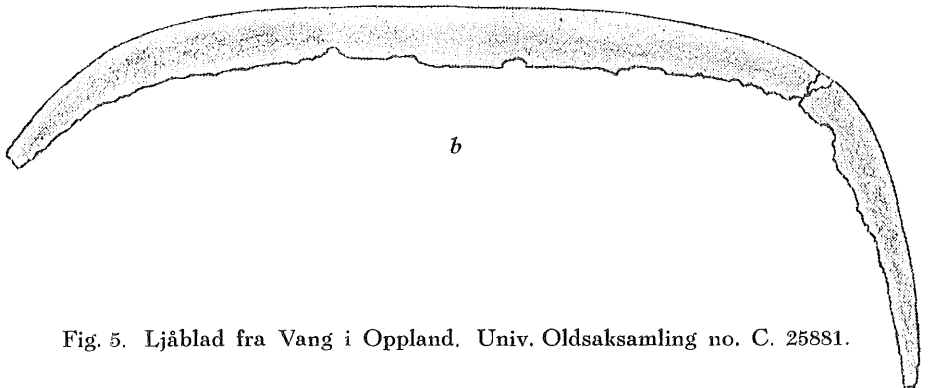

Fig. 5. Ljåblad fra Vang i Oppland. Univ. Oldsaksamling no. C. 25881.

ljåbladet står beint ut frå tangen, slik at det kan ein berre nytte til å hogge med, og har kanhende vore nytta til å hogge av lauvkvist, som då kom med i høyet.

Ein kan forundre seg over einskilde lange ljåblad frå vikingtida. Ein kunne gjerne tru at tanken har vore at dei skulle gje den daude vyrdnad som eigar av god, velrudd slåtteeing.

Elles er det stor skilnad på ljåblada frå vikingtida. Ein ljå som *b* har tangen stilt so tvert at han kan ha vore skjefte omlag som ein notids

ljå, men dei fleste ljåblada er so buge at det ikkje kan ha vore slege som med ein notids ljå. — Men på eit bilete av ein slåttekar frå 1200-talet er ljåen og orvet mest som frå våre dagar. Fig. 6.

Bruken av utраста var like inn til vår tid så primitiv at ein vel kan gå ut frå, at slik har dei drive i forhistorisk tid med¹². Nå vil den gamle forsinkinga ikkje setje varige merke i lendet. Ein vil difor knapt nok nokon gong kunne finne „slåttemark“ på samme vis som ein kan finne åker frå jernalderen. Men på indirekte måte kan me sjå eit bilete av eit mykje stort stykke av utmark frå forntida, om ein då vil granske innhaldet av Raknehaugen. Dette treng vel her ei nærare utgreiing. Eg har ikkje sjølv hatt høve til gransking av materialet frå Raknehaugen. Eg må her halde meg til Dr. Asbjørn Ording: Skoghistoriske analyser frå Raknehaugen.¹³ (Pl. XVI.)

Når ein visste at det låg gøymt ei mykje stor samling av tømmer i Raknehaugen, måtte ein kunne tenkje at her var eit godt materiale for trekronologien. Men det kan ikkje nektast at det var litt av eit vonbrot. Saka var at ein fann ikkje stort anna enn etter måten unge tre. Ein hadde kanhende trudd at frå ei tid så gamal som den det her skulle vere tale om, kunne ein vente å finne tre av stor alder

Fig. 6. Slåttekar frå 12 hundradåra.
Teikning i Drotning Margretes Psaltarium.

3—400 år eller så. Men storparten av furutrea har berre vore litt over 30 år. Materialet vil elles vere bra nok til tidfesting av haugen, om ein då nokon gong får sett opp ein grunnskala for årringar som går langt nok attende. Men det gjev berre lite tilskot til utarbeiding av ein slik grunnskala. Årsaka til at trea er så unge, er klår nok, når ein tenkjer på at haugen står midt i ei eldgamal bygd, ikkje langt frå ei kyrkje med eit namn so gamalt som Hovind. Konservator Bjørn Høgen ser det slik¹⁴: „*Hvilken tid Raknehaugen enn tilhører, en ting er sikkert. Et gravminne av denne art kan vanskelig tenkes bare å være vidne om økonomisk velstand hos en slekt som rådde over stor arbeidskraft. Vi legger merke til beliggenheten i hjertet av Romerike, like ved alfarveien, som navnet Ljøgot (Ljodgata) viser. Veien tvers over Romerike krysser her den store ferdslinjen fra Oslofjordens bunn til Hedemarksbygdene, og vi tar neppe feil når vi tenker oss et politisk midtpunkt i forbindelse med kommunikasjonssentret.*“ Her har det ikkje vore plass for storskog eller for skog der trea fikk vekse så tett at stammene vart fine. Dette med vegkrossen vil eg kome attende til.

Eit tre vil få krone si etter som det er vokstervilkår og plass. Og plass har trea frå Raknehaugen hatt, det kan ein sjå på dei. Ording seier: „*Formen er helt karakteristisk for furu som helt fra plante-stadiet har fått rikelig med lys fra alle sider, og dessuten har hatt god tilgang på næringsemner fra jordbunnen. En lignende trevegetasjon kan forekomme i nåtiden ved lavereliggende setrer, eller ved nedlagte plasser o.l.*“ (Pl. XIII, XIV og XVI.) Saka er at trea har stått i utmarka til kongsgarden, om ein då enno vil tillate seg å tenke at det er „kong Raknes haug“. Her har det vore slåtteland som har svara til det som Jakob Sverdrup skildrar det i 1820. Fura er sermerkt toll, etter den tyding eg har lagt i ordet. Og eg trur, avdi dei har nytta tolleskogen til beithogst om vetteren, har dei latt han få veksa opp i slåttelandet. Fleire av stokkane er stygge og mislaga, og eg trur det like godt kan ha kome av beithogst som av geitegnag.

Ordings arbeid gjeld berre fura. Om det andre trevyrket er ikkje kome ut noko, det eg veit. Og eg veit ikkje om det er gjort noko med det i det heile. Lauvskogen som hadde verde til lauving, har serleg stor interesse. Eg vonar det må kunne la seg gjera å få eit talmessig tilhøve millom barved og lauvved.

Ording meiner at heile det området der trevyrket er henta, må vera rudd 60 år tidlegare, anten ved hogst eller ved brann, avdi det mest ikkje er eldre tre å finne. Eg trur ikkje ein treng til ei slik forklåring. For når trea skal nyttast til forsank, må dei ikkje verte gamle, då høver dei mindre til lauving og til beit. Og slik er det serleg med fura, som granskinga til Ording gjeld. Før trea har vorte gamle, er dei hogne.

Ording freistar å setje området som er rudd for å gjeve materiale til Raknehaugen til bortimot 1000 da. No er det sjølv sagt heilt umogleg å gjere seg ei meining om kor mykje av dette lendet kan ha vore tun eller åker, og kor mykje skogen kan ha vore glesna av lauving og beithogst. Eg vil helst tru at omkvarvet kan ha vore mykje vidare enn 1000 mål. — Ording „*antar at dette rydningsarbeide under datidens bruksmåter har hatt en betydelig egenverdi*“. Dette verdet skulle vel då vere at beitemark og slåtteland er rudd. Så vidt eg kan skyne er denne synsmåten heilt gal. Snaumark er eit tilstand som ikkje vill halde seg i det stroket og med slik jord det her gjeld. Det gjekk nok ikkje mange år før heile lendet tok på å vekse til med tett ungsog, — iser av orekratt (*alnus incana*) der alt graset ville ha vore tyna, om ein ikkje då la eit mykje stort arbeid på å halde botnen rydig. Det har nok kosta eit stort strev mange år framover, til ein på ny hadde ein glis skog slik som Raknehaug-skogen må ha vore. Slik skog har sers lett for å halde seg, det kan ein sjå i så mang ein hamnehage den dag i dag. Det er nok så at fura ikkje er bra å ha i slåtta, for graset minkar innmed furu, meire enn innmed andre tre. Men eg trur at denne ulempa har vore oppvegen ved den bate ein har hatt, av å ha så godt tollebeit nærhendeleg ved garden. Og eg trur ikkje

dei på nokon vis har rekna med lauvskogen som skadeleg for beite og slått. I glisen lauvskog, — og eg går ut frå at lauvskogen har vore like glisen som fureskogen, — vil det gjerne vekse svært gras. Og om skuggegraset ikkje er bra for, så er dette ein lærdom frå vår tid. I gamal tid var det mengda av høy det var spursmål om i slåtten, mindre om godleiken av høyet. Eg meiner difor at ryddinga av lauvskogen som har øyda store mengder av beit- og skavhogst og av god og lagleg lauvingskog, har vore eit stort offer. Det har nok også kosta noko å skilje gardene av med så mykje brenneved.

Og har det, som eg trur, vore eit offer å skaffe den store mengda med trevirke til Raknehaugen, så tør ein kanhende tillate seg å gjera den gissing, at heile haugen i røynda har vore eit stort offer. Tre har i seg sjølv vore symbol på livgjevande krefter, og då må ein kunne tenke seg tre som offer til ein gud som var målsmann for jorda, opphavet til alt liv. Kanhende har ein dermed også forklaring på at mange av stokkane er kappa i små stykke og jamvel kløyvde. Eg meiner då at dei har vore øydelagde, som vanleg var med offeremne.

Eg kan elles peike på eit slag offer av tre som har vore drive i Vest-Telemark. Det er å kaste kvist på eit verp.¹⁵ Kvistverpa låg alltid innmed ein vegkross, og kvar ein som gjekk framom, skulle kaste ein kjepp eller kvist på verpet. I Fyresdal har eg kjennskap til otte verp, og ennå lever det folk som trufast held skikken oppe. Det er vel rimeleg å tru at dette er minne om ein eldgamal offerskikk. Raknehaugen som ligg tett innmed ein sers viktig krossveg, kan ein då tenke seg som eit ovstort verp.

For den som venta å finne skattar var opninga av Raknehaugen eit vonbrot. Men jamvel om ein aldri finn ut kva meininga med haugen i røynda har vore, ein ting skal ein kunne vinne. Ved gransking av trematerialet, og truleg også av torv og andre planterestar frå haugen, vil ein kunne få kjennskap til korleis eit stykke av den mest verdifulle jorda i Noreg vart nytta som utrast, og korleis dei dreiv med forsanking og utslått den tida haugen vart bygd.

MERKNADER

¹ Prof. Hasund: „Korndyrkinga i Noreg i eldre tid, i Bidrag til Bondesamfundets historie. Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1933. ² Jakob Sverdrup: Oeconomiske analer 1820, hefte 3. Om Rødkløverens rette Behandling og Fordelene ved dens Dyrkning. ³ Ordet tyder helst ein stad der skogen er felt og ligg i hop. Å lunne tømmer heiter å kase. ⁴ Av „ei skykju“, halvtেকka. ⁵ Prof.Brøgger: Sigd, lřå og snidil. 1933. ⁶ Folk har i gamal tid nytta ordet mose om ymse slag lav, slike som reinsmose, *cladonia rangiferina*, brødmose, *cetraria islandica*. Ordet lav nytta ein berre om skjeggjav, *usnea barbata*. ⁷ Ville: Sillejords Beskrivelse, Topografisk Journal 1786. ⁸ Her etter utgåva av A. E. Erichsen 1892. ⁹ Som eit prov på kor innfløkt det kan vera, vil eg nemne dei rettane eg sjølv har sett døme på i skog: Rett til tømmerhogst, (som kunne vera serskildt for gran og furu og for lauvtre), vedhogst, byggetilfang, neverfletting til tak (taksskog), lauving (som jamvel har kunna vore serskildt for skilde treslag), beithogst, risbrot, skavhogst, henting av bar til strøy, mosetaking, henting av bjørkerunningar til vidjespennilar. Beit, som kan skifte etter skilde tider på sumaren. Det same gjeld retten til jakt og til fiske. Alt dette har berre golde i gardsskogar. For almenningar var det eigne rettsreglar. ¹⁰ Utgjeve av Instituttet for sammenlignende kulturforskning. ¹¹ Dette kjenner eg berre frå ein kopi av van Gogh i reproduksjon i ein Phaidon-utgåve. ¹² Sjå Sigurd Grieg: Listas Jernalder, s. 176—179, og Anders Hagen i Fra innlandets steinalder. Viking 1946. ¹³ Meddelelser fra Det Norske Skogforsøksvesen, nr. 27, 1941. ¹⁴ I Norske Bygder, Bind III, Romerike. Romerike i forhistorisk tid, s. 70. ¹⁵ Av verp var det elles to slag. Ved sidan av kvistverpa har det også vore steinverp. Dei var kasta ihop av stein, der det eingong har hendt noko uhuggeleg. Her var det fårleg å gå framom utan å kaste ein stein i haugen. Er nemnt i Ivar Åsen Norsk Ordbok. Han kjenner skikken frå Telemark og Valdres. Landstad har også ein merknad om det i Norske Folkeviser side 722. Men dette var noko heilt anna enn verp av tre og kvist. Sjå elles Kastrøysar av Svale Solheim, Ord og Sed nr. 98.

Fredrik Barth

NYE MULIGHETER FOR ALDERSBESTEMMELSER AV ARKEOLOGISKE FUNN

Det intense arbeid som er blitt gjort i kjernefysikk og radioaktivitet ved University of Chicago, har nylig vist seg å være av direkte betydning også for arkeologen. Undersøkelser av radioaktive isotoper ser ut som de skal åpne helt nye muligheter i retning av aldersbestemmelse av arkeologiske funn.

Radium har tidligere vært brukt til aldersbestemmelse av uorganisk materiale. De samme prinsipper gjelder stort sett ved liknende bestemmelser av organisk materiale. Den lille radium-promille som finnes i næringen og vannet en organisme tar inn, lagres for eksempel i benvevet. Når organismen dør, vil tilførselen av radium slutte, og det radium som allerede finnes i benvevet, transformeres med den vanlige halveringstid. Vanskeligheten er å bestemme hvor meget radium benvevet inneholdt i dødsøyeblikket. Dette beror på mange faktorer: radiumprosenten i substansene organismen tar inn, hvor meget blir absorbert i legemet, hvor meget blir lagret i benvevet, individets alder, etc. Ingen undersøkelser later til å ha vært gjort på dette felt, bortsett fra en tysk undersøkelse av asken fra krematoriene under krigen. Radioaktive elementer som produserer radium måtte naturligvis også tas med i regnestykket. — I det hele tatt, mye arbeid må gjøres før denne metode kan tas i bruk.

Mer umiddelbart lovende virker en annen metode. — Dr. W. F. Libby, ved University of Chicago, har arbeidet med den radioaktive kullstoffisotop C 14. Når kosmiske stråler treffer luftens kvelstoff-atomer,

omdannes noen av dem til den tunge kullisotop C 14, etter skjemaet $N 14 (n, p) C 14$ — d. e. et neutron går inn i kvelstoffkjernen, som danner C 14 under utsendelse av et proton. Dette C 14-atomet vil så, etter en tid, under utsendelse av en β -partikkel gå over til kvelstoff ($C 14 \rightarrow N 14 + \beta$), med en halveringstid på ca. 1000 år.

Det produseres altså stadig nytt radioaktivt kullstoff i luften, samtidig som en viss fraksjon stadig omdannes igjen til kvelstoff. Derved innstiller det seg en likevekt mellom produksjon og konsum — d. e., forholdet mellom C 12 og C 14 i luften er konstant.

Siden kullstoffatomene i organismen stadig mistes til, og (indirekte) blir fornyet fra atmosfæren, er det å vente at forholdet mellom de to isotoper er det samme i organisk bundet kullstoff som i kullstoffet i atmosfæren, og altså konstant. Dette er blitt påvist ved undersøkelser.

Når nå organismen dør, opphører tilførselen av nytt kullstoff, og det radioaktive kullstoff vil sakte brukes opp, med før nevnte halveringstid. Forholdet mellom C 12- og C 14-innholdet i de undersøkte dyre- eller planterester vil således direkte gjenspeile hvor lang tid er gått siden organismen døde.

C 14-bestemmelser vil sannsynligvis kunne datere materialer fra ca. 1000 e. Kr. til minst 30 000 f. Kr. med den overraskende lille feilgrense av omkring 25 år. Dette er jo nettopp tidsrommet som interesserer oss i Norge og bestemt med en hittil uhørt nøyaktighet.

Kjemikere og biologer har allerede arbeidet atskillig med C 14, riktignok med andre mål enn aldersbestemmelse i tankene. Derigjennom er de blitt fortrolige med isotopen, og har utarbeidet metoder for dens påvisning og kvantitative bestemmelse. Med de midler som i dag står til den fysikalske kjemis rådighet vil det formodentlig ikke ta lang tid å utvikle praktiske metoder så enkle at arkeologen selv kan gjøre isotopbestemmelsene; og vi kan håpe at det innen få år er mulig for oss å revidere hele vår kronologi, med den berømte matematiske nøyaktighet.

Chicago, oktober 1947.

Charlotte Blindheim

NORSK

ARKEOLOGISK LITTERATUR

1946—47

Oversikter over Norsk arkeologisk litteratur er stilt sammen av W. P. SOMMERFELDT: Norsk arkeologisk litteratur 1814—1913 (Oldtiden, B. V, Kra. 1905) og ANATHON BJØRN: Bibliographie des sciences préhistoriques en Norvège 1900—1935, Oslo 1936. Den siste fins også opptrykt i U. O. Arb. 1935—1936. Disse bibliografier er supplert ved litteraturlister i Viking B. I, 1937 og følgende bind, unntatt Viking VIII, 1944. I Viking blir det hvert år tatt inn en liste over det siste års arkeologiske litteratur. Redaksjonen er takknemlig for å bli underrettet om mulige feil og mangler.

BLINDHEIM, CHARLOTTE: En trøndersk jernaldergrav med tekstiler.
(Viking 1946, s. 177—198.)

— Norsk arkeologisk litteratur 1945—1946. (Viking 1946, s. 207—210.)

— En detalj i eldre jernalders drakthistorie. (Stav. Mus. Årbok 1946, s. 47—54.)

BONDEVIK, KJELL: Ver og vind i folketrua. (Syn og segn 1946, s. 318—324.)

BRØGGER, A.W.: Stiklestadslaget. (Avhandlinger utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-filos. Klasse 1946, No. 2.)

— Den første jordbrukskulturen på Jæren for 2000 år siden. (Stav. Mus. Årbok 1946, s. 13—38.)

— Kongespeilet. En oversettelse ved —. Oslo 1947. 237 s.

BØE, JOHS: Jan Petersen — Forskeren. (Stav. Mus. Arb. 1946, s. 8—11.)

FETT, EVA NISSEN: Åkerfunnet. (B.M.Å. 1945. Hist.-antikv. rekke nr. 7.)

FETT, PER: Grette på Haramsøy. (Sunnmøre historiske lags tidsskrift 1947, s. 1—8.)

— Dyrehovud på ein flintdolke? (Stav. Mus. Årbok 1946, s. 92—93.)

- FETT, PER: Bergens Museums tilvekst av oldsaker 1946. (B. M. Å. 1946—47, Hist.-antikv. rekke nr. 1.)
- FISCHER, GERHARD: Utstein Kloster. (Stav. Mus. Årbok 1946, s. 103—129.)
- FÆRØYVIK, BERNHARD: Skipsfunn (myrfunn) frå 900-talet på Rong i Herdla pgd. (B. M. Å. 1946—47, Hist.-antikv. rekke nr. 2.)
- GJESSING, GUTORM: To metodiske problemer. (Viking 1946, s. 123—160.)
- Arkeologiske tidsskrift og årbøker fra krigsårene. (Heimen, Bd. VII, hefte 5, s. 216—226.)
- GRIEG, SIGURD: Gjermundbufunnet. En høvdingegrav fra 900 årene fra Ringerike. Norske Oldfunn VIII. 82 s. + pl. Oslo 1947.
- HAGEN, ANDERS: Frå innlandets steinalder. Hedmark fylke. (Viking 1946, s. 1—93.)
- Glåmdalens busetningshistorie. I. Fra steinalder til jernalder. (Årbok for Glåmdalen 1947, s. 22—34.)
- En nyoppdaget bergmaling i Rogalands grensetrakter i Grobostrand, Spind ved Farsund. (Stav. Mus. Årbok 1946, s. 55—59.)
- HAUGE, T. DANNEVIG: Litt om de viktigste metaller og metallblandinger i oldtiden. (Stav. Mus. Årbok 1946, s. 61—71.)
- HOLST, HANS: Danske mynter fra 12. til 17. århundre, funnet i Norge. (Nord. Num. Årsskr. 1944, s. 158—172.)
- Universitetets Myntkabinett i budsjettåret 1943—1944. (Nord. Num. Årsskr. 1944, s. 253—254.)
- Universitetets Myntkabinett i halvåret 1. juli—31. desember 1944. (Nord. Num. Årsskr. 1944, s. 225—257.)
- Sagnet om lærpenger i Norge. (Nord. Num. Un. Medl. 1946, s. 169—172.)
- Funn fra Norge med danske, resp. norske og danske mynter. (Nord. Num. Un. Medl. 1947, s. 1—3.)
- HOLTSMARK, ANNE: Det norrøne ord luðr. (Mål og minne 1946.)
- HOUGEN, BJØRN: Fra det eldste Hemsedal. (Drammen og Oplands turistforenings Årbok 1946, s. 77—81.)

- HOUGEN, BJØRN: Disenfunnet. Et dyssetids votivfunn fra Østre Aker. (Viking 1946, s. 199—206.)
- Fra Vestfolds oldtid. Gløtt av monumenter og landskap. (Den norske turistforenings Årbok 1947, s. 16—35.)
- Fra seter til gård. Studier i norsk bosetningshistorie. Utgitt av Norsk Arkeologisk Selskap. 366 s. Ill. Oslo 1947.
- Omkring jernvinna. (Stav. Mus. Årbok 1946, s. 39—46.)
- MARSTRANDER, CARL J. S.: Bredsideinnskriftene på Alstadstenen. (Festskrift til Olaf Broch på hans 80-årsdag. Oslo 1947, s. 105—144.)
- MARSTRANDER, SVERRE: En heller på Håøya ved Langesund. (Viking 1946, s. 95—121.)
- Rolvsøy og Tuneskibet. (Tidsskrift utgitt av Østfold Historielag, Bd. 1, s. 17—21.)
- Et provinsialromersk glass fra Telemark. (Stav. Mus. Årbok 1946, s. 73—85.)
- OLSEN, MAGNUS: Runebrynet fra Holm på Helgeland. (Festskrift til Olaf Broch på hans 80-årsdag, Oslo 1947, s. 179—191.)
- En etymologisk bemerkning til navnet Merdø. (Maal og Minne 1946, s. 172.)
- PETERSEN, JAN: Oldsaksamlingens tilvekst for 1946. (Stav. Mus. Årbok 1946, s. 145—170.)
- PETERSEN, TH.: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Museet. Oldsaksamlingens tilvekst 1944—45, s. 1—57.
- Orkedalen i den hedenske oldtid. (Orkanger-Boka, s. 1—16.)
- Oldfunn fra Nordmøre 1941—45. En oversikt. (Årsskr. for Nordmøre Historielag 1946, s. 18—28.)
- SCHREINER, K. E.: Crania Norvegica. Utgitt av Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XXXVI, 2. Oslo 1946. 187 s. + pl.
- SHETELIG, HAAKON: Normandy and the Vikings. (The Norseman 1946.)
- Gravskikk og religion i norrøne vikingebygder. (Viking 1946, s. 161—176.)

SHETELIG, HAAKON: Veidefolk og bygder i norsk steinalder. (Naturen 1946, s. 296—303.)

— Arkeologi — historie — kunst — kultur. Mindre avhandlinger utgitt til syttiårsdagen 25 juni 1947. Bergen 1947. 308 s. Ill.

SJØVOLD, TH.: Et vesteuropeisk bronsebeslag fra Troms. (Stav. Mus. Arbok 1946, s. 87—91.)

SLOMANN, WENCHE. En fremmedartet spenne fra Hardanger. (Stav. Mus. Arbok 1947, s. 95—101.)

FORKORTELSER:

B. M. Å. = Bergens Museums Årbok.

Geol. för. i Stockh. för. = Geologiska föreningen i Stockholm, förhandlingar.

Nord. Num. Un. Med. = Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad.

Nord. Num. Årsskr. = Nordisk Numismatisk Årsskrift.

Stav. Mus. Arbok = Stavanger Museums Arbok.

NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Styrets årsberetning

Representantskapsmøte holdtes fredag 23. november 1946 på professor Brøggers kontor. Preses refererte årsberetning og regnskap samt revisorenes påtegning av dette. Likeledes referertes utgivelsesmulighetene for dr. Bjørn Hougens bok: „Fra seter til gård“.

Preses redegjorde for medlemstallet i Selskapet, som pr. 1. november 1946 var 162 representanter og 1140 vanlige medlemmer, tilsammen 1302 medlemmer.

Representantskapet innstilte på gjenvalg av Haakon Shetelig, Cato Rachlew, A. C. Olsen og Knut Hermundstad som medlemmer av styret samt på gjenvalg av revisorene Alf Bjercke og Gustav E. Raabe.

Representantskapet innstilte likeledes til gjenvalg for 3 år av preses Henrik Bergh og generalsekretær A. W. Brøgger.

Generalforsamlingen, den ellefte, holdtes deretter i Universitetets Oldsaksamlings bibliotek. Det var frammøtt 160 medlemmer. Preses, høyesterettsadvokat Henrik Bergh, ønsket velkommen og refererte deretter årsberetning og regnskap. For dette siste ble gitt décharge. Han meddelte at Selskapets økonomi nå var så god at man hadde satt i gang utgivelsen av dr. Bjørn Hougens bok „Fra seter til gård“.

Valg: De herrer Haakon Shetelig, Cato Rachlew, A. C. Olsen og Knut Hermundstad ble gjenvalgt som styremedlemmer, likeledes d'herrer Henrik Bergh som preses og A. W. Brøgger som generalsekretær, samt Alf Bjercke og Gustav E. Raabe som revisorer.

Etter valgene var det foredrag av professor dr. Haakon Shetelig: „Hedensk billedkunst i Norden“.

Til å underskrive protokollen sammen med preses ble valgt direktør K. B. Lindholm, direktør P. A. Iversen og grosserer Didrik Halvorsen. Etter foredraget var det selskapeleg samvær i steinaldersalen, hvor man samledes om et enkelt måltid.

I et påfølgende styremøte ble professor dr. Haakon Shetelig enstemmig valgt til visepreses. Styret består av: Høyesterettsadvokat Henrik Bergh (preses), Oslo, professor dr. Haakon Shetelig (visepreses) Bergen, direktør Cato Rachlew, V. Aker, konsul A. C. Olsen, Sandefjord, direktør Reidar Brekke, Trondheim, konsul Ole Bergesen, Stavanger, fylkesmann H. Gabrielsen, Tromsø, arkitekt Georg Eliassen, Oslo, folkehøgskolelærer Knut Hermundstad, Valdres, og professor dr. A. W. Brøgger (generalsekretær), Oslo.

For tur til å uttre av styret i november 1947 står d'herrer Bergesen, Brekke, Eliassen og Gabrielsen.

Selskapets virksomhet fra 1. november 1946
til 1. november 1947.

Selskapet har, som tidligere nevnt, utgitt Bjørn Hougens bok „Fra seter til gård. Studier i norsk bosetningshistorie.“ Medlemmene har i særskilt skrivelse fått meddelelse om dette, samt innbydelse til å få kjøpe boken før den kom i handelen. Fra 1. oktober er restopplaget utlagt til alminnelig salg gjennom Selskapets hovedkommisjonær, forlagsbokhandler Johan Grundt Tanum.

Til 7.—8. juni 1947 ble Selskapets medlemmer innbudt til en weekendutflukt til de rike og interessante historiske og forhistoriske minnesmerker på Hamar og i Hedmarksbygdene. Det deltok i alt 140 medlemmer i denne utflukt. Man beså gravhaugene i Vang, Domkirkeodden, Hedmarksmuseet, ruinparken, steinsettingen på Smedstadsletta, helleristningene og bygdeborgen på Stein, Ringsaker kirke og til slutt Sveinhaug i Ringsaker. På Hamar holdt Selskapet middag for deltagerne,

der representanter for stat og kommune var innbudt. Hedmarksmuseet serverte lunsj. Hos lensmann R. W. Halvorsen ble deltagerne innbudt til lunsj søndag 8. juni. Ringsaker, Brøttum og Veldre historielag serverte som avslutning på turen middag i Veldrom, stedets festivitetslokale.

Styret i Selskapet har det bestemte inntrykk at deltagerne hadde utbytte av turen og at de likte seg. Det ble av de fleste uttrykt ønske om at det måtte bli arrangert liknende turer i årene framover.

Representantskapsmøte holdtes fredag 21. november 1947 på professor Brøggers kontor. Preses refererte årsberetning og regnskap samt revisorenes påtegnning av dette.

Preses redegjorde for medlemstallet i Selskapet, som pr. 1. november 1947 var 158 representanter og 1163 vanlige medlemmer — tilsammen 1321 medlemmer.

Representantskapet innstilte på gjenvalg av Ole Bergesen, Reidar Brekke, Georg Eliassen og H. Gabrielsen som styremedlemmer samt på gjenvalg av revisorene Alf Bjørcke og Gustav E. Raabe.

Generalforsamlingen, den tolvte, holdtes deretter i Universitetets Oldsaksamlings bibliotek. Det var frammøtt 130 medlemmer.

Preses, høyesterettsadvokat Henrik Bergh, holdt følgende tale:

„Jeg ønsker medlemmene velkommen til Selskapets 12. generalforsamling,

Vårt tidsskrift „Viking“ pleier å foreligge trykt til årsmøtet. Styret beklager meget at dette ikke har latt seg ordne i år. Forsinkelsen skyldes trykningsvanskeligheter. Styret vil sette alt inn på at man til neste år skal komme i tur igjen, så „Viking“ kan foreligge i november måned.

I forbindelse med Selskapets utgivelse av „Viking“ er det naturlig å omtale utgivelsen av dr. Bjørn Hougens store bok „Fra seter til gård. Studier i norsk bosetningshistorie,“ som ble utsendt i september måned. Denne er, som man vil vite, 2. bind i den serie som Selskapet har planlagt å utgi, frie, selvstendige studier over viktige sider av oldtidens kulturhistorie i Norge, skrevet slik at hele vårt lesende

publikum i landet kan ha glede av det og ikke bare fagfolk. Det første bind var professor Gutorm Gjessings „Norges steinalder“. Bøkene i denne serie er ikke ment å utgis regelmessig, men bare når det fra en forskers side foreligger et avsluttet arbeid som bringer noe positivt nytt til forståelsen av vår gamle kulturhistorie. Selskapets medlemmer får anledning til å kjøpe disse bøker til en pris som ligger atskillig under den senere bokladepris. Når Selskapet hittil har maktet å utgi disse verker og forhåpentlig skal kunne fortsette med å utgi store og ledende arbeider, skyldes det framfor alt den gode støtte og ryggrad som selskapet har i sitt representantskap — Selskapets donatorer vil vi kalle dem.

Selskapets virksomhet med kulturhistoriske utferder har vi heldigvis kunnet ta opp igjen etter krigen. I år gikk ferden til Hedmarkstraktene med Hamar som utgangspunktet. Turen varte i to dager (7.—8. juni), og ikke mindre enn 140 medlemmer deltok. Man dro først til den store gravhaug på Vangs prestegård og videre til Alhaug i Furnes med den praktfulle utsikt over Mjøsa med Helgøya og Nes. Videre besøkte man Domkirkeodden, hvor utgravningen av biskopgården under den veldige låve på Stor-Hamar gård nettopp pågikk. Domkirkeodden og Hedmarksmuseet er sikret mot å innebygges, så det vil kunne beholde sin usedvanlig vakre beliggenhet. Annen dag gikk ferden til Smestadsløtten i Ringsaker med den gamle stensetning, helleristningene og bygdeborgen på Stein. Man besøkte også Ringsaker vakre kirke med dens praktfulle altertavle og avsluttet utflukten med kongehaugen Sveinhaug.

Det ble vist stor gjestfrihet av lensmann Halvorsen i Ringsaker, av historielagene i Brøttum, Ringsaker og Veldre, av Veldre bondekvinnelag og andre kvinneorganisasjoner. Det var en stor glede å føle med hvilken interesse Hedmarksbygdene omfattet vår utferd, og vi er direktør Stousland, Hamar, lensmann Halvorsen, Ringsaker, og våre andre venner i distriktet stor takk skyldig for all hjelp og storstilet gjestfrihet.

Styret har planer om også til våren å arrangere en liknende utferd.

Vår lovgivning om fredning og bevaring av fortidslevninger av 1905 er som kjent ikke tilfredsstillende. Dette forhold var gjenstand for

behandling på Selskapets årsmøte i 1938, da Selskapet hadde innkalt Sveriges riksantikvar dr. Sigurd Curman til å holde foredrag, et foredrag som for øvrig, da det kom til stykket, måtte oppleves av riksantikvar Fett, idet dr. Curman var blitt liggende syk etter sin ankomst til Oslo. Norsk Arkeologisk Selskap har tatt initiativ til nedsettelse av en komité for revisjon av loven av 1905. Komiteen består av professor Brøgger som formann, gårdbrukerne Asmund Enger og Kristoffer Sydnes, advokat Lorentz Rynning og riksantikvar Nygård-Nilssen med konservator Sverre Marstrander som sekretær. Komiteen samarbeider for øvrig med arkeologer fra de forskjellige deler av landet. Konservator Marstrander og konservator Per Fett foretok i vår en studiereise til Sverige i denne anledning og innhentet opplysninger hos Riksantikvar-embetet og Statens Historiska Museum i Stockholm. Den rapport som herrene Marstrander og Fett avga etter sin tilbakekomst, er under behandling av komiteen, som nå har til gjennomgåelse et utkast til endring i loven av 1905.

Det er naturlig å nevne de interessante forelesningsrekker med stoff fra arkeologien som er blitt iverksatt av Instituttet for sammenlignende kulturforskning, både forrige høst, da forelesninger ble holdt av rektor ved Göteborg Högskola, professor Axel Boëthius, den danske arkeolog dr. Ejnar Dyggve som har foretatt utgravning i Dalmatia, samt av professor Haakon Shetelig. Og i høst, i den siste forelesningsrekke ble forelesninger holdt med stoff fra folkevandringstiden av den ungarske professor Andreas Alföldi, av professor i London V. G. Childe og professor ved Collège de France, André Grabar. Instituttet vil la trykke alle de nevnte forelesninger, både de som de tre nordiske vitenskapsmenn holdt, og de forelesningsrekker som ble holdt i år. Disse forelesninger vil — det vil sikkert alle som har hørt dem være enig i — være av stor interesse for medlemmene av vårt selskap. Når professor Gjessing har fått anledning til å foreta sin studiereise til Amerika, så skyldes dette i første rekke Rockefeller Foundation, men også Instituttet for sammenlignende kulturforskning har ytet sitt bidrag. Jeg finner det

naturlig å nevne den verdifulle innsats som Instituttet for sammenlignende kulturforskning har gjort på arkeologiens område, både ved de siste forelesningsrekker og tidligere, f. eks. ved å utgi interessante forelesninger av professorene Brøgger og Shetelig. Instituttet gjorde til å begynne med kanskje sin største innsats på filologiens område, men dets grunnlegger og formann gjennom mange år, professor Frederik Stang, gjorde snart en verdifull innsats til støtte for norsk arkeologisk forskning. Og denne linje er også holdt av hans etterfølgere som formenn i Instituttet, professor Magnus Olsen og professor Didrik Arup Seip.

Medlemstallet øker jevnt. Tilsammenlagt hadde Selskapet pr. 1. november 1947 1321 medlemmer, hvorav 111 utenlandske og 158 representantskapsmedlemmer. Styret har alltid sett det som en viktig oppgave å gjøre Selskapet til et virkelig *landsselskap*, og vil, når leilighet igjen byr seg, gjøre nye fremstøt for å øke medlemstallet fra de forskjellige landsdeler.“

Preses refererte deretter årsberetningen og regnskap med revisorenes påtegning. For regnskapet ble styret meddelt *décharge*.

Valg: De herrer Bergesen, Brekke, Eliassen og Gabrielsen ble gjenvalgt som styremedlemmer. Til revisorer gjenvalgtes de herrer Bjercke og Raabe.

Til å underskrive protokollen sammen med preses ble valgt stortingsmann Hans Eidnes, riksantikvar Arne Nygård-Nilssen og Else Christie Kjelland.

Deretter var det foredrag av professor dr. Gutorm Gjessing: „Guden med det ene øye.“ Etter foredraget var det selskapeleg samvær i steinaldersalen.

Oslo 21. november 1947.

Henrik Bergh Haakon Shetelig A. W. Brøgger
Ole Bergesen Reidar Brekke Georg Eliassen H. Gabrielsen
Knut Hermundstad A. C. Olsen Cato Rachlew

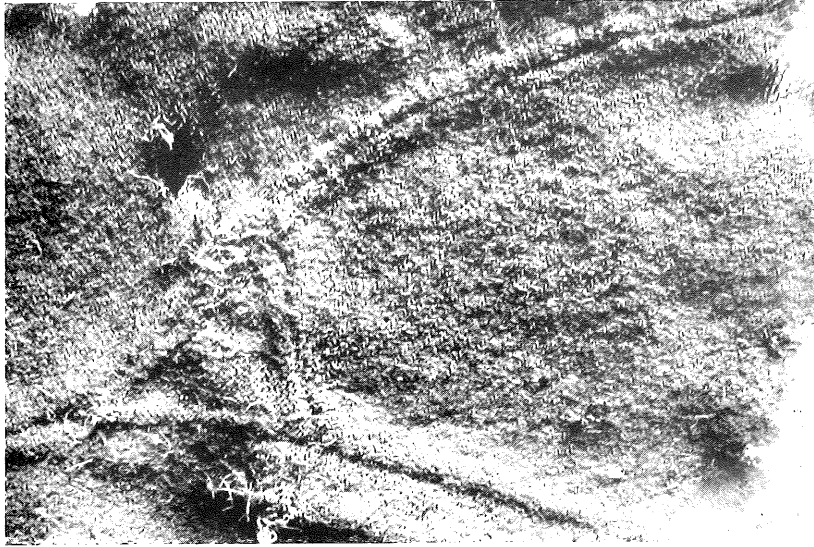
T. Dannevig Hauge

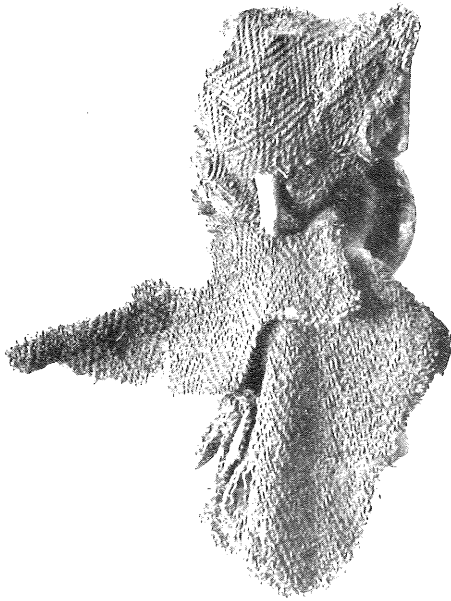

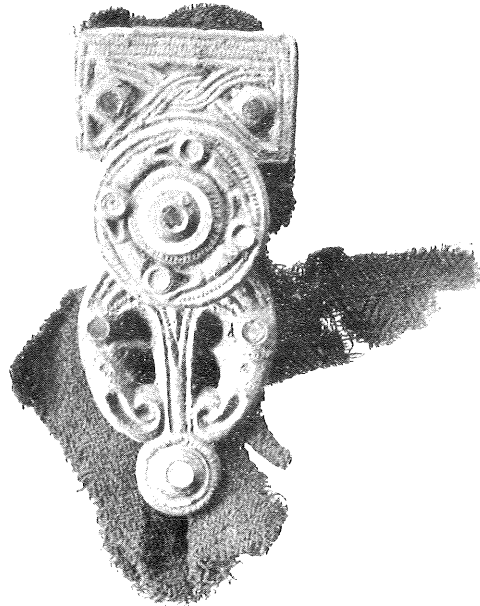
Hjørne av kappe fra Enebøfunnet. (B. 4590.)

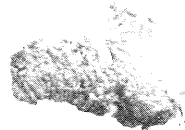
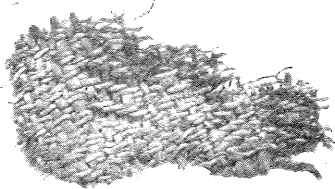
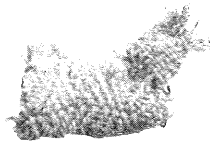
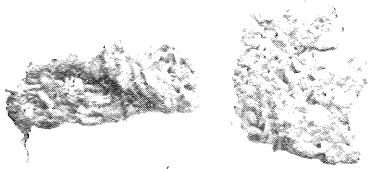
1 og 2. Detalj av ærmer fra Døsenfunnet. (B. 6091.)

1

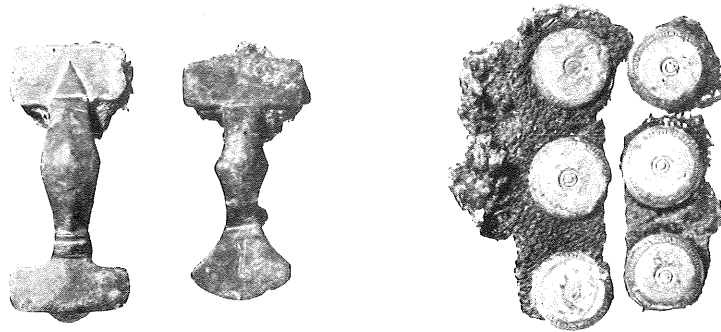

2

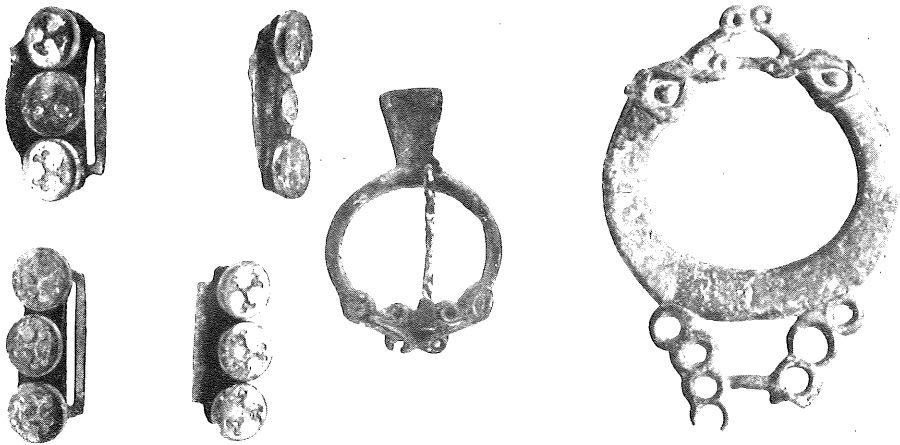

3

1 og 2. Rester av drakt og spenne fra Sandegårda, Gotland.
3. Tekstilrester fra Tråstad nordre, Vinger, Hedmark.

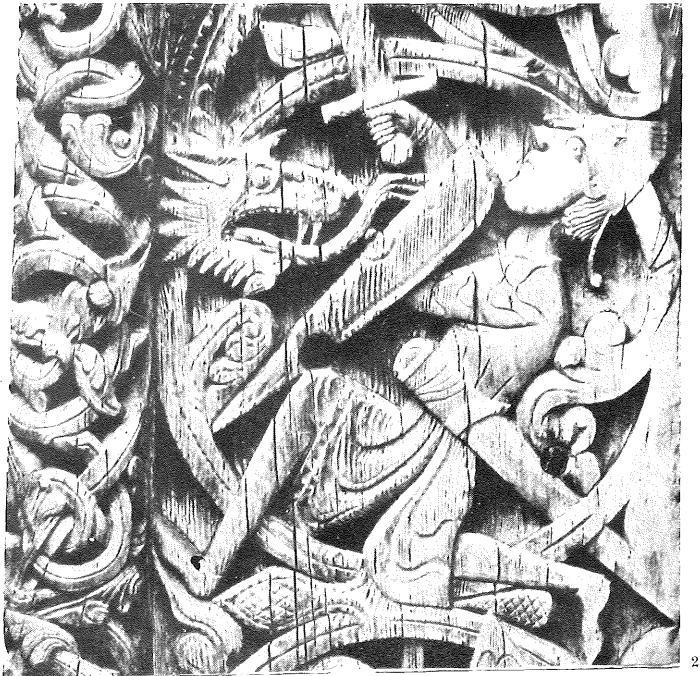
1

2

3

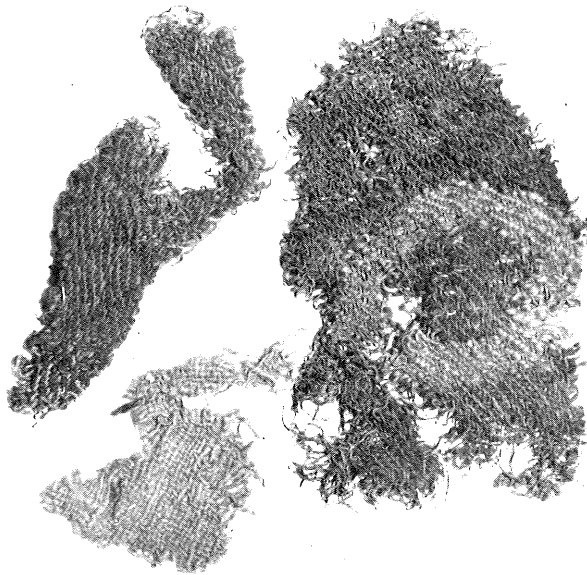
1 og 3. Utstyr fra skjelettgrav på Bolstad, Evanger, Hordaland.
2. Utstyr fra skjelettgrav fra Nordenberg, Jämtland.

1. Detalj av takmaleri fra Ål kirke, Hallingdal.
2. Detalj av portal fra Hyllestad kirke, Setesdal.

Billedscene fra Osebergvognen.

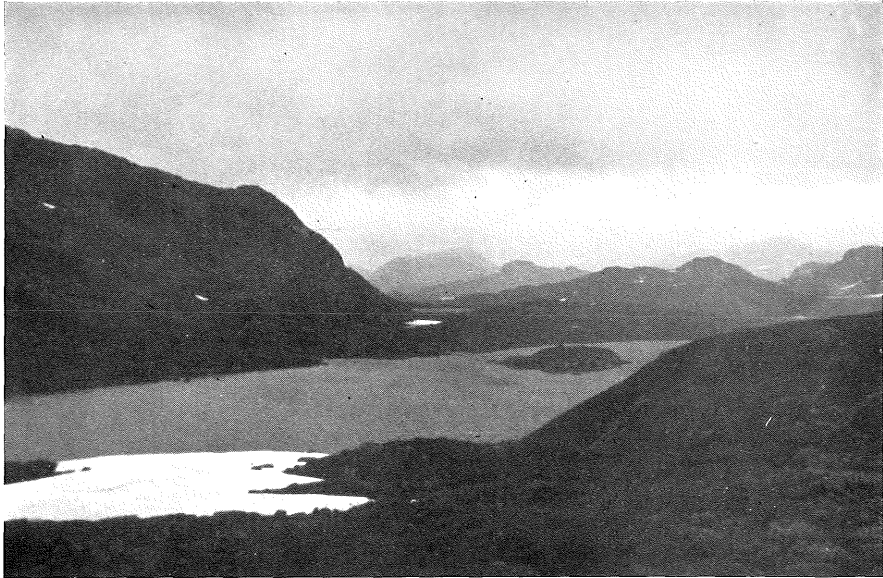

1

2

1 og 2. Draktrester fra manssgravfunn fra Dale, Holmedal, Sunnfjord.

1

2

1. Utsikt i uvær fra Storhedder
2. „Skutesteinen“. Innskrifter og tegninger var plasert nederst på vegg.

1

2

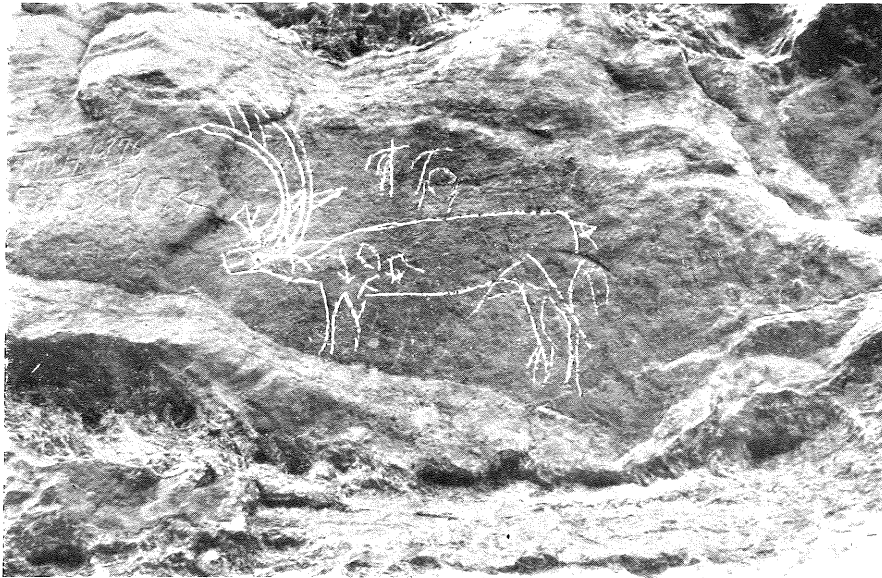
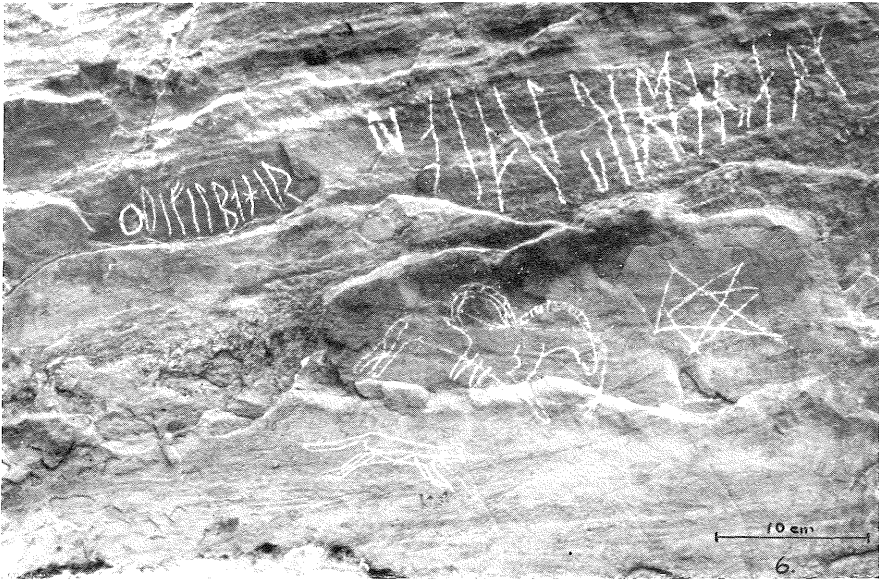

3

1. Utsikt mot Storhedder og Storhedderfjell.
2. Nedgangen til hulen.
3. „Han va plent som a stoge.“

1. „Ekspedisjonen“ i arbeide. Foran ser vi deler av et „bogastille“.
2. Reinsvandring mellom Storhedder og vannet. Bildet er tatt fra bogastillet under Skutesteinen.

1. Runer og figurer.
2. Rein med flotte horn.

1. Den lange runeinnskriften.
2. Hestekamp fra folkevandringstida på Häggbysteinen, Uppland.

1 og 2. Glisen ungsog av furu. Domås 1938. Slik kan ein tenke seg furuskogen i Raknehaugen. Til samanlikning med Pl. XVI. Frå Norsk Skogselskaps Fotosamling.

1 og 2. Glisen bjørkeskog. Vang, 1920. Trea er stygt mislaga av lauvhogst. Slik har truleg mykje av lauvskogen frå Raknehaugen sett ut. Frå Norsk Skogselskaps Fotosamling.

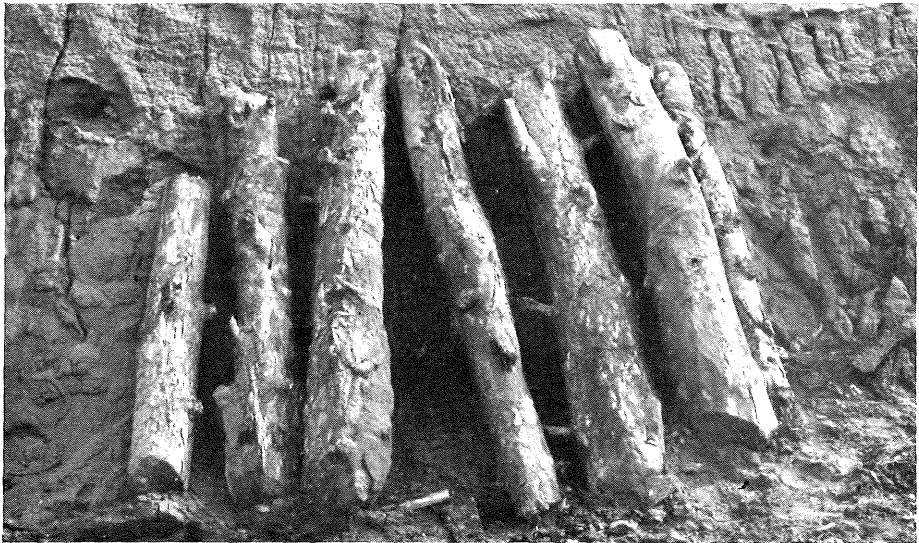

1

2

1. Sanking av bjørkeris til fôr. Berge, Lofoten, 1930.
2. Kost(haug) av avnagd tollebeit, Fyresdal 1947. Her har dei nytta topp og kvist av furu til sauefôr, men berre avfall frå tømmerhogst. Frå Norsk Skogselskaps Fotosamling.

1. Tømmer fra Raknehaugen.
2. Stokker fra Raknehaugen.

